

Universitatea "Ovidius" Constanța
Facultatea de Istorie și Științe Politice

ANALELE UNIVERSITĂȚII „OVIDIUS” CONSTANȚA

Seria Istorie
Științe Politice
Relații Internaționale și Studii Europene
Studii de Securitate

Volumul 3 / 2006

ISSN -1841-138X

Ovidius University Press

Constanța
2010

**Universitatea “Ovidius” Constanța
Facultatea de Istorie și Științe Politice**

ANALELE UNIVERSITĂȚII „OVIDIUS” CONSTANȚA

*Seria Istorie
Științe Politice*
**Relații Internaționale și Studii Europene
Studii de Securitate**

Volumul 3 / 2006

ISSN -1841-138X

Ovidius University Press

**Constanța
2010**

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Coordonator: conf.univ.dr. Mariana COJOC

Redactor-șef: lect.univ.drd. Marius-George COJOCARU

Redactor-șef adjunct: lect.univ.dr. Răzvan Victor PANTELIMON

Secretari de redacție: asist.univ.drd. Daniel CITIRIGĂ, asist.univ.drd. Mihaela MELINTE

Responsabil de număr: lect.univ.drd. Marius-George COJOCARU

Editare text: Costel COROBAN

Traduceri/rezumat: lect.univ.drd. Oana TĂTARU

Redactori: Costel COROBAN, lect.univ.drd. Cristian MOSNIANU, lect.univ.dr. Emanuel PLOPEANU, lect.univ.drd. Oana TĂTARU, asist.univ.drd. Enache TUSA

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Florin ANGHEL (Universitatea „Ovidius” Constanța), Iordan Gheorghe BĂRBULESCU (Școala Națională de Studii Politice și Administrative), Ion BULEI (Universitatea București), Vladimir BURKOV (Facultatea de Istorie, Sankt Petersburg, Federația Rusă), Daniela BUȘĂ (Institutul Nicolae Iorga al Academiei Române), Gheorghe BUZATU (Universitatea „Ovidius” Constanța), Ioan CHIPER (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”), Valentin CIORBEA (Universitatea „Ovidius” Constanța), Marian COJOC (Universitatea „Ovidius” Constanța), Harry T. DICKINSON (University of Edinburgh, United Kingdom), Mihail DOBRE (Ministerul Afacerilor Externe, România), Daniel FLAUT (Universitatea „Ovidius” Constanța), Flavia Daniela FREIDENBERG (Universitatea din Salamanca, Spania), Dinu C. GIURESCU (Academia Română), Alexey GROMYKO (Russian Academy of Sciences, Russkiy Mir Foundation, Federația Rusă), Gelina HARLAFTIS (Ionian University, Grecia), Constantin HLIHOR (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”), Adrian IVAN (Universitatea Babeș-Bolyai), Jane MCDERMID (University of Southampton, United Kingdom), Paul MICHELSON (Huntington University, U.S.A), Ioan HORGA (Universitatea din Oradea), Eduardo Araya LEÜPIN (Universitatea Catolica din Valparaiso, Chile), Luigi Mascili MIGLIORINI (Universitatea “L’ Orientale” Napoli, Italia), Lara NELSON VÁSQUEZ (Universitatea Catolica din Valparaiso, Chile), Ioan SCURTU (Universitatea București), Valentin STAN (Universitatea București, România), Cecilia TOHĂNEANU (Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”), Vladimir VASILIK (Universitatea de Stat din Sankt Petersburg, Federația Rusă), Maria Alejandra VIZCARRA (Universitatea din Guadalajara, Mexico), Laurențiu VLAD (Universitatea București)

Notă: Autorii sunt direct responsabili de alegerea și prezentarea datelor conținute în articole, de autenticitatea și originalitatea acestora, cât și de opiniile exprimate. Ele nu angajează în niciun fel colegiul de redacție al Analelor Universității “Ovidius” Seria Istorie.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite la adresa:

Analele Universității „Ovidius” Seria Istorie, Aleea Universității nr. 1, 900067

Constanța, România

www.ispovidius.ro

Tel./Fax: 0241/671448, E-mail:istorie_constanta@yahoo.com

**“Ovidius” University of Constanta
Faculty of History and Political Sciences**

THE „OVIDIUS” UNIVERSITY OF CONSTANTA’S ANNALS

Series
**History
Political Science
International Relations and European Studies
Security Studies**

Volume 3 / 2006

ISSN -1841-138X

Ovidius University Press

**Constanta
2010**

EDITORIAL BOARD:

Coordinating editor: conf.univ.dr. Mariana COJOC

Editor-in-chief: lect.univ.drd. Marius-George COJOCARU

Deputy editor-in-chief: lect.univ.dr. Răzvan Victor PANTELIMON

Editorial Secretaries: asist.univ.drd. Daniel CITIRIGĂ asist.univ.drd. Mihaela MELINTE,

Issue editor: lect.univ.drd. Marius-George COJOCARU

Copyediting: Costel COROBAN

Translations/abstracts: lect.univ.drd. Oana TĂTARU

Editors: Costel COROBAN, lect.univ.drd. Cristian MOSNIANU, lect.univ.dr. Emanuel PLOPEANU, lect.univ.drd. Oana TĂTARU, asist.univ.drd. Enache TUSA

SCIENTIFIC BOARD:

Florin ANGHEL („Ovidius” University of Constanta), Iordan Gheorghe BĂRBULESCU (National School of Political and Administrative Studies, Bucharest), Ion BULEI (Bucharest University), Vladimir BURKOV (Historical Faculty of Saint-Petersburg, State University, Russian Federation), Daniela BUȘĂ („Nicolae Iorga” Institute of the Romanian Academy), Gheorghe BUZATU („Ovidius” University of Constanta), Ioan CHIPER („Dimitrie Cantemir” Christian University, Romania), Valentin CIORBEA („Ovidius” University of Constanta), Marian COJOC („Ovidius” University of Constanta), Harry T. DICKINSON (University of Edinburgh, United Kingdom), Mihail DOBRE (Romanian Ministry of Foreign Affairs), Daniel FLAUT („Ovidius” University of Constanta), Flavia Daniela FREIDENBERG (University of Salamanca, Spain), Dinu C. GIURESCU (Romanian Academy), Alexey GROMYKO (Russian Academy of Sciences, Russkiy Mir Foundation, Russian Federation), Gelina HARLAFTIS (Ionian University, Greece), Constantin HLIHOR („Dimitrie Cantemir” Christian University, Romania), Adrian IVAN (Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca), Jane MCDERMID (University of Southampton, United Kingdom), Paul MICHELSON (Huntington University, U.S.A), Ioan HORGHA (Oradea University), Eduardo Araya LEÜPIN (Catholic University of Valparaiso, Chile), Luigi Mascili MIGLIORINI (University “L' Orientale” Napoli, Italia), Lara NELSON VÁSQUEZ (Catholic University of Valparaiso, Chile), Ioan SCURTU (Bucharest University), Valentin STAN (Bucharest University, Romania), Cecilia TOHĂNEANU („Dimitrie Cantemir” Christian University, Romania), Vladimir VASILIK (Sankt Petersburg State University, Russian Federation), María Alejandra VIZCARRA (Guadalajara University, Mexico), Laurențiu VLAD (Bucharest University)

Note: The authors are directly responsible for the information presented in their contributions, and of their work’s authenticity and originality. The editorial board of the “Ovidius” University of Constanța’s Annals Series History is not to be held responsible in any of these issues.

The manuscripts, the exchange books and journals, and any correspondence will be mailed to:

**Analele Universității „Ovidius” Seria Istorie, Aleea Universității nr. 1, 900067
Constanța, România
www.ispovidius.ro**

Tel./Fax: 0241/671448

E-mail: istorie_constanta@yahoo.com

CUPRINS

ARHEOLOGIA SUBACVATICĂ Dr. Daniel FLAUT	9
TENTATIVA SPANIOLĂ DE INVADARE A ANGLIEI ȘI DISTRUGEREA “INVINCIBILEI ARMADA” - 1588 Dr. Olimpiu Manuel GLODARENCO, Ionel Dan CIOCOIU	19
TRAFICUL FLUVIAL-MARITIM ÎN APELE ROMÂNEȘTI ȘI IMPORTANȚA SA ÎN DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE Drd. Andreea ATANASIU-CROITORU	27
EFECTELE CONSTRUIRII CĂII FERATE CERNAVODĂ – CONSTANȚA ASUPRA NAVIGAȚIEI DUNĂRENE (1859-1860) Dr. Constantin ARDELEANU	41
SITUAȚIA GEOSTRATEGICĂ ȘI GEOPOLITICĂ LA DUNĂREA DE JOS ȘI MAREA NEAGRĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX Drd. Andrei VOCHIȚU	55
ACȚIUNI DE SPIONAJ ALE GERMANIEI LA CONSTANȚA ȘI TULCEA ÎN ANUL 1915 Dr. Ion RÎȘNOVEANU	61
VECINĂTATEA URSS – FACTOR DE INSECURITATE PENTRU ROMÂNIA INTERBELICĂ Dr. Gheorghe BUZATU	67
UN <i>N.A.T.O.</i> PENTRU ORIENTUL MIJLOCIU? DIN CULISELE UNUI PROIECT RATAT DE SECURITATE REGIONALĂ LA ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE Dr. Emanuel PLOPEANU	81
REPERE ALE RĂZBOIULUI RECE. SINTAGMA CARE A ÎNLOCUIT CEL DE-AL TREILEA RĂZBOI MONDIAL Drd. Cristiana MARIN	91

VIZIUNEA LUI NICOLAE CEAUȘESCU DESPRE DEZVOLTAREA
INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI DE APĂRARE

Dr. Petre OPRIȘ 115

MUNCA OBLIGATORIE A EVREILOR DIN ROMÂNIA ÎN ANII CELUI
DE-AL DOILEA RAZBOI MONDIAL: CALVAR ȘI MIJLOC DE
SUPRAVIETUIRE

Dr. Florin STAN 135

GÂNDIREA KERIGMATICĂ ÎN SPIRITUALITATEA BIZANTINĂ

Dr. Adriana CÎTEIA 153

OMUL MODERN ÎNTRE LIBERTATEA CREȘTINĂ ȘI LIBERTATEA
FILOSOFICĂ

Drd. Corneliu-Dragoș BĂLAN 159

LINKLATER ȘI ETICA DISCURSIVĂ. ÎNCERCĂRI DE
RECONCEPTUALIZARE A TEORIEI SISTEMICE REALISTE

Drd. Lavinia ASAVEI 173

DEMOCRAȚIE PARLAMENTARĂ SAU PREZIDENȚIALĂ?

Dr. Răzvan Victor PANTELIMON 185

VOT ȘI EGALITATE DE GEN. EVOLUȚIA DOBÂNDIRII
DREPTURILOR POLITICE PENTRU FEMEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI XX

Drd. Mihaela MELINTE 197

CONTENTS

UNDERWATER ARCHAEOLOGY Dr. Daniel FLAUT.....	9
THE SPANISH ATTEMPT OF INVADING ENGLAND AND THE VANQUISHING OF "THE SPANISH ARMADA" - 1558 Dr. Olimpiu Manuel GLODARENCO, Ionel Dan CIOCOIU.....	19
THE FLUVIAL AND MARITIME TRAFFIC IN THE ROMANIAN WATERS AND ITS IMPORTANCE IN THE ECONOMICAL DEVELOPMENT OF THE ROMANIAN COUNTRIES Drd. Andreea ATANASIU-CROITORU.....	27
THE BUILDING OF THE CERNAVODĂ – CONSTANȚA RAILWAY AND ITS EFFECTS UPON DANUBE NAVIGATION (1859-1860) Dr. Constantin ARDELEANU.....	41
GEOSTRATEGIC AND GEOPOLITICAL SITUATION AT LOWER DANUBE AND BLACK SEA AT THE BEGINNING OF THE XX-TH CENTURY Drd. Andrei VOCHIȚU.....	55
SPYING ACTIONS OF GERMANY AT CONSTANTA AND TULCEA IN 1915 Dr. Ion RÎȘNOVEANU.....	61
USSR PROXIMITY-INSECURITY ELEMENT IN RESPECT OF INTER- WAR ROMANIA Dr. Gheorghe BUZATU.....	67
A N.A.T.O. FOR THE MIDDLE EAST? ASPECTS BEHIND THE SCENES OF A FAILED PROJECT FOR REGIONAL SECURITY AT THE BEGINNING OF THE COLD WAR Dr. Emanuel PLOPEANU.....	81
REFERENCES OF THE COLD WAR. THE COLLOCATION THAT SUBSTITUTED THE THIRD WORLD WAR Drd. Cristiana MARIN.....	91

THE PERSPECTIVE OF NICOLAE CEAUSESCU AS REGARDS THE DEVELOPMENT OF DEFENCE ROMANIAN INDUSTRY Dr. Petre OPRIȘ.....	115
MANDATORY LABOUR OF THE JEWS FROM ROMANIA DURING WORLD WAR II: CALVARY AND MEAN OF SURVIVAL Dr. Florin STAN.....	135
LA PENSÉE KERIGMATIQUE DANS LE SPIRITUALITE BIZANTINE Dr. Adriana CÎTEIA.....	153
MODERN MAN BETWEEN CHRISTIAN FREEDOM AND PHILOSOPHICAL FREEDOM Drd. Corneliu-Dragoș BĂLAN.....	159
LINKLATER AND DISCURSIVE ETHICS. ATTEMPTS OF REDEFINING REALISTIC SYSTEMIC THEORY Drd. Lavinia ASAVEI.....	173
PARLIAMENTARY OR PRESIDENTIAL DEMOCRACY? Dr. Răzvan Victor PANTELIMON.....	185
VOTE AND GENDER EQUALITY.THE EVOLUTION OF THE WOMEN’S STRUGGLE FOR THE ACQUIREMENT OF POLITICAL RIGHTS IN THE SECOND HALF OF THE XIXTH CENTURY AND THE FIRST HALF OF THE XXTH CENTURY Drd. Mihaela MELINTE.....	197

ARHEOLOGIA SUBACVATICĂ

Dr. Daniel FLAUT*

Underwater Archeology

Abstract: The aim of this paper is to show the main moments of evolution of the underwater archeology, typology of archaeological underwater sites and how the archeological excavations are made.

Keywords: underwater archeology, underwater archaeological sites, underwater excavation.

Arheologia este ramura specializată a științei istorice care are ca obiect „colectarea, ordonarea și interpretarea vestigiilor materiale din trecutul istoric al umanității”¹. Arheologia subacvatică, dezvoltată îndeosebi în ultimele cinci decenii ale secolului XX², plasează aceste preocupări într-un mediu înconjurător diferențiat: apa, sursa întregii vieți, care acoperă aproape trei sferturi din suprafața Pământului. Dedesubtul suprafeței mărilor, oceanelor, lacurilor, râurilor se află mărturiile materiale ale umanității conservate prin epave, orașe scufundate și alte indicii ale trecutului³.

Căutarea tezaurelor pierdute în adâncuri coboară până în Antichitate. Herodot din Halicarnas (cca. 485-420 î. Chr.), „părintele istoriei”, vorbește despre scufundătorul grec Scyllias care, în timpul războaielor medice, a salvat materiale prețioase din corăbiile regelui persan Xerxes, naufragiate în largul coastelor Thessaliei⁴. Câteva secole mai târziu, Titus Livius (59 î. Chr.-17 d.

* Conf. univ. dr. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Constanța.

¹ *Dicționar enciclopedic*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993.

² Cristian Matei, *Arheologie. Tehnică și metodă*, Editura Tipored, București, 2001, p. 61; *Learn about Underwater archaeology*, în

www.wisconsinhistory.org/shipwrecks/learn/index.html

³ *What is Underwater Archaeology*, în www.acuaonline.org/whatis.html; *History on the Seabed*, în www.publisca.fi/sc01e-8.htm; *The Importance of Underwater Archaeology*, în www.wisconsinhistory.org/shipwrecks/learn/importance.html; Larry Goldberg, *Ocean Diversity As Seen Through A Commercial Diver's Eyes*, în

www.diveweb.com/telecom/features/uw-wi99.02.htm

⁴ *The First Discoverers*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-decou-rub1.htm; Constantin Scarlat, *Țărnuțul nevăzut al Mării Negre*, Editura Militară, București, 1982, p. 3-4;

Chr.) relatează că regele macedonean Perseu, amenințat de armatele romane, a ordonat să i se arunce tezaurul în mare pentru a nu intra în posesia adversarilor și că apoi, regretând măsura luată, a izbutit să-l recupereze aproape în totalitate cu ajutorul „scufundătorilor de meserie”⁵. La Roma ei formau chiar o corporație⁶ iar în orașul Rhodos beneficiau de o serie de drepturi recunoscute prin lege⁷. În secolul al IV-lea d. Chr., autorul latin Flavius Vegetius Renatus menționa „omul acvatic”, care se mișca pe sub apă respirând cu ajutorul unei piei de capră⁸.

Peste mai bine de o mie de ani, în veacul al XV-lea, arhitectul Leon Battista Alberti a încercat, fără succes, să aducă la suprafață două corăbii romane din secolul I d. Chr. scufundate în apele lacului Nemi (Italia)⁹. Ideea n-a fost însă abandonată. În 1535, Francesco de Marchi, îmbrăcat cu ceea ce avea să fie considerat „primul model al costumului de scafandru captiv modern”, s-a aventurat în apele lacului făcând cercetări directe asupra celor două epave¹⁰.

În veacul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, ca urmare a dezvoltării construcțiilor portuare și a celor subacvatice cu destinație industrială, costumul de scafandru captiv a cunoscut o serie de perfecționări datorate lui August Siebe (1837), Joseph Cabirol (1855), fraților Carmagnole (1882), Benoît Rouquayrol și Auguste Denayrouze (1873), Yves Le Prieur (1926), Corlieu (1934) ș.a.¹¹. De asemenea, în secolul trecut s-a produs dezvoltarea construcției de submersibile (batiscafuri, submarine, minisubmarine) folosite în perioada postbelică și în misiuni de cercetare arheologică subacvatică¹². Submersibilele

Guy Rachet, *Universul arheologiei. Tehnică. Istorie. Bilanț*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1977, p. 116.

⁵ Constantin Scarlat, *op. cit.*, p. 4; Recuperatorii de obiecte prețioase erau recrutați din rândul celor care practicau pescuitul bureților și al peștilor submarine cu mâna (Guy Rachet, *op. cit.*, I, p. 116); Constantin Vlad, Dumitru Dinu, *Intervenții subacvatice*, Editura Tehnică, București, 1982, p. 9.

⁶ Constantin Scarlat, *op. cit.*, p. 4; *The First Discoverers*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-decou-rub1.htm

⁷ Guy Rachet, *op. cit.*, I, p. 116.

⁸ *Stages of undersea exploration*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-decou-rub7.htm

⁹ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 61.

¹⁰ Scafandru avea „capul protejat de o cască făcută din lemn și prevăzută cu un hublou de sticlă” (*Ibidem*); Constantin Vlad, Dumitru Dinu, *op. cit.*, p. 10; *Stages of undersea exploration*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-decou-rub7.htm

¹¹ *The First Diving Suits*, în

www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosm/en/scafan.htm; *Rigid Diving Suits*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosm/en/scafan1.htm; Cristian Matei, *op. cit.*, p. 61; Constantin Scarlat, *op. cit.*, p. 4-5.

¹² Cristian Matei, *op. cit.*, p. 61; Constantin Vlad, Dumitru Dinu, *op. cit.*, p. 67, 73-100; R. F. Busby, *Review of manned submersibles-design, operations, safety and instrumentation*, Ed. N.O.O.A., Arlington, 1976; Idem, *Manned submersibles*, Ed. N.O.O.A., Arlington, 1976; C. S. Daubin, *Deep submergence vehicles for ocean research*, Ed. Woods Hole Oc. Inst.,

„Remora”, „Cyana”, „Nautilus”, capsula submarină „Towvane” a australianului Macley Lawrie, nava „Calypso” a comandantului Jacques-Yves Cousteau, vedeta franceză „Archéonaute” ș.a. au adus mari servicii arheologiei subacvatice¹³.

În anul 1943, ofițerul de marină Jacques-Yves Cousteau și inginerul Emile Gagnan au făcut ca un vis de secole să devină realitate. Descoperirea costumului de scafandru autonom, prevăzut cu regulator de presiune și butelii cu aer comprimat, a dat cercetătorilor adâncurilor deplină libertate de mișcare¹⁴. Echipamentul a fost folosit, pentru prima dată, în domeniul arheologiei subacvatice în 1948, la cercetarea unor epave antice scufundate în largul portului tunisian Mahdia¹⁵.

În 1952, lângă Marsilia, sub coordonarea comandantului Jacques-Yves Cousteau și a profesorului Fernand Benoit, s-a realizat prima excavație arheologică subacvatică din lume¹⁶.

Din nefericire, costumul de scafandru Cousteau-Gagnan a facilitat și activitatea jefuitoarelor de comori. Pentru ei cuvântul „epavă” evocă imagini cu pirați și bogății îngropate pe insulele pustii de la tropice. Regretabil este faptul că opinia publică i-a inclus în categoria braconierilor și pe arheologii subacvatici. Într-adevăr, în primele zile de cercetare arheologică a adâncurilor a fost foarte dificil pentru omul obișnuit să discearnă între studiile științifice și vânatoarea de comori. La început, arheologii erau puternic presați nu numai de găsirea capitalului necesar pentru cercetările subacvatice dar și a unui suficient interes în mediile academice. În schimb, braconierii au întâmpinat greutăți ceva mai mici, căci ei n-au avut nevoie de un regulament pentru protejarea siturilor și nici de metodologii pentru controlarea acțiunilor lor. Făgăduiala frapantă că vor deveni bogăți, căutând epava ce îi așteaptă încărcată cu aur pe fundul mării, i-a făcut adeseori, de-a lungul timpului, pe diverși investitori să susțină financiar misiuni de acest gen. Din păcate, în timp ce arheologia subacvatică s-a maturizat și a devenit acceptată ca o disciplină a arheologiei, prețioase informații despre trecut

Woods Hole, 1969; W. Penzias, M. W. Goodman, *Man beneath the sea – a review of underwater & ocean engineering*, Ed. Wiley-Interscience, New York, 1973; J. R. Vadus, *International status and utilization of undersea vehicles*, Ed. N.O.O.A., Rockville, 1976.

¹³ Guy Rachet, *op. cit.*, I, p. 118; *The submersibles: the Remora, the saucer Cyana, the Nautile for the exploration of shipwrecks at great depths*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/; *The Archéonaute - a vessel constructed for undersea archeological research*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil1.htm

¹⁴ Constantin Vlad, Dumitru Dinu, *op. cit.*, p. 10, 32-41; Constantin Scarlat, *Călătorie în adâncuri*, Ed. Militară, București, 1989, p. 12-14; *The Autonomous Diving Suit*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosm/en/scafan2.htm#cousteau

¹⁵ Epavele au putut fi găsite abia după cinci zile de cercetări. Operațiunile de scufundare au durat doar câteva zile iar rezultatele nu au fost spectaculoase. S-au adus la suprafață doar câteva amfore și patru coloane (Guy Rachet, *op. cit.*, I, p. 117).

¹⁶ *Stages of undersea exploration*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-decou-rub7.htm

s-au pierdut deoarece multe epave, despre care se credea că dețineau aur, au fost jefuite. Cine are dreptul să evalueze informațiile conținute de siturile arheologice subacvatice? Cine are dreptul să exploreze, să salveze o navă sau să o excaveze? Aceasta este problema crucială aflată în dezbaterile forurilor internaționale¹⁷.

Preocupat de reglementarea activității de cercetare în domeniul arheologiei subacvatice, în octombrie 1996, la Sofia (Bulgaria), Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor (ICOMOS) a adoptat *Carta privind protecția și managementul patrimoniului cultural subacvatic*. Supliment al documentului aprobat de ICOMOS în 1990 (*Carta pentru managementul patrimoniului arheologic*), Carta își propune „să încurajeze protecția și managementul patrimoniului cultural subacvatic aflat în apele interioare, platformele continentale ale mărilor și în adâncurile oceanelor”¹⁸. De asemenea, la 2 noiembrie 2001, după patru ani de complexe negocieri, Conferința Generală a UNESCO a adoptat *Convenția pentru protecția patrimoniului cultural subacvatic a UNESCO* (CPUH). Documentul, împărțit în două secțiuni, definește protecția, problemele jurisdicționale și stabilește regulile pe baza cărora urmează să se desfășoare activitățile în domeniul patrimoniului cultural subacvatic¹⁹.

Arheologia subacvatică cunoaște în prezent o mare dezvoltare. Au fost elaborate programe academice, au luat ființă organizații de cercetare non-profit

¹⁷ Brett A. Phaneuf, *An Introduction to Underwater Archaeology*, în www.diveweb.com/telecom/features/uw-wi99.01.htm

¹⁸ *Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage (1996)*, în www.international.icomos.org/underwater_e.htm; *Criteria for Archaeology and Heritage Management Under Water*, în www.abc.se/~m10354/mar/icomos.htm

¹⁹ Ideea elaborării acestei convenții s-a materializat în *International Law Association*, în 1994. Prima redactare a documentului a fost pregătită de către un grup internațional de avocați care manifesta un real interes în prevenirea violării și jefuirii patrimoniului cultural subacvatic mondial. Proiectul Convenției a fost preluat de UNESCO în 1997 iar, ulterior, Parisul a găzduit cinci întâlniri la care au participat arheologi, avocați, reprezentanți militari, administratori de resurse culturale și politicieni. În final, în favoarea documentului s-au exprimat 87 de țări, 4 au fost împotriva lui (Norvegia, Rusia, Venezuela, Turcia) iar 15 s-au abținut (Brazilia, Columbia, Cehia, Franța, Germania, Grecia, Guinea-Bissau, Islanda, Israel, Olanda, Suedia, Paraguay, Elveția, Uruguay și Marea Britanie). S.U.A. nu a putut vota deoarece nu era membră a UNESCO. Americanii și, în particular, francezii și englezii au făcut declarații virulente împotriva Convenției. (Greg Stemm, *The UNESCO Convention: Rules you need to know*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/021.02.shtml); Idem, *Where Do We Go from Here*, în www.diveweb.com/commdiv/features/016.03.htm; [UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage](http://www.unesco.org/culture/legalprotection/water/html_eng/convention.shtml), în www.unesco.org/culture/legalprotection/water/html_eng/convention.shtml; Eke Boesten, *Protecting Underwater Cultural Heritage: Theory or Practice?*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/novdec00.07.shtml); Idem, *Commercial Shipwreck Exploration: A New Challenge Ahead*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/023.05.shtml; Gregg Bemis, *Can Human Remains Affect Your Bottom Line?*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/024.06.shtml

iar agenții guvernamentale elaborează legi, regulamente și strategii pentru protecția și investigarea resurselor arheologice subacvatice²⁰.

Tipologia siturilor arheologice subacvatice

Ca și în realitățile de la sol și în lumea apelor există o varietate de obiective, considerate situri arheologice, care se pot grupa în mai multe categorii:

1. *Epavele*. Clasate „pe primul loc într-o ierarhizare numerică a siturilor arheologice subacvatice”²¹, epavele sunt, în esență, fotografii la minut ale trecutului. Ele captează un moment al istoriei fără contaminarea generațiilor următoare, ca în siturile terestre.

Majoritatea epavelor descoperite în zilele noastre se află în zona de coastă la adâncimi de până la patruzeci de metri²². Acest fapt se explică prin practicarea cu predilecție, secole de-a rândul, a cabotajului de către navigatori, datorită lipsei instrumentelor de orientare și obiceiului lor de a mânca și de a dormi, în limita posibilităților, pe uscat²³. Au fost identificate însă epave și la sute de metri adâncime, ceea ce atestă, o dată în plus, că vechii marinari urmau și rute de navigație în plină mare²⁴.

Valoarea epavelor nu constă în vechimea acestora ci în informațiile pe ele care le conțin. Studiarea lor a oferit cercetătorilor noi date care, uneori, au modificat considerabil unele teorii privitoare la istoria economică, politică sau culturală a epocilor în care au fost construite și întrebuințate²⁵. De asemenea, descoperirea unor dispozitive tehnice la bordul epavelor a furnizat oamenilor de știință valoroase informații referitoare la viața economică a perioadelor de timp îndepărtate. Totodată, cercetarea ambarcațiunilor scufundate a pus la dispoziția specialiștilor prețioase amănunte legate de elementele constructive ale navelor, despre care nu se știa nimic sau prea puțin din izvoarele scrise. Nu în ultimul rând, cercetările sistematice ale unor epave au clarificat unele relatări ale

²⁰ Brett A. Phaneuf, *An Introduction to Underwater Archaeology*, în www.diveweb.com/telecom/features/uw-wi99.01.htm; Gregg Stemm, *The Artifact Debate Part 2*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/janfeb00.03.shtml

²¹ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 63.

²² Estimarea numărului epavelor realizată în apropierea continentului american arată că cca. 98% dintre acestea se află în ape cu adâncimea mai mică de zece metri. În Marea Mediterană epavele sunt înregistrate în regiunea de coastă la adâncimi de 30-40 de metri (*Ibidem*).

²³ *Ibidem*, p. 63-64.

²⁴ În 1952 a fost descoperită o epavă antică încărcată cu amfore aflată la 200 de metri adâncime iar 14 ani mai târziu au fost identificate două nave dotate cu tunuri de bronz, la o adâncime de 600 de metri (*Ibidem*, p. 64).

²⁵ De exemplu, descoperirea unor boabe de cafea într-o cafetieră la bordul unei epave norvegiene scufundate în 1717 a infirmat părerea istoricilor care susțineau că data aducerii cafelei în Norvegia era anul 1740 (*Ibidem*, p. 64-65).

istoricilor antici și medievali care păreau fanteziste specialiștilor din veacul trecut²⁶.

Goana după informații nu trebuie să ducă însă la o excavare haotică a navelor scufundate. Este cunoscut faptul că această operațiune reprezintă o completă și sistematică distrugere a resurselor arheologice. De aceea, pentru protejarea patrimoniului cultural subacvatic, în multe cazuri este bine ca epavele să fie prezervate până în momentul în care excavațiile devin absolute necesare²⁷.

2. *Siturile terestre scufundate*. Spre deosebire de epave, ele sunt *situri de acumulare*, unde obiecte din diferite epoci istorice se suprapun peste obiectele din epocile anterioare²⁸.

Aceste situri, denumite și *structuri scufundate*, prezintă o mare diversitate (jetele, moluri și alte amenajări portuare, așezări preistorice lacustre, orașe din toate perioadele istorice ș.a.) și se întind pe suprafețe cuprinse între câteva sute de metri pătrați sau zeci de hectare. De pildă, părți însemnate, ce însumează câteva mii de metri pătrați, ale orașelor și cetăților de la Dunărea românească (Drobeta, Capidava, Noviodunum, Halmyris ș.a.) și de pe țărmul românesc al Mării Negre (Histria, Tomis, Callatis) se află sub apă sau sunt colmatate de aluviuni²⁹.

Studierea siturilor terestre scufundate a oferit istoricilor importante informații privitoare la viața și activitatea celor ce au locuit în așezările aflate astăzi sub apă.

Cercetări românești dedicate porturilor antice s-au efectuat îndeosebi în Marea Neagră și pe Dunăre. Comandantul Constantin Scarlat a efectuat scufundări și observații în zona porturilor Tomis (Constanța) și Callatis (Mangalia)³⁰. Arheologul dr. Petre Diaconu a cercetat instalația portuară din epoca bizantină a cetății Păcuiul lui Soare³¹. Cristian Matei a săpat întreaga

²⁶ Astfel, notele făcute în 1535 de Francisco de Marchi asupra epavelor romane din lacul Nemi au fost confirmate în 1932 de cercetările efectuate prin secarea lacului (*Ibidem*, p. 66).

²⁷ Brett A. Phaneuf, *An Introduction to Underwater Archaeology*, în www.diveweb.com/telecom/features/uw-wi99.01.htm; *Preserving a Threatened Resource*, în www.acuaonline.org/preserving.html

²⁸ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 67.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 69; Constantin Scarlat, *Portul antic Callatis*, în „A.M.N.”, X, Cluj, 1973, p. 537-538; Idem, *Fenomene hidro-meteorologice, hidrobiologice și geologice, care au determinat imersiunea porturilor antice Tomis, Callatis și a unor porțiuni mari din cetăți*, în „Almanah Turistic”, 1974, p. 177-181; Idem, *Geografia fundului mării de la capul Midia la Vama Veche*, în „Terra”, nr. 2, martie-aprilie, 1971, p. 43-46; Idem, *Cercetări subacvatice*, în „R.M.M. -Muzee”, nr. 2, 1974, p. 26-30; Idem, *Investigații istorico-arheologice și geografico-hidrologice asupra căilor navigabile de acces în interiorul vechiului teritoriu geto-dac din Dobrogea*, în „M.N.”, III, 1976, p. 101-113.

³¹ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 69; Petre Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Ed. Academiei, București, 1972.

instalație portuară antică de la Capidava³² iar dr. Mihail Zahariade a întreprins cercetări în instalația portuară antică de la Halmyris³³.

3. *Sanctuarele subacvatice (depozitele rituale)*. Ca și siturile terestre scufundate, ele fac parte din categoria *siturilor de acumulare*. Sanctuarele subacvatice sunt „rezultatul unei activități umane conștiente de abandonare rituală a unor obiecte în puțuri adânci, de origine naturală sau artificială, acoperite de apă, în lacuri, sau în mări și oceane”³⁴.

Un astfel de depozit ritual s-a descoperit și în România, în *Nymphaeum-ul* de la Germisara (jud. Hunedoara). Ofrandele, reprezentate de opt plăcuțe votive din aur dedicate zeităților tămăduitoare și protectoare ale apelor termale (Diana, Hygia și Nymphae), erau aruncate de romani în bazinele cu apă fierbinte de la Geoagiu de azi³⁵.

4. *Depozitele subacvatice fără caracter ritual*. Ele sunt *situri de acumulare* alcătuite din diferite obiecte care au fost „implantate ori depuse” sub apă, în mod intenționat sau nu, de către comunitățile umane de-a lungul timpului. Aceste depozite subacvatice nu au un caracter ritual. Ele s-au constituit treptat, prin depunerea reziduurilor menajere și a altor resturi materiale ale vieții casnice devenite inutilizabile, sau prin depunerea naturală, neintenționată, a lor care, din diverse motive, au ajuns în mediul acvatic, uneori chiar la mari adâncimi. Cercetarea lor, strat după strat, oferă istoricilor prețioase indicii despre activitatea comunității care le-a creat³⁶.

Săpătura subacvatică

În comparație cu săpăturile terestre, cele subacvatice prezintă o serie de avantaje dar și de dificultăți. Ele sunt mai ușoare deoarece solul subacvatic, mai mobil, permite o recuperare mai facilă și cu mai puține riscuri de deteriorare a artefactelor, apa poate fi utilizată pentru realizarea săpăturii, în procesul de aspirare sau în „tăierea” straturilor de sol, iar scafandrii arheologi dispun de o mai mare mobilitate, au posibilitatea să vadă o imagine nu numai pe orizontală ci și pe verticală a sitului în timpul degajării acestuia și nu se confruntă cu problema evacuării și transportului solului dizlocat. Dezavantajele săpăturii subacvatice sunt legate de dependența lucrătorilor de aparatura de scufundare,

³² Cristian Matei, *op. cit.*, p. 69; Idem, *Cercetări arheologice în instalația portuară antică de la Capidava (I)*, în „C.C.D.J.”, nr. 3-4, Călărași, 1987; Idem, *Cercetări arheologice în instalația portuară antică de la Capidava (II)*, în „C.C.D.J.”, nr. V-VII, Călărași, 1988-1989.

³³ Idem, *Arheologie. Tehnică și metodă*, p. 69; *Earthwatch expedition: Roman fort on the Danube*, în www.earthwatch.org/expeditions/zahariade.html

³⁴ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 69.

³⁵ *Ibidem*, p. 71; Situl arheologic Germisara se află situat în partea de sud-vest a Transilvaniei, pe malul drept al râului Mureș, în imediata apropiere a drumului ce lega în antichitate Colonia Ulpia Traiana Sarmisegetusa de Micia și Apulum (*Germisara*, în www.ici.ro/romania/turism/hd_germisara.html).

³⁶ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 71.

dificultatea lor de a comunica cu cei aflați la suprafață, densitatea, temperatura și calitatea apei, curenți, hulă, vârtejuri și vizibilitatea mai slabă la mari adâncimi³⁷.

Ca și în arheologia terestră, numărul celor ce iau parte la săpătură nu este unul fix. Pe un șantier de mărime medie colectivul științific este alcătuit din șeful de șantier, un expert scafandru (care trebuie să dețină și brevetul de marinar) sau ofițer navigator, patru scafandri desenatori, doi scafandri fotografi, șase scafandri profesioniști pentru efectuarea săpăturii arheologice și un număr nelimitat de scafandri amatori. Deoarece cercetarea este pluridisciplinară, la săpătura subacvatică pot lua parte și geologi, chimiști, electroniști, antropologi, etnografi, istorici, oceanografi, specialiști în arhitectură navală ș.a. Întreaga activitate de cercetare se desfășoară numai sub supravegherea permanentă a unor cadre medicale de specialitate³⁸.

O condiție indispensabilă a efectuării săpăturii subacvatice este prezența unei nave de cercetare care să dispună de o serie de dotări speciale: un compartiment pentru păstrarea și întreținerea echipamentului autonom de scufundare, o cală pentru depozitarea materialelor necesare săpăturii (cadre rigide, site și platforme metalice, coșuri, baloane pentru ridicarea la suprafață a obiectelor, aspirator ș.a.), un laborator pentru prelucrarea fotografiilor, un laborator de desen, un compresor de presiune pentru alimentarea cu aer a scufundătorilor, un compresor pentru aspirator, dispozitivul „Ventury”, o pompă pentru funcționarea jetului de presiune, o turelă submersibilă de tip „Towvane” și mai multe scutere³⁹.

Pentru realizarea unei săpături subacvatice moderne este nevoie, în același timp, și de camere video, aparate foto și de detecție electronică, calculatoare, proiectoare cu halogen de lumină continuă și mijloace de comunicație cu lucrătorii aflați sub apă⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*, p. 74-75; Constantin Vlad, Dumitru Dinu, *op. cit.*, p. 25-32, 61-62; Colin Martin, *An Introduction to Marine Archaeology*, în www.bbc.co.uk/history/archaeology/marine_1.shtml; *Techniques of Undersea Excavations: The Exploration of the shipwreck*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil2.htm

³⁸ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 76; *What is Underwater Archaeology*, în www.acuaonline.org/whatis.html

³⁹ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 77; *The Archéonaute- a vessel constructed for undersea archaeological research*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil1.htm

⁴⁰ Vasile Grad, Ștefan Georgescu, *Fotografia subacvatică*, Constanța, 1995; Daron Jones, *Marketplace: Underwater Photographic Equipment*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/mayjun01.03.shtml; Idem, *The Marketplace: Underwater Cameras and Equipment*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/031.05.shtml; *Marketplace: Underwater Cameras*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/marapr00.05.shtml; *Virtual Excavations*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil3.htm; Cristian Matei, *op. cit.*, p. 78; Brett A. Phaneuf, *The Coming Sonar Technology Revolution*, în www.diveweb.com/uw/archives/arch/uw-fa96.03.htm; *Operation of Combined Navigation and Survey*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-dec1.htm

Izolarea sitului subacvatic se realizează prin săparea unei tranșee în jurul acestuia sau prin utilizarea unor paraplanșe. Ca și în arheologia terestră, trasarea caroiajului se face cu ajutorul teodolitului iar săpătura se desfășoară după regulile metodei stratigrafice⁴¹.

Artefactele rezultate în urma săpăturii subacvatice sunt ridicate la suprafață, în funcție de greutatea și de fragilitatea lor, cu ajutorul unor coșuri metalice, baloane flotante, platforme de ridicare sau plute gonflabile⁴².

Factorii de mediu exercită o puternică influență asupra stadiului de conservare a siturilor subacvatice și a artefactelor descoperite în acestea. Distrugerilor inițiale produse în momentul scufundării unei nave li se adaugă cele provocate, de-a lungul timpului, prin contactul cu apa sau cu factorii naturali din mediul acvatic. Lemnul este degradat în principal de coloniile de moluște xilofage din specia „Teredo Navalis” iar metalele, cu excepția aurului, se corodează și devin friabile în contact prelungit cu apa sărată. Transformări structurale, mai mari sau mai mici, suferă în mediul acvatic și alte obiecte anorganice: ceramica, porțelanul, sticla, pietrele prețioase și piatra comună. Artefactele de natură organică sunt, de asemenea, afectate de apă. Dacă obiectele din os dur, mai vechi de cinci secole, se conservă bine, în schimb cele din os poros sunt extrem de fragile. Pielea animală, îndeosebi cea netăbăcită, se descompune ușor iar părul animal, obiectele din corn și sideful se fragilizează⁴³.

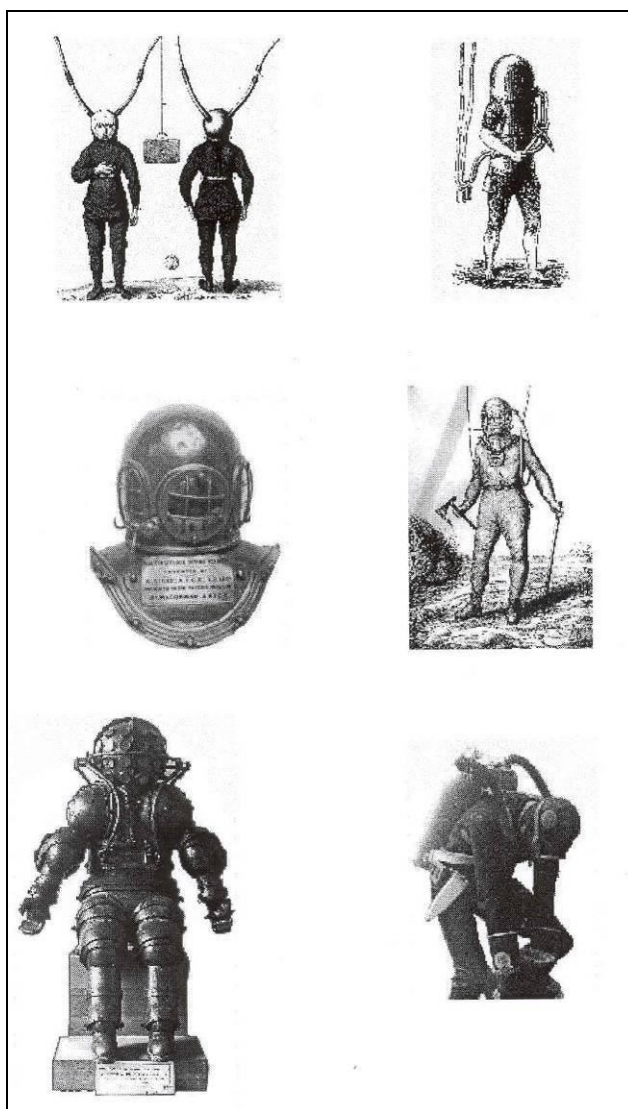
Conservarea și restaurarea artefactelor descoperite în siturile subacvatice se realizează în regim de extremă urgență. Până la aplicarea tratamentului de laborator, la bordul navei de cercetare specialistul stabilizează obiectele scoase din apă, oferindu-le condiții de umiditate asemănătoare cu cele din mediul acvatic și împachetându-le, în funcție de starea lor de conservare, în pungă de plastic, folii mari de polietilenă armate cu tije (din plastic, lemn, metal) sau în lăzi rigide cu fulgi de polistiren expandat în jur. În laboratoarele de restaurare, tratamentul artefactelor se face prin liofilizare, iradiere cu raze gamma sau prin absorția și cristalizarea sărurilor. Restaurarea obiectelor rezultate în urma săpăturilor subacvatice nu trebuie să fie ireversibilă pentru a se da posibilitatea unor intervenții viitoare pe baza unor metode pe care, cu siguranță, știința mileniului III le va pune la îndemâna specialiștilor⁴⁴.

⁴¹Cristian Matei, *op. cit.*, p. 78-80; *Techniques of Undersea Excavations: Clearing of the terrain; Reference System*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil2.htm

⁴² Cristian Matei, *op. cit.*, p. 80-81; *Techniques of Undersea Excavations: Cataloguing*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/en/fr-tech-fouil2.htm

⁴³ Cristian Matei, *op. cit.*, p. 85-90; Arne Akerhagen, *Clay Pipes from the Man-of War Kronan*, în www.abc.se/~m10354/uwa/kronancl.pdf; *Saint-Gervais 2 Wreck*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/gervais.htm; *The Medieval Shipwreck at Cavalaire*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/caval-s.htm; *The Batéguier Shipwreck*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/bateg-s.htm; *The Agay A Shipwreck*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/agay-s.htm

⁴⁴Cristian Matei, *op. cit.*, p. 91-94; *Preservation, Restoration and Research Lab*, în www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/fr-act-lab1.htm; *Shipwreck*

Evoluția echipamentelor de scufundare.

(www.culture.gouv.fr/culture/archeosm/archeosom/en/scafan.htm)

Conservation, în www.wisconsinhistory.org/shipwrecks/learn/conservation.html; What is Underwater Archaeology, în www.acuaonline.org/whatis.html; Colin Martin, *An Introduction to Marine Archaeology*, în www.bbc.co.uk/history/archaeology/marine_4.shtml

TENTATIVA SPANIOLĂ DE INVADARE A ANGLIEI ȘI DISTRUGEREA “INVINCIBILEI ARMADA” - 1588

Dr. Olimpiu Manuel GLODARENCO, Ionel Dan CIOCOIU*

The Spanish Attempt of Invading England and the Vanquishing of „The Spanish Armada” – 1588

Abstract: Filip II of Spain had been co-monarch of England until the death of his wife Mary I in 1558. A devout Roman Catholic, he considered Protestant Queen Elizabeth a heretic and illegitimate ruler of England. He had previously supported plots to have her overthrown in favour of her Catholic cousin Mary, Queen of Scots, but was thwarted when Elizabeth had Mary imprisoned, and finally executed in 1587. In addition, Elizabeth, who sought to advance the cause of Protestantism where possible, had supported the Dutch Revolt against Spain. In retaliation, Philip planned an expedition to invade and conquer England, thereby suppressing support for the United Provinces— that part of the low Countries that had successfully seceded from Spanish rule — and cutting off attacks by the English against Spanish possession in the New World and against the Atlantic treasure fleets. The king was supported by Pope Sixtus V, who treated the invasion as a crusade with the promise of a further subsidy should the Armada make land.

Keywords: England, Armada, Queen Elizabeth, Filip II, fleet, Francis Drake, Medina Sidonia, Spain.

Pușini sunt cei care au luat în considerare puterea maritimă spaniolă, dar pot să vă confirm că nimeni nu a mai văzut vreodată atâtea nave adunate la un loc scria Charles, Lord Howard de Effingham, Lordul Amiral al Angliei, la 7 august 1588¹. Aceasta arată că imensa amenințare pe care o reprezenta grandioasa forță navală spaniolă a regelui Filip al II-lea la adresa independenței Angliei nu a fost subestimată de comandanții englezi ai vremii. Evaluarea realistă a lordului Amiral Howard era împărțită și de subordonații săi. Această Armada este, după mine, cea mai mare mare forță navală organizată vreodată de creștinătate, consemna John Hawkins de pe nava comandant VICTORY, când tunurile încă nu se răciseră după ultimele salve ale bătăliei de la Gravelines (8 august 1588)². Câteva zile mai târziu, Francis Drake le reamintea miniștrilor reginei Elisabeta că Armada, chiar împrăștiată spre mările nordului, reprezenta o amenințare permanentă ca și

* Cpt. cdor. conf. univ. dr. Directorul Muzeului Marinei Române; Cdor, Comandamentul NATO Napoli, Italia.

¹ James Anthony Froude, *The Spanish Story of the Armada, and Other Essays*, Penguin Books, London, 1999, p. 176.

² *Ibidem*, p. 184.

trupele de invazie ale ducelui de Parma (Alessandro Farnese, guvernator al Țărilor de Jos) care abia așteptau să se imbarce spre Anglia de pe coasta Flandrei³. *Fiind un soldat desăvârșit, ducele de Parma va trece la acțiuni de amploare... De aceea, în opinia mea, trebuie să fim cu ochii pe el*, scria Drake⁴. Legende liniștitoare despre incompetența și prostia spaniolilor, sau despre victoria inevitabilă asupra acestora nu apăruseră încă în conștiința publică britanică, așa că amenințarea Armadei era una luată foarte în serios, la acea vreme. Iar, dacă circumstanțele nu le-ar fi fost nefavorabile spaniolilor, rezultatul ar fi putut fi altul.

Planul spaniol de invazie își avea originile în tradițiile războiului amfibiu din Mediterana. Marile galere erau în prim planul acțiunilor, fiind considerate ca o prelungire a operațiunilor militare terestre. Rolul lor era acela de a obține controlul asupra bazelor în scopul extinderii zonelor de unde puteau lansa atacuri pentru a-și exercita autoritatea⁵. Chiar și ultima mare confruntare între galere, ca cea de la Lepanto din 1571 (între flota Ligii Sfinte și cea a Imperiului Otoman), a avut ca obiectiv secundar controlul bazelor, iar tacticile navale adoptate au fost foarte apropiate de modul în care armatele erau folosite pe uscat. Războiul dus cu galere era foarte structurat, fiind puternic dependent de sprijinul logistic și, mai ales, de asigurarea resurselor umane⁶. În Mediterana și în cadrul luptei dintre creștinătate și Islam, această abordare a fost foarte eficientă. În 1580, anexarea Portugaliei de către Spania a adus elemente ale războiului amfibiu pe coastele Atlanticului. La început, rezultatele au fost foarte promițătoare. Lisabona a fost cucerită printr-un atac, ca la carte, cu o armată sprijinită din flanc de către flota de galere. Comandantul flotei era Don Alvaro de Bazan, marchiz de Santa Cruz, care, cu un deceniu mai devreme, comandase rezerva creștină în bătălia de la Lepanto. Experiența și competența sa în domeniu erau larg recunoscute. Trei ani mai târziu, el a organizat atacul și invazia asupra Terceirei, în Azore, ultimul bastion de rezistență portughez. Strategia sa a fost simplă, dar eficientă. După o evaluare a puterii garnizoanei portugheze din Terceira, el a calculat necesarul de trupe și logistica astfel încât să poată obține victoria. Ulterior, forța navală a fost alcătuită ținând cont de aceste calcule. Navele cu vele și galerele se puteau sprijini reciproc fără a fi nevoie să se modifice formația sau să fie schimbat scopul expediției. Când zonele de debarcare au fost atinse, trupele s-au năpustit pe plaje sub focul tunurilor de pe galere. Această acoperire a durat până ce artileria grea de câmp a fost desantată direct pe plaje. Debarcați în ordine și cu sprijinul necesar, trupele au reușit repede să își atingă obiectivele, astfel că Terceira a căzut în scurt timp⁷.

³ Julian S. Corbett, *Drake and the Tudor Navy: With a History of the Rise of England as a Maritime Power*, London, 1998, pp. 123-125.

⁴ *Ibidem*, p. 126.

⁵ Colin Martin, *Full Fathom Five: Wrecks of the Spanish Armada, Viking*, 1975, pp. 45-49.

⁶ José N. Alcalá-Zamora, *La empresa de Inglaterra: (la "Armada invencible": fabulación y realidad)*, Taravilla: Real Academia de la Historia, 2004, pp. 79-87.

⁷ *Ibidem*, pp. 92-97.

Aceste succese, precum și credința crescândă că era dorința Divinității de a aduce pe regina Elisabeta și pe poporul ei înapoi la religia catolică, l-au determinat pe Filip al II-lea să conceapă o acțiune similară împotriva Angliei⁸. De asemenea, acesta avea o mulțime de alte motive să o facă. Ajutorul oferit de englezi revoltei olandeze era din ce în ce mai evident și mai substanțial, iar activitățile Britaniei în Lumea Nouă erau considerate ilegale și, deci, intolerabile⁹. Așadar, în 1586, regele a cerut marchizului de Santa Cruz să întocmească un plan pentru invadarea Angliei. Răspunsul marchizului a fost prompt și previzibil, după modelul Terceira, dar adus la scara noului obiectiv. Forța amfibie calculată era de 55.000 de oameni care urmau să execute o acțiune fulger asupra Londrei, după debarcarea pe o plajă, undeva în comitatul Kent. Pentru aceasta era nevoie de o capacitate de transport de 80.000 de tone ce includea 40 de galere, 6 galere mari și 200 de nave de debarcare. 48 de baterii de artilerie grea urmau să fie debarcate pentru a spulbera, în drum spre Londra, apărarea slabă și statică a englezilor care era înzestrată cu tunuri vechi de pe vremea lui Henric al VIII-lea. Principala caracteristică a planului era simplitatea¹⁰. Se considera că, dacă greutățile logistice necesare unei asemenea forțe vor fi rezolvate, atunci nu va fi necesară aplicarea unor tactici complexe pentru atingerea obiectivului. Numai forța în sine era socotită de ajuns pentru ca să treacă peste orice fel de opoziție venită dispere mare sau dinspre uscat.

Filip al II-lea, însă, a considerat necesar să-și consulte și nepotul, ducele de Parma, care comanda formidabila armată din Flandra, în Țările de Jos. Planul ducelui era diferit de cel al marchizului de Santa Cruz și, în aparență, la fel de bun. Acesta depindea, în totalitate, de viteza și secretul în care urma să fie pus în practică. Dacă în lungul coastei Canalului puteau fi mobilizate, în secret, trupe suficiente, iar ambarcațiunile necesare transportului peste Canal puteau fi ancorate în rețeaua de canale de la litoral, atunci se putea forța blocada anglo-olandeză și traversa Canalul într-un timp relativ scurt. Odată ajunși pe coasta engleză, veteranii luptători ai ducelui urmau să spulbere orice fel de opoziție din partea forțelor terestre elisabetane, slab instruite și dotate¹¹. Ambele planuri erau realizabile. Numai că Filip al II-lea a combinat, spre nenorocirea celor doi comandanți, cele două planuri într-unul singur. Un segment redus al Armadei trebuia să plece din Lisabona având la bord logistica necesară și al doilea val de trupe ce urma după cel lansat de la coastele Flandrei. Cele două forțe urmau să se întâlnească în fața coastelor Flandrei unde navele Armadei aveau misiunea de a asigura supremația navală locală necesară pentru a realiza trecerea

⁸ Felipe Fernández-Armesto, *The Spanish Armada: The Experience of War in 1588*, 1988, p. 46.

⁹ Douglas Knerr, *Through the "Golden Mist": a Brief Overview of Armada Historiography*, American Neptune, 1989, p. 68.

¹⁰ Felipe Fernández-Armesto, *op. cit.*, pp. 51-57.

¹¹ J. K. Lughton, *State Papers Relating to the Defeat of the Spanish Armada, 1588*, London, 1995, pp. 183-195.

ambarcațiunilor de invazie ale ducelui de Parma peste Canal. Ducele și marchizul de Santa Cruz au sesizat imediat rezultatele dezastruoase ale unei asemenea întreprinderi și au căutat să-l convingă pe rege să renunțe la ideile sale. Ei au arătat că operația, care depindea în cea mai mare măsură de o sincronizare precisă, în lipsa unor mijloace de comunicații se putea termina cu un dezastru, aceasta datorită faptului că întâlnirea era prevăzută în apele puțin adânci de la coastă, unde navele olandeze făceau legea și erau foarte aproape de cea mai îngustă parte a Canalului care constituia punctul forte al apărării navale engleze. Regele Filip al II-lea a respins însă, chiar dacă într-o manieră elegantă, dar fermă, argumentele celor doi. Pentru acesta, operația era sub protecția Celui de sus, iar greutățile inerente urmau a fi surmontate cu ajutorul Divinității. Operația urma să se desfășoare conform celor indicate de rege¹².

Așadar, acțiunea Armadei părea sortită eșecului încă de la început. În ianuarie 1588, marchizul de Santa Cruz, marcat de faptul că participa la organizarea unei acțiuni falimentare, a murit la Lisabona. Deja planurile de constituire ale Armadei erau în întârziere. Problemele legate de nave și provizii, dar mai ales de starea de sănătate a soldaților, păreau a nu avea soluție. Odată cu moartea comandantului, logistica și moralul trupelor intraseră într-un declin continuu. Însă, numai orgoliul regelui, care simțea privirile Europei ațintite asupra lui, a făcut ca acțiunea să meargă totuși înainte, cu indiferent câte sacrificii¹³.

Pentru că se cerea imperativ un comandant, regele a numit la comandă, în ciuda caracterului ei predominant naval, un om cu experiență în luptele terestre. Ducele de Medina Sidonia, deși denigrat de mulți istorici, a fost o alegere inspirată, atât pentru că era cel mai în vârstă nobil, deci cu autoritate recunoscută asupra celorlalți comandanți, dar și pentru că era un administrator ce își conducea cu iscusință enormele domenii din Andalusia și care participase, cu succes, la organizarea flotelor spre posesiunile spaniole din Lumea Nouă. Dar, poate cea mai importantă însușire pe care o posedea era comportamentul prietenos ce încurajează spiritul de echipă, un Eisenhower al timpurilor medievale. Ceea ce îi lipsea era competența de comandant, iar în bătălia ce urma avea prilejul de a se afirma ca atare¹⁴.

În cele trei luni scurse de la numirea ducelui de Medina Sidonia la comandă și ieșirea navelor în larg, la mijlocul lunii mai 1588, Armada a fost transformată radical. Starea navelor și proviziilor a fost îmbunătățită într-o mare măsură, iar moralul scăzut al oamenilor a fost înlocuit, sau cel puțin părea a fi fost înlocuit, de o dorință nemăsurată de acțiune. Pe 18 mai, Armada a părăsit Lisabona, iar acțiunea pentru invazia Angliei a început. Totalul navelor se ridica la 130, cu o capacitate de transport de 60.000 de tone. La bord se aflau 30.000

¹² James Anthony Froude, *op. cit.*, pp. 204-216.

¹³ Michael Lewis, *The Spanish Armada*, New York: T.Y. Crowell Co., 1968, p. 149.

¹⁴ *Ibidem*, p. 156.

de oameni, din care două treimi erau soldați. Se mai aflau ambarcate 2.431 de guri de foc, incluzând și tunurile grele pentru asediul Londrei, împreună cu muniții și alte materiale necesare pentru trei luni de campanie. Vremea nefavorabilă a împrăștiat flota în dreptul portului Corunna de pe coasta Spaniei, iar regruparea a dus la alte întârzieri. Acest moment a fost, însă, bine folosit de duce pentru a antrena trupele și a reface plinurile astfel încât, pe 10 iulie, naviga, la capacitate operațională completă, spre Canal. Chiar în aceste condiții ducele, ca și predecesorul său, era conștient de posibilitatea unui eșec de răsunet și, de aceea, a mai încercat o dată să-l convingă pe rege să contramandeze acțiunea. Răspunsul lui Filip al II-lea a fost prietenos dar ferm. Armada trebuia să navigheze spre Anglia cu orice preț¹⁵.

În dreptul portului Plymouth, pe coasta Angliei, Medina Sidonia și-a dispus navele în ordinea de bătaie. Formația de luptă adoptată era una specifică războiului pe mare în epoca galereilor. În față se aflau galerele mari și celelalte nave puternice de luptă, inclusiv nava amiral, SAN MARTIN. În spate se găsea alt grup de nave de luptă aflate sub comanda lui Don Pedro de Valdes. Între cele două era poziționat grosul navelor logistice și de transport trupe. Avangarda se afla sub comanda lui Don Alfonso de Leiva, așezată lateral stânga, ca o aripă extinsă a formației, iar ariergarda, de sub comanda lui Juan Martinez de Recalde, a fost plasată în aceeași poziție, dar la dreapta¹⁶. Astfel organizată, flota și-a continuat drumul prin Canal spre punctul de întâlnire cu ducele de Parma. Strategia defensivă a Armadei era simplă, dar eficace. Cum scopul era de a atinge un obiectiv care era altul decât acela de a atrage flota inamică într-o confruntare directă, era important ca înaintarea, precum și coeziunea formației să nu fie perturbate. Singura datorie a comandanților de nave era să mențină formația cu orice preț, eșecul fiind privit ca o greșală capitală. Așadar, libertatea de acțiune a fost acordată numai unui mic grup de nave, douăzeci la număr, care au fost dispersate pe toată lungimea dispozitivului. Orice atac împotriva Armadei urma să fie respins de aceste nave care acționau direct din formație. Locul lor trebuia păstrat pentru ca, după respingerea atacului, acestea să-și reia poziția. Sistemul nu necesita, așadar, niciun fel de coordonare ulterioară ordinului de marș din partea comenzii Armadei¹⁷.

Flota engleză de sub comanda Lordului Amiral Howard și a lui Sir Francis Drake a zărit, prima dată, Armada pe când aceasta se afla adunată în dreptul coastei Plymouth-ului. La început părea că nu se putea, în niciun fel, sparge formația spaniolilor, sau întârzia înaintarea acestora¹⁸. *Nu puteam să ne aventurăm într-o confruntare directă pentru că flota spaniolă părea inatacabilă*, mărturisise

¹⁵ *Ibidem*, p. 168.

¹⁶ T.P. Kilfeather, *Ireland: Graveyard of the Spanish Armada*, Anvil Books Ltd, 1967, pp. 87-89.

¹⁷ I. A. A. Thompson, *The Appointment of the Duke of Medina Sidonia to the Command of the Spanish Armada*, în *The Historical Journal*, vol. 12, No. 2., 1969, p. 16.

¹⁸ Dan Cruikshank, *Invasion: Defending Britain from Attack*, Boxtree Ltd, 2002, p. 208.

Lordul Amiral¹⁹, iar comandantul unei nave auxiliare de luptă engleze, Henry White era și mai ferm în aprecierile privind inamicul. *Maiestuoșitatea flotei inamice, formația strânsă pe care o păstra și puterea pe care o degaja ne-a făcut să subapreciem valorile noastre ca națiune și resursele nebănuite ale marinei engleze*, cuvinte dure dar care nu erau pe deplin justificate²⁰. Adevărul era că se ajunsese la punct de echilibru tactic între cele două forțe. Navele spaniole erau adevărate fortărețe plutitoare, pline de trupe, destinate să aibă câștig de cauză în confruntările la distanțe mici și abordaje. Flota engleză renunțase însă, încă de pe vremea lui Henric al VIII-lea, la această tactică în favoarea uneia care să exploateze capacitatea navelor ca platforme de artilerie plutitoare, capabile de a manevra rapid, astfel încât să poată lovi inamicul înainte ca acesta să se apropie atât de mult încât să-și folosească trupele de la bord. Problema era că, de la distanțe mari, artileria cu țevă lisă de la bordul navelor britanice nu putea produce mari daune navelor inamice. Iar, spaniolii nu aveau decât să strângă din dinți, să accepte să stea sub tirul inamic de la mare distanță, menținând drumul și formația spre obiectivul propus. Un alt factor ce îi oprea pe englezi să se apropie mai mult de navele spaniole era dotarea acestora cu tunuri mari pe care, se părea, spaniolii le aveau instalate și pe care le puteau folosi cu efecte dezastruoase pentru navele engleze de dimensiuni mai reduse. Dacă acestea se apropiau la distanțe mici, riscau să fie, pur și simplu, dezintegrate de loviturile artileriei cu rază scurtă, după care era foarte ușor pentru trupele spaniole să treacă la abordaj folosind armamentul specific (lânci, muschete, amestecuri incendiare)²¹. Astfel se explică și faptul că primele atacuri engleze au fost făcute de la prea mare distanță și fără consecințe pentru inamic.

De fapt, englezii știau foarte puțin despre tacticile inamicului și despre cum avea acesta de gând să lupte. De abia după ce au avut informațiile necesare pe care le-au folosit în acțiunile ulterioare, au putut trece la un răspuns adecvat care a dus la înfrângerea Armadei²². Figura cheie pentru obținerea lor a fost Drake. Acesta a fost cel care, câțiva ani mai devreme, trecuse de la arhaica organizare la bord, care ținea cont de rangul social și nu permitea o comandă unică, la echipajul de tip „modern” care lucra numai la ordinele comandantului navei. Această atitudine era predominantă în marina elisabetană a anului 1588. Pe navele Armadei, însă, erau mai mulți „comandanți”, ceea ce ducea des la confuzii, revolte și la scăderea disciplinei echipajelor. Această racilă a mai durat la spanioli până inclusiv la începutul secolului al XVII-lea, când încă se mai puteau vedea mai mulți comandanți la bordul aceleiași nave²³.

¹⁹ *Ibidem*, p. 211.

²⁰ *Ibidem*, p. 214.

²¹ I. A. A. Thompson, *Spanish Armada Guns*, în *Mariner's Mirror*, no 61, 1975, pp. 24-26.

²² Dan Cruikshank, *op. cit.*, p. 227.

²³ Eugene L. Rasor, *The Spanish Armada of 1588: Historiography and Annotated Bibliography*, 1992, p. 184.

Cea mai mare parte a confruntărilor între cele două flote, pe timpul deplasării spre est prin Canal, a fost de mică amploare. Armada se îndrepta, inexorabil, către locul de întâlnire cu ducele de Parma. Navele lui Howard navigau în vânt, neavând însă o soluție la modalitatea de a opri înaintarea Armadei. Dar confruntările, chiar dacă de mică amploare, au adus informații prețioase englezilor. Cea mai importantă a fost acțiunea condusă de Drake de capturare a navei spaniole NOSTRA SENORA DEL ROSARIO. Deși ofițerii englezi participanți la acțiune l-au acuzat pe Drake că a urmărit mai mult prada ce urma să o captureze odată cu nava, informațiile primite de acesta, la prima mână, de la nefericitul comandant Don Pedro de Valdes, au fost extrem de folositoare. Drake a înțeles că artileria de pe navele spaniole, aparent formidabilă, nu era în stare să tragă decât o singură salvă, este adevărat nimicitoare, și numai imediat înainte de abordaj, pentru că se afla pe afete fixe care nu permitea reîncărcarea ușoară și rapidă, iar echipajele tunurilor nu erau instruite în acest sens²⁴.

Spre deosebire, echipajele engleze erau foarte bine instruite. Încă din 1545 (și tunurile de la bordul epavei navei MARY ROSE o dovedesc), țeștile erau montate pe afete cu patru roți care dădeau posibilitatea încărcării lor succesive, pe punte. Așadar navele engleze puteau să se apropie de inamic practic la ce distanță doreau, de unde urmau să lovească nestingherite fără a putea fi atinse de ineficienta artilerie spaniolă²⁵. Proviiziile de muniții pe navele engleze fiind scăzute, Howard, la inițiativa lui Drake, a dat ordin să se aștepte un moment prielnic pentru a putea folosi la maxim avantajele artileriei navale engleze. Acest moment a venit după ce Armada, neștiind exact locul unde anume se va ralia forțelor Ducelui de Parma, a ancorat la Calais. Era o ocazie clasică, iar navele engleze au profitat din plin. Imediat, disciplina spaniolilor a dispărut, iar Armada s-a dezintegrat. Medina Sidonia însă, și navele însărcinate cu angajarea forțelor inamice, au format linia pentru a face față atacului englez. Dacă la coasta Flandrei, Armada a fost salvată de un vânt potrivnic englezilor, la Gravelines lovitura încasată de spanioli a fost nimicitoare pentru vasele de pe direcția atacului. Medina Sidonia a reușit, într-un final, să-și regroupeze forțele rămase pentru a forma o ariergardă care să acopere retragerea. În ciuda pierderii unor nave, Armada a rămas, însă, aproape neatinsă²⁶. *Spaniolii scria Emanuel Van Meteren, istoric și diplomat flamand contemporan bătăliei, aveau multe avantaje față de englezi, mai ales datorită mărimii navelor lor, dar și datorită formației de marș care era atât de strânsă încât nu puteau avea loc angajamente navă-navă*²⁷. Dar această remarcă nu le-a putut servi decât ca un epitaf onorabil.

După Gravelines, englezii nu au mai avut capacitatea de a angaja Armada pentru că epuizaseră muniția și nu mai puteau nici ataca dar nici să se apere

²⁴ I. A. A. Thompson, *op. cit.*, pp. 30-35.

²⁵ Dan Cruikshank, *op. cit.*, p. 227.

²⁶ Geoffrey Parker, *Why the Armada Failed*, în *History Today*, 1988, p. 17.

²⁷ Dan Cruikshank, *op. cit.*, p. 236..

împotriva unei eventuale lovituri spaniol. Dacă varianta de plan a lui Santa Cruz a fost viabilă, este greu de apreciat ce anume a dus la eșecul invaziei. Cert este că fără trupele ducelui de Parma, flota spaniolă era impotentă și nu avea altă opțiune decât aceea de a se întoarce acasă. Însă vremea rea de la coastele irlandeză și scoțiană, și nu flota engleză, a fost cea care a transformat marea acțiune a lui Filip al II-lea din eșec în dezastru²⁸.

Înfrângerea Armadei a constituit un punct de cotitură în dezvoltarea rapidă a Angliei ca putere maritimă. Marile forțe amfibii care influențaseră evoluția conflictelor navale au fost înlocuite de o combinație formidabilă – navele cu vele și salva artileriei cu tragere prin bordaj – care va domina destinul de mare putere navală a Angliei în următorul sfert de mileniu.

²⁸ Geoffrey Parker, *op. cit.*, p. 19.

TRAFICUL FLUVIAL-MARITIM ÎN APELE ROMÂNEȘTI ȘI IMPORTANȚA SA ÎN DEZVOLTAREA ECONOMICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

Drd. Andreea ATANASIU-CROITORU*

The Fluvial and Maritime Traffic in the Romanian Waters and his Importance in the
Economical Development of the Romanian Countries

Abstract: The development of the commerce and of the navigations ways entails the villages and cities apparition and blowing. All this communities were increased by the permanently products changes between the two shores of the Danube and, also with archipelago markets and with the Mediterranean shores. The fluvial and maritime commerce was, of course, encouraged by the local communities. Over the Danube for example, were villages or cities, any way, harbors from each part of the shore. These cities are pairs and develop over the ears commerce one of each other. Also, they has a strategically importance in our history. The maritime harbors from the Black Sea known from the ancient times continued to be very important cities in the international and national commerce. So, the Romanian Countries look for increasing the maritime traffic not only from the bigger and bigger access of the foreign ships in the Romanian harbors, but also, from a very large number of the Romanian ships which are navigated under national flag.

Keywords: commerce, navigation, Danube, Black Sea, Romanian Countries.

Porturi la Dunăre și în Marea Neagră în secolele XIV-XV¹

Dezvoltarea comerțului și a mijloacelor de navigație a atras după sine, în mod firesc, apariția și dezvoltarea unor târguri și orașe. Ele au fost favorizate de schimburile permanente de produse între cele două maluri ale Dunării, cu piețele din arhipelag și de pe coastele Mediteranei². Acest comerț dunărean a fost facilitat de faptul că pe întreg cursul fluviului au existat tot timpul așezări omenești de seamă, atât pe un mal cât și pe celălalt. Este interesant faptul că aceste așezări au apărut perechi, una pe un mal, corespunzându-i alta pe malul celălalt. În fața Rusciukului, vechea Sextanta Prista a romanilor, a stat Giurgiu; în fața Turtucaiei, Oltenița; străvechiului Durostorum – Dârstorul românesc – i-a

* Expert muzeograf Muzeul Marinei Române.

¹ Studiu publicat în Andreea Atanasiu, *Evoluția navigației la Dunărea de Jos și Marea Neagră în Evul Mediu românesc*, Editura Muzeului Marinei Române, Constanța, 2006, p. 101-106.

² Nicolae, Bârdeanu, Dan, Nicolaescu, *Contribuții la istoria marinei române*, vol. I, *Din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 99.

corespuns așezarea de la Lichirești, iar mai târziu, Călărași. Hârșova și-a avut perechea în Orașul de Floci de la Gura Ialomiței – străveche așezare a Țării Românești, de dinaintea întemeierii statului, iar în fața Măcinului a fost Brăila³.

Aceste orașe-porturi au avut și o importanță strategică, ca de pildă, Cetatea Severinului zidită în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Calafatul, în schimb a reprezentat un important punct de reparare și întreținere a navelor servind scopurilor economice și militare ale statului românesc dintre Carpații Meridionali și Dunăre⁴. Un loc strategic în istoria Munteniei a revenit și Cetății Turnu, situată la confluența Oltului cu Dunărea. Menționată documentar încă din secolul al XIV-lea, ocupată de otomani dar eliberată în mai multe rânduri, a devenit raia turcească din 1417⁵.

Și orașul-port Giurgiu își leagă dezvoltarea medievală de activitatea lui Mircea cel Bătrân. Prima mențiune documentară despre această cetate datează din 1402. Ridicată de Mircea cel Bătrân la sfârșitul secolului al XIV-lea pe o insulă a Dunării, aproape de malul românesc și de așezarea civilă cu același nume, cetatea era unită cu țara cu un pod de lemn, avea ziduri puternice și turnuri de apărare⁶.

Pe malul drept al Dunării, domnii Munteniei au stăpânit și puternica cetate a Silistrei al cărei punct strategic nu a scăpat nici otomanilor și, cu atât mai puțin, domnitorilor români. Mircea cel Bătrân, în al cărui titlu, cetatea apare, menționată în mod deosebit, aflându-se permanent în centrul evenimentelor din epoca sa. El a depus eforturi susținute pentru a o păstra disputând-o cu otomanii tot timpul domniei. Situat la vărsarea Ialomiței în Dunăre, Orașul de Floci a cunoscut o prosperitate deosebită în primele secole ale evului mediu dezvoltat⁷.

O importanță aparte în traficul maritim din Europa medievală răsăriteană a avut-o portul Brăila, punct de descărcare a navelor italiene care aduceau mărfuri din Orient și, totdată, încărcău pentru Apus produsele locale. Pentru 1420, un călător menționează prezența corăbiilor și galioanelor din regiunile aflate sub dominația Imperiului otoman⁸, care și sub raport economic începuse deja să culegă roadele victoriilor militare în zona Dunării de Jos și a Mării Negre.

Așezarea Vicina, puternic centru urban așa cum apare din reconstituirea datelor, a fost semnalată, pentru prima dată de izvoarele bizantine de la sfârșitul

³ C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, Editura Științifică, București, 1968, p. 35.

⁴ Petre George, Ion Bitoleanu, *Tradiții navale românești*, Editura Militară, București, 1991, p. 45.

⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1968, p. 112.

⁶ C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri și până azi*, Editura Științifică, București, 1968, p. 48.

⁷ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 45.

⁸ *Călători străini...*, I, p. 30.

secolului al XI-lea și apoi, destul de des, din secolul al XIII-lea până la jumătatea secolului al XIV-lea, în portulane și acte comerciale ale vremii. Controversată este însă, localizarea sa în legătură cu care s-au emis ipoteze atât de diferite, încât sunt greu de conciliat. În unele studii și hărți este plasată în apropiere de Isaccea, altele mai noi, o identifică cu cetatea descoperită în insula Păcuiul lui Soare (în apropiere de Ostrov)⁹.

După încetarea administrației genoveze la Licostomo, localizarea așezării era apreciată de unii cercetători, la gura brațului Chilia¹⁰, preponderența economică și politică în această regiune a fost preluată de Chilia Veche din Deltă, stăpânită de domnii Munteniei, și de Chilia Nouă, de pe malul stâng al Dunării, posesiune a domnilor moldoveni¹¹. Însă, pentru secolele XIV-XV, Chilia era un centru important de redistribuire a produselor orientale spre diferitele centre din Estul și Centrul Europei. Principalii ei furnizori erau negustorii genovezi. Acest oraș-port era căutat, foarte probabil și de caravanele negustorilor tătari din Hoarda de Aur, care sporeau prin activitatea lor, comerțul cu mărfuri orientale pe rutele terestre conectate la Dunăre¹².

În prima jumătate a secolului al XV-lea aflați în Moldova, călătorii străini menționau acele corăbii care, făcând comerț, treceau venind din Constantinopol, prin Chilia și Cetatea Albă unde se afla o schelă și un far pentru orientarea navelor¹³. Însă, așa cum am văzut, în 1484, Baiazid rupe Moldovei, Chilia și Cetatea Albă care devin importante capete de pod în expansiunea otomană spre Moldova și Estul Europei¹⁴. În 1486 se va încheia pacea moldo-otomană urmată de stabilirea hotarelor acestor două circumscripții de către padișah. Din acest moment, comerțul celor două orașe se va face sub stăpânirea otomană¹⁵.

În privința vechiului port maritim Tomis, știri cu privire la adoptarea de către acesta a numelui Constanța apar în *Cronica* lui Skylitzes-Cedren, *Historiorum Compendium*, (vol. II, Bonn, 1839) sub forma Konstanela. La pagina 401 a *Cronicii* se vorbește de sosirea la Dristra a unor soli din Kostanela și din „celelalte cetăți de peste Dunăre.” Solii veneau aici pentru a-i cere iertare lui Ioan Tzimiskes pentru greșelile pe care le-ar fi făcut locuitorii acelei așezări față de împăratul bizantin. Aceste fapte se petreceau în vara lui 971.

⁹ Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în „Pontica”, III, 1970, p. 287.

¹⁰ Octavian Iliescu, *Localizare a vechiului Licostomo*, în „Studii”, 1972, nr. 5, p. 435.

¹¹ P. George, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 44.

¹² M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun*, în „Revista de Istorie”, tom 31, nr. 2, 1978, p. 263.

¹³ *Călători străini...*, I, p. 31.

¹⁴ I. Chirnoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est și semnificația noțiunii de Bugeac*, în „Revista de Istorie”, tom VI, 1995, nr. 7-8, p. 636.

¹⁵ Mihai Maxim, *Teritoriul românesc sub administrație otomană în secolul XVI*, în „Revista de Istorie”, 1983, 8, p. 815.

Începând din acest an, vreme de trei secole, numele orașului nu va mai fi amintit de nici o altă sursă literară. Numele Constanței re apare sub forma Constanza de abia în 1313, marcat pe o hartă nautică efectuată de celebrul cartograf Pietro Visconti. De acum încolo, numele orașului nu va lipsi din nici una din hărțile folosite de marinari.

Cu privire la un alt mare port al Mării Negre, Mangalia, Walerand de Wavrin scria că „portul este ocrotit de un zid puternic care înaintează în mare și are o latură de 30 sau 40 de picioare, și marea și portul se află acum între zid și țarm...dar acum acel zid este stricat și dărâmat în multe locuri așa că multe vase se zdrobesc acolo împinse de futună”¹⁶. Nefiind apărat împotriva furtunilor din cauza faptului că portul era deschis, cu timpul, locul de acostare a fost înămolit. Accesul navelor în portul Mangalia s-a rărit, micșorându-i din însemnătate¹⁷.

La 50 km de Bazargic și la 15 km de Balcic, se află orașelul Cavarua, situat pe un podiș de 100 de metri de la nivelul mării și la 3 km de portul cu același nume. Valea și râul Cavarnei duc în Pont. În port era pe vremuri colonia Bizone, distrusă într-un cutremur în secolul I d.C.¹⁸

Cea mai veche mărturie despre existența Cavarnei, o dau portulanele italiene dintre 1318-1580, în care orașul e numit Gavarna, Camarna, Ganarna. Altă mențiune o găsim prin 1320, cu ocazia unei liste a posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol. Din ea înțelegem că orașul Cavarua a existat în mod indubitabil în secolul al XIV-lea, dacă exista sigur în acel veac, presupunem c-a existat și în cele anterioare, secolele XII și XIII¹⁹.

Pierderea de către Țările Române a litoralului maritim dobrogean și a principalelor porturi de la Dunăre, în frunte cu Brăila, instaurarea stăpânirii turcești asupra cetăților-porturi moldovenești din Delta și de pe țărmul Mării Negre, au încetinit considerabil, dezvoltarea noastră economică și politică. După căderea Constantinopolului, către sfârșitul secolului al XV-lea, legăturile cu principalele puteri navale ale vremii Bizanțul, și mai ales cu Genova și Veneția, se întrerup aproape total. Dominația otomană consolidată la începutul secolului al XVI-lea, a transformat timp de peste 3 secole, Moldova și Țara Românească în surse de aprovizionare ale capitalei de pe malurile Bosforului.

Importanța comercială a porturilor românești în secolele XVI-XVII²⁰

¹⁶ *Călători străini...*, I, p. 31.

¹⁷ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁸ C. Mărculescu, *Cavarua medievală și modernă*, „Analele Dobrogei”, Revista Societății Culturale Dobrogeane, Editura „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, an XVII, 1936, p. 5.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Studiu publicat în Andreea Atanasie, *Importanța comercială a porturilor românești în secolele XVI-XVII*, în „Lucrările sesiunii jubiliare de comunicări științifice cu participare internațională – 130 de ani de învățământ de marină” (BȘANC), Academia Navală „Mircea cel Bătrân”, Constanța, 2002, p. 216-220.

Porturile dunărene, legate de comerțul otoman și înainte de cucerirea Mării Negre, sunt tot mai strâns atașate economiei otomane, cu atât mai mult cu cât, începând din a doua jumătate a secolului XVI, accentuarea dependenței vasalice a Principatelor românești față de Poartă și integrarea lor economică, fac din cursul Dunării o cale de transport de primă importanță pentru nevoile de aprovizionare, militare și civile ale imperiului. Pentru otomani porturile de la Dunărea de Jos îndeplineau o întreită funcție: erau debușee pentru producția agro-animalieră și meșteșugărească a hinterlandului, locuri de tranzitare (dar și de desfacere) a mărfurilor provenite din comerțul terestru al Imperiului Otoman cu întreg spațiul european și centre de import și export în cadrul comerțului maritim al imperiului²¹.

Majoritatea transporturilor pe apă se făceau pe corăbiile otomane, în timp ce corăbiile românești care nu fuseseră confiscate de turci erau folosite la transporturi spre punctele de transbordare a produselor în corăbiile de mare. Nicolae Iorga spune că transporturile spre punctele de îmbarcare se făceau cu „lunții românești și cu plata vâslașilor”²². Din porturile maritime mărfurile plecau cu nave turcești, românești dar și străine, așa cum reiese din Kanunnamele. Otomanii au utilizat în traficul maritim mai multe tipuri de corăbiile, unele devenind un produs al transformării celor bizantine, ca: sandal, nasad, donbaz - nave cu două catarge. În secolul al XV-lea tipurile de nave denumite: cog și carrak, erau familiare locuitorilor de pe malul vestic al Mării Negre. Cu acordul autorităților otomane, negustorii raguzani au fost prezenți în secolul al XVI-lea și chiar în secolul al XVII-lea, cu navele lor, în Marea Neagră. În ceea ce privește corăbiile românești, acestea n-au lipsit din traficul maritim, dar „circulau sub pavilion turcesc fiind nevoite să servească interesele puterii suzerane”²³.

În pofida restricțiilor impuse de monopolul otoman asupra navigației, Țările Române reușeau să transporte produse și spre piețele apusene, pe calea apei. Diferiți dregători erau proprietari de nave maritime mari cu care transportau produse autohtone în țările mediteraneene. În instrucțiunile trimise de Veneția reprezentantului său din Constantinopol, la 24 ianuarie 1622, se arată că mărfurile ce veneau din Țara Românească se vor bucura și în viitor de un bun tratament.

Examinarea sortimentelor de mărfuri consemnate în Kanunnamelele centrelor comerciale dunărene din a doua jumătate a secolului XVI, arată că ponderea o dețineau cele care satisfăceau nevoile curente ale populației, în

²¹ Anca Popescu. *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în Kanunnamele (a II-a jumătate a secolului al XVI-lea)*, în „Revista de Istorie”, Serie Nouă, tom VI, nr. 3-4, 1995, p. 257-258.

²² Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, Epoca Nouă, Tipografia „Tiparul românesc”, Ediția a II-a, București, 1925, II, p. 209.

²³ Valentin Ciorbea, Carmen Atanasiu, *Flota maritimă comercială română. Un secol de istorie modernă (1895-1995)*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1995, p. 27.

special în ceea ce privește alimentația oamenilor și animalelor. Produsele de lux și mirodeniile sunt menționate cu o frecvență incomparabil mai mică²⁴. Cerealele (grâu, orz, mei, secară) apar la încărcare în toate porturile, mai puțin la Giurgiu și Hârșova. Ele erau vândute pe piețele locale sau transportate spre alte locuri de-a lungul fluviului sau îmbarcate pe corăbii maritime și expediate la Istanbul și Trapezunt (Trabzon). În secolul al XVI-lea, spațiul românesc constituia un rezervor de cereale pentru aprovizionarea nu numai a Istanbulului dar și pentru Sinop sau Tripoli, pe țărmul Siriei. Dinspre teritoriile balcanice ajungea la schelele dunărene, orezul (menționat la Semendria, Nicopole, Rusciuc). Acesta era un articol provenit din regiunile anatoliene. Fructe proaspete și legume sunt menționate din abundență pe segmentul Turnu, Rusciuc, Giurgiu, Silistra și Hârșova. Sporadic, legumele apar în regulamente pentru Semendria, Vidin și Nicopole, iar fructele în cele ale porturilor Brăila, Tulcea, Isaccea, Măcin, Karahman. În regulamentul portului Nicopole se precizează că legumele și fructele (mai ales merele) proveneau fie din Țara Românească, fie din insulele dunărene învecinate²⁵.

Se făcea, evident, comerț și cu animale, care treceau în număr mare prin toate porturile otomane de la Dunăre, dinspre țările române spre provinciile balcanice și spre capitala imperiului. De pildă, la Chilia oile și bovinele provenind din Moldova sau Țara Românească erau cumpărate pentru aprovizionarea Istanbulului. Din Țara Românească se aduceau oi la Nicopole, Turnu și Brăila, cai la Vidin, Rahova, Turnu și Giurgiu, bovine la Vidin, Rahova și Turnu și păsări la Nicopole și Rusciuc. Grăsimile (seul, în primul rând, dar și untul), mierea și brânza sunt menționate în toată cvasitotalitatea centrelor dunărene. Excepție fac Isaccea, Tulcea, Măcin pentru miere și brânză și Turnu pentru ultimul articol. În multe porturi grăsimile (animale, în general) erau aduse din Țara Românească, pentru acest import fiind specificată aplicarea vamei²⁶. Seul era un articol foarte solicitat pe piața otomană pentru bucătăria imperială și pentru flotă, el fiind folosit și la unsul corăbiilor. Mierea apare, de cele mai multe ori, în cadrul aceluiași dispozitiv fiscal ca și seul. Importul de miere din Țara Românească se făcea în porturile: Vidin, Giurgiu, Rusciuc, Brăila. Abundența mierii românești e un leit-motiv al relatărilor călătorilor străini din secolele XVI-XVII. Ea era foarte căutată pe piața de la Istanbul dar și în alte centre europene ale imperiului, constituind un articol caracteristic al comerțului Principatelor române cu Orientul²⁷. După spusele lui Savori mierea de albine și ceara urmau un traseu de uscat la Ragusa unde erau transportate pe Dunăre, cu bărcile, spre

²⁴ A. Popescu, *op. cit.* p. 258.

²⁵ *Ibidem*, p. 259-261.

²⁶ *Ibidem*, p. 263.

²⁷ Paul Cernovodeanu, *Imaginea țărilor române la călătorii străini din secolele XIV-XVIII*, în „Revista de Istorie”, 2/1972, p. 2360.

porturile Constanța și Varna, de unde, cu corăbiile maritime, ajungeau la Constantinopol și, apoi, la Ancona²⁸.

În porturile Moldovei și Țării Românești exista și un comerț de tranzit cu mărfurile care soseau din Polonia, Austria, Ungaria și Transilvania pentru Imperiul Otoman sau din imperiu către aceste țări²⁹. De exemplu, în fiecare an veneau de la Constantinopol, 1.000-1.200, până la 1.500 de vase cu vin de Candia. Cea mai mare parte din acest vin, aproape două treimi, era încărcat la Chilia și dus cu căruța prin Moldova până-n Polonia, se arată într-un document din 19 septembrie 1571. În același timp, mari cantități de vin erau obținute din podgoriile locale, iar ele circulau pe Dunăre de la un mal la altul, de la un port la altul. Dinspre teritoriile otomane treceau vinuri spre Țara Românească la Rahova, Turnu, Nicopole (prin Izlaz), Rusciuc (prin Giurgiu), Hârșova (prin Orașul de Floci) și Karaharman. În sens invers, din ținuturile românești, soseau butoaie sau burdufuri cu vin la Nicopole (unde e menționată vama), Silistra și Brăila. În porturile de la Dunărea de Jos ajungeau și vinuri din alte regiuni ale Imperiului Otoman, la Chilia soseau vinurile regiunilor bulgare ale Mesembriei și Varnei sau de pe coasta albaneză a Valahiei. Vinuri scumpe și renumite de Malvasia sau Modon, din sudul Peloponesului sunt menționate la Chilia și Brăila. Tot la Brăila era adus din Creta, de negustorii venețieni, vinul din regiunea Malevizi. Trebuie spus că nici vinurile noastre nu erau mai prejos, adevăr care reiese din numeroasele referiri ale călătorilor străini cu privire la calitatea celebrului „vinum valahicum”³⁰.

Sarea românească, considerată ca fiind de cea mai bună calitate și, de aceea, foarte solicitată, este menționată de toate regulamentele schelelor Dunării Inferioare, mai puțin în cele ale Hârșovei, Karaharmanului și Chiliei. În scopul obținerii unei cantități cât mai mari, Poarta introduce între obligațiile economice ale Țării Românești (în ultimii ani de domnie ai lui Radu Paisie) livrarea unei cantități de sare în contul haraciului.

O imagine de ansamblu privind activitatea comercială și traficul maritim în porturile dobrogene o surprinde Portelli în *Descrittione del Mar Nero e dell Tartaria*, text din 1634, păstrat azi în fondul Kinski al Bibliotecii Universale din Praga. Lucrarea vorbește despre comerțul care se făcea în zonă, cu miere, ceară, sare, unt, caviar, piei de boi și bivoli, în direcția Italia, Anglia și Franța. Autorul enumeră cu precizie punctele de escală de pe litoral și confirmă că între acestea se efectua și o navigație de cabotaj³¹.

Marile absențe în comerțul schelelor dunărene din secolul al XVI-lea sunt mirodeniile (piper, cuișoare, ghimbir, scorțișoară). În Kanunnamelele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ele sunt menționate doar la Semendria,

²⁸ Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului XVI*, Sibiu, 1994, p. 180.

²⁹ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu *op. cit.*, p. 72.

³⁰ A. Popescu, *op. cit.*, p. 265.

³¹ V. Ciorbea, C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 27.

Vidin și Nicopole. La care se adaugă două mențiuni la Giurgiu în anii 1506 și 1515, una la Chilia în 1504 și tot una la Tulcea, în 1505³². Stofele, la rândul lor, se găsesc într-un număr sărac de sortimente fiind în esență de două categorii: postavuri groase obișnuite și stofe scumpe de mătase (Kumas). Porturile Hârșova, Brăila, Karahman și Chilia erau puncte de iradiere a comerțului brașovean de postav. Stofele de lux veneau, în general, dinspre mare, cu corăbiile la Chilia, Karaharman, Tulcea, Isaccea și Măcin, Brăila și Hârșova. Articole de îmbrăcăminte circulau mai ales pe direcții transdanubiene: de la Adrianopol la Brusa (prin centrele sud-dunărene), spre nordul Dunării și dinspre Țara Românească spre centrele otomane de pe ambele maluri ale fluviului. Asemănătoare e circulația articolelor de încălțăminte (sandale, papuci, cizme)³³.

Comerțul cu piei (de oaie, capră, bivol) era însă, înfloritor, fapt consemnat în multe documente. De pildă, un act din 7 octombrie 1583, informează că domnul Moldovei, Petru Șchiopol (1574-1591) a protestat către bailul Veneției din Constantinopol, cu privire la faptul că guvernatorul venețian din insula Cerigos (Kythera) a sechestrat o corabie a unui negustor moldovean care transporta piei de bou. Corabia fusese prinsă de furtună la ieșirea din Marea Egee și aruncată spre insula Cerigos. În 1584 o corabie a marelui vameș al Moldovei pleca spre Veneția încărcată cu 12 000 piei de bou, lână și ceară³⁴. În același timp erau exportate și blănuri de lup, vulpe și jder în Țara Românească din Vidin, Nicopole, Silistra și Hârșova³⁵.

O altă categorie de mărfuri au fost metalele: fier, aramă, oțel, cositor. De pildă, cuțite de fier, renumitele „cuțite valahe” ajung la Rahova, Nicopole și Brăila. Acestea erau cunoscute la mijlocul secolului al XVI-lea pe piețele din Adrianopol și până în sudul Anatoliei sau în Egipt. Foarte des întâlnit în regulamentele centrelor dunărene este lemnul, fie sub formă neprelucrată (bușteni), fie cherestea. De asemenea, pe piețele de la Vidin, Rahova și Nicopole, Giurgiu, Brăila, Tulcea, Isaccea, Măcin și Chilia e semnalat comerțul cu robi.

Mare parte din mărfuri erau transportate cu vase românești, cu atât mai mult cu cât, odată intrate sub monopol otoman, țările române erau obligate să efectueze tot mai multe corvezi pentru Poartă cu navele proprii existente pe Dunăre și cu vâslași români³⁶. Un firman turcesc din 1565, adresat domnului Moldovei prevedea obligația pentru acesta de a transporta „50 de mii de kile de orz, cu corăbiile la Constanța, iar alte 50 de mii, pe Dunăre în sus, la Belgrad”³⁷. În 1566, în numai patru luni, au fost date patru ordine similare în vederea efectuării unor astfel de corvezi. În 1579 și 1580 turcii au cerut, pentru lungul

³² A. Popescu, *op. cit.*, p. 267.

³³ *Ibidem*, p. 269.

³⁴ A. Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor române cu Veneția*, Cluj, 1936, p. 13-14.

³⁵ A. Popescu, *op. cit.*, p. 270.

³⁶ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 89.

³⁷ Academia Română, Secția manuscrise, *Firmane turcești*, nr.18, din 1565 (și traducerea în limba română).

război cu Persia, transportarea la gurile Dunării a unei mari cantități de grâu care să fie dusă pe mare la Trapezunt³⁸.

Navigația s-a practicat și în legătură cu pescuitul și comerțul cu pește - ocupații amintite în toate Kanunnamelele porturilor dunărene mai puțin la Giurgiu. Se pescuia atât în la Dunăre cât și în lacurile învecinate ei, aflate în general pe malul stâng³⁹. Direcția de deplasare a navelor fluviale încărcate cu pește era de cele mai multe ori din aval în amonte, peștele fiind exportat de obicei în țările creștine. De exemplu, de la Brăila peștele se îndrepta spre Țara Românească și Brașov, iar cel provenit de la Chilia aprovizionă piața poloneză din Lemberg⁴⁰. Ca și în trecut, la pescuit erau folosite luntrile și șăicile. Călătorul turc Evlia Celebi scria că a văzut în 1658-1659, două mii de țărani valahi și moldoveni cu circa 200 de vase, încărcând stâlpi pentru „garduri de plasă” de prins pește și ducându-I pe Dunăre⁴¹. Un alt călător, Andrei Tarnovschi, spunea că pe ambele maluri ale Dunării trăia o populație de pescari. Pe brațul Chilia, de exemplu, se prindeau moruni „la un sfert de zi cu luntrile”⁴². Sivori scria, la rândul său, că pescăriile primeau pește din Dunăre, în special “o abundență de crapă ... Acești pești -adaugă el- tăiați în lungime în patru bucăți, sunt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca. Se trimit la Constantinopol unde sunt foarte apreciați”⁴³. De aceste pescării pomenește și Fourquenat, călător francez, trecător prin Moldova în timpul lui Petru Schiopul, el scria că a găsit la gurile Dunării pescării mari care aduceau venituri însemnate visteriei⁴⁴. Știri despre pescuirea morunilor la gurile Dunării, cu mijloace de navigație autohtone, avem și de la François de Pavic. Se mai cunoaște și faptul că icrele de moruni prinși de pescării români, erau mult apreciate în lumea greacă și în alte părți.

Concomitent cu știrile despre navigația comercială pe Dunăre și în Marea Neagră, numeroase izvoare străine menționează și practicarea unei navigații românești și pe râurile interioare ale țărilor române: Olt, Mureș, Someș, Siret, Prut, Bistrița, Trotus, Argeș⁴⁵. Pe toate aceste râuri au coborât până în epoca modernă plute încărcate cu cereale, sare, cherestea. Lemnul adus pe aceeași cale în porturile de la gurile Dunării era folosit la construcția de nave în schelele de la Galați sau era încărcat pe nave maritime de comerț și transportat la Istanbul. Afirmații interesante despre navigația pe râurile interioare se găsesc în

³⁸ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 73.

³⁹ A. Popescu, *op. cit.*, p. 262-263.

⁴⁰ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV-XVI)*, București, 1965, p. 112.

⁴¹ C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, Editura Academiei, București, 1965, p. 92.

⁴² Nicolae Iorga, *Trecutul românilor prin călători*, București, 1920, p. 149.

⁴³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 177.

⁴⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. II, București, 1925, p. 211.

⁴⁵ N. Bârdeanu, D. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 74.

poemul *Stavromachia id est cruciatorum servile bellum*, redactat în 1519, poem în care Stephan Taurinus descrie Mureșul și Someșul. Primul este descris ca un important râu aurifer al Daciei (sau al Transilvaniei) izvorând din munții Transilvaniei în hotar cu Moldova, el curge mai întâi de-a lungul ogoarelor secuilor, apoi, deja navigabil, scaldă aproape jumătate din Dacia. Și Someșul, la rândul său, apare ca navigabil autorul arătând că acest râu scaldă incinta cetății Cluj, se întoarce spre răsărit și „îndoindu-se spre nord devine navigabil pentru ca oficiul sării regești să transporte în toți anii năvile încărcate cu sare (...)”⁴⁶.

În legătură cu râurile transilvane, Antonio Possevino scrie în lucrarea sa de geografie că nici un râu nu intră în Transilvania, dar ies din ea patru: Mureșul, Oltul, Crișul și Someșul. „Dar -spune el- Mureșul e cel mai mare dintre toate (...), pe el plutesc luntre, cu care se cară sarea și orice alte lucruri spre Ungaria...”, în continuare este descris „Oltul care poartă pe apele sale un fel de luntre -zate mai curând decât luntre- cu ajutorul cărora se transportă sarea sau alte lucruri...”⁴⁷

De-a lungul istoriei navigației noastre nu trebuie omisă importanța pe care au avut-o porturile românești atât cele de la Dunăre și Marea Neagră cât și cele de pe râurile interioare. În epocile de avânt și prosperitate economică dar și în cele de restriște marcate de intrarea țărilor române sub dominație otomană, orașele-porturi românești și-au continuat existența ca centre comerciale sau de tranzit și ca șantiere navale având ecouri de netăgăduit în lucrările redactate de „martorii oculari” ai vremii.

Activitatea porturilor fluviale și maritime românești în secolul XVIII – începutul secolului al XIX-lea

Deși bulversate de războaiele ruso-austro-turce porturile maritime ca și cele fluviale, de altfel, și-au continuat existența, fapt confirmat și de călătorii străini pe aceste meleaguri. De pildă, Charles Claudel de Peyssonel (1727-1790) arăta, referindu-se la portul Constanța, că datorită radei sale deschise corăbiile staționau cu mare greutate pe mare rea. Portul era frecventat de multe vase întrucât pe aici continuau să se trimită la Constantinopol, cantități mari de grâu⁴⁸.

Într-o călătorie întreprinsă în anul 1786, Wentzel von Brognard a inclus în itinerariul său și țărmul de apus al Mării Negre. Cu această ocazie, referindu-se la regimul portuar, autorul preciza că toate navele care acostau la Constanța erau obligate să plătească 15 parale pe cap de om. La Midia, Ahtopal, Varna, constata un transport de coastă dezvoltat, iar la Nesebar, un puternic șantier naval unde se construiau 80 – 100 nave pe an, de o calitate foarte bună. După constatările călătorului austriac bazate pe imaginea detaliată oferită de realitățile portului

⁴⁶ Marin Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 142.

⁴⁸ V. Ciorbea, *Portul Constanța, 1896-1996*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 1996, p. 38.

Varna, pe litoralul Mării Negre se utilizau 5 tipuri de nave: caique, chektaime, volik, gemie și kolyun cu echipaje care variau ca număr între 5 și 22 de marinari⁴⁹.

Activitatea de trafic maritim la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este cunoscută și din numeroase alte surse. Agentul Poloniei pe lângă Înalta Poartă, trecând prin Constanța în 1780, informează că portul era frecventat de corăbii grecești și turcești. Dintr-un document rămas de la o familie din Tassos cunoaștem că în 1804 o corabie cu numele „Evanghelistă” efectua transporturi de mășline și undelemn spre Constanța⁵⁰. În 1805, Adam Neabe, engez de origine, trece prin Vaslui și Bârlad, ajunge la Galați, cunoaște localitățile Isaccea, Tulcea și ajunge cu corabia la „ruinele orașului Kustendje”⁵¹.

O lucrare publicată la Odessa în 1830 de către N. Taibout Marigny, de fapt, un portulan al Mării Negre și al Mării de Azov, confirmă atenția dată de diferite cercuri rusești, cunoașterea bazinului pontic și, în acest context, a litoralului dobrogean. Despre portul Constanța se menționează în primul rând acele date care interesează buna desfășurare a navigației. Se precizează că la est de port se află un banc de nisip de mică adâncime, iar la extremitatea de sud-vest a promontoriului se găsea în poziție emersă un cheu ruinat ce se întindea spre sud-vest pe lungimea unui cablu, zonă în care puteau ancora corăbiile, adâncimea fiind de 12-17 picioare.

La rândul lor, porturile dunărene continuau să desfășoare o activitate comercială susținută. În secolul al XVIII-lea, se descărcau produse de pe nave în porturi ca: Zimnicea, Giurgiu sau Orașul de Floci. În legătură cu acesta din urmă, Nicolae Iorga arăta că domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti (1796-1798) s-a ocupat de alegerea locului și dezvoltarea schelelor, „unde pot veni corăbii cu lemn, și Islazu și Zimnicele, până la care umblă căici și bolozane”⁵². Porturile care au jucat un rol însemnat în comerțul de tranzit și maritim au rămas însă Brăila și Galați. În diferite documente acest trafic apare consemnat, de exemplu Franz Mihanovici în 1783 călătorește la Brăila și Galați. El va face un plan al portului Brăila⁵³. În 1794, acest port avea în așteptare la încărcat 150 de nave⁵⁴. Suleiman-pașa, șeful administrației otomane din Brăila raporta la 16 octombrie că în port erau circa 100 de nave și erau așteptate încă 150 la Sulina⁵⁵.

⁴⁹ V. Ciorbea, C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 224.

⁵² N. Iorga, *Istoria comerțului...*, p. 54.

⁵³ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, 185.

⁵⁴ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, București 1960, rezumat 1361, I, p. 335-336.

⁵⁵ *Ibidem*, rezumat 1501, p. 428.

În însemnările călătorilor străini prin aceste locuri, activitatea portului Galați ocupă un loc important. Călători ca Locadello, Bakisić și Paul de Alep relevă cu amănunte însemnatul trafic dintre Țările Române și Imperiul turcesc care se desfășura în bună măsură prin Galați. La fel, Cantemir observa că în acest port ancorau corăbii „nu numai din locurile învecinate cu Marea Neagră – Crimeea, Constantinopol – dar și din Egipt și chiar din Barbari” (Africa de Nord), întorcându-se încărcate cu produse moldovenești⁵⁶. Dimitrie Cantemir continuă spunând că „târgul Galați este cel mai vestit al întregii Dacii”⁵⁷. Într-un document din 1759 se spune că la „schelele” și la „magazia docurilor” din Galați, vin neconținut „corăbii încărcate cu grâu...sub îngrijirea pârcălabului”⁵⁸. În 1779 coborând pe Dunăre, căpitanul austriac, Lauterer, dă informații utile în legătură cu comerțul cu lemne de la Galați⁵⁹, acest port se va dezvolta mai mult ca port al lemnului⁶⁰.

La Galați se executau comenzi de nave, aici funcționând din totdeauna un foarte bun șantier naval. De pildă aflăm de la I. Severin, consulul general al Rusiei în Principate, care îl informa pe I. Bulganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, în 1786, despre construcția la Galați de fregate pentru flota turcă. Mai târziu, în 1794 la Galați intraseră în lucru zece vase de război, cheltuielile fiind suportate de Moldova și Țara Românească, nota consulul general al Rusiei în raportul său din august același an. În februarie 1795, Schilling, agentul austriac în Moldova, informa pe cancelarul Thugut că cele șase șalupe canoniere care se aflau în lucru la Galați trebuiau terminate încă din 1794⁶¹. La sfârșitul secolului al XVIII-lea șantierul naval Galați lucra, după părerea unor specialiști, numai pentru Turcia, Moldova nedispunând atunci de o flotă comercială și cu atât mai puțin de una militară. Însă, printre navele otomane și grecești și ale altor state, care au plecat în 1817 din Galați spre Constantinopol era și o navă românească de tip bric construită la Galați. Proprietar era domnul moldovean Scarlat Calimachi⁶².

La jumătatea secolului al XVIII-lea, Duclos, consulul francez la Iași sublinia, în mod categoric impresionat, marea pondere pe care au avut-o și continuau să o aibă în dezvoltarea economică a Țării Românești, construcțiile navale, traficul maritim și fluvial din aceste ținuturi. Referindu-se la importanța portului Galați pentru economia Moldovei, consulul francez scria: „Principatul

⁵⁶ P. Cernovodeanu, *Comerțul țărilor române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de Istorie”, nr. 6, tom 33, iunie, 1980, p. 1078.

⁵⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Editura Academiei, București, 1973, p. 76-84.

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului...*, p. 48.

⁵⁹ M Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 185.

⁶⁰ N. Popp, *Bazinul Dunării. Natură și om*, Editura Litera, București, 1988, p. 86.

⁶¹ I. Toderașcu, *Informații privind șantierul naval din Galați (sf. Sec. XVIII – I jum. a sec. XIX)*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, IX (1972), p. 206-208.

⁶² Al. Vianu, *Date cu privire la exportul Moldovei în 1817*, în „Revista Arhivelor”, VII (1964), p. 280-285.

nu atinge decât în acest punct Dunărea; numai de aici își primește bogăția și viața”.

Totuși dezvoltarea liberă, firească a principatelor, constituirea pieței interne, continua să fie stânjenită în mare măsură de dominația economică a Porții conștiente de faptul că desființarea definitivă a monopolului turcesc asupra comerțului românesc era o condiție esențială pentru reabilitarea stării lor economice. Moldova și Țara Românească au înscris această cerință de 22 de ori în memoriile și proiectele de reformă elaborate între anii 1769-1830⁶³.

Libertatea comercială revendicată atât de insistent și conjugată de cele mai multe ori cu libertatea de navigație a constituit o componentă a programului antiotoman și ilustra, alături de celelalte idei incluse în scrierile politice ale vremii, o necesitate obiectivă de natură internă⁶⁴. Ea a fost obținută prin tratatul de la Adrianopol (1829), document în baza căruia a fost creat cadrul juridic internațional care a deschis o nouă epocă⁶⁵, în dezvoltarea navigației comerciale maritime românești. Tratatul, ce pune capăt războiului ruso-turc din 1828-1829, prevedea în articolul 7 deschiderea strâmtorilor Bosfor și Dardanele „tuturor bastimentelor de comerț aparținând puterilor aflate în stare de pace cu Sublima Poartă”⁶⁶. Astfel, prin internaționalizarea traficului în Marea Neagră, Principatele reintrau după o lungă absență, în marele circuit maritim internațional. Mai mult, tratatul de la Adrianopol a prevăzut pentru Țările Române, între altele „deplina libertate de comerț pentru toate produsele lor, fără nici o restricție”⁶⁷. Prin firmanse speciale, Moldova și Țara Românească au câpătat, în 1834 libertatea navigației pe Dunăre sub pavilion național iar în anul 1836 aceeași înlesnire a fost extinsă și pentru navigația pe mare⁶⁸.

În noua conjunctură Principatele se vor implica în traficul maritim nu numai prin accesul din ce în ce mai mare al navelor străine în porturile lor, ci și prin numărul apreciabil al navelor plutind sub pavilion propriu.

⁶³ *Memoires et projets de reforme dans le Principates Roumaines, 1769-1830*, Bucarest, 1970, p. XI și XVII.

⁶⁴ Gh. Platon, *Despre programul național al revoluției de la 1821 – 150 de ani de la revolta națională condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, Iași, Istorie, fasc. 1, 1971, p. 25.

⁶⁵ I. Toderășcu, *Marina Țării Moldovei până la Unirea Principatelor române*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, XIV, 1917, p. 31.

⁶⁶ G.G. Florescu, *Navigația în Marea Neagră, prin strâmtori și pe Dunăre. Contribuții la studiul dreptului riveranilor*, Editura Academiei, București, 1975, p. 21.

⁶⁷ D.A. Sturdza, C. Colescu Vartea, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României 1391-1841*, București, 1900, I, p. 328.

⁶⁸ M. Guboglu, *Catalogul...*, I, p. 540, nr. 2727.

EFECTELE CONSTRUIRII CĂII FERATE CERNAVODĂ – CONSTANȚA ASUPRA NAVIGAȚIEI DUNĂRENE (1859-1860)

Dr. Constantin ARDELEANU *

The Building of the Cernavodă – Constanța Railway and its Effects upon Danube Navigation (1859-1860)

Abstract: The author analysis, on the basis of contemporary unpublished documents, the attitude of the representatives in the European Commission of the Danube regarding the effects of a private competitive project, aimed to bring the Romanian grains into the great commercial route-ways: the Cernavodă – Constanța railway. Thus, almost simultaneously with the establishment of the European institution, a British company obtained a concession from the Ottoman government, which allowed it to build a railway along the Dobrudscha isthmus. The sense of competition put pressure upon the ECD engineer-in-chief, Charles Augustus Hartley, compelling him to work with much expedition; in the same time, owing to the limited resources available, the railway was used as a pretext for abandoning the more resistant and durable, but also more expensive improvements necessary for rendering navigable the St. George branch of the Danube. Thus, the building of a not very profitable enterprise, the Cernavodă – Constanța railway, resulted in permanent changes in the geography and economics of the Danube Mouths. Besides abandoning the more advantageous works from St. George in favour of the cheaper and easier adjustments from Sulina, the railway scheme of the British capitalists stimulated the commercial houses from Brăila and Galați, which, on the one hand, asked the ECD officials for improvements and modern harbour facilities, and, on the other, realised the necessity to consolidate their enterprises. The first phase in the competition between Rail and River was won by the latter, but the victory was gained by means of a debatable solution, which, on a medium and long run, proved fallacious from a technical and economic point of view.

Keywords: Ottoman government, restriction, the mouths of Danube, navigation, enterprise.

Libertatea de navigație prin gurile Dunării pentru bastimentele tuturor statelor aflate în relații pașnice cu Imperiul Otoman, eliminarea restricțiilor impuse de monopolul formal al Porții asupra comerțului românesc, dezvoltarea orașelor Brăila și Galați după conferirea statutului de porto-franco și utilizarea vaselor cu aburi pentru navigație fluvială au reprezentat coordonatele care au contribuit, în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea, la sporirea interesului cercurilor de afaceri europene pentru regiunea Principatelor Române. Însă indiferența cu care Rusia trata solicitările de amenajare a brațului Sulina (cu

* Lect. Univ. Dr. Facultatea de Istorie, Filozofie și Teologie, „Dunarea de Jos”, Galați.

scopul, se credea, de a favoriza comerțul porturilor din sudul Rusiei) a făcut ca factorii de decizie din capitalele europene să caute noi căi fluviale / terestre dinspre spațiul românesc către Marea Neagră sau să determine autoritățile țariste să îmbunătățească navigabilitatea gurilor Dunării.

Acesta este contextul în care, la izbucnirea Războiului Crimeii, puterile occidentale aveau în vedere și reglementarea condițiilor de navigație către bogatele regiuni agricole din Țara Românească și Moldova. Fără a insista asupra altor aspecte, amintim doar că Tratatul din 18/30 martie 1856 prevedea înființarea unei Comisii Europene, cu un mandat de doi ani, alcătuită din delegați ai celor șapte state semnatare ale documentului. Instituția avea menirea de a proiecta și asigura „executarea lucrărilor necesare, de la Isaccea, pentru a degaja gurile Dunării, cât și părțile de mare din apropierea lor, de nisipuri sau de alte obstacole care le înfundă, în scopul de a crea pentru această parte a fluviului și pentru părțile de mare din apropierea lor cele mai bune condiții posibile de navigabilitate”. Comisia Europeană a Dunării avea dreptul să perceapă anumite taxe fixe, „într-o proporție convenabilă”, sume din care urmau să fie acoperite cheltuielile ocazionate de lucrările hidrotehnice¹.

În vara anului 1856, navigația la gurile Dunării era practic paralizată, obstacolele datorate recentului conflict adăugându-se dificultăților tehnice atât de criticate în deceniile în care Imperiul Rus a stăpânit Delta Dunării. Brațul Sulina se afla într-o situație deplorabilă, adâncimea la bară depășind rar 11 picioare, fiind frecvent nu mai mare de 9 și uneori de doar 7 picioare², fapt care făcea brațul central al Dunării aproape la fel de inutilizabil ca și celelalte două. Misiunea de a realiza lucrările tehnice de amenajare a revenit tânărului inginer civil englez Charles Augustus Hartley, care a fost însărcinat, pe 5 aprilie 1857, să facă măsurători de natură meteorologică-hidrologică și estimări tehnice și financiare care să-i permită să poată recomanda, într-un timp cât mai scurt, cea mai favorabilă modalitate de îmbunătățire a navigației prin efectuarea de lucrări permanente. Urmărind să obțină o adâncime cât mai mare la bară, să poată construi un port modern la gura aleasă și să mențină cel mai bun curs navigabil pe întreaga lungime a sectorului maritim al Dunării, Hartley a realizat complexe măsurători relative la volumul de apă pe fluviu și pe brațele sale, la forța și direcția curenților, la variația condițiilor climaterice de la gurile Dunării. În octombrie 1857, după ce adunase date suficiente, inginerul șef s-a simțit pregătit să prezinte CED recomandările sale. „Raportul de ameliorare a navigației pe Dunărea de Jos”, însoțit de hărți și schițe detaliate, reprezenta o realizare tehnică

¹ Textul tratatului la Franz von Holtendorff, *Les Droits Riverains de la Roumanie sur le Danube*, Duncker & Humblot, Leipzig, 1884, pp. 139-141; D. A. Sturdza, *Recueil de documents relatifs à la liberté de la navigation du Danube*, Puttkammer und Mühlbrecht, Berlin, 1904, pp. 32-34; *La Commission Européenne du Danube et son Œuvre de 1856 à 1931*, Imprimerie Nationale, Paris, 1931, pp. 411-413.

² John Stokes, *The Danube and its Trade*, în „Journal of the Society of Arts”, t. XXXVIII, 1890, nr. 1954 (2 mai), pp. 561.

și științifică impresionantă, în care erau expuse avantajele relative ale amenajării brațului central și a celui sudic al Dunării. Alegerea între Sulina și Sf. Gheorghe era una dificilă: în timp ce brațul Sulina era mult mai meandrat și avea pe șenalul navigabil puncte în care existența bancurilor de nisip făcea ca adâncimea să coboare până la 8-9 picioare, brațul Sf. Gheorghe avea pe întregul său curs cel puțin 16 picioare; apoi, dacă bara Sulina era cu 4 picioare mai adâncă decât bara Sf. Gheorghe, situarea geografică și proprietățile hidrografice de la vărsarea brațului central al Dunării erau comparativ defavorabile (adâncimea apei mării creștea mai repede la Sf. Gheorghe, ceea ce însemna că necesitatea extinderii continue a digurilor era mult diminuată); alte avantaje pentru Sf. Gheorghe erau lățimea dublă a intrării în fluviu, spațiu mult mai mare pentru construirea de cheiuri, protecție crescută față de vânturile dinspre nord și nord-est etc.³. Deși nicăieri nu o expunea față, era evident că Hartley susținea opțiunea Sf. Gheorghe, cea care oferea navigației dunărene cele mai mari avantaje pe termen mediu și lung.

După discuții tensionate, între 11 decembrie 1857 și 13 februarie 1858, comisarii au ajuns la un singur punct convergent: indiferent de brațul ales pentru îmbunătățire permanentă, trebuiau inițiate imediat lucrări provizorii la Sulina, pentru a răspunde presiunilor exercitate de cercurile comerciale de la Dunărea de Jos. Amenajarea provizorie a gurii fluviale centrale, mai simplu și mai ieftin de făcut, a început la 21 aprilie 1858, dar o comisie de ingineri europeni, reunită pe lângă diplomații ce decideau viitorul Principatelor, în cadrul Conferinței de la Paris (1858), a recomandat tot îmbunătățirea brațului Sf. Gheorghe; soluția nu era însă cea cu diguri paralele, cum afirmaseră toți cei care cunoșteau realitățile de la Dunărea Maritimă, ci deschiderea unui canal lateral, legat prin intermediul unei ecluze pe brațul sudic al fluviului⁴. Dispute politice au dublat aceste neînțelegeri tehnice, astfel că, după insistențe îndelungate, CED a putut continua lucrările de la Sulina, cu mențiunea ca acestea „să fie încheiate cu o întârziere cât mai mică și cu cheltuieli cât mai reduse”⁵.

³ O prezentare amănunțită a avantajelor și dezavantajelor celor trei brațe ale Dunării în lucrările lui Charles Hartley, *Description of the Delta of the Danube and of works recently executed at the Sulina Mouth*, în „Minutes and Proceedings – Institution of Civil Engineers”, t. XXI, 1862, pp. 279-283 și David Turnock, *Sir Charles Hartley and the Development of Romania's Lower Danube – Black Sea Commerce in the Late Nineteenth Century*, în vol. *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, pp. 80-83.

⁴ J. Stokes, *op. cit.*, p. 365.

⁵ Detalii și referințe suplimentare, în afara lucrărilor menționate mai sus, în excelenta monografie a „părintelui Dunării” (Charles William Steward Hartley, *A Biography of Sir Charles Hartley, Civil Engineer (1825-1915). The Father of the Danube*, vol. I, Edwin Mellen Press, Lewiston, Queenston, Lampeter, 1989, pp. 117-146) și în lucrările noastre (a se vedea Constantin Ardeleanu, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, Editura Istros – Muzeul Brăilei, Brăila, 2008, pp. 82-87).

În tot acest context dificil, o altă inițiativă economică menită să atragă produsele românești în circuitul economic european – construcția căii ferate Cernavodă-Constanța – părea să periclitizeze realizarea operii tehnice de îmbunătățire a navigației dunărene. Cum menționam anterior, proiectele de a construi un canal, o șosea sau o cale ferată de-a lungul istmului dobrogean nu au lipsit în al doilea sfert al secolului al XIX-lea, în condițiile în care traficul de mărfuri pe Dunăre era defavorizat din rațiuni în egală măsură politice și tehnice. Însă acțiunile de construire a acestei rute comerciale au devenit serioase abia la sfârșitul Războiului Crimeii; astfel, în 1855, din necesități militare imperioase, la inițiativa cabinetului francez și cu asentimentul Porții, a fost construită o șosea între Cernavodă și Constanța, având și rolul de a asigura Țării Românești „un debușeu pentru produsele solului său”⁶. În același an, inginerul Thomas Wilson considera, după o călătorie în Dobrogea, că mult mai potrivită era săparea unui canal, astfel că în perioada ulterioară a alcătuit un plan tehnic și un memoriu financiar, pe care le-a înaintat guvernului otoman. Având susținerea abilului ambasador englez la Poartă, Stratford de Redcliffe, societatea lui Wilson a obținut, în mai 1856, concesiunea pentru începerea lucrărilor de realizare a canalului, cu toată opoziția diplomatică a Austriei și Prusiei. Inițiativa antreprenorilor britanici venea într-o perioadă în care și oficialii de la Viena erau tentați să investească în construirea unui canal între Dunăre și Marea Neagră, astfel că existau temeri referitoare la o eventuală consolidare a poziției cercurilor de afaceri austriece la Poartă și la gurile Dunării (având în vedere și regimul ocupației habsburgice în Principate)⁷.

Din rațiuni de simplitate și celeritate, soluția drumului de fier a câștigat, în cele din urmă, prioritate, mai ales după ce inginerii Charles Liddell, Lewis Gordon și John Trevor Barkley, ca și colonelul Biddulph, au vizitat, în 1856, Dobrogea. După călătorie, aceștia au elaborat un raport detaliat asupra avantajelor pe care o asemenea investiție le putea avea pentru stimularea comerțului britanic în regiunea Mării Negre⁸. În lungime de numai 65 de km, calea ferată era ușor de finalizat, deoarece forța de muncă și o mare parte a materialelor de construcție erau foarte ieftine în Dobrogea. Cu o investiție de

⁶ T. Mateescu, *Date noi despre contribuția românească la construirea șoselei Rasova-Constanța (1855)*, în „Revista istorică”, t. VIII, 1997, nr. 9-10, p. 679, pentru detalii a se vedea și Nicolae P. Leonăchescu, *Drumul Rasova-Constanța*, în „Construcții”, nr. 2-3, 1987, pp. 87-92 (lucrare publicată și în vol. *Premise istorice ale tehnicii moderne românești*, vol. 2, Editura Tehnică, București, 1996, pp. 192-202).

⁷ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, pp. 177-178.

⁸ Fragmente din *Report on the proposed Railway between the Danube and the free port of Kustendje*, London, 1856 pot fi găsite în lucrarea lui Constantin I. Băicoianu, *Sforțările politice comerciale a Angliei pentru cucerirea Dunării de Jos. Importanța economică a portului Constanța de la Marea Neagră, în trecut și prezent. – O contribuție la politica feroviară și de căi de navigație a României*, în Idem, *Studii economice, politice și sociale (1898-1940)*, [f.e.], București, 1941, pp. 343-346.

200.000 lire sterline pentru construirea căii ferate și amenajarea portului Cernavodă și 100.000 lire sterline pentru amenajarea portului Constanța, inițiatorii considerau că pot realiza o afacere extrem de profitabilă. Aceasta, nota economistul Dionisie Pop Marțian, deoarece se „spera să atragă la sine partea cea mai însemnată a mișcării comerțului din porturile libere ale Principatelor, Brăila și Galați, precum și al celorlalte orașe din josul acestora până la Sulina”⁹. Raportul s-a bucurat de interesul capitaliștilor din Londra, Manchester, Nottingham și Newcastle, care s-au reunit în consorțiul „Danube and Black Sea Railway and Kustendje Harbour Co.”; noile negocieri cu Poarta s-au finalizat cu anularea concesiunii pentru executarea canalului navigabil și semnarea unei convenții feroviare, pe 1 septembrie 1857¹⁰.

Condițiile concesiunii erau destul de grele, englezii angajându-se să construiască linia ferată în termen de 3 ani, în vreme ce portul Constanța trebuia să fie complet operațional în 5 ani. Guvernul otoman se angaja să pună gratuit la dispoziția societății engleze terenurile ce aparțineau statului și să exproprieze terenurile particulare, dar pe cheltuiala investitorilor; totodată, consorțiul se angaja să trimită autorităților otomane, pentru aprobare, planurile și tarifele, care nu puteau fi modificate fără permisiunea Porții. În privința portului Constanța, societatea era mandatată să încaseze taxe de la vasele care foloseau portul, acestea fiind impuse la plata acelorași obligații, indiferent de pavilion. Oricum, condițiile erau considerate acceptabile, iar acționarii apreciau că pot opera linia cu câștiguri uriașe, profitul anual estimat fiind de 22-40%¹¹. Avantajele, cum le prezenta Pop Marțian erau numeroase: pe lângă costul mai redus la transportul cerealelor pe calea ferată, trebuiau adăugate „economia de bani și economia de timp ce se face. Celeritatea cu care ajung grânele la Bosfor este pe calea de la Cernavodă de mai multe zile [...]. Tot așa de mare este și gradul siguranței ce dă comisia, obligându-se a primi obiectul de esport de la bord la Cernavodă și a-l preda iarăși la bord în Chiustenje [...]. În fine, mărfurile, putând merge și veni și peste iarnă, această împrejurare încă va contribui ca să consolideze și mai mult noua matcă a comerțului și a comunicațiunii”¹².

⁹ Dionisie Pop Marțian, *Deschiderea drumului de fier între Cernavodă și Chiustenje*, în Idem, *Opere economice*, ediție de N. Marcu și Z. Ornea, Editura Științifică, București, 1961, pp. 306.

¹⁰ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 178, nota 565; mai multe detalii la John H. Jensen și Gerhard Rosegger, *British Railway Builders along the Lower Danube, 1856-1869*, în „The Slavonic and East European Review”, t. XLVI, 1968, nr. 106, pp. 105-128; Stoica Gh. Lascu, *Mărturiile documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre-Marea Neagră*, în „Revista de istorie”, t. XXXVII, 1984, nr. 6, pp. 534-555.

¹¹ Precizări la C. I. Băicoianu, *op. cit.*, pp. 348-9; textul convenției la ing. Gheorghe N. Rugină, *Începuturi feroviare pe pământ românesc. 1841-1881*, SNCFR, [București], [1994], pp. 180-185.

¹² D. Pop Marțian, *op. cit.*, pp. 308-309.

Lucrările la calea ferată au început în primăvara anului 1858 și au durat 2 ½ ani¹³. Deși de o lungime relativ redusă și construit pe un teren favorabil, drumul de fier nu a fost ușor de finalizat: personalul calificat și cele mai simple echipamente s-au dovedit mai scumpe și mai puțin satisfăcătoare decât estimaseră proiectanții; zonele mlăștinoase din apropiere de Dunăre au pus probleme la stabilizarea terasamentului, ca și diferența de nivel dintre platoul dobrogean și litoralul Mării Negre. Costul amenajării portului Constanța, cu diguri și docuri, a fost mai mare decât cel estimat, societatea fiind aproape de faliment¹⁴.

Desfășurarea lucrărilor la calea ferată Cernavodă – Constanța a îngrijorat afaceriștii și armatorii din Brăila și Galați, care se temeau de ruina prosperelor afaceri derulate prin porturile dunărene. Pe 1 august 1859, Charles Cunningham, viceconsulul britanic la Galați, trimitea superiorilor săi un raport privind efectele pe care construirea de drumuri de fier le va avea asupra comerțului Dunării de Jos. Experimentatul diplomat identifica două posibile urmări: 1) cerealele exportate prin porturile din amonte de Cernavodă aveau să urmeze drumul căii ferate, la fel ca și întreaga cantitate de cereale transportate la Galați și Brăila pe uscat; astfel, aproape jumătate din exportul total al Principatelor era „deturnat” către Cernavodă; 2). pe viitor, ambele rute comerciale, atât artera navigabilă a Dunării, cât și calea ferată Cernavodă – Constanța aveau să fie afectate de varianta transportării grânelor pe valea Savei, către portul Trieste¹⁵.

Pe 29 august 1859, baronul Bitter, comisarul Prusiei, a prezentat, în ședința CED, o scurtă moțiune în care își arăta îngrijorarea că lucrările începute la calea ferată puteau „exercita o anumită influență asupra situației comerțului și navigației prin gurile Dunării”. În urma moțiunii sale, inginerul șef Hartley și Fahrenholtz, de la serviciul contabil al instituției, au fost mandatați să realizeze o anchetă prealabilă, cu referiri la aspectele tehnice și financiare, care să servească

¹³ Memoriile unuia dintre frații ingineri în lucrarea Henry C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea or Five Years in Bulgaria*, J. Maurry, Londra, 1876.

¹⁴ Câteva detalii despre realizarea construcției la Const. Botez, Dem. Urma, Ion Saizu, *Epopoea feroviară românească*, Editura Sport-Turism, București, 1977, pp. 99-102; Anna Maria Diana, Georgeta Lungu, *Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța – Cernavodă*, în „Pontica”, t. XX, 1987, pp. 267-273; Dumitru P. Ionescu, *Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța-Cernavodă*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie <<A.D. Xenopol>>”, t. XXV, vol. 2, 1988, pp. 206-209; ing. Gh. N. Rugină, *op. cit.*, pp. 50-56; J. H. Jensen, G. Rosegger, *Transferring Technology to a Peripheral Economy: The Case of the Lower Danube Transport Development, 1856-1928*, în „Technology and Culture”, t. XIX, nr. 4, 1978, p. 683.

¹⁵ The National Archives of the United Kingdom, Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), Fond 78 (Turcia), Dosar 3215, nenumerotat, document din 1 decembrie 1859 (John Stokes către lordul John Russel).

drept bază de studiu pentru a analiza dacă drumul de fier era un concurent serios pentru calea navigabilă a fluviului¹⁶.

Raportul lui Hartley a fost finalizat pe 29 octombrie 1859, după ce inginerul s-a informat asupra stadiului lucrărilor, vizitând, împreună cu delegatul austriac Becke, la bordul navei austriece „Taurus”, porturile Cernavodă și Constanța. Punctele forte ale proiectului erau scurtarea distanței până la Constantinopol, în comparație cu varianta Sulina, cu 240 de mile, ca și relativa facilitate a operei tehnice: „singurele tăieturi necesare pe linie sunt cele de lângă Constanța, niciuna nedeapășind 30 de picioare în adâncime. Nu sunt nici tuneluri, nici poduri și, pe două treimi din parcursul căii ferate, șinele au putut fi puse pe nivelul natural al solului”. În privința portului maritim, Constanța era așezată pe o limbă de pământ care înainta în mare pe o distanță de trei sferturi de milă, în direcția sud-est. „Acest dig natural este aproape la același nivel ca și faleza, care la o înălțime de circa 100 de picioare deasupra nivelului mării înconjoară golful către sud-vestul orașului și apoi se îndreaptă spre sud pe o distanță de mai multe mile. Actualul port este astfel protejat de toate vânturile care bat dinspre sud către nord-est și este complet deschis față de cele de la nord-est către sud”. La momentul vizitei sale, la Constanța se lucra la amenajarea unui chei provizoriu și la construcția de ateliere și depozite, dar, cum afla de la coordonatorul lucrărilor, opera tehnică era departe de a fi încheiată. Concluzia lui Hartley era că, deși lucrările vor îmbunătăți portul, „ele sunt departe de a oferi comerțului acele facilități care singure pot face proiectul un concurent formidabil pentru comerțul de transport de la Dunărea de Jos”, căci avantajele naturale ale portului erau mai mici decât dezavantajele fizice ale poziției sale expuse¹⁷.

În privința competiției dintre calea navigabilă și linia ferată, Hartley făcea o analiză detaliată a provenienței principalului articol de export al Principatelor, cerealele. Astfel, era clar că grânele ajunse la Galați și în porturile din sudul Basarabiei, Reni și Ismail, aveau să urmeze calea în aval spre gurile Dunării, nu în amonte spre Cernavodă. Acestei cantități, estimate la 650.000 quarteri, i se mai adăuga un sfert de milion de quarteri, totalul transportat pe uscat la Brăila. După calculele sale, doar circa 500.000 de quarteri de grâne care ajungeau la Brăila – Galați din amonte de Cernavodă puteau lua drumul noii căii ferate, incomparabil mai puțin decât cantitățile ce ar fi continuat să ajungă în porturile europene pe calea navigabilă dunăreană. Cât despre producția de cereale din Oltenia și Bulgaria, destinația acestora depindea de ruta care îi garanta mai multă siguranță (ținând de costul asigurării), facilități de încărcare / descărcare mai bune și costuri de transport mai mici. Portul Constanța, așa cum era proiectat, nu era capabil să dezvolte un comerț intens, iar calea ferată,

¹⁶ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Galați (DJANG), *Fond Comisia Europeană a Dunării (CED), Secțiunea Protocoale*, Dosar 8, f. 59 verso.

¹⁷ Raportul prezentat ca Anexa I la protocolul 109 al CED (9 noiembrie 1859) – *Ibidem*, f. 83-88; în traducere engleză ca anexă la raportul lui Stokes amintit mai sus – PRO, FO, Fond 78, Dosar 3215.

funcționând cu sistemul de a încărca la Cernavodă din silozuri și de a descărca la Constanța în vapoare, era limitat la un transport de 500.000 quarteri într-un sezon de lucru de 250 de zile. Fără a nega importanța căii terestre, arătând că „pretutindeni unde căile ferate au fost construite, ele au avut ca efect de a spori producția agricolă și industrială într-o proporție de 75 până la 350 la sută”, inginerul Hartley ajungea la concluzia că era necesar ca un braț al Dunării să fie amenajat pentru navigație, traficul fiind asigurat. Aceste argumente îl făceau pe inginerul-șef să propună continuarea lucrărilor „provizorii” de pe brațul Sulina, dar și să susțină necesitatea amenajării brațului Sf. Gheorghe, care ar oferi armatorilor prețuri mult mai bune decât soluția Sulina¹⁸. Desigur că, susținător al importanței continuării lucrărilor fluviale, Hartley nici nu putea ajunge la o altă concluzie, fapt pe care îl nota, cu suficientă ironie, și românul Pop Marțian: „Se înțelege că delegații vor fi avut și interes personal a rezolva chestiunea astfel; ca să poată face concluziunea că lucrările desfășurate, pentru cari fuseseră trimiși, nu sunt de prisos”¹⁹.

În același timp, al doilea raport comandat de CED a fost redactat de Fahrenholtz, care făcea aprecieri detaliate asupra cantităților și costurilor de transport pentru cerealele exportate prin diverse porturi ale Dunării Mijlocii și Inferioare, ca și asupra consecințelor pe care finalizarea căii ferate Cernavodă – Constanța le putea avea asupra comerțului cerealier dunărean. Deși nu a dispus de toate datele necesare, Fahrenholtz făcea analizele pe baza informațiilor relative la exporturile porturilor Brăila și Galați în anii 1855-1858.

An	Galați (quarteri)	Brăila (quarteri)
1855	896.300	1.221.000
1856	643.500	1.125.200
1857	471.900	846.800
1858	357.500	1.276.000
Medie	592.300	1.117.250

Din cantitățile ajunse la Brăila, un sfert ajungeau pe uscat, iar trei pătrimi pe barje cu aburi sau cu pânze plecate din porturile Munteniei și Olteniei. După deschiderea căii ferate, situația cerealelor exportate prin gurile Dunării ar fi următoarea:

Exportul mediu anual prin Galați	quarteri 600.000
----------------------------------	---------------------

¹⁸ Pentru o prezentare detaliată a acestor efecte, cf. și C. W. S. Hartley, *op. cit.*, I, p. 180.

¹⁹ D. Pop Marțian, *op. cit.*, p. 310; alte referiri la situația căii ferate în articolele contemporane ale aceluiași economist (*Societatea drumului de fier între Cernavodă și Chiustenge și Drumul de fier Cernavodă – Chiustenge*, în vol. *Opere economice*, pp. 311-313 și 317-319).

¼ din cantitățile exportate prin Brăila, adică cele ajunse în portul Țării Românești pe uscat	280.000
Cantitățile exportate prin Reni și Ismail	120.000
Total exporturilor prin gurile Dunării	1.000.000

Astfel, se putea estima că restul cantităților ajunse la Brăila aveau să urmeze drumul căii ferate de la Cernavodă, la fel ca și o mare parte din produsele Bulgariei și Dobrogei. Și prețurile erau relativ avantajoase, drumul de fier putându-se dovedi, considera Fahrenheittz, un real succes²⁰.

Rapoartele au fost prezentate în ședința CED din 9 noiembrie 1859, comisarii constatând că au toate datele necesare care să le permită să analizeze efectele construirii căii ferate asupra lucrărilor tehnice ale Comisiei. Opiniile au fost că la Sf. Gheorghe era nevoie de lucrări mai simple decât cele propuse de Comisia tehnică reunită la Paris în 1858; însă, cum nu s-a putut ajunge la un consens, delegații au hotărât să solicite guvernelor lor mandatul necesar pentru a lua o decizie definitivă asupra oportunității și a mijloacelor de a ameliora navigația gurilor Sf. Gheorghe²¹.

Cel mai vehement apărător al ideii continuării lucrărilor de la Sf. Gheorghe, John Stokes, reprezentantul englez, considera că ideea abandonării acestor amenajări era o gravă greșală. Într-un mesaj de la sfârșitul anului 1859, acesta prezenta superiorilor evoluția controversii. Astfel, Stokes considera că raportul lui Cunningham avea multe greșeli, în vreme ce cel al lui Hartley analiza problemele sobru și se baza pe calcule sigure. Cât despre aprecierile lui Fahrenheittz, ele aveau păcatul de a se fundamenta pe declarațiile interesate ale reprezentanților „Danube and Black Sea Railway and Kustendje Harbour” (cum că tariful lor va fi extrem de moderat), ca și pe condițiile actuale de navigație de la gurile Dunării, înainte ca lucrările tehnice în desfășurare să își facă simțite rezultatele (deci să determine coborârea prețurilor și să crească siguranța la transportul cerealelor). Astfel, era greu de crezut că prețul calculat de Cunningham (numai 1 șiling / 3 pence pe quarter) putea fi oferit de calea ferată, în condițiile în care Hartley demonstrase că, pentru a asigura profitabilitatea afacerii, costul inițial trebuia să fie de 2 șilingi pe quarter, iar abia după ce se asigura transportul cantității de 500.000 quarteri cereale, prețul putea coborî la 1 șiling / 4 pence. Bazându-se pe aceste argumente, Stokes insista asupra necesității continuării lucrărilor de la Sf. Gheorghe, care ar fi asigurat condiții

²⁰ Raportul prezentat ca Anexa II la protocolul 109 al Comisiei Europene a Dunării (9 noiembrie 1859) – DJANG, *Ibidem*, *Fond CED. Secțiunea Protocoale*, Dosar 8, f. 89-92; în traducere engleză ca anexă la raportul lui Stokes amintit mai sus – PRO, FO, Fond 78, Dosar 3215.

²¹ DJANG, *Fond CED. Secțiunea Protocoale*, Dosar 8, f. 82.

tehnice și financiare foarte bune comerțului pe calea Dunării Maritime. Totuși, comisarul britanic recunoștea că „nu se poate nega că linia ferată Constanța poate exercita o influență importantă asupra veniturilor de la gurile fluviului. „Fiecare quarter de cereale transportat pe calea ferată scade veniturile obținute pe fluviu – iar când cantitatea care iese de pe fluviu scade, tot așa trebuie, pentru a păstra cuantumul veniturilor, să crească taxele, ceea ce va face ca și mai multe vase să se îndrepte către Constanța”. În concluzie, Stokes considera că era important ca la gurile Dunării să se adopte o soluție simplă și puțin costisitoare, astfel că solicita aprobarea Londrei să voteze pentru realizarea acelor lucrări care „în circumstanțele actuale par cel mai probabil să permită comerțului dunărean să concureze cu succes cu calea ferată”²², adică pentru lucrările de la Sf. Gheorghe.

Dacă temerile Foreign Office-ului erau alimentate de rapoartele lui Cunningham, cele ale altor cabinete își aveau originea în opinia delegaților Prusiei, Franței și Rusiei, care solicitau chiar amânarea lucrărilor de la Sulina „până când va fi posibil de a aprecia exact rezultatele produse prin deschiderea căii ferate de la Constanța la Cernavodă”. În martie 1860, Foreign Office-ul își informa comisarul că guvernul de la Paris sugera întreruperea lucrărilor de la Sulina și, în consecință, se dorea ca nici tariful să nu fie fixat până la estimarea efectelor deschiderii drumului de fier²³.

Stokes analiza circulara franceză într-un raport trimis, pe 20 aprilie 1860, lui Henry Lytton Bulwer, reprezentantul diplomatic britanic la Constantinopol. În memoriul său, Édouard Thouvenel, ministrul de Externe al Franței, insistă asupra influenței probabile care avea să fie exercitată asupra navigației dunărene de calea ferată, iar apoi făcea referiri la dificultățile cu care se pot găsi fonduri pentru lucrările de la Sf. Gheorghe și efectul pozitiv ce se va obține curând prin lucrările provizorii de la Sulina. Astfel, Franța propunea amânarea lucrărilor de la Sf. Gheorghe până când se vor vedea efectele construirii căii ferate. Delegatul britanic se întreba dacă este cu adevărat o propunere onestă sau un simplu pretext pentru a masca cu totul deschiderea brațului Sf. Gheorghe, considerând că niciodată drumul de fier nu putea lua locul „unei intrări libere și navigabile pe Dunăre”. Calea ferată, o inițiativă nouă, va avea dificultăți să devieze o cantitate considerabilă a comerțului dunărean, având nevoie de un port, cu toate facilitățile tehnice moderne, pentru construirea cărora mai era nevoie de timp. Dacă brațul central al Dunării rămânea singura rută navigabilă, calea ferată va reuși mult mai repede să atragă cerealele românești, deoarece Sulina nu va fi niciodată o cale navigabilă la fel de avantajoasă economic ca Sf. Gheorghe. Astfel, Stokes spera ca guvernul său să nu abandoneze varianta Sf. Gheorghe, căci el subliniasă adesea faptul că guvernul francez nu avea nici un interes

²² PRO, FO, Fond 78, Dosar 3215, nenumerotat (documentul din 1 decembrie 1859); cf. și DJANG, *Fond CED. Secțiunea Delegatul Angliei*, Dosar 6, f. 171-175.

²³ *Ibidem*, Dosar 9, f. 95.

veritabil în chestiunea dunăreană și căuta să găsească soluția cea mai simplă pentru a scăpa de această problemă. Resursele financiare pentru acoperirea cheltuielilor de la gura sudică a fluviului se puteau procura ușor dacă: 1) tributul Principatelor era pus la dispoziție pentru lucrările de la Sf. Gheorghe; 2) fondurile obținute din taxele impuse navigației la bara Sulina aveau aceeași destinație; 3) lucrările de la Sf. Gheorghe erau cât mai simple și mai puțin costisitoare. La totalul de 120.000 ducăți, care se aduna din tribut și fondurile de la Sulina, se puteau adăuga banii obținuți din vânzarea sau închirierea de terenuri la gura Sf. Gheorghe²⁴.

Pe 7 septembrie 1860, delegatul francez a propus amânarea lucrărilor de la Sf. Gheorghe, până când se puteau aprecia exact rezultatele deschiderii căii ferate dobrogene. În același timp, Ed. Engelhardt a propus extinderea lucrărilor de la gura Sulina și realizarea pe acest braț a câtorva lucrări utile și puțin costisitoare. Comisarii Austriei, Prusiei, Rusiei și Sardiniei au fost de acord, iar cel al Turciei aștepta instrucțiunile guvernului otoman²⁵. Stokes, absent la această întâlnire, a fost chestionat în această privință la ședința CED din 15 noiembrie, răspunsul său fiind negativ²⁶.

Propunerea a fost înaintată și la nivel superior, astfel că, pe 5 octombrie 1860, consilierii de la Committee of Privy Council for Trade îi scriau lui Stokes că era „foarte probabil ca în eventualitatea realizării îmbunătățirilor propuse în portul Kustendjie [...], o mare parte a traficului Dunării mai jos de Cernavodă să fie trimisă către noua linie de comunicație”. Lorzii consimțeau că nu era oportun să se continue cu proiectele de la gura Sf. Gheorghe până nu se vor putea face aprecieri mai clare „asupra posibilității realizării cu succes a planului propus”²⁷.

În răspunsul din 23 noiembrie 1860, înainte de a se pronunța asupra situației de la gurile Dunării, Stokes se referea la situația căii ferate și a portului Constanța, pe care o cunoștea personal, după ce participase la inaugurarea liniei ferate, pe 4 octombrie. Construcția era într-o stare incompletă, stațiile nu fuseseră finalizate, iar la Cernavodă numai două silozuri erau acoperite. Nici situația financiară a consorțiului nu era grozavă, după ce cu cheltuieli de 250.000 lire sterline se realizase numai o cale ferată neterminată, fără stații sau silozuri funcționale. Investiția nu se putea încheia cu 300.000 lire sterline, mai ales că la Constanța mai era mult de lucru; astfel, afacerea nu era pe cât de profitabilă se crezuse și putea concura doar cu mari sacrificii cu comerțul de la gura Sf. Gheorghe, căci era greu să schimbi un trafic comercial bine înrădăcinat într-o rută naturală. Delegatul britanic estima că linia ferată putea atrage a zecea parte din grânele exportate de Principate, însă că îmbunătățirea gurii Sulina putea

²⁴ *Ibidem*, Dosar 1, f. 102-104.

²⁵ *Ibidem*, Secțiunea Protocoale, Dosar 8, f. 146.

²⁶ Biblioteca DJANG, La Commission Européenne du Danube, *Protocoles*, protocolul nr. 120, 15 noiembrie 1860.

²⁷ DJANG, *Fond CED. Secțiunea Delegatul Angliei*, Dosar 9, f. 134.

scădea și mai mult această cantitate. Ca să nu mai vorbim de lucrările de la Sf. Gheorghe, a căror utilitate Stokes o propovăduia din nou, de această dată cu bani din aceleași surse: câștigurile de la Sulina, tributul Principatelor înaintat de Poartă pentru lucrările Comisiei și concesionarea de loturi de pământ la Sf. Gheorghe²⁸.

Însă soluția Sf. Gheorghe era deja complet compromisă, iar Stokes a trebuit treptat să renunțe la ea. Avansul lucrărilor de la Sulina și succesul obținut de inginerul Hartley prin soluția tehnică pe care a impus-o făceau ca tot mai mulți comisari din CED să susțină amânarea pe termen indefinit a lucrărilor de pe brațul Sf. Gheorghe. Delegatul Marii Britanii nu împărtășea acest punct de vedere, John Stokes, cu asentimentul inginerului Hartley, considerând că rezultatele de la Sulina arătau tocmai utilitatea îmbunătățirii navigației prin construcția de diguri, soluție care putea fi lesne impusă și la Sf. Gheorghe. Trebuind „să lupte în această bătălie de unul sigur”²⁹, Stokes îi acuza pe comisarii Franței, Rusiei și Prusiei că acoperiseră „motivațiile politice cu argumente tehnice” pentru a demonstra superioritatea brațului Sulina și că aceștia nu doriseră să ofere „perspectiva ca Europa să beneficieze de avantajele Tratatului de la Paris”³⁰. Comisarul englez a primit puțin sprijin de la Foreign Office, care, în ianuarie 1861, a refuzat în mod formal să susțină cererea reprezentantului său în CED de a se solicita Porții mijloacele financiare pentru amenajarea gurii Sf. Gheorghe. În cele din urmă, la 13 mai 1861, Stokes a acceptat amânarea lucrărilor de pe brațul sudic, afirmând că nu părea oportun de a se solicita Sublinei Porții noi sacrificii pecuniare. Totuși, el își rezerva dreptul de a reveni, la momentul potrivit, de comun acord cu alte puteri, asupra chestiunii ameliorării acestui important braț al Dunării³¹.

Cât despre situația căii ferate, ea nu s-a dovedit reușita economică așteptată de capitaliștii britanici. O explicație era oferită de economistul D. Pop Marțian: deși cheltuielile pentru transportul de la Cernavodă la Constanța erau cu 5 lei pe tona de produse mai mici decât cele pe Dunăre, via Sulina, calea ferată era mai puțin profitabilă prin marile costuri pentru transbordarea dublă, la Cernavodă și la Constanța, ca și din cauza faptului că instalațiile portuare erau încă nefavorabile unor operații economice de anvergură³². În plus, nici șansa investitorilor nu a fost una foarte mare, condițiile climaterice fiindu-le cu totul defavorabile³³. În 1863, John Stokes raporta la Foreign Office că în toamna lui

²⁸ *Ibidem*, Dosar 7, f. 22-23.

²⁹ C. W. S. Hartley, *op. cit.*, I, p. 176.

³⁰ Șt. Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării*, pp. 70-71.

³¹ Biblioteca DJGAN, La Commission Européenne du Danube, *Protocoles*, protocolul nr. 128, 13 mai 1861.

³² Apud C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 351; D. P. Ionescu, *op. cit.*, pp. 209-210.

³³ Furtuni puternice din 1862 și 1863 au avariat lucrările din portul Constanța și au inundat linia lângă Dunăre, iar recoltele proaste din 1865 și 1866 au pus capăt speranțelor de câștig – J. H. Jensen, G. Rosegger, *Transferring Technology to a Peripheral Economy*, p. 684.

1861 molul de protecție al portului Constanța, construit înspre mare până la o lungime de 240 de yarzi, fusese spulberat de o furtună, astfel că, în primăvara anului 1863, avea o întindere de numai 220 yarzi³⁴. Cu toate neajunsurile investiției, „unii exportatori, cărora societatea engleză le-a acordat cele mai mari avantajii tarifare, în speranța de a atrage în felul acesta întregul trafic gălățean și în special brăilean, au realizat mari averi, datorită întreprinderii engleze”³⁵.

Delegatul britanic în CED a mai făcut câteva încercări de a readuce în actualitate problema amenajării brațului Sf. Gheorghe. În 1862, după eșecul căii ferate Cernavodă – Constanța, ofițerul britanic i-a cerut lui Hartley să facă noi estimări asupra costurilor, bazându-se pe experiența câștigată la Sulina. Cum lucrările ar fi însumat doar 300.000 de lire, în anii următori Stokes a încercat să găsească fondurile necesare, antrenându-i și pe comercianții de la Brăila, Galați sau Ismail. Propunerile au fost iarăși îngropate de opoziția baronului d’Offenberg și a lui Omer-Pașa, delegații otoman și rus, deoarece Rusia, considera Stokes, „se opusese de la început, în mod foarte natural, celei mai bune modalități a deschiderii Dunării pe criterii politice, însă ea nu s-a aventurat să susțină aceste lucruri pe față. Prin urmare întotdeauna s-a ascuns în spatele unor pretexte tehnice și financiare pentru a nu face nimic”³⁶. În acest caz, pretextul era refuzul Turciei de a finanța sau de a găsi împrumuturi pentru finanțarea lucrărilor de la Sf. Gheorghe. În septembrie, Foreign Office-ul, ținând mai mult cont de competența lui Hartley decât o făcuse cu patru ani mai înainte, regreta că propunerea nu fusese acceptată de unele puteri, afirmând totuși că deocamdată trebuia lăsată la o parte. În final, toți cei interesați erau informați de subsecretarul de stat Hammond că „era nepotrivit să se discute mai departe dacă trebuie să se desfășoare lucrări pentru îmbunătățirea gurii Sf. Gheorghe a Dunării”, deoarece acestea necesitau aprobarea tuturor puterilor și o sumă considerabilă de bani pentru care guvernul Majestații Sale nu dorea să își asume responsabilitatea. Cabinetul britanic considera mai util ca guvernele interesate să se concentreze în a da stabilitate lucrărilor temporare de la Sulina³⁷.

Se încheia astfel, la Dunărea de Jos, prima rundă în competiția dintre modul tradițional de comunicație, transportul pe apă, și intrusul adus de tehnologia modernă – calea ferată, dar și în întrecerea dintre o inițiativă oficială coordonată de o instituție publică internațională (CED) și o investiție a unui consorțiu privat (Danube and Black Sea Railway and Kustendje Harbour Co.), ambele încercând să transfere și să adopte tehnologia occidentală într-o regiune înapoiată. Competiția dintre cele două planuri de a atrage cerealele românești în circuitul economic european pleca însă de la realități complet diferite și s-au lovit de probleme extrem de deosebite. Comisia Europeană a Dunării se bucura de sprijinul direct al marilor puteri, iar faptul că instituția era condusă de delegatul

³⁴ DJGAN, *Fond CED, Secțiunea Delegatul Angliei*, Dosar 7, f. 119-120.

³⁵ C. I. Băicoianu, *op. cit.*, p. 353.

³⁶ *Apud* C. W. S. Hartley, *op. cit.*, I, p. 145.

³⁷ *Ibidem*.

otoman a ușurat foarte mult relațiile cu autoritățile locale și guvernul de la Constantinopol; pe de altă parte, compania privată nu se putea bucura decât de puțin ajutor din partea acestor autorități, de bunăvoința cărora erau complet dependenți. Pe de altă parte, întreaga infrastructură comercială și financiară din Principate era orientată către gurile Dunării cu mult înainte de începerea vreuniei dintre cele două investiții; astfel, Comisia a profitat de aceste lucruri, iar negustorii și armatorii din porturile dunărene nu au trebuit să își schimbe practicile comerciale; pe partea cealaltă, facilitățile de depozitare și manevrare a mărfurilor promise de consorțiul britanic, extrem de moderne, erau prea avansate pentru antreprenorii oarecum tradiționaliști și puțin dispuși să își asume riscul implicării în necunoscut. Existau apoi diferențe mari între cele două abordări tehnice, ținând în primul rând de posibilitatea reușitei lor: construcția de diguri și îmbunătățirea navigabilității unui curs fluvial erau proiecte perfect realizate având în vedere resursele umane, tehnice și financiare existente la gurile Dunării și accesibile unei instituții internaționale; prin contrast, construcția și operarea unei căii ferate implica o adevărată revoluție tehnologică și comercială. „Ca o insulă de tehnologie modernă într-un mediu altfel indiferent și ostil, consorțiul nu a putut realiza această revoluție”. Nu în ultimul rând, între cele două proiecte a fost o doză diferită de hazard: dacă Hartley a beneficiat și de multă șansă, reușind să obțină un succes rapid cu o soluție tehnică suficient de ieftină, pentru frații Barklay ghinionul a fost, cum menționam mai sus, foarte mare³⁸.

Oricum, presiunea pe care inițiativa construirii căii ferate Cernavodă – Constanța a pus-o asupra operei tehnice a CED a produs schimbări importante în geografia și economia gurilor Dunării. Dincolo de renunțarea la lucrările mai durabile și mai avantajoase de la Sf. Gheorghe în favoarea definitivării celor mai ieftine și mai facile de la Sulina, proiectul feroviar al capitaliștilor englezi a activizat casele comerciale din Brăila și Galați, care, pe de o parte, au pus presiune pe CED și au solicitat îmbunătățiri și facilități portuare moderne și, pe de alta, au înțeles necesitatea de a investi în consolidarea afacerilor pe care le derulau. Competiția dintre calea ferată și navigația fluvială era câștigată de cea din urmă, însă victoria fusese obținută prin adoptarea unei soluții discutabile, care pe termen mediu și lung s-a dovedit deficitară din punct de vedere tehnic și economic.

³⁸ Explicații largi asupra acestor discuții în excelente articole ale lui J. H. Jensen și G. Rosegger.

SITUAȚIA GEOSTRATEGICĂ ȘI GEOPOLITICĂ LA DUNĂREA DE JOS ȘI MAREA NEAGRĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Drd. Andrei VOCHIȚU*

Geostrategic and geopolitical situation at Lower Danube and Black Sea at the beginning of the XX-th century

Abstract: The paper approaches the state of the tumultuous international relations between the Major Powers concerning Lower Danube and Black Sea Straights control in order to seize the keys of Mediterranean commercial lines and finally the road to the reaches of the Far East, old world's chest of wealth, before the breaking of World War I and after.

Keywords: Lower Danube, Black Sea, international relations, economic relations.

În ultimii 35 de ani care urmează congresului de la Berlin, prefaceri mari se ivesc în lumea veche, ca și în lumea nouă, prefaceri care gravitează în jurul rivalității crescânde dintre Germania lui Wilhelm I și a lui Bismark pe de o parte și Anglia de cealaltă parte.

În Europa sunt chemate la viață micile state sud-estice, efecte ale marelui proces oriental, cu scopul și voința fermă din partea Angliei de a pune o barieră mersului rușilor spre Constantinopol. Apariția acestor state mici crează o sumedenie de probleme, de alte chestiuni, care vin să se brodeze pe marea scenă pe care se dispută chestiunea orientului.

România, ndereptățită de ruși, cu consimțământul și aprobarea germanismului, intră hotărât în sfera de influență a Berlinului, care comandând în regiunea centrală a Europei, găsește încă un drum spre orient prin Moldova și portul Constanța a cărui dezvoltare ia proporții neașteptate la începutul secolului XX. Este o poziție paradoxală, căci alături de rivalitatea justificată față de Rusia, care o nedreptățise în războiul din 1877, România nutrește sentimentul și mai justificat al alipirii tuturor fiilor ei, de sub domnia străină, dintre care cei mai mulți sunt conduși de acei unguri care împart de la 1866 stăpânirea vechii monarhii habsburgice¹. Chestiunea românească începe a miji în jocul încurcat al problemelor europene, chestiune dificilă, fără speranțe de rezolvare, atâta vreme cât dușmanii acestei idei sunt Marile Puteri, actori principali ai Primului Război

* Muzeograf, Muzeul Marinei Române.

¹ George Prier, *Considerațiuni asupra cauzelor războiului european*, București, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1916, pp. 70-71.

Mondial, deși dușmani întrei ei, ușor dispuși a cădea de acord spre a înăbuși un vis, nutrit de un popor, fără forță materială spre a-l putea realiza: dar totuși o chestiune².

La sudul României, Bulgaria are năzuințe mari mai direct grefate pe chestiunea orientului. Întrezărind un moment numai, Marea Bulgaria de la San Stefano, reduși acum la o porțiune infimă prin congresul de la Berlin, ea își îndreaptă toate eforturile către a domina Marea Egee cu Salonicul, Macedonia și Constantinopolul ascultând de urmașii lui Krum.

Afirmându-se de la mijlocul secolului al XIX-lea pe scena politică europeană ca un viitor actor de prim rang, Germania lui Wilhelm al II-lea caută să câștige pe plan economic prin abile mișcări de ordin financiar-bancar și industrial pentru a suplini lipsa coloniilor. Scena pe care se joacă piesa ce va declanșa primul război mondial este fosta inimă a slabului Imperiu Otoman: Constantinopolul. Acest Imperiu decendent, își joacă ultima carte, încercând să supraviețuiască în arealul diplomației europene, agățându-se când de o mare putere când de alta, jonglând cu interesele într-un mod periculos, provocând vrajbă și disensiuni. Astfel, renunțând la tradiționalul protectorat oferit de Anglia și Franța împotriva Rusiei care avea ca obiectiv primordial cucerirea strâmtorilor pentru controlul absolut al baziului Mării Negre, turcii încep să primească din ce în ce mai mult capitalul german și austriac care pregătea drumul pentru realizarea proiectului germanilor de a suplinii legăturile maritime pe care le avea Marea Britanie și Franța cu Orientul îndepărtat și Indiile prin intermediul căilor maritime și al coloniilor susținute de puternicele lor flote militare și comerciale, prin crearea unei infrastructuri de căi ferate și linii telegrafice fără fir care să lege Berlinul cu Bizanțul și Bagdadul. Acesta este curentul germanic de la sfârșitul secolului al XIX-lea care se încadra în lozinca „Drag nach Osten”. Nu numai liniile de cale ferată și telegrafia fără fir vin să zdruncine influența britanică în Orientul Apropiat ci și noile industrii finanțate de băncile germane care se deschid la Pireu, Atena și Constantinopol și chiar la Ierusalim. În fine toate aceste servicii sunt susținute de dezvoltarea comunicațiilor maritime prin înființarea cât mai multor linii comerciale și de pasageri. În 1904 *Deutsche Levante Linie*, cu sediul la Hamburg, leagă Hamburg și Anvers cu Pireu-Smirna-Syra, Salonic, Constantinopol, Alexandria, porturile Siriei și Anatoliei, gurile Dunării și porturile ruse din Marea Neagră. Alte trei companii apar anul următor: *Norddeutscher Lloyd*, crează linia Marsilia direct Alexandria prin Napoli; *Brmeer Dampfser Linie Atlas* dublează serviciile precedentei, alternând cursele lor. În martie 1906 se înființează o altă companie *Deutsche Mittelmeer Levante Linie*, care pornind din Marsilia și Genova, face cursele lor până la Batumi și Odesa. În fine serviciile mediteraneene sunt legate direct cu America, prin rapidele societăți *Hamburg-Amerika*, instituind legătura directă din Genova la New-York. *Lloyd-*

² *Ibidem.*

Bremen combină cursele sale cu vasele Serviciului Maritim Român și face o nouă legătură *Orient-Hamburg, Orient-Amerika*³.

În fața expansionismului german, Austria împinsă de la spate de aceștia caută să declașeze primul război mondial, sperând să schimbe balanța de putere în Europa promițându-i-se fiefurile râvnite din peninsula Balcanică. Aici însă se lovește în primul rând de Rusia, care, după cum am amintit mai sus își dorește a domina întregul bazin pontic și ieșire la Marea Mediterană. Strâmătorile sunt blocate de turcii acaparați de tabăra germană, Anglia este direct amenințată în inima coloniilor sale orientale de „*Drag nach Osten*”, și astfel rivalitatea începe, contribuind la izbucnirea marelui război de la începutul secolului XX. În timpul acestui război, situația din bazinul Mării Negre a avut un rol precumpănitor. Izolarea Rusiei prin închiderea strâmătorilor a fost o lovitură grea pentru Antantă prelungind războiul cu câțiva ani⁴. Importanța deschiderii acestei căi de comunicație rezultă și din grava decizie ce au luat-o aliații de a deschide forțat teatrul de operații de la Gallipoli. Deși în primul rând era în interesul Rusiei deschiderea strâmătorilor, ea și-a precupețit colaborarea voind să-și asigure stăpânirea Constantinopolului. Aliații au atacat Dardanelele fără să mai aștepte intervenția și a Rusiei și când Aliații luptau cu ultima îndârjire, presa autorizată rusă nu cerea mai puțin de Tracia și Constantinopol și se arăta îngrijorată de îndârjirea englezilor în atacul Dardanelor⁵.

Provincia românească dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră a intrat în istorie ca spațiu geografic distinct, cu trăsături specifice, care-i conferă o identitate proprie, un spațiu cu o structură aparte: Mare, Litoral, Fluviu și Deltă.

Istoria demonstrează că întreg spațiul românesc s-a aflat la răscrucea marilor interese geopolitice. Chiar dacă nu a fost determinată, configurația acestui spațiu geografic i-a conferit accesul omnidirecțional spre zonele interioare ale Europei, Asiei Occidentale și chiar Orientul Mijlociu, până în profunzimea acestora. În acest context, au devenit relevante reperele geografice care definesc dimensiunile geopolitice ale României: lanțul Munților Carpați, Gurile Dunării și litoralul vestic al Mării Negre, ultimele două aparținând Dobrogei⁶.

Puterile europene angajate în disputa geopolitică circumscrisă problemei orientale și-au interferat interesele, în mod inevitabil și în acest spațiu geografic. Rusia, una din protagonistele acestei seculare dispute, și-a orientat cu prioritate strategia sa imperiale în aceasta direcție. Sub deviza „Rusiei nu-i lipsește pământ,

³ *Ibidem*, pp. 74-76.

⁴ *Studiu de ansamblu asupra chestiunii unei baze navale*, 1938, Fondul Documentar al Muzeului Marinei Române, f. 6.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Locotenent-colonel dr. Ioan Munteanu, *Interferențe geopolitice în spațiul dintre Dunăre și Mare în anii primului război mondial*, în „Anuarul Muzeului Marinei Române”, tom II, Editura Companiei Naționale Administrația Porturilor Maritime Constanța, 1999, pp. 159-160.

ci mare”, politica Petersburgului s-a concentrat, în întreaga epocă modernă, pe etape succesive, asupra întregului bazin pontic și a punctelor strategice de acces: Gurile Dunării, Strâmtoarele Bosfor și Dardanele. În același timp și puterile occidentale erau tributare unei mitologii potrivit căreia posesia Constantinopolului și strâmtoarelor asigura hegemonia asupra întregului Orient. „Constantinopolul – afirma însuși Napoleon – a fost așezat pentru a fi centrul și sediul diplomației universale”⁷.

Pe la începutul lui 1917, Rușii temându-se că se va încheia pacea fără ca ei să fi cucerit Constantinopolul, se gândesc să atace Bosforul. În februarie al aceluiași an, pleacă de la ministerul de externe, către țară, un memorandum semnat de Pokrovsky, prin care se propune pregătirea unei expediții pentru ocuparea Constantinopolului sau cel puțin a unei părți din Bosfor. Memoriul arăta că deși tratatele încheiate cu Anglia, Franța și Italia prevăd ca orașul să fie predat rușilor, aceasta se va face abia după dezbaterile din cadrul tratativelor de pace, deducând că ar fi fost bine ca lucrările diplomatice să găsească chestiunea Constantinopolului rezolvată în fapt. Este extrem de interesantă documentarea acestui memorandum. În el se spune textual: „Situația politică actuală este extrem de favorabilă realizării dorințelor noastre seculare. Dacă nu profităm vom scăpa momentul și pentru mult timp probabil”⁸. Rușii considerau luarea Constantinopolului ca un fapt care mai devreme sau mai târziu, trebuie să se întâmple iar ca argument suprem de a se grăbi ocuparea acestuia, memorandumul citat adaugă: „Va trebui atunci să ne așteptăm la un alt incendiu în Europa pentru realizarea unui scop care – istoria noastră o dovedește de o mie de ani – nu se poate realiza prin politica de toate zilele”. (Documente secrete publicate de bolșevici). Așadar, tabloul general, la începutul perioadei în care se încadrează obiectul studiului nostru denotă faptul că nu era eveniment în Europa care să nu fi avut repercursiuni importante în Marea Neagră.

Prin Tratatul de pace de la București (24 aprilie/7 mai 1918), Dobrogea a trecut sub condominiul Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei și Turciei.

Berlinul intenționa să transforme Dunărea, cale de comunicație europeană, într-o anexă germană care să lege Marea Nordului cu regiunile din jurul bazinului pontic. La Gurile Dunării, pe segmentul cuprins între Brăila și Marea Neagră, tratatul prevedea menținerea Comisiei Europene a Dunării, cu drepturile și obligațiile sale, dar într-o altă componență care reflecta noua configurație de putere în bazinul pontic.

Întrucât spațiul geografic dintre Dunăre și Mare avea, în registrul de interes ale marilor puteri, o altă semnificație decât a celorlalte teritorii românești, provizoriul – până la instituirea autorității statale legitime – s-a prelungit nefiresc de mult. Valoarea geostrategică a ținutului dobrogean era deosebit de

⁷ Apud A. Vandal, *Napoleon et Alexandre I-er*, vol. 1, Paris, 1906, p. 168.

⁸ *Studiu de ansamblu asupra chestiunii unei baze navale*, 1938, Fondul Documentar al Muzeului Marinei Române, f. 6.

importantă pentru noul regim geopolitic al Europei postbelice, iar revenirea acestuia la România s-a făcut în anumite condiții interferențele de interese geopolitice ale marilor puteri luând forma unor acerbe dispute politico-diplomatice.

Misiunea militară americană de aprovizionare a armatelor, la care s-a asociat, în scurt timp și misiunea engleză, au reclamat, împreună, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace că, serviciile de navigație de pe sectorul interior al fluviului nu funcționau în cele mai bune condiții⁹. De fapt, cele două mari puteri încercau, în acest mod să-și instituie controlul asupra Dunării de Jos și să înlăture, pe cale diplomatică, influența franceză în curs de consolidare.

La 28 iunie 1919 s-a semnat, la Versailles, Tratatul de pace între Puterile Aliate și Asociate și Germania. Printre altele acest act stipula menținerea Comisiei Europene a Dunării estompând astfel interesul de imergență al unei mari puteri, SUA, în această zonă de interes exclusiv european. Reconfirmarea internațională a apartenenței la România a spațiului adiacent Dunării de Jos și Mării Negre restabilea un act de jstitiție istorică dar și un „interes european”: „Dobrogea, în stăpânirea României, era garanța, pentru marile puteri, că niciodată Rusia, direct sau prin Bulgaria, nu va pune stăpânire pe Gurile Dunării și, mai era garanția că această provincie va împiedica, pentru totdeauna, unirea slavilor de la nord cu slavii de la sud”¹⁰. Astfel, afirmația prim ministrului României independente din ședința Camerei Deputaților la 30 septembrie 1878, și-a păstrat, chiar și după mai bine de jumătate de veac, întreaga semnificație: „Numai atunci România poate fi de interes european când vom avea gurile Dunării în mâinile noastre. Când nu vom avea Dobrogea, nu vom avea nici gurile Dunării și țara noastră, nemaiprezentând nici un interes european atunci cel dintâi străin venit își va juca calul în România după placul său și acei care au voit totdeauna să ne înghită vor domni peste voința noastră”¹¹.

Un studiu de fezabilitate privind amplasarea unei baze navale la Marea Neagră pentru a deservi Marina Regală Română, cuprinzând în preambul o scurtă analiză a evoluției situației geopolitice în zona de interes a României afirma că evenimentele ce se desfășurau în epocă își au germenele în conflictul economic, miza fiind acapararea petrolului. Acesta, conform ofițerilor români ce întocmeau studiul, își avea centrul de greutate în regiunea Mării Negre: Mosul, Baku, România. Lupta pentru acapararea acestei zone cu potențial economic mare, se declanșase într-un nou regisritu, odată cu dispariția Puterilor Centrale. La Sevres și Lausanne unde s-au discutat problemele legate de Orientul

⁹ Arh. M.A.E., Fond 9 Convenții, Dosar, nr. 18, vol. 1, nepaginat. Adresa nr. 569 din 5 iulie 1919 a Misiunii Navale Franceze în România din București amiralului Bălescu, directorul Marinei din Ministerul de Război al României.

¹⁰ George G. Deniopol, *Rectificarea graniței noastre de sud* (Conferință ținută la Cercul de Studii al PNL, în ziua de 20 decembrie 1912), Imprimeriile „Independența”, București, 1913, p. 58.

¹¹ *Ibidem*, p. 59.

Apropiat, rușii au dat pe față faptul că își doreau să rezerve numai pentru ei bazinul Mării Negre, și de aceea au cerut cu atâta insistență închiderea strâmtorilor, ceea ce ar fi echivalat cu o completă supremație rusă asupra pontului. Celelalte puteri nu au acceptat această propunere, caracteristică fiind intervenția observatorului american: „Noi nu putem accepta punctul de vedere ca viitorul comerț în Marea Neagră să fie o chestiune exclusivă a statelor de pe țărmurile acestei mări. Afirmăm că toate națiunile de pe suprafața pământului au dreptul să se preocupe de această chestiune. Nu se poate susține că o națiune oarecare, printr-un privilegiu geografic, să aibă privilegiu de a lipsi celelalte națiuni de acest drept [...] Este imposibil pentru mine să trec cu tăcerea asupra unei propuneri făcute de una din delagații ca prin acorduri de acest gen să se excludă din Marea Neagră orice navă de război [...] noi nu vo fi satisfăcuți dacă navele noastre de război nu pot urma drumul lor pacific peste tot pe unde pot merge cetățenii noștri și navele noastre de comerț”¹². Statele Unite care aveau interese deosebite pentru petrolul din turcia nu-și puteau lega mâinile printr-un astfel de viitor nesigur.

Politica tot mai agresivă a sovietelor dădea mult de gândit statelor europene la sfârșitul deceniului al 3-lea. Sovietele nu făceau decât să continue politica agresiv expansionistă a țarilor dar într-un mod tot mai fățiș. Frustrarea acestora în privința pierderii Basarabiei a generat o atitudine ostilă de continui atacuri diplomatice care nu prevesteau nimic bun. Ele nu erau dispuse să renunțe chiar dacă silite de împrejurări ar fi făcut o recunoaștere la realipirea Basarabiei cu România. Această frustrare venea din faptul că o dată cu pirederea Basarabiei, Rusia era dată cu un pas înapoi din drumul ei către controlul strâmtorilor. Prin politica ei și prin declarațiile publice ale oficialilor de la Kremlin, Rusia arăta lumii întregi că ea nu renunță așa de ușor la Basarabia. La începutul lunii decembrie 1929, în ședința plenară a Comitetului Central Executiv din Moscova, Litvinov, comisarul afacerilor externe același care propusese cuc eva timp în urmă semnarea pactului de neagresiune între Soviete, Polonia și România făcea următoarea declarație: „La granița noastră de Sud-vest, existp o provincie care nu s-a despărțir niciodată formal de Uniunea Sovietică și care încă este ocupată de alt stat (România – n.a.). Această ocupație este trecută cu vederea chiar și de cei mai chemați păzitori ai pactului Kelogg. Vorbesc despre Basarabia a cărei populație nu a încetat niciodată sp tindă la reunirea cu Uniunea Sovietică, ceea ce noi nu putem uita”¹³.

¹² Apud A. Rougier, *La Question des Détroits*, în „Revue de Droits International et de Legislation Comparée” (1924), p. 709.

¹³ *Universul*, 10 decembrie 1929.

ACȚIUNI DE SPIONAJ ALE GERMANIEI LA CONSTANȚA ȘI TULCEA ÎN ANUL 1915

Dr. Ion RÎȘNOVEANU*

Spying Actions of Germany at Constanta and Tulcea in 1915

Abstract: From the documents presented above, clearly results the hostile actions coming from the members of diplomatic team of Germany at Bucharest against Romanian State as time as between 1915 and 1916, the Central Powers were convinced by the imminent entering of Romania in the Great War.

Keywords: spying, hostile actions, Germany, documents.

Intensificarea confruntărilor între cele două blocuri politico-militare – Tripla Alianță și Tripla Înțelegere – a imprimat vieții internaționale, la începutul secolului al XX-lea, conflicte deschise care au dus la izbucnirea primului război mondial¹, efect al politicii Marilor Puteri europene care doreau împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență nu numai pe continent, ci și în Africa sau Asia.

Declanșarea războiului mondial a pus România în fața unor serioase probleme de natură politică și militară. Poziția sa geografică, la interferența sferelor de influență ale Marilor Puteri, în imediata apropiere a frontului balcanic și de est expunea țara pericolului unor presiuni militare și politice care ar fi putut duce la o iminentă invazie, fiind cunoscut faptul că ambele tabere aflate în conflict erau interesate în acapararea bogatelor sale resurse cerealiere și de petrol, precum și de luarea sub control a unor zone de interes strategic la Carpați și Dunăre; ultimele puteau constitui eventuale baze de operații pentru acțiuni de amploare vizând răsturnarea raportului de forțe stabilit pe frontul de est între Puterile Centrale și Antanta.

Materialele pe care le prezentăm în continuare provin din fondurile Arhivelor Naționale și reprezintă note sau rapoarte întocmite de diferiți cetățeni români care au fost recrutați de lucrători ai Consulatului german de la Constanța care au primit ordine stricte de la Berlin în vederea identificării și monitorizării acelor persoane publice care aveau o poziție ostilă față de Germania.

Din aceste documente reies, în mod clar, acțiunile ostile pe care atașaii consulari germani le întreprindeau împotriva statului român în condițiile în care,

* Muzeograf, Muzeul Marinei Române.

¹ Ștefan Pascu (coord.), *Istoria militară a poporului român*, vol. V, Editura Militară, Constanța, 1988, p. 317.

în anii 1915 și 1916, situația pe frontul de vest era din ce în ce mai incertă și necesita atragerea României de partea Puterilor Centrale.

Am încercat, pe cât posibil, să nu intervenim asupra textului din dorința de a păstra intact spiritul acestuia, precum și caracterul de autenticitate al unor documente emise de agenții recrutați, cetățeni ai Statului Român, către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale.

xxx

Nota nr. 847 din 9 mai 1915 trimisă de Brigada Specială de Siguranță Tulcea către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale²

Am onoare a vă raporta că aseară pe la 8^{1/2} au sosit în localitate, venind de la Ghecet supuși germani: Erdmann A. Schaefer, dragoman la consulatul german din Galați; Adolf Blücher secretar al consulatului german din București; Erlfing Friedrich secretar al consulatului german din Brăila și Friedrich Springer comisionar din Berlin.

Numiții în acest oraș nu au venit în contact decât cu Dl. Rudolf Iunghaus agentul consular austro-ungar din localitate.

Astăzi cu vaporul românesc, doi din ei, și anume: Adolf Blücher și Erlfing Friedrich au plecat la Sulina, nu știm în ce scop, unde i'am semnalat telefonic Dlui Polițai, iar prin scrisoare agentului nostru de acolo.

Pe la ora 3 și 40 minute cei-l-lalți doi, însoțiți și de agentul consular Iunghaus, au plecat cu o trăsură în comuna Malcoci, acest județ.

Din supravegherea pe care am dispus să se exercite asupra lor, precum și din cercetările făcute până acum, ne'a fost cu neputință să aflăm care anume este scopul venirii lor aci.

Am dispus totuși continuarea cercetărilor și a supravegherei și imediat ce vom afla ceva, vă vom raporta la timp.

Pe acei cari s'au dus la comuna Malcoci, i'am semnalat companiei de jandarmi de aci cu adresa noastră telefonică No 839 de azi.

Șeful Brigăzei

s.s. Indescifrabil

Domnului Director al Siguranței Generale București

Nota nr. 178 din 2 iulie 1915 trimisă de Brigada Specială de Siguranță Constanța către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale³

² Arhivele Naționale, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 1500/1915, f. 1.

În ziua de 13 curent ora 4 p. m. ducându-mă pe șosea spre viile vechi la fabrica de bere Grüber am observat că sunt urmărit de secretarul consulatului austriac din localitate anume Sidorovici.

Văzând că numitul caută a-mi vorbi, am intrat în berăria Grüber unde văzându-mă singur a venit la mine Dl. Sidorovici și m'a invitat în salon pentru a-mi vorbi în patru ochi și unde mi-a spus următoarele:

Dle Frantz noi avem nevoie de serviciile Dtale pentru care te vom recompensa după cum ne vom înțelege.

Îmi spunea că mă va pune în contact cu o persoană de la care am să primesc instrucțiuni necesare.

Făcându-mă că primesc propunerea lui i-am spus că după 15 a lunii iulie ac. mă voi ocupa de serviciile Dlor și ne-am înțeles că în ziua de 16 curent ne vom întâlni iar pe la viile vechi.

Raportând aceste Dv. și după ordinele primite de la Dv. m'am întâlnit pe la orele 8 seara în ziua de 16 curent la fabrica de bere Grüber cu secretarul consulatului austriac Sidorovici, care mi-a spus că Dl Adolf Blücher prim-secretar al consulatului general german de la București este persoana acea de la care am să primesc instrucțiuni.

Mi-a făcut cunoscut că Dl Adolf Blücher va veni în ziua de 17 curent la ora 5 pm. la locuința lui Sidorovici unde mă va aștepta.

După instrucțiunile primite de la Dv. mam dus în 17 curent la ora 5 p. m. la locul sus arătat unde după câte va minute a venit și Dl A Blücher și care numai de cât a intrat în discuție cu mine, spunând că imi cere să fac numai informațiuni asupra acelor persoane care sunt rusofili, francofili sau anglofili și care fac propagandă în acest sens.

La aceste persoane trebuie să aflu situația lor morală și materială.

Pentru aceste servicii voi fi retribuit cu 150 lei lunar plus diurna specială pentru vreo informațiune mai importantă, bani pe care să-i primesc la fiecare 15 a lunii de la Dl Adolf Blücher.

Conform instrucțiunilor primite de la Dv ca aparență am primit această propunere și astăzi 18 curent la ora 8 pm. vom avea cu Dl Blücher o întâlnire în grădina școlii germane din localitate, unde mi se va arăta ordinul în scris de la consulatul german din București, după care va trebui să se facă informațiunile necesare.

După cum am constatat Dl Blücher care nu este detașat la consulatul german din localitate pentru lucrările consulare, ci pentru a face informațiuni, poate și propagandă în folosul statului german, cum a fost și B. Feindt dragoman la consulatul general german din București care însă după spusa lui Blücher nu a putut să ajungă la nici un rezultat.

³ *Ibidem*, f. 2.

Aseară Dl Adolf Blücher aștepta pe Dl. Kirchen de la societatea petroliferă din București cu care avea de vorbit urgent, dar care n'a sosit în localitate.

Nota nr. 178 din 19 iulie 1915 trimisă de Brigada Specială de Siguranță
Constanța
către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale⁴

Aseară la orele 8 p.m. conform instrucțiunilor primite de la Dv. am avut o întâlnire cu Dl Adolf Blücher secterarul consulatului general german din București, la școala germană din localitate.

Dl Blücher are niște imprimate foi volante un fel de foi personale, pe care sunt scrise numele și prenumele persoanelor mai jos notate cum și semnamentele lor, în afară de situația lor morală și materială. Numele persoanelor semnate la Dl Blücher ca germanofili și ca propagandiști contra Germaniei sunt următoarele: Dl Deputat Ion Roman, Dl Primar Virgil Andronescu, Dl avocat Irimescu, Dl avocat Cristescu, Dl Dtr Tălășescu, Dl Dtr Apostolescu, Dl Pariano, Dl Picolot funcționar la franco-română.

Pentru acești Dni Dl Adolf Blücher cere ca să se facă informațiuni asupra situației lor morală și materială.

Posedă o altă listă pe care sunt notați următoarele persoane ca germanofili: Dl Mircea Solacol, Dl avocat Ghețu, Traian Belu, Dl Crăciun de la Banca generală și Dtr Racovski; și pentru acești Dni Dl Blücher cere a se face informațiuni asupra stărei lor materiale și morale.

La ora 9¹⁵ seara am plecat de la Blücher ducându-mă la gară unde a venit și numitul, iar la sosirea trenului am observat că a sosit și Dl Ralian Kirchen directorul societății petrolifere Steaua Română din București și că Dl Blücher l'a întâmpinat în gară împreună cu Dl Louis Wütrich administrator la societatea Steaua Română Constanța și cu toți au plecat la hotel Palace, unde Dl Kirchen negăsind cameră s'a dus la biroul societății steaua Română din str. Gr. Cantacuzino No. 19.

Nota nr. 178 din 22 iulie 1915 trimisă de Brigada Specială de Siguranță
Constanța
către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale⁵

⁴ *Ibidem*, f. 4.

Azi la ora 8³⁰ a.m. am avut o întâlnire cu Dl A Blücher la școala germană cu care ocazie mi-a dat următoarele instrucțiuni:

Să aflu cine este persoana cu care se plimbă Dl Blondel Ministru Francez de la București; acest Dn ar fi de statură mijlocie cu par cărunt, cu barbă căruntă și stufoasă, îmbrăcat foarte simplu se plimbă prin port spre far.

Am mai văzut că Dl Blücher a primit o scrisoare de la Legațiunea germană din București în care i se cere să facă informațiuni asupra lui Louis Wütrich administrator la soc. Steaua Română și Louis Blanc care sunt semnalati ca spioni francezi.

Totodată am aflat că foile din care una alătur aci, după complectare sunt trimise la București legației germane.

Mai avea o listă pe care sunt scrise persoanele semnalate într'o notă a mea precedentă, la care mai sunt adăugate Dl avocat Gheorghe Teodorescu și Dl Pappleacu.

Nota din 23 iulie 1915 trimisă de Brigada Specială de Siguranță Constanța către Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale⁶

Urmând relațiunile cu Dl Adolf Blücher și căutând a afla că ce scop urmărește cu foile complectate asupra unor persoane, mi'a spus următoarele:

Legațiunea germană din București are instrucțiuni de la guvernul de la Berlin, ca să le facă cunoscut numele și poziția acelor persoane care sunt dușmani germaniei, indiferent de naționalitate, că în curând va intra România pentru ocuparea Basarabiei și atunci se va ține socoteală de aceste persoane ca nu cum va să primească vreo funcțiune ci se va căuta ca aceste persoane să fie înlăturate de la ori ce funcțiune.

Am mai văzut o listă pe care erau trecuți ca germanofili următoarele persoane: Dl General Socec, Dl Locot-Colonel A. Grigorescu, Locot-Comandor Frunzănescu, Dl. Dtr Pilescu și Dl Titus Cănnău.

⁵ *Ibidem*, f. 6.

⁶ *Ibidem*, f. 7.

VECINĂTATEA URSS – FACTOR DE INSECURITATE PENTRU ROMÂNIA INTERBELICĂ

Dr. Gheorghe BUZATU*

USSR Proximity-Insecurity Element in Respect of Inter-War Romania

Abstract: In decisive year 1939 that marked the evolution of Europe for a period of several decades, it is important to assert that the worst situation was in Eastern Europe, including Romania. One might involve the presence of a decisive element, though considered less credible, and, in fact, the action of a real curse represented by the geopolitical position. Recent discovery have confirmed the importance of Emil Cioran, thus proving the fact according to which the evolution of romanians in point of history had as dominant element the geography. Names such as Mihai Eminescu, Nicolae Iorga and Pamfil Șeicaru, known as the three Titans of our political press, didn't neglect taking into consideration different perspectives and periods the role and the position of the russian factor in point of Romania's point of view as regards international relations. Consequently, it might be said that their assertions have represented significant contributions of a valuable thesaurus, materialized by knowledge that we make appeal to for possible suggestions and solutions regarding concrete cases. It is important to mention that, during last century, local or general conflicts (the two world armed conflicts or the „Cold War”) which involved Romania had as main point of discussion the role of the geopolitical element in determinig the evolution of a certain area, the history of various people and, in particular, of Romanians.

Keywords: insecurity, geopolitics, inter-war Romania, political analysis.

În anul fatal 1939, care și-a pus stigmatul asupra evoluției Europei pe multe decenii, netăgăduit că situația cea mai gravă a cuprins Europa de Est, iar în context și România. Se poate vorbi, fără reticențe, de intervenția decisivă a unui factor bănuțit, dar prea puțin credibil, în fapt de acțiunea unui veritabil blestem – acela al poziției geopolitice¹. Descoperiri recente au atestat odată mai mult – dacă mai era nevoie? – valabilitatea unui adagiu al lui Emil Cioran în sensul că traseul românilor în istorie a semnat, în primul rând, geografie. Mihai Eminescu, Nicolae Iorga și Pamfil Șeicaru, cei trei titani ai presei noastre politice², nu au neglijat – din unghiuri și în perioade diferite – rolul și locul

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Constanța.

¹ Cf. Ernest Weibel, *Histoire et géopolitique des Balkans de 1800 à nos jours*, Paris, 2002, *passim*.

² Aceasta în ciuda susținerilor contrare ale unor specialiști improvizați sau interesați – Moses Rozen în cazul lui Eminescu, I. Ludo în acela al lui N. Iorga sau Mihail Sebastian în privința lui Pamfil Șeicaru. Reținem, în context, că I. Ludo, situându-se în 1944 printre declanșatorii

factorului rusesc asupra orientării de ansamblu a României în relațiile internaționale. Fără nici o exagerare, dar aserțiunile lor în această privință au constituit și au rămas contribuții de referință ale unui neprețuit tezaur³, concretizat în învățături și maxime de valoare nepieritoare, la care revenim adeseori, mai puțin pentru a ne delecta, însă, mai cu seamă, pentru a afla sugestii, lumini și rațiuni în cazuri cât se poate de concrete.

Pentru istoricul total, care a fost N. Iorga, realitatea factorului geopolitic, cu precădere a celui rusesc și, apoi, sovietic⁴ ori investigarea și interpretarea lui în strălucitele-i sinteze nu mai reprezintă, de mult, o noutate. Mai ales că savantul a cercetat, în chip special, în anii „cooperării” politico-militare din vremea celui dintâi război mondial⁵, evoluția raporturilor ruso-române până la și în 1877-1878⁶, iar, ca strălucit cronicar de presă, îndeosebi în paginile „Neamului Românesc” (1906-1940), a reținut și comentat cu promptitudine dosarul relațiilor între București și Sankt Petersburg ori Moscova. Este motivul pentru care, mai jos, vom insista numai asupra a două momente, reținând opiniile exprimate în 1921 sau în 1936, la solicitarea expresă a lui I. Joldea Rădulescu, un ziarist al epocii interbelice, prea puțin cunoscut astăzi.

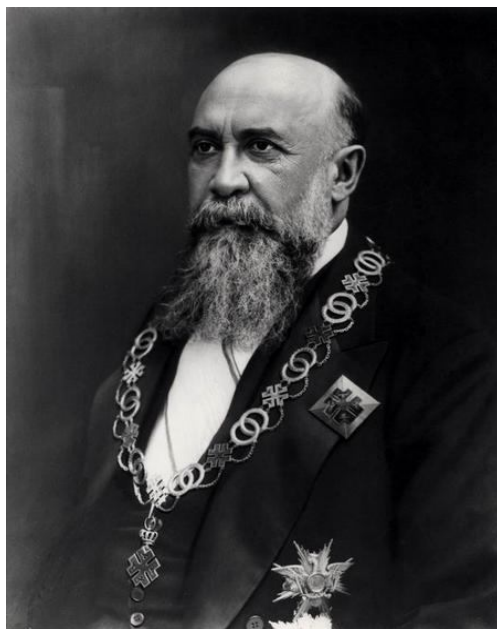
holocaustului cultural în România ocupate de către trupele staliniste (vezi M. Ungheanu, *Holocaustul culturii române. Ipoteze de sociologie literară (1944-1989)*, București, Editura DBH, 1999, p. 39 și urm.; Ilie Bădescu, Mihai Ungheanu, coordonatori, *Enciclopedia valorilor reprimare. Războiul împotriva culturii române (1944-1989)*, I-II, București, Editura Pro-Humanitas, 2000, *passim*), susținea asemenea monstruoșitate de genul că ilustrul nostru istoric, unul dintre cei mai mari ai lumii, în noiembrie 1940 „n-a fost ucis. S-a sinucis ... Vinovat numai el e ... Numai el și ai lui ...” (apud Valeriu Râpeanu, *Nicolae Iorga 1940-1947*, II, București, Editura 1000+1 Gramar, 2002, p. 151). Aproximativ în același timp, Mihai Sebastian reținea în *Jurnalul* său (la 5 iunie 1944), după o convorbire cu Pamfil Șeicaru: „Tipul e dezgustător, porcîn. Mi-e silă și scârbă că am stat de vorbă cu el” (Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 547). Netăgăduit, comentariile sunt de prisos ... Informații și comentarii recente despre strălucitul jurnalist și istoric care a fost Pamfil Șeicaru, în *Caietele* Institutului Național pentru Memoria Exilului Românesc, București, an. III, nr. 7/decembrie 2006, p. 47-63. Vezi însă și Sorin Gabriel Ioniță, *Publicațiile „Curentul”, „Carpații” și „Stindardul” în Arhivele Securității (1975-1989)*, în *Caietele* INMER, an. VI, nr. 14/martie 2009, p. 70-74.

³ Gh. Buzatu, Ștefan Lemny, I. Saizu, eds., *Eminescu – Sens, timp și devenire istorică*, I-II, Iași, Editura Universității, 1988-1989; Pamfil Șeicaru, *Politica aistorică a României*, București, Editura Elion, 2002.

⁴ Pe această temă, vezi, recent, volumul *României între ruși și sovietici*, număr special editat de Centrul de Istorie și Civilizație Europeană al Filialei Iași a Academiei Române sub egida Laboratorului de Studii Ruse și Sovietice din cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga” din București („Europa XXI”, Iași, nos. XIII-XIV/2004-2005).

⁵ De remarcat că, în aceeași perioadă, N. Iorga s-a aplecat și asupra raporturilor anglo-române sau franco-române.

⁶ Cf. Nicolae Iorga, *Istoria relațiilor române*, antologie întocmită de Florin Rotaru, traducere Anca Verjinschi, București, Editura Semne, 1995, cuprinzând, pentru prima dată în românește, textul integral al micromonografiei *Histoire des relations russo-roumaines* (Jassy, Editions du Journal „Neamul Românesc”, 1917), p. 157-291.

Vom reține, pentru început că, aflat în Italia, la 2 februarie 1921 N. Iorga a acordat corespondentului ziarului „Epoca” din Roma interviul intitulat ***România, Sovietele și Balcanii***⁷, pe care atașatul militar român l-a transmis de îndată, în traducere, ministrului de Război din București.

O dată cu trecerea timpului, pe măsura evoluției evenimentelor către războiul mondial din 1939-1945 și către catastrofa României din 1940 și 1944, nici nu mai știm cui – celor nominalizați deja sau generației de aur a anilor '20-'40 (Octavian Goga, Gh. I. Brătianu, I. Petrovici, Simion Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, Radu R. Rosetti, P. P. Panaitescu, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Sabin Manuilă, Constantin C. Giurescu, Emil Cioran, Petre Țuțea ș.a.) – să-i atribuim paternitatea unei butade celebre, pe cât de „brutală”, pe atât de reală, și anume că, de 300 de ani încoace, practic din 1711, când Petru cel Mare a atins Prutul, blestemul poziției noastre geopolitice a rezultat din faptul că, în orice moment al evoluției lor, românii s-au aflat prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu! Și, într-adevăr, mai cu seamă de la 1812 înainte, oricând vecinătatea Rusiei a reprezentat pentru politica generală a Iașilor și Bucureștilor, mai apoi a României, o premisă, o condiție și o rezultată, de prea puține ori un beneficiu și – vai! – cel mai adesea un dezavantaj, ca să nu spunem o obsesie și un pericol de prim rang, precum în mod cu totul deosebit în decursul existenței României Mari (1918-1940), căreia i-a pus capăt prin

⁷ Cf. V. F. Dobrinescu, Gh. Nicolescu, I. Burlacu, *Documente despre N. Iorga în arhivele militare românești*, în Gh. Buzatu, C. Gh. Marinescu, eds., *N. Iorga. Omul și opera*, II, Bacău, 1994, p. 213-215.

faimoasele și brutalele note ultimative din 26-27 iunie 1940, după cum și între 1944 și 1989, atunci când Kremlinul s-a pretins deopotrivă „prieteni” și tutore ideologic (practic stăpân absolut – până prin '60) al Bucureștilor. Despre toate acestea ne vorbește, pilduitor, un document inedit⁸, recent descoperit în arhivele „procesului” intentat în 1946 foștilor membri ai cabinetului Ion Antonescu⁹, mai precis o lungă scrisoare (54 pagini dactilografiate), trimisă la 27 octombrie 1943 pe adresa lui Pamfil Șeicaru de către un confrate, în mod concret un ziarist pe care l-am numit deja – I. Joldea Rădulescu¹⁰.

Expeditorul, respectând regulile profesiei, avusese inspirația ca, întâlnindu-i în împrejurări diferite pe unii dintre liderii politici ai României Mari (N. Titulescu, N. Iorga, C. Stere, I. G. Duca, mareșalul C. Prezan), să-i chestioneze, între altele, despre semnificația vecinătății Rusiei. A obținut, se înțelege, fără dificultate, în replică, dezvăluiri și precizări fundamentale, demne oricând de o antologie. Ca să exemplific, voi reține că, în 1936, neîntrecutul N. Iorga s-a destăinuit jurnalistului I. Joldea Rădulescu: „*Paradoxul este acesta: cât timp nu ne atacă, trebuie să opunem Rusiei – dacă putem, bineînțeles – armata altora, armata Europei întregi. Dacă aceasta nu se poate, dacă Europa va fi divizată ca în 1914-1918, noi trebuie să stăm deoparte. Altfel, suntem distruși... Noi trebuie să ne ferim ca de foc să irităm pe ruși, întâi, fiindcă suntem prea aproape de ei, și, al doilea, fiindcă rușii sunt ca elefanții: nu uită niciodată. Oricum, trebuie precizat, prin declarații oficiale și prin presă, că n-avem nimic cu poporul rusesc, că ceea ce avem este cu regimul bolșevic, care ne amenință liniștea și siguranța internă*”. Cu un alt prilej, după dezastrul granițelor răsăritene în iunie 1940, mareșalul C. Prezan, unul dintre coautorii victoriilor răsunătoare din 1917-1919, și-a exprimat dezacordul față de propunerea ca România să fi intrat în război pentru a respinge notele ultimative ale lui Molotov privind Basarabia și Bucovina de Nord, motivând că „*ar fi fost o mare greșeală... Am fi fost zdrobiți și amenințați să pierdem, poate, și mai mult. Cred că rușii atâta așteptau: să fie provocați ca să*

⁸ Valorificat parțial de noi – cf. Gh. Buzatu, *Tradiție, încredere, construcție: „România s-au aflat prea aproape de Rusia și prea departe de Dumnezeu!”*, în vol. *România – NATO, II, Negocierea și ratificarea Protocolului de aderare*, coordonator Ilie Manole, Ploiești, Editura Printeuro, 2005, p. 157-168; vezi și „*Historia*”, București, nr. 39/2005.

⁹ Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București (în continuare, se va cita: Arhiva CNSAS), fond 40 010, dosar 13, filele 109-154 (Scrisoarea lui I. Joldea Rădulescu către Pamfil Șeicaru, din 23 octombrie 1943, trimisă în copie și lui N. Mareș, fost ministru în cabinetul Antonescu). Vezi răspunsul și comentariile lui N. Mareș (din 5 noiembrie 1943) la gestul lui I. Joldea Rădulescu, din 5 noiembrie 1943 (idem, vol. 13, filele 18-20). I. Joldea Rădulescu a beneficiat în anii războiului de relația cu Mihai Antonescu. Anterior războiului, el se manifestase ca un adept al lui M. Manoilescu, publicând între altele: *Țărâtimea în statul național-corporatist (Statul breslelor)* (București, Tip. Universul, 1934, 22 p.). În ceea ce-l privește pe N. Mareș, acesta s-a dovedit, ulterior, deficitar la capitolul moral, din vremea ce în 1946 avea să prezinte corespondența cu I. Joldea Rădulescu „*Tribunalului Poporului*” drept probă a atitudinii sale ... anti-antonesciene!

¹⁰ În anii războiului, el a editat diverse ziare și chiar a beneficiat de sollicitudine din partea autorităților antonesciene.

ne ocupe”. Însă șansa i-a surâs, cu adevărat, lui I. Joldea Rădulescu în 1927, când, la București, l-a primit premierul în funcție al României, nimeni altul decât I. I. C. Brătianu. Era cu puțin timp înainte de sfârșitul neașteptat al marelui bărbat de stat, unul dintre fondatorii și călăuzitorii marcanți ai României Mari, în cel dintâi deceniu al ei de existență. Dacă insistăm asupra gândurilor mărturisite de I. I. C. Brătianu ziaristului interesat de idei și convingeri remarcabile, o facem întrucât suntem convinși că România, aflată și astăzi pe o nouă turnantă a istoriei sale, este în situația când nu poate și nici nu trebuie să-și îngăduie experimente diplomatice ori să ignore pildele și îndemnurile ante-mergătorilor noștri iluștri, fie ei fondatori de țară, fie creatori și propovăduitori ai curentului permanent al opiniei publice naționale. Cu precizarea că, în funcție de momentul, de conținutul și de adresa dezvăluirilor, acestea se constituie într-un veritabil extras de testament politico-diplomatic al iluștrului Ionel I. C. Brătianu (1864-1927), vom reține pentru cititor câteva din pasajele cele mai semnificative pe tema enunțată din interviul acordat în 1927, de premierul României, ziaristului ... de ocazie, care, totuși, a fost I. Joldea Rădulescu. Menționăm, o dată în plus, că textul este inedit, iar întrebările din paranteze aparțin reporterului de la 1927: „I. I. C. Brătianu – *Știu că și alții fac sforări ca rușii să ne recunoască granița dinspre Răsărit; le-am făcut și eu. Nu zic că e rău, dar nu e nici bine, fiindcă această recunoaștere obținută, ne vom culca pe roze și vom uita de eterna primejdie rusească...*”. La întrebarea *ce era de făcut?*, Brătianu a observat: „*Nimic altceva decât să ne menținem mereu pe linia politică a alianței cu Anglia și Franța; orice deviere, cât de mică, de la această alianță, ne va fi fatală; cum ne-ar simți că ne îndepărtăm de protectorii noștri pentru a-i înlocui cu alții, sau că rămânem singuri, rușii ne vor ataca...*”. În asemenea situație, a intervenit Joldea Rădulescu, *se impunea să le răspundem rușilor?* – drept care Ionel Brătianu a replicat ferm: „... Nu; dacă voi fi eu la guvern, nu vom răspunde; dacă vor fi alții și aceștia vor comite greșeala să răspundă, îți spun de pe acum ce se întâmplă: vom fi zdrobiți și însăși ființa statului va fi în primejdie de moarte. Rușii ne vor copleși cu numărul și ne vor invada întregul teritoriu. Suprema înțelepciune recomandă să nu ne batem niciodată, în nici o împrejurare și oricum s-ar prezenta coaliza. Fiindcă odată terminat războiul, prietenii de arme se vor întoarce acasă, iar noi vom rămâne iarăși singuri, față-n față cu haotica, năucitoare amenințare. Vecinătatea cu Rusia – iată principiul de la care trebuie să pornească nu numai politica noastră spre Răsărit, dar toată politica noastră externă. Vecinătatea cu Rusia – nu sentimentele, nu afinitățile rasiale sau culturale, nu interesele economice comandă politica noastră externă. Merg cu acela, oricare ar fi el, care-mi dă mai multă certitudine că mă va apăra contra Rusiei, dar nu cu armele, căci sorții unui război cu Rusia sunt foarte problematici, chiar când în joc este cea mai puternică armată din Europa, ci prin mijloace pacifiste. Sunt sigur de Rusia, atâta vreme cât sunt mai tare pe terenul diplomatic și pe acela al alianțelor; din momentul în care s-a declanșat războiul, partida poate fi socotită ca pierdută...”. Jurnalistul nu s-a dat bătut, oferind exemplul războiului Crimeii, temă care nu-i era necunoscută premierului de la București. „... Crimeea – a dezvoltat Brătianu – a fost un succes pentru aliați, fiindcă rușii erau conduși atunci de un țar care nu-nvățase nimic din strategia lui Alexandru I. Dacă rușii se retrag în interiorul țării, sunt imbatabili.

*Armata rusă nu poate fi înfrântă decât de acela care va ști sau va reuși s-o atragă în afară de frontierele Rusiei!*¹¹.

Între cei chestionați de I. Joldea Rădulescu, nu putea să lipsească Constantin Stere însuși, în 1930-1931. Potrivit „Marelui Basarabean”, care a avut un rol proeminent în politica României în 1914-1918, el fusese convins că, la sfârșitul primului război mondial, Rusia ar fi fost zdrobită, fiind eliminată de pe scena europeană pe cel puțin ... o sută de ani! Nu fusese așa, întrucât, de fapt, Rusia ieșise regenerată din conflagrație, probabil pentru că imperialismul țarilor a fost preluat și amplificat de Kremlinul Roșu¹².

Potrivit lui N. Iorga, la care propun să revenim, problema Rusiei bolșevice trebuia tratată în context. El s-a declarat în acord cu Berdiaev, opinând că bolșevismul reprezenta „un fenomen sufletesc specific rus, care nu poate – și, adăugăm noi, în 1990-1991, istoria a confirmat-o, nici nu a fost finalmente! – distrus cu tunul”¹³. Totodată, cine putea mai bine – ne întrebăm – să circumscrie în context problema Basarabiei? Să-l urmărim, așadar, pe N. Iorga: „... Basarabia ne-a picat în gură ca o pară mălăiață, care însă ne-a rămas în gât. N-o s-o putem înghiți decât dacă cineva ne va da o puternică lovitură de pumn în ceafă [...] N-o putem asimila decât dacă o zguduire socială internă ne determină, vrând-nevrând, să acceptăm un regim politic care convine structurii și vecinătății sale cu Rusia [...] Dar nici dacă ne vom transforma radical nu vom fi siguri de Basarabia, atâta vreme cât nu vom ști să punem între Rusia și noi barajul unei alianțe care să-i ție pe ruși în frâu. Basarabia ne va da într-o zi de furcă. Până atunci ea ne va obliga la cheltuieli militare enorme care însă, în clipa conflictului nu ne vor folosi la nimic”¹⁴. Prognoza istoricului s-a dovedit corectă: în iunie 1940 sfârșitul Basarabiei române a inaugurat procesul dezintegrării României Mari!

Tot în anul 1936, o dată cu N. Iorga, I. Joldea Rădulescu s-a întâlnit cu Poklewski-Koziel, fostul ministru al lui Nicolae al II-lea la București, unde a rămas după revoluția bolșevică. Fostul diplomat țarist constata că, la momentul respectiv, România nu mai putea conta în Europa, dintre cei mari, decât pe Marea Britanie și Franța, ne-excluzând posibilitatea ca, „în clipa când acestea vă vor lăsa din brațe, puteți să vă faceți testamentul”¹⁵. Nu aveau să mai conteze, atunci, nici Germania și nici Mica Înțelegere... De ce Germania – nu, s-a arătat intrigat Joldea Rădulescu. Considerentele expuse de Poklewski-Koziel s-au dovedit calificate: „... Germania? Germania singură ar putea să înfrunte Rusia, dar n-o va bate niciodată. Aceasta nu s-ar putea întâmpla decât dacă: sau Germania va fi ajutată de Anglia și Franța, ceea ce e exclus; sau Rusia nu va fi ajutată de Anglia și Franța, ceea ce e puțin probabil. Fiindcă, atunci când se va dezlănțui războiul, el va deveni iarăși un conflict european, dacă nu chiar mondial. Rivalitățile dintre marile puteri vor salva Rusia”¹⁶. În

¹¹ Arhiva CNSAS, fond 40 010, dosar 13.

¹² *Ibidem*, f. 116.

¹³ *Ibidem*, f. 119.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 121.

¹⁶ *Ibidem*, f. 122.

context, recomandările diplomatului s-au dovedit ferme și inspirate, confirmate integrale de evoluțiile europene dintre 1937 și 1947: „Să nu ieșiți de sub tutela Angliei și Franței; să nu provocați; în cazul când sunteți atacați, să vă retrageți frumuseț în cort și să așteptați; dacă Anglia și Franța înving, veți fi salvați; dacă aceste două mari puteri vor fi înfrânte, să vă supuneți soartei și să așteptați alte câteva decenii sau secole, până [ce] o împrejurare vă favorizează să vă recuperați ceea ce ați pierdut. În general, sfatul meu, pe care l-am dat tuturor oamenilor politici români, este să evitați pe cât posibil de a participa la un conflict armat contra Rusiei, chiar alături de alții. Lăsați pe cei mari să se bată între ei, nu vă amestecați, stați departe, cât mai departe și cât mai mult timp departe...”¹⁷. Totodată, cel intervievat n-a ocolit, dimpotrivă, problema Basarabiei, prevestind că URSS va interveni, la o „conjunctură favorabilă”, pentru a recupera teritoriul dintre Prut și Nistru, chiar printr-un atac militar¹⁸, iar România nu se va putea apăra. De ce? Întrucât cu Rusia – argumenta Poklewski-Koziel, ca și cum ar fi expus oficial punctul de vedere al Kremlinului stalinist – „nu se poate bate oricine. Vrei să știi părea mea sinceră? V-ați mărit prea mult față de puterile dv. morale... Și, ca să puteți păstra această moștenire extrem de grea, ar trebui să aveți altfel de oameni, și nu-i aveți (subl. ns.)”¹⁹.

De asemenea, I. Joldea Rădulescu a convorbit de-a lungul anilor cu ziaristul T. Pisani²⁰, cu Ion Incuț, în toamna anului 1940, după prăbușirea României Mari²¹, și cu un fost diplomat, al cărui nume nu-l comunică și nici nu cutezăm să-l bănuim, fără riscul de a ne înșela profund. Era tot în toamna anului 1940, iar Bucureștii, din naivitate, se îmbarcase pe aceeași navă cu Germania lui Adolf Hitler, care, aprecia interlocutorul necunoscut și nebănuit, deja ... pierduse războiul²². O situație în care era preferabil să fi fost extrem de prevăzători, să ne fi ținut – așa cum recomandase, dacă ne amintim, și Poklewski-Koziel – mult departe. Iar față de Rusia, continua diplomatul în cauză, nimic nu se impunea decât „o prudență fără seamăn...”, o atenție încordată asupra tuturor mișcărilor sale, *sforțări continue pentru a păstra cu ea raporturile cele mai bune cu putință și, în sfârșit, grija de a rămâne cât mai departe de vreun conflict militar cu Rusia sau de a participa alături de alții, oricine ar fi ei, la un asemenea conflict*”. I. Joldea Rădulescu ne asigură că diplomatul ar fi conchis: „Nu bolșevismul constituie primejdia morală care ne pândeste, ci Rusia. Rusia, pur și simplu”²³.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Ibidem*, f. 124.

²¹ *Ibidem.* Acesta, într-un moment în care Bucureștii se orientaseră deja spre Axa Berlin-Roma-Tokio, ar fi declarat: „Cu rușii nu te poți bate... Rușii vor da mult de lucru Europei; ceea ce au făcut acum cu noi e numai începutul. Vei vedea, vei vedea...”.

²² *Ibidem*, f. 126.

²³ *Ibidem*, f. 127.

O concluzie se impune. Și, în prima ordine, trebuie să avem în vedere cu prioritate momentul când I. Joldea Rădulescu și-a redactat scrisoarea către Pamfil Șeicaru, din care, tot pe atunci, i-a trimis o copie și inginerului N. Mareș, care, la „procesul” din mai 1946 al echipei lui Ion Antonescu, a înaintat-o autorităților. Fără nici o îndoială, cu scopul de a fi dovedit că el, ca fost demnitar ministerial al mareșalului, ar fi păstrat contacte cu cei care se pronunțaseră împotriva Războiului din Răsărit. Textul lui Joldea Rădulescu, datând din 17 octombrie 1943, intervenea în clipa în care soarta Războiului din Răsărit fusese decisă, astfel că, netăgăduit, expeditorului îi era mai lesne să se pronunțe asupra deznodământului previzibil. Aceasta deși Joldea Rădulescu îl asigura pe destinatar că „sfârșitul războiului este încă departe”²⁴. Totuși, aprecia tot Joldea Rădulescu, cel puțin pentru România finalul **„se traduce prin dezastrul nostru sigur; iar din punct de vedere strict politic înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât o sinucidere”**²⁵. De unde și concluzia finală, neiertătoare, lesne de formulat în octombrie 1943, dar imposibil de admis în 1940-1941. **„Nu trebuia** – a conchis I. Joldea Rădulescu – **să intrăm în război”**²⁶. Totul era, aparent, cât se poate de clar, deși în judecarea esenței faptelor survenite lipsea – în chip surprinzător ori, cine știe, pentru că așa impunea demonstrația (?) – un factor determinant: dar dacă războiul era purtat pentru eliberarea unor teritorii românești?! Se impune, în altă ordine, ca declarațiile liderilor politici, militari și diplomați în forma comunicată de I. Joldea Rădulescu să fie coroborate și cu alte surse. În nici un caz, nu trebuie să rămânem la un singur izvor, scrisoarea examinată din octombrie 1943. Nu putem ignora riscul ca I. Joldea Rădulescu să fi impus spiritul timpului prezent (octombrie 1943) declarațiilor generale sau speciale smulse liderilor chestionați în răstimpul 1927-1940. Caz în care se impune să încheiem cum că declarațiile erau frumoase și utile, dar ... ireale. Ceea ce schimbă multe, dacă nu cumva complet, datele problemei. Nu însă și esențialul, și anume că în epoca modernă ne-a preocupat și trebuie să ne preocupe orișicând vecinătatea Rusiei, rolul și locul, destinul factorului rusesc în politica de ansamblu a României eterne. Pe de altă parte, problema nu s-a aflat, mai puțin, în atenția lui Ion Antonescu și a colaboratorilor săi. Din contră, a ocupat un rol predominant în strategia mareșalului, care a ales calea războiului alături de Axă contra URSS și a restului Națiunilor Unite. Din considerente, care, și acelea, trebuie avute în vedere, cum a și fost cazul²⁷.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ Vezi, de exemplu, Petre Mihail Mihăilescu, *România în calea imperialismului rus. Rusia, România și Marea Neagră*, București, 1944; general Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice. 22 iunie 1941 – 23 august 1944*, ediția a IV-a, Iași, Editura Fides, 1998. Motivând angajarea României în Războiul din Răsărit

Ajungem, în sfârșit, la concluzia finală: Numai aparent, potrivit relatării lui I. Joldea Rădulescu, mareșalul Antonescu pare să fi ignorat, în politica sa generală ce a condus la războiul României contra Rusiei Sovietice din 1941-1944, semnificația profundă, cu caracter de permanență, a factorului rus. Imposibil de admis, fie numai dacă avem în vedere educația și experiența Mareșalului. Dar, sub acest raport, precizările ce s-ar impune sunt ample și numeroase, ele neintrând în tema investigației noastre. Oricum, nu putem ignora precizările pe care Antonescu le-a formulat, în decembrie 1942, la solicitarea jurnalistului italian Lamberto Sorrentini, în sensul că „... mă gândesc la ziua de mâine a României și la eventualitatea că războiul va fi pierdut. Eu lupt cu Rusia, care este un inamic mortal al țării mele. Jafurile Germaniei le putem îndura, dar sub amenințarea Rusiei putem sucumba [...] Eu lupt întotdeauna cu Rusia, comunismul Uniunii Sovietice este un mijloc, nu sfârșitul imperialismului rus, care vrea Constantinopolul și poate să ajungă acolo numai traversând sau înghițind România [...] Eu nu fac un joc de trișor, ca vecinii mei unguri, visând prăbușirea germanilor și sosirea englezilor eliberatori. Drumul spre Constantinopol nu trece prin Budapesta și ei nu au motive să se teamă de Rusia. Noi avem. Noi știm că dușmanul mortal al României este Rusia lui Petru cel Mare și a Ecaterinei a II-a, cărora Stalin le-a rămas credincios și [pe care], trebuie să recunoaștem, îi continuă genial. Este ursul rus dintotdeauna, care, înveștmântându-se astăzi în comunism, înaintea în numele unei ideal care corupe intelectualitatea și, ascunzându-și colții după o zdreanță roșie, atrage masele de muncitori și țărani. Eu voi arunca în război, spre a-i zăgăzui pe ruși, toate forțele pe care voi izbuti să le înarmez, convins că acesta este supremul bine pentru România: zăgăzuirea

pentru eliberarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și a Ținutului Herța, la 24 iunie 1941, fiind primit de V. M. Molotov în vizită de rămas bun, Grigore Gafencu, întrebat de liderul diplomației sovietice ce căuta România în tabăra Germaniei, a replicat cu demnitate: „În ce mă privește, nu pot avea față de evenimentele de azi, pe care istoria le va judeca, decât o atitudine de diplomat, adică de soldat al țării mele. Să-mi fie îngăduit în această calitate să-mi exprim părerea de rău că, prin politica lui urmată în timpul din urmă, guvernul sovietic nu a făcut nimic pentru a împiedica între țările noastre durerosul deznodământ de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin ocuparea Basarabiei, a Bucovinei și chiar a unei părți din vechea Moldovă, despre care am avut prilejul să vorbesc d-lui Molotov în mai multe rânduri, prin încălcarea teritoriului nostru, prin actele de forță care au intervenit pe Dunăre [...], Uniunea Sovietică a distrus în România orice simțământ de siguranță și de încredere și a stârnit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român este în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte [...] Lovitura cea dintâi, care a zdruncinat temelii unei asemenea României, chează de siguranță și de pace, acoperire firească și atât de folositoare a unui hotar întins și însemnat al Rusiei, a fost dată, din nenorocire de guvernul sovietic. Cele ce se întâmplă azi sunt urmările acestei nenorociri care a dus acum la un război între cele două popoare care niciodată în istorie nu au luptat unul împotriva altuia” (apud Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova. 1940-1941*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995, p. 230-231).

rușilor...”²⁸. Ulterior, în pragul sfârșitului de la 23 august 1944, Mareșalul nu și-a modificat viziunea, nici chiar în momentul alegerii între război sau pace (respectiv, armistițiul). Ne referim la faptul că, în ultima sa întrevvedere cu Ion Mihalache, în seara de 22-23 august 1944, când liderul PNTȚ i-a sugerat ca, a doua zi, să meargă la Palat, să discute cu regele Mihai I, admitând să semneze el armistițiul, Ion Antonescu a etalat unul dintre factorii esențiali care contraziceau toate calculele avansate de preopinental său. Dar este preferabil să reținem din faimoasele Însemnări din celulă, așternute de Antonescu în ceasurile imediat următoare arestării sale în după-amiaza de 23 august 1944, un pasaj exemplar în demonstrația noastră: „Vecinătatea Rusiei, reaua ei credință față de Finlanda, Țările Baltice și Polonia, experiența tragică făcută de alții, care au căzut sub jugul Rusiei, crezându-i pe cuvânt, mă dispensează să mai insist”²⁹ – a punctat șeful statului român ca răspuns la sugestia lui I. Mihalache de-a se încrede, o dată mai mult, în asigurările și propunerile Moscovei pentru un armistițiu direct URSS – România ale Moscovei, încurajate în epocă, cum se știe, de către anglo-americani. Să ne fie îngăduit, în context, să apreciem că, în fundamentul ei, problema, atunci, ca și în trecut ori ca acum, era în vizor. În fond, problema atitudinii României față de asigurările Marelui Aliat de la Răsărit s-a pus oricând în timpurile moderne. Încheierea nu poate fi decât una singură: Netăgăduit, ÎNCREDEREA și GARANȚIA BUNELOR INTENȚII constituie prioritatea absolută care a fost, este și rămâne pe agenda raporturilor româno-ruse. Iar aceasta, fără îndoială, după tot ceea ce experiențele veacurilor precedente au clădit și năruit, precum doar în pagini de baladă, cu atâta sârguință!

Poate să apară cât se poate de straniu, dar Mareșalul Antonescu a intuit evoluția evenimentelor. În anume privințe, cu o precizie de-a dreptul șocantă. Astfel, pentru a rămâne în contextul precizat, Antonescu, răspunzând ziaristului italian deja menționat Lamberti Sorrentino la 26 ianuarie 1943, deci într-un moment decisiv și fatal pentru soarta mării conflagrații din 1939-1945 (finalul bătăliei de la Stalingrad), i-a dezvăluit, la insistențele acestuia, în ce consta – față de posibilitatea ratării victoriei – încrederea sa în destinul țării și al poporului român, cu alte cuvinte care rămânea **marele său secret**? Vom prefera, se înțelege, să reținem din interviul acordat italianului și apărut cu o întârziere de 40 de ani:

„Spre a îndulci afectarea, relata italianul, am întrebat [pe Mareșal]:

- Și dacă, totuși, pierdeți războiul?

²⁸ Cf. Gh. Buzatu, coordonator, *Mareșalul Antonescu la judecata istoriei*, București, Editura Mica Valahie, 2002, p. 378-379. Textul integral al interviului a fost editat de istoricul Mihai Pelin (cf. „Independent”, București, 15 mai 2001, p. 5).

²⁹ *Ibidem*, p. 291.

- La timpul potrivit, imensul sacrificiu al celor căzuți astăzi va salva tot ce se poate salva din România de mâine.

- Mă scuzați, domnule Mareșal, nu înțeleg.

- Am informații secrete despre comuniștii români emigrați la școala de la Moscova. Sunt subjuogați de o nebună, Ana Pauker, care și-a vândut sufletul lui Stalin și le impune compatrioților să vorbească rusește, chiar și între ei, susținând că limba română e un amestec bastard de dialecte, de înlocuit imediat cu aceea sublimă a lui Tolstoi. Pierzând noi războiul, acei emigranți îndotrinați și fanatici își vor asuma puterea pentru a impune, cu riguroasele sisteme ale marxismului, slavizarea, mai mult, rusificarea României.

Absorbit de gânduri, sprijinindu-și bărbia cu mâna dreaptă, tăcea. Am îndrăznit să curm tăcerea aceea:

- Și atunci?

S-a ridicat, s-a plimbat în jurul mesei, a revenit aproape de mine, privindu-mă drept în ochi, și mi-a spus, scandând cuvintele:

- Și atunci, amintirea părinților morți acum, luptând în numele României române, va fi aceea care îi va obliga pe fii, fie ei și comuniști, să se păstreze români și să vorbească românește și să rămână, cu fruntea sus, descendenți ai coloniștilor lui Traian: latini, nu slavi.

Acesta este secretul dvs., domnule Mareșal?

- Dacă vreți, e secretul meu. Vă propuneți să scrieți despre întâlnirea noastră?

- Nu pot să n-o fac. Dacă se va afla că am vorbit – am privit spre ceas – două ore cu Mareșalul Antonescu, și aș refuza să scriu despre asta, aș rămâne șomer. Aveți încredere, voi scrie numai ceea ce nu va displace...”³⁰.

Cuvintele Mareșalului Antonescu, din perspectiva evoluției postbelice a României, se impun atenției specialiștilor, și nu numaidecât lor.

După cum am consemnat, Mihai Eminescu, Nicolae Iorga și Pamfil Șeicaru, cei trei titani ai presei noastre politice, s-au pronunțat constant și fără rezerve în privința rolului factorului rusesc ori sovietic asupra orientării de ansamblu ale Țărilor Române și, ulterior, ale României în relațiile internaționale.

Nu excludem posibilitatea ca I. Joldea Rădulescu să fi impus spiritul timpului prezent (octombrie 1943) declarațiilor generale sau speciale smulse liderilor chestionați în răstimpul 1927-1940. Caz în care se impune să încheiem noi cum că declarațiile erau frumoase și utile, dar ... ne-reale. Ceea ce schimbă multe, dacă nu cumva complet, datele problemei. Nu însă și esențialul, și anume că în epoca modernă ne-a preocupat și trebuie să ne preocupe orișicând vecinătatea Rusiei, rolul și locul, destinul factorului rusesc³¹ în politica de ansamblu a României eterne. Pe de altă parte, problema nu s-a aflat, mai puțin, în atenția lui Ion Antonescu și a colaboratorilor săi. Din contră, a ocupat un rol predominant în strategia Mareșalului, care a ales calea războiului alături de Axă contra URSS și a restului Națiunilor Unite. Din considerente, care, și acelea, trebuie avute în vedere, cum a și fost cazul³².

Pentru a încheia, se impune a sintetiza: a devenit o realitate istorică indiscutabilă, stabilită cu precizie și recunoscută în consecință, în temeiul cercetărilor savanților de pretutindeni și de oricând, atestă că românii, rezultat al unei evoluții de două ori milenare, beneficiază de un avantaj de care au dispun mai puține popoare ca rod al prezenței lor în istorie – persistența lor, neconținută și în ciuda tuturor vicisitudinilor, în însăși vatra lor strămoșească. A fost și a rămas un fapt remarcabil, care și-a pus amprenta asupra devenirii și împlinirii noastre ca unul dintre popoarele fondatoare ale bătrânului continent, determinându-i comportamentul și caracterul, calitățile și defectele, ca să nu mai vorbim că și-a legat profund soarta de aceste meleaguri, pe care, stăpânindu-le și influențându-le, și-a asumat, natural, riscul unor influențe defel nesemnificative. De altfel, cum este bine cunoscut, creația populară, de cea mai înaltă calitate literară și valoare istorică, vorbind obsesiv despre „**codrul frate cu românul**”, surprindea tocmai o atare realitate, căreia ulterior unul dintre maeștrii filosofiei moderne, l-am numit pe **Petre Țuțea**, avea să-i dea noi valențe atunci când a

³⁰ Cf. „Independent”, București, 15 mai 2001, p. 5.

³¹ Cristian Sandache, *Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic*, București, Editura Militară, 2007, p. 137/360.

³² Cf. Petre Mihail Mihăilescu, *România în calea imperialismului rus, passim*.

opinat că **istoria noastră reprezintă, în primul rând, geografie**. În context, trebuie să reținem că, cu mai multe secole înainte, cronicarul **Grigore Ureche** îi plasase în chip justificat pe români ca situându-se – prin tot ceea ce au fost și, adăugăm noi, în perspectiva desfășurărilor ce aveau să urmeze până la acest început de veac și de mileniu – „**în calea tuturor răutăților**” ...

Este semnificativ că, mai cu seamă în cursul veacului trecut, conflictele locale sau generale (cele două conflagrații mondiale sau „războiul rece”), care n-au ocolit România, au pus și repus în discuție, adeseori până la exagerare rolul factorului geopolitic în determinarea evoluției unei zone și, cu atât mai lesne, a istoriei unor popoare, în speță a românilor. N-a fost întâmplător că, în intervenția susținută în fața Congresului Internațional de Științe Istorice de la Zürich (1938), **N. Iorga**, neîntrecutul nostru polihistor și unul dintre cei mai mari ai lumii, a surprins **rostul permanențelor** identificate în cei trei factori determinanți ai trecutului nostru – **națiunea** (*rasa*, în accepțiunea savantului), **ideea** și **pământul**. „*Este incontestabil ... – a relevat strălucitul istoric³³ – că ... mediul natural săurește, încet, dar neîncetat rasa, prin multele lui influențe, de care nimeni nu poate scăpa și prin ceea ce, pătrunzând în fiecare moment în suflete, ajunge să transforme și înfățișarea fizică a omului. Creatori ai semințiilor umane, pe care continuă să le modeleze cu drag, pământul și cerul dau încetul cu încetul un alt aspect exterior, acoperind același fond moral, ființei omenești?*”.

³³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 248.

UN N.A.T.O. PENTRU ORIENTUL MIJLOCIU? DIN CULISELE UNUI PROIECT RATAT DE SECURITATE REGIONALĂ LA ÎNCEPUTUL RĂZBOIULUI RECE

Dr. Emanuel PLOPEANU*

A N.A.T.O. for the Middle East? Aspects behind the scenes of a failed project for regional security at the beginning of the Cold War

Abstract: Between 1950 – 1951 un interesting project in the field of regional security was on the discussions agenda of Great Britain and United States diplomacies. This project – the Middle East Commandment – was a British initiative starting from the very beginning. The goal was to maintain the Western/British presence in this area, through military assistance and defence coordination of all states from Middle East, including Israel. The main reason for which this entity was to be formed was, of course, the Soviet Union menace.

But the Arab states regarded Israel, and not Soviet Union, as their fundamental enemy. So, starting with Egypt, they were encouraged to reject the project, which they regarded as a new method to insure the Western presence in the area.

Keywords: NATO, Middle East, Regional Security

Problema asigurării securității în Orientul Mijlociu, în condițiile apariției statului Israel și a conflictelor cu vecinii arabi a reținut atenția cancelariilor occidentale, încă din zorii Războiului Rece. O inițiativă în acest sens, pe care o propunem spre analiză în paginile următoare, s-a desfășurat în strânsă legătură cu procesul de aderare al Greciei și Turciei la NATO, și mai ales al ultimei. Strategii americani și britanici, în special, au luat în calcul oportunitatea înființării unei structuri de apărare care să cuprindă această zonă, deși perspectivele cu privire la ceea ce trebuia să fie noua organizație au fost destul de diferite.

De altfel, în condițiile formării NATO și a respingerii unei prime solicitări a Turciei trebuie remarcată insistența britanică în ceea ce privește includerea acestei țări într-o organizație de apărare a Orientului Mijlociu (cu participarea Statelor Unite, Franței, Egiptului, Irakului și altor țări arabe), evident, sub conducere proprie¹.

La rândul său, guvernul de la Ankara a încercat să se folosească de problematica Orientului Mijlociu pentru a facilita integrarea Turciei în NATO.

* Lect. univ. dr. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius”, Constanta.

¹ Füsün Türkmen, *Turkey and the Korean War*, în <http://usconsulate-Istanbul.org.tr/korea/koreaft.html>, p. 4.

Astfel, în aprilie 1950, la Paris, a avut loc o întrevvedere între ministrul Afacerilor Externe, Necmeddin Sadak, și un diplomat britanic, ocazie cu care primul a sugerat posibilitatea ca Turcia să ajute Marea Britanie pentru depășirea dificultăților din Orientul Mijlociu și mai ales din Egipt. Demnitarul turc a argumentat că guvernul de la Ankara ar fi mai capabil să acționeze în acord cu sugestiile celui de la Londra dacă ar fi membru al unui aranjament politic mai larg. În același timp, Sadak a exprimat nemulțumirea față de semnalele anterioare ale interesului celor trei Mari Puteri față de Turcia².

Problema inițiativelor britanice în direcția Orientului Mijlociu a făcut obiectul unei evaluări, la nivelul șefilor diplomațiilor Marii Britanii și Statelor Unite, la 10 mai 1950, gazdă fiind *Foreign Office*. Cu prilejul convorbirilor, Dean Acheson a subliniat atingerea unui acord în ceea ce privește patru probleme: 1. atât Statele Unite cât și Marea Britanie consideră securitatea Orientului Mijlociu ca vitală; 2. ambele părți se declară de acord asupra necesității unor acțiuni comune în zonă; 3. NATO trebuie să-și arate interesul în securitatea acestui spațiu; 4. un Pact al Orientului Mijlociu – concept sprijinit de Marea Britanie - nu era practic pe termen scurt. S-a sugerat, tot de către americani, posibilitatea deschiderii unor convorbiri de informare, pe probleme de apărare, cu țările din zonă. În particular, însă, Dean Acheson a dorit să ridice problema furnizării de arme către statele Orientului Mijlociu. Statele Unite recunoșteau importanța unor inițiative luate, în domeniul militar, de Marea Britanie, cu privire la țări precum Egiptul iar JCS* considera relațiile britanice cu Orientul Mijlociu „o valoare”³. În același timp, opinia publică își manifesta reticența în problema furnizării de armament către arabi. Trebuia identificată posibilitatea unei serii de declarații, pe de o parte ale Statele Unite și Marii Britanie iar, pe de altă parte, ale primitorilor de armament, conform cărora armele furnizate nu vor fi folosite pentru nici un fel de agresiune împotriva altor țări din Orientul Mijlociu; rezulta astfel o contradicție între nevoia de securitate în Orientul Mijlociu și probabilitatea apariției unor conflicte între țările acestei zone⁴. Astfel, Statele Unite au transmis un semnal negativ unui proiect văzut de inițiatori ca o alternativă la extinderea NATO în Mediterana Orientală și, implicit, la integrarea Turciei în această organizație. Argumentația americană împotriva unui *Pact al Orientului Mijlociu* a dus, în consecință, la eliminarea acestei opțiuni, deși problema avea să fie reluată.

Între 14 și 21 februarie 1951 a avut loc la Istanbul o conferință de anvergură, dedicată securității în Orientul Mijlociu. Au participat George C.

² *Documents on British Foreign Policy Overseas*, series II, *The London Conferences. Anglo - American Relations and Cold War Strategy*, vol. II, January - June 1950, edited by Roger Bullen and M. E. Pelly, London, His Majesty Stationary Office, 1987, p. 283.

* *Joint Chiefs of Staff*, Statul Major Combinat al Statelor Unite.

³ *Ibidem*, p. 284.

⁴ *Ibidem*, p. 285.

McGhee, asistent al secretarului de Stat pentru Afacerile Orientului Apropiat, Asiei de Sud și Africii, William M. Rountree, Director al Diviziei pentru Afacerile Greciei, Turciei și Iranului, G. Lewis Jones, Director al Diviziei pentru Afacerile Orientului Apropiat, Thomas K. Finletter, secretar al Forțelor Aeriene, Amiralul Robert B. Carney, Comandantul Forțelor Navale în Atlanticul de Est și Marea Mediterană precum și ambasadorii Statelor Unite din Grecia, Turcia, Iran, Irak, Arabia Saudită, Pakistan, Israel, miniștrii americani din Liban și Siria, însărcinatul cu afaceri al Legației Statelor Unite din Iordania, consilierul ambasadei americane de la Cairo, primul secretar al ambasadei Statelor Unite de la Londra și reprezentanți ai Statelor Unite în comisii și agenții ale ONU pe problema palestiniană.

Conferința a avut avea drept obiective analizarea intereselor strategice ale Statelor Unite și Marii Britanii, a problemelor specifice și a tendințelor politice și economice în regiune. Turcia a constituit unul din punctele centrale ale dezbaterilor ce au avut loc și a concluziilor formulate. S-a exprimat speranța că statele Orientului Mijlociu (și în textul concluziilor se făcea diferența între noțiunile *Orientul Mijlociu* și *Orientul Apropiat*, în cadrul primei integrându-se Grecia, Turcia, Iran, statele arabe și Israel în timp ce ultima era aplicată numai la statele arabe și Israel) vor accepta rolul Turciei de „centru de atracție” în jurul căruia se putea construi o mai strânsă cooperare militară⁵. De asemenea, a fost recunoscută existența unui curent popular favorabil ca și a solicitării oficiale (din partea Turciei – n. n.) pentru un aranjament de securitate „care să asigure Statele Unite de maximum de flexibilitate oferit și minimum de angajamente asumate”. Era însă obligatoriu, pentru Statele Unite, să se implice, chiar înaintea existenței unui aranjament formal, pentru a asigura imediata cobiligeranță a Turciei și folosirea potențialului său militar, în cazul izbucnirii ostilităților. În cazul în care Turcia era atacată, Statele Unite trebuiau să furnizeze sprijin naval, aerian și logistic, neluându-se în considerare angajarea forțelor terestre. Conferința a recomandat ca Statele Unite să intre cât mai rapid într-un aranjament de securitate reciproc fie prin: a) aderarea la NATO; b) acorduri bilaterale; c) acorduri multilaterale; d) oricare altă modalitate, ținând însă cont de *factorul urgență*⁶.

La nivelul structurilor decizionale americane, oficialii Departamentului de Stat erau cei mai aprigi susținători ai extinderii asistenței militare și angajamentelor americane în Orientul Mijlociu, spre deosebire de cei ai Departamentului Apărării. La sfârșitul lui ianuarie 1951, într-o scrisoare către secretarul Departamentului Apărării, generalul George Marshall, Dean Acheson a solicitat cooperarea în evaluarea intereselor și politicilor americane „în întreaga

⁵ *Conference of Middle East Chiefs of Mission, Istanbul, February 14 - 21, 1951. Agreed Conclusion and Recommendations*, în *The National Security Archive*, The George Washington University, Washington D. C., în <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB78/propaganda%20020.pdf>, p. 2.

⁶ *Ibidem*, p. 5.

arie ce se extinde din Mediterana Orientală spre India”⁷. Având în vedere că, în ultimii patru ani, influența americană în zonă a depășit cu mult pe cea franceză și britanică într-un mod „neplanificat, nedorit și hazardat”⁸ și nici o altă Putere nu s-a substituit pentru a menține pacea și ordinea, se ofereau oportunități crescute pentru o „mișcare istorică”⁹ spre Sud, spre mările calde, petrol și realizarea de „ticăloșii”¹⁰ din partea unei Puteri adverse, cum ar fi fost cea sovietică. Secretarul de Stat a sugerat omologului său de la Apărare că furnizarea de forțe armate, responsabilitate a Marii Britanii și *Commonwealth*-ului, împreună cu asistența furnizată de americani ar putea fi mai efective dacă ar fi coordonate într-un plan pentru apărarea întregii zone. Planul asupra căruia se cerea ajutorul Pentagonului era să se furnizeze, statelor arabe și Israelului, mici misiuni de pregătire a armatei și un număr sporit de locuri pentru pregătire în școlile militare americane ca și anumite cantități de arme și muniții: „ciudat cum a părut peste 20 de ani, eram destul de inocenți în 1950 - 1951 punându-ne speranțe într-un astfel de plan”¹¹ avea să conchidă, peste timp, fostul demnitar american.

„Apărarea întregii zone”¹² însemna, în viziunea lui Acheson, apărarea împotriva unei agresiuni militare sovietice, directe sau prin sateliți sau „voluntari”¹³: „așa cum avea să se amintească în curând, controversalele din zonă erau mult mai periculoase decât orice amenințare din Nord. Ministerul Afacerilor Externe sovietic, conștient de acest fapt, a făcut tot ce se putea pentru a menține această impresie”¹⁴. Acheson a mai propus crearea unei agenții militare americano - britanice pentru a stimula și coordona eforturile de apărare ale statelor din zonă și pentru a crea stabilitate între statele arabe și Israel astfel încât Grecia, Turcia și Iran să poată folosi, în mod efectiv, forța de luptă dezvoltată de Statele Unite¹⁵. Generalul Marshall și JCS au aprobat ideea prevăzând - fapt cu care Departamentul de Stat s-a declarat de acord - ca respectiva coordonare a efortului militar grec și turc să se facă prin intermediul NATO, organizație la care ambele state erau doritoare să se alăture. De asemenea, Dean Acheson a accentuat, în convorbirile avute cu colegii de la Departamentul Apărării, asupra faptului că un aranjament de securitate ar putea determina Turcia să ia măsuri care se vor dovedi în avantajul militar al întregii coaliții antisovietice. Printre aceste măsuri se avea în vedere minarea

⁷ Dean Acheson, *Present at the Creation: my Years in the State Department*, New York, London, W. W. Norton, 1987, p. 562.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

Strâmtoarelor în timp de pace, acțiune preconizată de Departamentul Marinei de câteva luni, precum și folosirea bazelor aeriene din Turcia¹⁶.

În mai 1951 JCS a hotărât să treacă la extinderea angajamentelor Statelor Unite. Militarii au recunoscut rolul critic pe care Turcia îl putea avea în protejarea flancului sudic al Occidentului în Europa, în confruntarea cu un număr mare de trupe sovietice și în facilitarea apărării Mediteranei Orientale și Orientului Mijlociu. Dacă Uniunea Sovietică hotărâ să invadeze Turcia, prin Iran și Irak, iar Turcia opta pentru neutralitate, planificatorii militari recunoșteau că Occidentul ar avea mari dificultăți în închiderea Strâmtoarelor față de submarinele sovietice, în protejarea liniilor de comunicație ale NATO în Mediterana și în distrugerea flotei sovietice din Marea Neagră. Chiar mai deziluzionantă apărea perspectiva risipirii milioaneilor de dolari cheltuiți pe construirea de aerodromuri¹⁷. O poziție asemănătoare a adoptat și NSC^{*18}.

În același timp, Marea Britanie a continuat demersurile în vederea formării unei instituții de securitate, pentru Orientul Mijlociu. Pentru îndeplinirea acestui obiectiv, atât Marea Britanie cât și Statele Unite au invitat Turcia și Egiptul să se alăture eforturilor de formare a *Comandamentului Orientului Mijlociu*¹⁹. Marea Britanie era interesată în formarea unei organizații de apărare care să cuprindă nu numai statele arabe ci și Israelul. Aranjamentele pentru apărare în Mediterana Orientală și Orientul Mijlociu erau, însă, destul de complicat de realizat. Guvernul de la Londra se opunea numirii unui american drept comandant NATO în Marea Mediterană. Pe de altă parte, JCS considera Flota a VI-a, condusă de amiralul Robert B. Carney, drept suport fundamental, în Sud, pentru apărarea Europei. Grecia și Turcia insistau să fie asociate în apărarea comună a NATO, nu în organizații regionale.

Turcia nu ar fi colaborat cu o organizație a Orientului Mijlociu dacă nu ar fi intrat în NATO. În situația în care Marea Britanie urma să aibă o comandă de rang egal cu cea a generalului Dwight Eisenhower (numit comandant suprem al forțelor NATO în decembrie 1950²⁰ - n. n.) Franța dorea și ea același lucru, ca o recunoaștere statului de putere navală. Winston Churchill era nemulțumit de decizia provizorie a Statelor Unite și Marii Britanii de a numi pe amiralul american William M. Fechteler, comandant Suprem Aliat în Atlantic. Având în

¹⁶ *Strategy, Diplomacy and the Cold War: the United States, Turkey and NATO, 1945 - 1952*, în *The Journal of American History*, vol. 71, nr. 4, March 1985, p. 823.

¹⁷ *Ibidem*.

* *National Security Council*, Consiliul de Securitate Națională.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Danqwart A. Rustow, *America's Forgotten Ally*, New York, Council of Foreign Relations, 1987, p. 91.

²⁰ Nelson Manfred Blake, Oscar Theodore Barck, *The United States in Its World Relations*, New York, McGraw - Hill Book Company Inc., 1960, p. 727.

vedere iminentele alegeri în Marea Britanie și prestigiul fostului Lord al Amiralității cheștiunea a fost amânată pentru moment²¹.

În cele din urmă, la 8 septembrie, la Washington, s-a realizat un acord între britanici și americani. S-a decis formarea unui *Comandament Suprem Aliat al Orientului Mijlociu*, staționat la Cairo, ce includea ofițeri egipteni și era în subordinea unui Stat Major al Orientului Mijlociu. Bazele britanice din Egipt urmau să fie returnate acestei țări care le transfera comandamentului mai sus amintit, iar Egiptul urma să participe la operațiunile acestuia. Trupele britanice nealocate Comandamentului Suprem urmau să fie retrase imediat din Egipt; numărul rămas trebuia să fie stabilit de Comandament, în acord cu guvernul egiptean²². Din această perspectivă, Marea Britanie a prevăzut un rol cheie pentru Turcia în zonă. Factorii de decizie de la Londra au insistat ca orice plan de a include această țară în NATO să cuprindă condiția ca guvernul de la Ankara să coopereze în aranjamentele regionale din Orientul Mijlociu.

În timpul reuniunii Consiliului Atlanticului de Nord de la Ottawa, desfășurat între 15 și 20 septembrie, au avut loc dezbateri aprinse, pe problema aderării Greciei și Turciei, dar și cu trimiteri la implicațiile asupra Orientului Mijlociu. S-a reproșat că noțiunea *Atlanticul de Nord* a fost extinsă, în 1949, pentru a cuprinde Italia iar acum se încerca includerea Mediteranei Orientale, „o groapă cu șerpi”²³; „cum puteau țările din nordul Europei să își convingă popoarele că un atac împotriva Levantului trebuia interpretat ca un atac împotriva Scandinaviei sau Țărilor de Jos?”²⁴. În același timp, Marea Britanie dorea ca forțele turcești să fie plasate, în caz de război, sub comandă proprie, în Orientul Mijlociu (idee ce a fost reluată în perioada următoare). Statele Unite și-au declarat acordul cu condiția ca Turcia să accepte de bună voie o astfel de situație, nedorind să se asocieze unei încercări de coerciție. Conform lui George C. McGhee, reprezentantul turc la Ottawa i-a declarat ferm opoziția față de propunerea britanică²⁵.

Imediat după adoptarea deciziei privind aderarea celor două țări, ambasadorului american de la Ankara i s-a cerut, de către Departamentul de Stat, să transmită autorităților turce un mesaj, „care nu putea fi făcut public”²⁶, din partea președintelui Truman către președintele Bayar, în care se făcea referire la stabilirea unui *Comandament al Orientului Mijlociu* și la asumarea unui rol de către

²¹ Dean Acheson, *op. cit.*, p. 563.

²² *Ibidem*, p. 564.

²³ Dean Acheson, *op. cit.*, p. 570.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ George C. McGhee, *On the Frontline in the Cold War: An Ambassador Reports*, Westport, Praeger Publishers, 1997, p. 34.

²⁶ *Department of State, Telegram sent to American Embassy, Ankara*, în http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/nato/large/greece_turkey/..., p. 1.

Turcia, în urma discuțiilor pe care șeful JCS, generalul Omar Bradley, însoțit de omologi din Franța și Marea Britanie, ar urma să le poarte la Ankara.

Guvernul britanic dorea ca trupele turcești și grecești să fie puse sub comanda unui general propriu, cu o autoritate separată, ce se putea extinde la armatele altor state, viitoare participante la *Comandamentul Orientului Mijlociu*. Turcia, pe de altă parte, nu accepta ideea ca forțele sale să nu se afle sub comanda unui general american și să nu fie integrate armatei europene a NATO.

Pentru rezolvarea acestui impas, dar și pentru analizarea, la fața locului, a gradului de pregătire a Turciei și Greciei în vederea integrării depline, generalul Omar Bradley și ambasadorul Averell Harriman, însoțiți de mareșalul Sir William Slim și generalul Charles Lechères au efectuat o vizită la Atena și Ankara, între 9 și 15 octombrie 1951. Generalul american a arătat, într-un raport ulterior că”[...]Turcia recunoaște necesitatea și promite să sprijine stabilirea unui Comandament al Orientului Mijlociu, care să includă și țări nemembre NATO[...]”spre sfârșitul convorbirilor a devenit evident că aversiunea Turciei față de considerarea sa ca o națiune a Orientului Mijlociu a rămas atât de puternică încât cei trei reprezentanți au căzut de acord să numească noua organizație *Comandamentul Mediteranei de Est* (subl. n)²⁷.

Așa cum rezultă din comunicatul oficial, comentariile presei și discuțiile ce au avut loc în mediile diplomatice, s-a discutat crearea unui *Comandament Militar al Orientului Mijlociu*, în care să fie invitat și Egiptul dar și alte state care și-au manifestat interesul în apărarea acestei zone cum ar fi Australia, Noua Zeelandă și Uniunea Sud - Africană²⁸.

Problema unei structuri militare a Orientului Mijlociu a căpătat alte semnificații, tot în octombrie 1951, când guvernul egiptean a respins apelul comun al Statelor Unite, Marii Britanii, Franței și Turciei de a participa la *Comandamentul Orientului Mijlociu*. La 6 octombrie, ministrul Afacerilor Externe britanic, Herbert Morrison, a comunicat guvernului egiptean că în câteva zile spera să pună în discuție noi propuneri de apărare. A doua zi executivul de la Cairo a trimis regelui Farouk (iar a treia zi Parlamentului) legislația prin care se abroga tratatul din 1936 și acordul de condominiu privind Sudanul din 1899. Totuși, propunerea privind formarea *Comandamentului Orientului Mijlociu* a fost prezentată pe 13 octombrie 1951. Primul ministru Nahas Pașa a respins-o fără să o citească. Peste două zile, Parlamentul a abrogat cele două tratate. Conform lui Dean Acheson „dacă a existat un copil născut mort politic, atunci acesta a fost. Dar *Foreign Office* nu a putut crede”²⁹ diplomația britanică traversând, în

²⁷ Omar N. Bradley, *Memorandum for the President*, în http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/nato/large/nato_develop..., p.1.

²⁸ J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near East and Middle East: a Documentary Record*, Princeton, D. Van Nostrand, 1958 - 1960, p. 330.

²⁹ Dean Acheson, *op. cit.*, p. 564; vezi mai pe larg și Emanuel Ploeanu, *Opțiuni de securitate în Mediterana Orientală și Orientul Mijlociu între 1949 și 1952*, în *Istoria: Contribuții în căutarea unui mesaj. Profesorului Ion Stanciu, la împlinirea vârstei de 60 de*

cursul anului 1951, conform unor păreri, „o perioadă nefastă”, marcată printre altele și de reacția egipteană, umilitoare pentru fostul Imperiu³⁰. Propunerea unei comenzi Aliate a fost văzută de egipteni doar ca un camuflaj al unei ocupații continue³¹. Opinia publică arabă și-a demonstrat ostilitatea în a se asocia cu Marea Britanie, Franța și Turcia, (primele două foste Mari Puteri coloniale iar ultima aflată în relații de prietenie cu Israelul³²), căutând orice posibilitate de a se opune proiectatului organism militar³³. Iar Egiptul nu se temea de o amenințare sovietică directă³⁴.

Convorbirile în patru (Statele Unite, Marea Britanie, Franța și Turcia) au continuat, totuși, la 10 noiembrie 1951, concretizându-se într-o declarație comună adresată statelor Egipt, Siria³⁵, Liban, Irak, Arabia Saudită, Yemen, Israel și Transiordania în care se aprecia că „apărarea Orientului Mijlociu este vitală pentru lumea liberă și, protejarea ei împotriva unei agresiuni externe, poate fi asigurată numai prin cooperarea tuturor statelor interesate”³⁶. Pentru îndeplinirea acestui deziderat *Comandamentului Orientului Mijlociu*, un organism „integrat, nu național”, ar urma să aibă ca sarcină „în primul rând planificarea și furnizarea de asistență, sub forma consilierii și pregătirii[...]și dezvoltarea capacității fiecărui stat de a juca un rol pe măsură în asigurarea securității întregii zone împotriva unei agresiuni externe[...]” fără „a interveni în problemele și disputele ce puteau apare în zonă”³⁷. Asistența urma a fi acordată numai în urma solicitărilor venite din partea acestor state și, conform lui Anthony Eden, membrii urmau să se alăture individual și egal iar toate facilitățile acordate Comandamentului urmau să fie subiect al unui acord specific³⁸.

Față de declarația din 10 noiembrie 1951 a luat poziție și Uniunea Sovietică. La 24 noiembrie 1951, autoritățile de la Moscova au emis o notă

ani, Iulian Oncescu și Silviu Miloiu (coord.), Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p. 339 – 350.

³⁰ C. M. Woodhouse, *British Foreign Policy since the Second World War*, New York, Praeger Publishers, 1962, p. 39.

³¹ *Ibidem*.

³² Fusun Türkmen, *op. cit.*, p. 9.

³³ George S. Harris, *Troubled Alliance. Turkish American problems in Historical Perspective, 1945 - 1971*, Stanford, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Hoover Institution on War, Revolution and Peace, 1976, p. 43.

³⁴ Fusun Türkmen, *op. cit.*, p. 9.

³⁵ În ceea ce privește această țară, Anthony Eden aprecia că Siria „nu se opunea țărilor anglo - saxone și nu avea nici puternice sentimente [favorabile]; de fapt, avea prea puține sentimente față de Uniunea Sovietică. Amenințarea unei agresiuni venea dinspre Israel” (*The Memoirs of Sir Anthony Eden. Full Circle*, - în continuare: *The Memoirs of Sir Anthony Eden....*, London, Cassell, 1960, p. 228).

³⁶ *Four Power Statement on the Middle East Command*, 10 November 1951, în J. C. Hurewitz, *op. cit.*, p. 331.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *The Memoirs of Sir Anthony Eden....*, p. 227.

diplomatică în care propunerile celor patru guverne erau calificate drept „o încercare de a atrage țările din Orientul Mijlociu în aranjamente militare ale blocului Atlantic agresiv”³⁹, asigurându-se posibilitatea unor „permanente interferențe în afacerile interne ale statelor Orientului Mijlociu și lipsirea de propria independență națională”⁴⁰ (sic!). În final, s-a afirmat de fapt adevărata temere, ce nu putea ignora apariția „acestor noi planuri agresive, exprimate în crearea Comandamentului Orientului Mijlociu, într-o zonă situată nu departe de frontierele Uniunii Sovietice”⁴¹. Replica americană a sosit la 18 decembrie 1951 și a pus accent pe caracterul *voluntar* al viitoarei organizații de apărare a Orientului Mijlociu, bazată pe dreptul la autoapărare prevăzut de articolul 51 al Cartei ONU., respingând categoric alegațiile din nota sovietică referitoare la intențiile *Comandamentului Orientului Mijlociu*⁴². În schimb, se făcea referire la faptul că „necesitatea acestor măsuri de cooperare a apărut din îngrijorarea produsă de actualele tensiuni ale situației mondiale, create de acțiunile sovietice agresive. Eforturile externe sovietice precum și cele subversive, îndreptate împotriva statelor din Orientul Mijlociu, nu contribuie la reducerea acestor tensiuni”⁴³. Mai mult, a fost adus în discuție chiar precedentul istoric al propunerilor din 25 noiembrie (corect 26 noiembrie, data primirii acestei note de către diplomatul german la Moscova și a transmiterii la Berlin⁴⁴ - n. n.) făcute de comisarul pentru Afacerile Externe al Uniunii Sovietice, Veaceslav M. Molotov către ambasadorul Germaniei la Moscova, von Schulenburg, în care „aria de la Sud de Batumi și Baku, în direcția Golfului Persic, este recunoscută ca centru al aspirațiilor Uniunii Sovietice”⁴⁵. Se considera, în nota americană, „în lumina atitudinii sovietice față de zona Orientului Mijlociu, după cel de-Al Doilea Război Mondial”⁴⁶ că „scopurile formulate de domnul Molotov în 1940 reprezintă (în continuare - n. n.) politica guvernului sovietic”⁴⁷.

³⁹ *Soviet – American Exchange of Notes on the Proposed Middle East Command: Soviet Note*, 24 November 1951, în J. C. Hurewitz, *op. cit.*, p. 332.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 333.

⁴¹ *Ibidem*; „Mă îndoiesc că în Egipt și Iran problema se vedea altfel”, avea să afirme Dean Acheson în memoriile sale (Dean Acheson, *op. cit.*, p. 565).

⁴² *Soviet – American Exchange of Notes on the Proposed Middle East Command: U. S. Reply*, 18 December 1951, în J. C. Hurewitz, *op. cit.*, p. 333 - 334.

⁴³ *Ibidem*, p. 334.

⁴⁴ *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, Moscow, November 26, 1940, No. 2362, *apud Nazi - Soviet Relations, 1939 - 1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie, Department of State, 1948, p. 258.

⁴⁵ J. C. Hurewitz, *op. cit.*, p. 334; *The German Ambassador in the Soviet Union (Schulenburg) to the German Foreign Office*, Moscow, November 26, 1940, No. 2362, în *Ibidem*, p. 259; planificatorii de la Departamentul de Stat se foloseau astfel de argumentele istorice furnizate de publicarea, sub egida Departamentului de Stat, cu trei ani înaintea emiterii acestei note, a volumului de documente mai sus amintit.

⁴⁶ J. C. Hurewitz, *op. cit.*, p. 334.

⁴⁷ *Ibidem*.

Proiectul *Comandamentului Mediteranei Orientale/Orientului Mijlociu* a încercat să fie, respectând proporțiile, o instituție asemănătoare NATO, măcar în ceea ce privește coordonarea asigurării securității. Insistența britanică urmărea asigurarea continuității propriiei prezențe în zonă, în noile condiții postbelice, în care Marea Britanie trebuia să renunțe, treptat, la vechiul statut de Mare Putere imperială. Refuzul Egiptului a fost, în opinia noastră, simptomatic în această privință.

Pe de altă parte constatăm maniera interesantă în care a fost conectată problema aderării Turciei la NATO de mai sus menționatul proiect. Tot o propunere britanică, s-a încercat asocierea Turciei la o organizație de acest gen, chiar înainte de a obține calitatea de membru NATO. La rândul său, guvernul de la Ankara s-a folosit de această inițiativă ca un mijloc de a obține, o clipă mai devreme, calitatea de membru NATO, atrăgând atenția că eficiența participării sale ar fi mult sporită de prezența între membrii NATO. Turcia nu s-a opus, nici măcar după decizia de la Ottawa, acestei idei, deși a sugerat – cu succes – măcar schimbarea titulaturii noii instituții, pentru a evita asocierea, ideatică, cu zona Orientului Mijlociu. Turcia a continuat să susțină această inițiativă, până când aceasta și-a epuizat valențele. În ultimă instanță, opoziția statelor arabe, care nu au văzut în Uniunea Sovietică o amenințare suficient de mare pentru a intra într-o astfel de schemă de securitate care implica, în schimb, prezența Israelului, o oarecare lipsă de sprijin efectiv, din partea Statelor Unite, și interesul doar mimat al unor state precum Turcia au determinat prăbușirea unui proiect laudabil doar în teorie dar inaplicabil în practică.

REPERE ALE RĂZBOIULUI RECE. SINTAGMA CARE A ÎNLOCUIT CEL DE-AL TREILEA RĂZBOI MONDIAL

Drd. Cristiana MARIN*

References Of The Cold War. The Collocation That Substituted The Third World War

Abstract: The postwar historiography assesses that the Cold War started from the years of world armed conflict between 1939-1945, thus consolidating the character neither of peace or war, but better expressed by means of the phrase - armed peace. André Fontaine sustained the fact according to which „the Cold War started at the same time with the appearance of Soviet Russia, being a conflict between capitalism and communism”. After the second World War the international relations were marked by the lack of reconciliation and union of Europe and, consequently, with the participation of Germany, Western powers determined the release of armed forces along with the industries of arms.

What seemed at the beginning less important arguments and controversies that led to rivalries between Soviet people and Anglo-Saxon allies had proved, in fact, to be a series of ideological, political, strategic contradictions that determined the formation of a real gulf between East and West. The Cold War altered international relations and, in time, the postwar world divided itself into various spheres of influence and dominance. The outcome was the realization of military pacts and economic groups that caused the world scission.

Keywords: Cold War, gulf, armed conflict, alliance.

În istoriografia postbelică, se acceptă, în general, că Războiul Rece a izbucnit chiar în anii conflagrației mondiale din 1939 – 1945, căreia i-a însoțit deopotrivă sfârșitul și urmările, întărindu-le caracterul de nici pace, nici război, sau mai corect spus de pace armată. André Fontaine afirma că „Războiul Rece a început odată cu apariția Rusiei Sovietice și el reprezintă un conflict între capitalism și comunism”.

După cel de-al doilea război mondial, în relațiile internaționale s-a simțit nevoia de reconciliere și unire a Europei, cu participarea Germaniei, puterile occidentale trecând la demobilizarea forțelor armate și industriilor de armament¹.

* Doctorand Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius”, Constanța.

¹ Jean-Baptiste Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, ediția a 5-a, Paris, Dalloz, 1971, p. 406 și urm.; John W. Wheeler-Bennett, A. Nichols, *The Semblance of Peace. The Political Settlement after the Second World War*, London, Macmillan, 1972, p. 419 și urm.

Victoria Uniunii Sovietice asupra Germaniei a consolidat influența și controlul acesteia în Albania, România, Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și Republica Democrată Germană.

În Occident, climatul politic în ansamblu era favorabil Uniunii Sovietice, care era privită ca principalul aliat în războiul contra lui Hitler, iar Stalin era considerat „Uncle Joe”.

La Conferința de la Potsdam (17 iulie – 2 august 1945), președintele S.U.A., Harry Truman, a atacat în forță, protestând că înțelegerile Conferinței de la Yalta (4 – 11 februarie 1945) nu se respectă în cazul României și Bulgariei.

Ceea ce la început păreau a fi mici ciocniri de interese și concepții divergente, mergând cel mult până la intrigi și rivalități între sovietici și aliații anglo-saxoni, s-a dovedit a fi o masă de contradicții ideologice, politice, strategice, ce au creat o prăpastie de netrecut între Est și Vest. Războiul Rece s-a instalat rapid în relațiile internaționale și, treptat, lumea postbelică s-a împărțit în sfere de interese și dominație. Rezultatul a fost realizarea pactelor militare și grupărilor economice ce scindau lumea.

U.R.S.S. a declanșat o politică de expansiune ce părea să capete proporții mondiale, care a condus la crearea, între 1947 – 1950, în centrul și sud-estul continentului european, unei rețele de tratate de colaborare, prietenie și asistență mutuală.

S.U.A. au trecut de la orientarea spre demobilizare totală la un nou efort de înarmare, asumându-și rolul de lider al Occidentului pentru o regrupare în fața tendințelor ofensive sovietice, efort ce avea să ducă la crearea N.A.T.O.

Rând pe rând, în Ungaria, Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia și România partidele democratice erau înlocuite și instalate cele comuniste, realizându-se în acest fel, în centrul și sud-estul Europei, o zonă sovietică de dominație și control. Presiunile și amenințările sovietice vizau și alte state: Turcia și Grecia, în sud-est, Norvegia și Danemarca, în nord. U.R.S.S. a dus o politică de expansiune a comunismului în Europa și de subjugare totală a zonei răsăritene a Germaniei, transformată într-o regiune satelit a Uniunii Sovietice, iar în vestul Europei partidele comuniste aplicau politica Kremlinului.

La 5 martie 1946, Winston Churchill, invitat la Westminster College din orașul Fulton, statul Missouri, S.U.A., pentru a primi titlul de Doctor Honoris Causa, afirma în discursul său că „de la Stettin, la Marea Baltică și de la Trieste, la Marea Adriatică, o **cortină de fier** s-a lăsat deasupra continentului”, iar dorința rușilor nu este războiul, ci „fructele sale și o infinită expansiune a puterii și doctrinelor”. Doar forța era capabilă să-i oprească și, mai ales, asocierea frățescă a popoarelor de limbă engleză și în mod special o alianță militară între S.U.A. și Commonwealth-ul britanic, pentru că rușii respectau și admirau cel mai mult puterea.

Separarea politică în două lumi diferite s-a produs mai întâi pe plan economic și apoi pe cel militar, prin constituirea celor două alianțe militare opuse.

La 19 septembrie 1946, într-un discurs rostit la Zurich, Winston Churchill, adeptul formulei „Statele Unite ale Europei”, spunea: „Dacă popoarele Europei ar reuși să se unească, cei 300 până la 400 milioane de locuitori ar cunoaște, grație unei moșteniri comune, o prosperitate, o glorie, o fericire pe care nici o frontieră nu ar limita-o”.

Un moment de cotitură în relațiile internaționale l-a constituit discursul președintelui S.U.A., Harry Truman, ținut pe data de 12 martie 1947 în fața membrilor Congresului american, care a marcat începutul unei confruntări pe scară largă cu U.R.S.S., ce a constituit pentru patru decenii drept Războiul Rece. La 5 iunie 1947, secretarul de stat american George C. Marshall a lansat oficial la Harvard University planul de ajutorare a Europei, denumit *Programul de reconstrucție europeană* (European Recovery Program – ERP)², afirmând că „politica noastră nu este îndreptată împotriva unei țări sau a unei doctrine, ci împotriva foametei, sărăciei, disperării și dezordinii. Scopul ei trebuie să fie renașterea în lume a unei economii care să funcționeze astfel încât să permită apariția condițiilor politice și sociale în care instituțiile libere pot exista. O asemenea asistență, sunt convins, nu trebuie să fie acordată fragmentelor, pe măsură ce apar diferite crize. Orice asistență, pe care acest guvern o poate acorda în viitor, trebuie mai degrabă să vindece decât să reprezinte un simplu paliativ. Orice guvern care dorește să ia parte la o reconstrucție va beneficia, sunt sigur, de întreaga cooperare din partea guvernului Statelor Unite. Orice guvern care uneltește blocarea reconstrucției altor țări nu poate aștepta ajutor din partea noastră. În plus, guvernele, partidele politice sau grupările care caută să perpetueze starea de mizerie, pentru a obține avantaje politice sau de altă natură, se vor lovi de opoziția Statelor Unite”.

Legea votată de Congresul american prevedea pentru perioada aprilie 1948 – iunie 1952 un ajutor sub forma unor împrumuturi nerambursabile de 85% și a unor împrumuturi pe termen lung de 15% din valoarea acestora în dolari, astfel:

Marea Britanie – 3,389 miliarde, Franța – 2,7 miliarde, Italia – 1,508 miliarde, R.F.G. – 1,4 miliarde, Olanda – 1,083 miliarde, Grecia – 706 miliarde, Austria – 677 miliarde, Belgia și Luxemburg – 559 miliarde, Danemarca – 273 miliarde, Norvegia – 255 miliarde, Turcia – 225 miliarde, Irlanda – 147 miliarde, Suedia – 107 miliarde, Portugalia – 51 miliarde, Islanda – 29 miliarde.

Reacția sovietică la Planul Marshall a fost lăsarea cortinei care a împărțit Europa în două. Marea alianță dintre S.U.A. și U.R.S.S. din timpul războiului a luat sfârșit și în locul ei s-a instalat o politică de confruntare. Refuzul U.R.S.S. de a participa la Planul Marshall, impus și țărilor est-europene, a fost un pas important în direcția divizării continentului.

Istoricul rus Mihail Narinski, bazându-se pe cercetările sale în arhivele sovietice, afirma că Moscova a reacționat în pripă și dezordonat la anunțarea

² Jean-Baptiste Duroselle, *op.cit.*, p. 457-458.

Planului Marshall. Iosif Visarionovici Stalin și Viaceslav M. Molotov (fost prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri în perioada 1943 – 1947 și ministru de Externe în anii 1953 – 1956; eliberat din această ultimă funcție, a fost scurt timp după aceea ministru al Controlului de stat în perioada 1956 – 1957) nu au realizat de la început cotitura propusă în politica americană.

După Conferința de la Paris (29 iunie – 2 iulie 1947), ambasadorii sovietici din țările Europei de Est au primit noi instrucțiuni: „Moscova ne sfătuiește să se dea un răspuns englezilor și francezilor înainte de 10 iulie” în problema alăturării la Planul Marshall.

În septembrie 1947, Stalin a creat Kominformul, un organism de coordonare a partidelor comuniste, centrul de supraveghere a mișcării comuniste internaționale și de severă disciplină, în primul rând, pentru partidele comuniste din țările socialiste.

România a reprezentat fără doar și poate un factor important în confruntarea dintre superputeri. Există specialiști care cred că Războiul Rece a început în România. Ei au în vedere încordarea din relațiile Uniunii Sovietice cu S.U.A. și Marea Britanie, provenită din intervenția brutală a lui A. I. Vîșinski, care a impus la 6 martie 1945 guvernul Petru Groza, controlat de comuniști. Această încordare intervenea după climatul de euforie de la Conferința de la Yalta (4 - 11 februarie 1945), când reprezentanții celor Trei Mari Puteri se despărțiseră, convinși că înțelegerea dintre ei va constitui temelia lumii postbelice.

Sporirea divizării între lumea capitalistă și cea comunistă a fost adâncită de crearea alianțelor militare: Tratatul Organizației Atlanticului de Nord (N.A.T.O.) în 1949 în Occident, respectiv Tratatul de la Varșovia, în 1955, în Răsărit.

La 12 iulie 1947, la inițiativa Franței și Marii Britanii, reprezentanții Austriei, Belgiei, Danemarcei, Elveției, Greciei, Irlandei, Islandei, Italiei, Suediei, Turciei s-au reunit la Paris. A doua zi a fost creat *Comitetul de Cooperare Economică Europeană*, al cărui rol era să furnizeze administrației americane informații despre resursele și nevoile celor 16 state participante, cât și previziunile pentru următorii patru ani.

La 15 ianuarie 1948, guvernele britanic și francez, sub presiune americană, au hotărât să constituie o organizație permanentă care să se ocupe de punerea în aplicare a Planului Marshall.

La 16 aprilie 1948, reprezentanții celor 16 țări și comandanții militari ai zonelor occidentale de ocupație din Germania au parafat documentul care dădea naștere *Organizației Europene de Cooperare Economică* (O.E.C.E.), iar în anul 1961, O.E.C.E. a devenit *Organizația de Cooperare și Dezvoltare Economică* (O.C.D.E.).

La 25 ianuarie 1949, în replică, s-a creat *Consiliul de Ajutor Economic Reciproc* (C.A.E.R.), cu participarea Bulgariei, Cehoslovaciei, Poloniei, României, Ungariei, sub tutela U.R.S.S., în februarie 1950 adera Albania, în septembrie 1950, R.D.G., iar în iulie 1962, Mongolia.

Războiul Rece a fost jalonat de crize mai mult sau mai puțin acute, cum a fost războiul din Coreea sau cel din Vietnam. Datorită transparenței americane, sunt bine cunoscute doctrinele „represaliilor masive” și a „ripostei flexibile”. Războiul Rece a generat un nou tip de vocabular în cercetarea istorică, termenii sau expresiile cele mai cunoscute fiind: „teoria dominoului” – căderea succesivă sub controlul comunist a țărilor limitrofe, mai întâi, apoi a celor mai îndepărtate; „brinkmanship” – hotărârea de a merge până la marginea prăpastiei războiului, mai ales al celui nuclear; „Eyeball to eyeball” – formulă figurativă, în care pupilele ochilor ce se priveau fix, exprimau o stare de criză diplomatică, incluzând în sine posibila degenerare în război. Cum U.R.S.S. și-a oprit dominația asupra țărilor din Europa Răsăriteană, S.U.A. au trecut la aplicarea politicii de îndiguire („Containment”), care a presupus acordarea de ajutor material Europei Occidentale. Berlinul a devenit punctul nodal al tensiunilor est-vest, culminând cu blocarea sovietică a sectoarelor orașului, aflate sub control britanic, american și francez (1948), care a fost suplinită printr-un „pod aerian” de mărfuri de primă necesitate.

Între zonele occidentale de ocupație și cea sovietică s-a instaurat un îngheț aproape total, ceea ce a determinat marile puteri occidentale să poarte negocieri în vederea creării unei structuri care să elaboreze o politică de apărare comună și astfel, la data de 4 aprilie 1949, s-au pus bazele Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (N.A.T.O.).

În 1957, prin tratatul de la Roma, s-a creat *Piața Comună* a celor șase state vest-europene: Franța, Italia, Olanda, Belgia, Luxemburg și R.F.G.

Problema germană a devenit subiect de dispută între guvernul de la Moscova și cele american, englez și francez și, ca replică la intrarea Republicii Federale Germania în N.A.T.O., la 5 mai 1955, U.R.S.S. a renunțat la tratatele sale de prietenie cu Franța și Marea Britanie, iar la 14 mai 1955, împreună cu Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, Republica Democrată Germană și România au creat Tratatul de la Varșovia³.

S-au identificat mai multe faze în evoluția Războiului Rece, acestea depinzând de momentele cardinale ce au marcat relațiile Est-Vest dintre anii 1947 și 1991, mai precis: Planul Marshall; înființarea Blocului militar N.A.T.O. și a Pactului de la Varșovia (1949/1955); războiul din Coreea (1950 – 1953); moartea lui Stalin (1953); Conferința de la Geneva (1955); crizele din Ungaria și de la Suez (1956); de la Berlin (1961) și din Cuba (1962); epoca Gorbaciov (1990), pentru ca în ianuarie 1991, președintele George Bush, în mesajul său privind starea națiunii, să consemneze încetarea Războiului Rece, oficializată în lunile următoare într-o declarație adoptată la Paris.

Dacă S.U.A. și U.R.S.S. nu s-au confruntat direct militar în anii Războiului Rece, acest lucru nu înseamnă că nu și-au măsurat forțele (armament, concepții militare, profesionalism etc.) pe câmpurile de bătaie. Numai că o astfel

³ *Ibidem.*

de măsurare a forțelor a avut loc prin interpuși, așadar prin aliații minori ai fiecărei superputeri.

Având în vedere evoluțiile de după 1991 pe arena raporturilor internaționale, se evidențiază o caracteristică fundamentală care se concretizează tot mai accentuat prin deplasarea factorilor de putere și dominație către un sistem monopolar.

Va trebui să mai treacă mult timp, pentru ca printr-o cercetare intensă dar mai ales obiectivă, lumea să dispună de acele date reale cu privire la suferințele pe care le-au avut de îndurat popoarele de pe urma acestui al treilea cataclism al secolului ce abia s-a încheiat și să putem conchide că realmente, Războiul Rece s-a încheiat, că el ține de acum mai mult de domeniul istoriei.

Kominternul și Kominformul – două centre de putere sovietice care au supravegheat și influențat evoluția politico-militară a războiului și păcii

Kominternul a pregătit revoluția mondială, iar Kominformul a înfăptuit-o, contribuind alături de forțele armate sovietice, de trupele de securitate din România, de consilierii sovietici, de activiștii Uniunii Sovietice, dar și de activiștii partidelor comuniste locale, la nașterea „democrațiilor populare” în Europa Est-Centrală, în perioada de după cel de-al doilea război mondial⁴. A fost perioada „căderii treptate în comunism” a unei zone importante a Europei, în mod concret a țărilor în privința cărora premierul britanic W. Churchill și I. V. Stalin, în octombrie 1944⁵, au căzut „de acord” să fie trecute în sfera de interese a Moscovei – România, Bulgaria, Ungaria, Iugoslavia, la care s-au mai adăugat și alte state ocupate de Armata Roșie în etapa finală a războiului, respectiv Polonia, Cehoslovacia, Letonia, Estonia, Lituania, Prusia Orientală și zona estică a Germaniei, „covenită” Uniunii Sovietice în urma acordului încheiat între Puterile Aliate din 1945.

În cea dintâi etapă postbelică (1945-1947), involuția Europei Est-Centrale, precum și a României către statutul de „satrapie a Imperiului Roșu stalinist”⁶, a rezultat în principal de pe urma negocierilor secrete ale democrațiilor occidentale cu Uniunea Sovietică, precum și ca urmare a neimplicării acestora în stăvilirea agresiunii Moscovei.

La constituirea Kominformului în Polonia, la Szklárska-Póreba, în perioada 22-27 septembrie 1947⁷, au participat reprezentanții partidelor comuniste și muncitorești din Polonia, Iugoslavia, România, Ungaria, Franța, Italia, Bulgaria, Cehoslovacia și Uniunea Sovietică. Iugoslavia a fost eliminată nu după mult timp.

⁴ Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939-1945*, p. 257 și urm.

⁵ Idem, *România sub Imperiul Haosului (1939-1945)*, p. 388 și urm.; idem *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1998, p. 305 și urm.

⁶ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, p. 321.

⁷ Gh. Buzatu, *Români în arhivele Kremlinului*, p.153.

Din studiul mai multor lucrări în domeniu, dar și a arhivelor pentru perioada 1947-1953⁸, privind strategia Uniunii Sovietice de comunizare a Europei de Est, personajele implicate, supravegherea executată de către „Centru” și rezultatele obținute, Kominformul a adunat și examinat toate datele referitoare la activitatea tuturor partidelor comuniste și muncitorești din lume. Un tabel din 1947⁹, clasificat „strict secret”, arată că numărul comuniștilor din întreaga lume era de 14 971 960, iar la 1 mai 1949 numărul acestora crescuse la 22 000 000.

Directiva N.K.V.D. din 2 iunie 1947¹⁰ privind „soluționarea problemelor” în Polonia, dar valabile pentru toate statele din centrul și estul Europei, deci și pentru România, atestă intenția Uniunii Sovietice de a-și impune propriul sistem în toate aceste țări, intrate sub influența sa.

Deducem din acest document că, în spatele ocupației militare efective a teritoriului polon, român, bulgar, ungar, cehoslovac și cu concursul liderilor comuniști numiți de Uniunea Sovietică la nivelul conducerilor centrale, cu acordul și prin grija organismelor de securitate sovietice, acestea din urmă, N.K.V.D. în chip fundamental, decideau și înfăptuiau pe teren, la modul cel mai concret, comunizarea unei intense zone a Europei.

Fără a cunoaște documentul amintit, istoricul britanic Hugh Seton-Watson¹¹ a stabilit modelul și trăsăturile de bază ale implementării comunismului în țările-satelit. Astfel, potrivit schemei lui Seton-Watson, procesul comunizării a presupus¹²:

1. Suprimarea tuturor partidelor necontrolate direct și deplin de către comuniștii locali;
2. Tratarea ca trădătoare a atitudinilor de admirație manifestate de unii cetățeni față de politica Occidentului ori a prieteniei cu cetățenii țărilor apusene;
3. Obligativitatea pentru noile guverne impuse de la Kremlin după 1944-1945, de a face „côpii la indigo” după instituțiile și administrația sovietice;
4. Operațiunile respective trebuiau inițiate și supravegheate numai de către persoanele alese, educate și controlate direct și exclusiv de către autoritățile sovietice;
5. De îndată ce ordinea politică de tip sovietic se impunea în vreuna din țările est-central europene, s-a trecut la introducerea și aplicarea politicii economice, rurale, sociale, culturale ori instituționale proprii Uniunii Sovietice: etatizarea, industrializarea, colectivizarea, mobilizarea forței de muncă,

⁸ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României...*, p. 87.

⁹ Gh. Buzatu, *op.cit.*, p.154.

¹⁰ Gh. Buzatu, Mircea Chirițoiu, *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944-1989*, I, București, Editura Paideia, 1998, p. 76-79; Gh. Buzatu, în „Dosarele istoriei”, nr. 3, 1996, p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. 5

¹² Cf. Gh. Buzatu, *România și războiul mondial din 1939-1945*, p. 260.

planificarea anuală și multianuală, propagandă și ideologie, școală și știință, exacerbarea campaniei ateiste etc.

Evoluțiile subliniate au fost aduse la cunoștința cabinetelor occidentale de către organele diplomatice și de informații ale acestor țări. De exemplu, la 1 august 1946, un studiu-sinteză întocmit de Departamentul de Stat din Washington¹³ în baza acestor informații, intitulat „Drama sud-est europeană și declinul autorității anglo-americane văzute prin prisma situației din România”, observa că „guvernul actual al României (dr. Petru Groza), impus de Soviete, care a fost caracterizat de Statele Unite și Anglia drept „nedemocratic” și „nereprezentativ” și care a rămas în aceeași postură – liber să facă tot ce vrea în interesul unilateral al puterii care l-a impus României – Uniunea Sovietică, ceea ce, de la sine înțeles, dăunează intereselor autorităților anglo-americane”.

Problema de bază a vieții politice și militare internaționale, în ultimii ani ai celui de-al doilea război mondial și în primii ani de după război, a fost dorința politică a marilor puteri de a-și extinde cât mai mult posibil sferile de influență.

Pentru statele mici și mijlocii din Europa Centrală și de Sud-Est, această caracteristică a vieții politice a marcat o perioadă dureroasă în afirmarea și promovarea intereselor lor naționale, interese determinate de hegemonia uneia sau alteia dintre marile puteri, fiind obligate să-și subordoneze aspirațiile și acțiunile intereselor acestora.

Victoriile obținute de Germania în prima parte a războiului și teama față de planurile de dominație a acesteia au făcut ca timp de aproape patru ani de război să se realizeze alianța politică și militară dintre S.U.A., U.R.S.S. și Marea Britanie, deși aceste state aparțineau unor sisteme social-politice diferite. Această alianță a fost singura în măsură să asigure victoria statelor Axei.

Winston Churchill, primul ministru al Marii Britanii, artizanul de drept al înfrângerii Germaniei, urmărea să reconstruiască echilibrul puterii în Europa pe baza principiilor care au dominat perioada interbelică. Aceasta însemna relansarea Angliei, a Franței și chiar a Germaniei învinse, astfel încât, împreună cu S.U.A., să poată contrabalansa Rusia sovietică așezată la masa tratatelor păcii ca putere învingătoare. Realizând că, în situația creată ca urmare a participării și a U.R.S.S. la Coaliția Națiunilor Unite, că nu poate dispune numai în doi (S.U.A. și Marea Britanie) de viitorul Europei și a lumii, premierul britanic a decis împărțirea Europei cu rușii. În concepția sa, împărțirea nu însemna linia „Cortinei de Fier”, așa cum a fost stabilită după război.

Este adevărat că zonele de ocupație în Europa au fost aranjate între anglo-americani și ruși, dar Churchill nu era deloc dispus să le respecte dacă armatele anglo-americane ar fi putut înainta cât mai mult înspre răsăritul Europei. El considera deplorabil actul de la 23 August 1944 al României, capitularea ei într-un moment în care nu se decisese soarta războiului, fiindcă anglo-americanii nu ajunseseră nici măcar la Rin. Capitularea României îi „făcea

¹³ A.M.A.E., Fond U.R.S.S., dosar nr. 310, f.n.

pe ruși stăpânii Europei”, avea să afirme mai târziu Churchill. Acesta i-a cerut în mai-iunie 1944 lui Roosevelt, pentru a-i forța mâna (contra Departamentului de Stat), să aprobe „aranjamentul lui cu rușii” în Balcani, aranjament care privea, la început, numai cedarea României și Bulgariei, contra Greciei. Nici Churchill și nici Roosevelt nu s-au gândit că rușii vor pretinde controlul absolut asupra Cehoslovaciei, Poloniei, Ungariei și Iugoslaviei. Soarta acestor țări s-a decis în cursul negocierilor.

Opiniile exprimate de Stalin în ceea ce privea organizarea postbelică a lumii au reflectat atât ideologia comunistă, cât și politica externă tradițională rusă. La Conferința de la Postdam, când un general american a încercat să-l flateze pe Stalin afirmând că este plăcut să vadă Armata Roșie în Berlin, acesta i-a replicat: „Țarul Alexandru I a ajuns la Paris...” Stalin a căutat să ia de la fiecare partener tot ce putea prin intermediul diplomației și a smuls cu forța tot ce nu i s-a oferit gratis.

În ceea ce privește România, rușii îi oferise la Stockholm întreaga parte a Transilvaniei, răpită prin „Arbitrajul de la Viena”, dictat de Hitler și Mussolini. Oferta avea un scop clar, mai întâi poporul român, care pierdea Basarabia, Bucovina de Nord și Herța, trebuia să aibă o compensație pentru a încheia armistițiul. În plus, România fiind destinată „zonei de influență rusă”, sovieticii aveau tot interesul să aibă o Românie de exploatat cât mai mare, mai ales în detrimentul Ungariei, care la acea vreme cădea în sfera de influență a Europei de Apus. La rândul său, Churchill, care știa că România era destinată sovietizării, ținea să aibă ceva de oferit Ungariei pentru ieșirea ei din Axă, și anume o parte din Transilvania. Churchill s-a dus la Moscova în octombrie 1944, după capitularea necondiționată a României, încheind cu Stalin cunoscutul acord de procentaj.

Pornind de la rezultatele imediate și în perspectivă ale Conferinței de la Yalta, se apreciază că aceasta „a fost un eșec diplomatic”, „o tragică decepție, un total faliment al diplomației occidentale”. Când se referă la greșelile comise de cei doi parteneri ai lui Stalin și la „concesiunile excepționale” făcute „dictatorului roșu”, Nicolae Băciu sublinia că avea în vedere o întreagă serie de negocieri, de acorduri și înțelegeri verbale sau scrise, directe sau indirecte, făcute „anterior Yaltei, în timpul Yaltei și după Yalta”. Desigur, în imediata apropiere a Yaltei se plasa așa-zisul „acord de procentaj” de la Moscova din octombrie 1944.

Pericolul reprezentat de existența unui acord secret între Marile Puteri a fost sesizat la timp și de Iuliu Maniu. Acesta l-a vizitat pe John Le Rougetel și a cerut lămuriri în legătură cu poziția lui Churchill față de România, justificându-și demersul prin faptul că, dacă Marea Britanie dorea ca Bucureștiul să intre în sfera de influență rusească, el era gata „să pregătească poporul român pentru acest lucru”. Telegrafiind la Londra, la 1 decembrie 1944, diplomatul englez preciza că președintele P.N.Ț. considera că astfel se putea evita un război civil. Bineînțeles, în caz contrar, Maniu era gata „să lupte împotriva comunizării țării

până la moarte”. Din nefericire, Churchill nu a recunoscut nici atunci și nici mai târziu adevăratele sale intenții.

Înaltul demnitar sovietic, Malenkov, în raportul prezentat la prima adunare a Kominformului, declara că din moment ce au fost lichidate clasele asupritoare în Uniunea Sovietică, greutatea luptei de clasă a fost mutată în arena internațională. „Aici avem – preciza Malenkov – în față două sisteme concrete: capitalismul și socialismul. Aici trebuie partidul nostru să-și călească armele de luptă!” Analistul W. N. Ewer concluziona că diplomația sovietică a declanșat „o ofensivă politică viguroasă împotriva democrației apusene”.

În țările ocupate de Armata Roșie, printre care și România, Uniunea Sovietică a declanșat un proces ireversibil de restructurare a regimului politic democratic, fără ca Moscova să mai ia în considerare opiniile și interesele foștilor parteneri de coaliție.

În societatea românească, confruntarea Est-Vest din perioada de început a Războiului Rece a fost percepută cu un preludiu al unui război clasic între foștii aliați, Uniunea Sovietică și S.U.A.

Semnificativă în acest sens este aprecierea făcută de profesorul și omul politic Onisifor Ghiu în memoriul adresat primului ministru Petru Groza, în martie 1949, în care afirma: „De aproape patru ani de zile de când a încetat războiul aliaților împotriva Germaniei se vorbește mereu de pace, ceea ce nu-i împiedică pe aliații victorioși să se pregătească febril în vederea celui de-al treilea război mondial, de astă dată între înșiși aliații de ieri”.

N.A.T.O. și Pactul de la Varșovia - blocuri militare generatoare de tensiune politico-diplomatică

În timpul Conferinței de la Teheran (28 noiembrie - 1 decembrie 1943) – prima întâlnire între Stalin, Churchill și Roosevelt – conducătorul sovietic și-a reafirmat puternic revendicările teritoriale asupra Poloniei. Foreign Office a admis necesitatea concesiilor (la est de linia Curzon), care corespundeau avantajelor obținute prin *Pactul Ribbentrop-Molotov*. Roosevelt, la rândul-i, a aprobat tacit acest aranjament, dar a refuzat să se angajeze, de teama reacțiilor negative din Congres. Principalul său obiectiv la Teheran era să obțină încrederea lui Stalin pentru a menține coeziunea „marii alianțe”, pentru a obține sprijinul acestuia în organizarea postbelică a lumii, pentru instaurarea unui nou mecanism al securității colective.

Într-o lungă scrisoare, datată 29 ianuarie 1944, William Bullitt, fost ambasador american la Moscova între 1933 și 1936, lansa un avertisment președintelui: „Stalin nu este convertit la idealurile Chartei Atlanticului... nu a abandonat proiectele sale revoluționare, obiectivele politice și teritoriale nu au fost schimbate... El se va strădui să anexeze Basarabia, Bucovina de Nord, o parte nedefinită din Polonia Orientală și Țările Baltice... Când va putea, va instala un guvern sovietic în România, Bulgaria, Polonia și Germania...”. Bullitt prevedea că „partizanii” comuniști din Iugoslavia vor pune în mișcare un guvern

de tip sovietic și că Eduard Benes va face jocul lui Stalin ... „Nu există decât un singur mijloc de a împiedica Armata Roșie să traverseze Europa: asigurarea ca armatele americane și britanice să elibereze Europa Orientală înaintea sovieticilor”¹⁴.

La 6 iunie, armatele anglo-saxone comandate de generalul Dwight Eisenhower debarcau în Normandia. Armatele sovietice avansau în Polonia și în Balcani. Stalin nu avea nici un motiv să abandoneze către sfârșitul războiului exigențele teritoriale pe care le formulase în 1941, atunci când armatele Reichului erau la câțiva kilometri de Moscova. Armata poloneză de interior a generalului polonez Tadeusz Bor-Komarowski (guvernul polonez de la Londra) a dorit să participe la eliberarea teritoriilor poloneze răsăritene. A fost refuzată. Sovieticii deja formaseră armata lor poloneză. Tot acum, ei au recunoscut, *de facto*, Comitetul Polonez de Eliberare Națională, condus de Boleslaw Bierut.

Deoarece Armata Roșie sosise la “Porțile” Varșoviei, guvernul polonez din exil și Armata de Interior au decis să declanșeze insurecția în Varșovia, în speranța eliberării orașului înainte de venirea sovieticilor. Insurecția s-a transformat într-o tragedie. Naziștii au înăbușit-o, rușii nu s-au implicat, în pofida solicitărilor exprese ale lui Churchill și Roosevelt.

W. Churchill a decis, în octombrie 1944, să meargă la Moscova, să discute cu Stalin problema poloneză. (Șeful guvernului polonez din exil, Stanislaw Mikolajczyk, a participat la negocieri.) Nu s-au realizat progrese, deoarece guvernul polonez nu a acceptat linia Curzon și colaborarea cu guvernul pro-sovietic instalat de Stalin la Lublin.

În timpul acestor discuții, Churchill i-a propus lui Stalin faimosul „acord de procente”, care repartiza în termeni aritmetici influența Rusiei Sovietice și a aliaților occidentali în regiunea balcanică și în Ungaria.

A urmat Conferința de la Yalta (4 februarie 1945). Stalin a acceptat proiectul de organizare a ONU, susținut cu ardoare de Roosevelt și de secretarul său de stat, Edward Stettinius.

În contrapartidă, pentru implicarea împotriva Japoniei, sovieticii au solicitat și obținut acceptul anglo-american pentru ocuparea insulelor Kurile și a părții septentrionale a insulelor Sahalin, dreptul de control asupra căilor ferate din Manciuria, bazele navale de la Dairen și Port Arthur.

Aliații au preferat o soluție improvizată, dându-și acordul pentru formarea – din comuniști pro-sovietici și reprezentanți din exil – a guvernului polonez provizoriu de unitate națională.

La Yalta s-au acceptat dezmembrarea Germaniei și linia Curzon, pentru granițele orientale ale Poloniei.¹⁵ În ceea ce privește regimul politic în aceasta

¹⁴ Orville H. Bullitt (editor), *For the President Personal and Secret Correspondence between Franklin D. Roosevelt and William Bullitt*, A. Deutsch, London, 1973, p. 588.

¹⁵ John Gillingham, *Coal, Steel, and the Rebirth of Europe, 1945-1955. The German and French from Ruhr Conflict to Economic Community*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, 1991. Disputa reparațiilor, care

țară lucrurile rămâneau neclare. Stalin a acceptat *Declarația asupra Europei eliberate*.¹⁶

Franklin D. Roosevelt a murit la 12 aprilie 1945. Harry Truman, noul președinte al S.U.A., avea cunoștințe limitate în domeniul afacerilor internaționale. Lipsa de experiență în afacerile străine l-a obligat să țină seama de sfaturile consilierilor – care aveau păreri împărțite în legătură cu atitudinea față de U.R.S.S. – și de aici consecințe negative care au generat o confuzie prelungită în definirea politicii externe americane.

În perspectivă strategică, U.R.S.S. lăsa impresia că ar dispune de o putere enormă, răspândită pe o mare parte a masei continentale eurasiatică. Era vorba însă de un colos cu picioare de lut. Stalin declara la Potsdam că Armata Roșie a pierdut 6 milioane de oameni. Istoricii evocă cifre mult mai consistente, 8-9 milioane de soldați, inclusiv cei din lagărele germane. Populația civilă a suferit de

apare pe larg în Analele de după război, nu s-a datorat, așa cum s-a sugerat datorită încălcării de către ruși a acordurilor stabilite la faimoasa întâlnire Truman, Stalin și Churchill. Ea a început o dată cu retragerea angajamentelor făcute anterior sovieticilor de către americani. Angajamentele se bazau pe înțelegerea generală la care s-a ajuns sub umbrela *Planului Morgenthau*, potrivit căruia germanii trebuiau "storși" cât de tare de către cei care au suferit de pe urma lor. Asigurarea reparațiilor urma să fie scopul principal al politicii economice a Aliaților. La alta, Statele Unite au fost de acord că nota de plată a Germaniei, reprezentând reparațiile de război, să fie luată sub forma transferurilor de capital și a livrărilor din producția curentă; de asemenea, au fost de acord ca sovieticii să obțină jumătate din suma totală care, accidental, coincidea cu costurile totale de război ale Regatului Unit.

Planul de reconstrucție a fost conceput în cadrul activităților așa-numitei *Comisii Europene de Consultanță* (EAC), înființată după întâlnirea de la Teheran, la care Cei Trei Mari au fost de acord să dividă Reichul în zone separate de ocupare. Începând cu anul 1944, EAC s-a întâlnit în sesiune continuă sub conducerea ambasadorului american la Londra, John G. Winant, pentru a pune la punct termenii capitulării germane, zonele de ocupație și pentru a gândi o politică pe termen lung. Pentru a-i susține activitatea, la începutul lui 1944, s-a constituit și *Comitetul Interdepartamental Executiv pentru Politică Economică Externă*, sub conducerea secretarului adjunct de stat Dean Acheson.

Un memorandum intitulat *Obiective generale ale politicilor economice ale SUA privind Germania* sumariza recomandările Comitetului: reformă urmată de integrarea într-o Europă liberală. Germaniei i se cerea să facă restricții și să ofere reparații; industria de război trebuia distrusă; dominația sa economică asupra continentului urma să înceteze prin mijloace nespecificate. Poporul german nu trebuia să fie forțat nici să îndure standarde de viață sub un "minim acceptabil", nici să rămână permanent sărăcit, din moment ce "o constrângere continuă a mai mult de 60 de milioane de persoane avansate în plan tehnic ar fi în cel mai bun caz o sarcină costisitoare și ar da lumii în mică măsură un sentiment de securitate reală. Reichul urma mai degrabă să fie democratizat și integrat într-un tip de economie mondială prevăzută de Carta Atlantică".

¹⁶ Pierre de Senarclens, *De Yalta au rideau de fer. Les grandes puissances et les origines de la guerre froide*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1993, p. 27; vezi Agnes Heller, Ferenc Fehér, *De la Yalta la Glasnost*, Editura de Vest, Timișoara, 1993, p. 11-47.

asemenea foarte mult - 26-27 milioane de morți. U.R.S.S. era rămasă în urmă din punct de vedere economic și social.

În același timp, S.U.A. erau, în fapt, prima putere economică a lumii, cu un avans considerabil față de alte țări industrializate, în particular față de U.R.S.S.. Aproape 1/2 din produsele fabricate în lume purtau marca „Made in USA”. În 1945, S.U.A. dispuneau de o mare parte din rezervele de aur ale planetei. În cursul anilor 1940-1944, Produsul Național Brut (PNB) american a crescut cu 15% pe an. Puterea militară americană era considerabilă. În momentul capitulării Germaniei, forțele militare ale S.U.A. erau de circa 8 300 000 de oameni, din care 69 divizii în Europa și 26 în Asia și Pacific. Marina lor militară și comercială era fără egal și aviația militară le conferea supremația aeriană. Americanii descoperiseră bomba atomică. S.U.A. se bucurau în mod egal de un mare prestigiu ideologic și politic. Președintele Roosevelt era omul „New Deal”-ului. Principiile liberale care au fost propagate contra forțelor Axei erau înscrise în Carta Națiunilor Unite.

În perspectivă americană, ordinea politică de după război trebuia să permită restaurarea liberalismului economic. Instituțiile create la Bretton Woods în 1944, sub egida S.U.A. și Marii Britanii, erau chemate să asigure o nouă ordine economică internațională, care să fie favorabilă expansiunii comerțului, creșterii economice.

Acest proiect ideologic și politic – similar liberalismului Marii Britanii în secolul al XIX-lea – era chemat să asigure expansiunea S.U.A. La 5 iulie 1945, Congresul a autorizat președintele să conducă negocierile comerciale putând implica importante reduceri de tarife care protejau economia americană. Guvernul american dorea, în contrapartidă, ca Marea Britanie să demanteleze sistemul protecției imperiale conform angajamentelor luate, acceptând preț-bail-ul din 1942. Articolul 7 prevedea eliminarea tuturor formelor de tratament discriminatoriu în comerțul internațional, reducerea tarifelor și a altor forme de bariere vamale.

Această retorică universalistă de inspirație liberală avea însă limite. Dacă liderii americani se opuneau decupajului societății internaționale în sfere de influență, apărarea intereselor lor i-a angajat într-o politică diferită. La Washington, mediile militare, cele ale marinei în particular, voiau să restabilească rețeaua de baze în Pacific și Atlantic, pentru a asigura apărarea avansată a Statelor Unite (Guvernul american menținea controlul în numeroase insule japoneze și era gata să negocieze baze militare cu Marea Britanie, Portugalia și Islanda).

Aceste baze ar fi putut fi folosite, în mod egal, pentru funcționarea și dezvoltarea aviației civile și marinei comerciale americane, dezvoltare care ar fi contribuit la hegemonia economică a S.U.A. în lume. Americanii asociau respectul principiilor Națiunilor Unite exigențelor securității americane. În ultima analiză, explicau concluziile unui memorandum al Statului-Major inter-

arme (*Joint Chiefs of Staff*) - factorul militar cel mai important pentru securitatea lumii este securitatea militară absolută a Statelor Unite¹⁷.

În 1945, Marea Britanie exercita o influență decisivă asupra evoluției vieții internaționale. Elitele sale guvernamentale nu lăsau să se creadă nici o clipă că nu jucau un rol de prim-plan în reglementarea păcii și în orientarea politicii mondiale. Din cele trei puteri victorioase, Marea Britanie era singura dirijată de un guvern și o administrație obișnuite să gândească relațiile internaționale în perspectiva globală. Foreign Office era o mașină bine rodată, dispunea de diplomați și experți de talent care puteau să arunce asupra lumii priviri avizate printr-o lungă experiență politică. Mulți dintre ei însă, din rațiuni asupra cărora istoriografia încă mai ridică interogații, au livrat N.K.V.D.-ului secretele politicii și strategiei britanice.¹⁸

Armatele britanice victorioase participaseră într-o manieră decisivă la debarcarea din Normandia, la eliberarea Franței, la înfrângerea celui de-al treilea Reich. Ele ocupau Germania, Franța, Veneția. Erau în Grecia; erau în vechile posesiuni italiene din Africa, în Orientul Mijlociu, în Iran, Transiordania și Palestina. Ocupau încă o parte din Iran – inclusiv rafinăria de la Abadan, prima din lume, care producea mai mult petrol decât ansamblul țărilor din Orientul Mijlociu. Cei circa 4 500 de britanici locuiau în zone închise și primeau zilnic ediția ziarului „The Times”. Compania anglo-iraniană dispunea de flotă proprie, de spitale și școli. Complexul petrolier funcționa independent de economia iraniană.

În Egipt, „baza” de la Suez era un vast ansamblu care se întindea din Mediterană, de la Marea Roșie până lângă Cairo. Cuprindea o rețea de șosele, căi ferate, porturi, garnizoane, aerodromuri, antrepozite de muniții, terenuri de manevre. Către sfârșitul războiului staționau aici circa 200 000 de oameni.

În momentul victoriei, efectivele forțelor sub comanda britanică erau considerabile: peste 5 milioane de bărbați și femei deplasați în Europa și Mediterană, pe oceanele lumii. Alte 4 milioane de persoane lucrau în industria de război. Trupele engleze participau în Asia la războiul contra Japoniei. Ele debarcau în Indochina, Malaysia, Birmania și Indonezia.

Va asigura Anglia și după 1945 responsabilități imperiale? Era întrebarea pusă repetat în mediile politice și economice britanice. Aceleași medii vedeau pesimist lucrurile. În primul rând, nimeni nu putea ignora ruina economiei. Erau

¹⁷ *Ibidem*, p. 73.

¹⁸ Diplomația britanică era sufocată de spioni sovietici. Printre ei, Kim Philby, înalt responsabil al serviciilor de informații, însărcinat cu afacerile sovietice după 1944; Donald MacLean, între 1944 și 1948 responsabil al cancelariei ambasadei britanice la Washington, secretarul comisiei care va reuni S.U.A., Canada și Anglia pentru a trata afacerile atomice. Alt spion sovietic, Guy Burgess, va deveni în 1946 secretar privat al lui Hector McNeil, ministru de stat, responsabil cu afacerile străine cât timp Ernest Bevin era în străinătate sau bolnav... Pierre de Senarclens, *op cit.*, p. 74.

apoi probleme de urbanism, de suprastructură, sociale. Lordul Keynes avertiza, în aprilie 1945, asupra unui „Dunkerque financiar”.

Franța, la rândul ei, era slabă. Mulțumită guvernului generalului de Gaulle și Rezistenței, ea a avut o contribuție însemnată la bătălia contra Germaniei. Pentru a-i compensa slăbiciunile, de Gaulle a stabilit legături privilegiate cu U.R.S.S., afirmând în Europa o politică independentă față de aliații anglo-saxoni. Este sensul politic pe care l-a angajat la Moscova, la începutul lunii decembrie 1944. El a semnat cu U.R.S.S. *Tratatul franco-sovietic*, acceptând să recunoască *de facto* guvernul pro-sovietic de la Lublin prin trimiterea unei misiuni diplomatice la Varșovia. De Gaulle a refuzat să se asocieze principiilor *Declarației asupra Europei eliberate*. În realitate, politica lui de apropiere față de Moscova era fără rezultate pozitive, pentru că Stalin nu avea prea multă simpatie pentru șeful Franței libere.

Conferința de la Potsdam (17 iulie - 2 august 1945) a fost superficial pregătită de anglo-americani. Mai mult, ea nu a avut ordine de zi, nu au existat în prealabil contacte și acorduri la vârf. S-a acceptat *Declarația asupra Europei eliberate*, s-au discutat problemele României, Bulgariei, Poloniei, Iugoslaviei, Ungariei, intrarea U.R.S.S. în război împotriva Japoniei. Stalin a jucat și aici un rol central; a sosit mai târziu, lăsând impresia că este bolnav (ceea ce nu l-a împiedicat să studieze foarte atent dosarele)... Conferința a deschis larg porțile sferelor de influență.

Deschiderea solemnă a lucrărilor primei Adunării Generale a Națiunilor Unite a avut loc la Londra la 10 ianuarie 1946, în absența lui Molotov, ministrul afacerilor străine ale U.R.S.S., și a lui Vișinski, supleantul său. Acesta din urmă a atacat dur, în ședința Consiliului de Securitate din 21 ianuarie 1946, politica britanică în Grecia.

La sfârșitul lui februarie 1946, însărcinatul cu afaceri la Moscova, George Kennan, este rugat de departamentul Trezoreriei americane să explice rațiunile pentru care U.R.S.S. refuză să adere la Banca Mondială și la Fondul Monetar Internațional. Într-o celebră scrisoare, Kennan analizează pașii imperialismului comunist, sovietic, în Europa și în lume. Considerațiile făcute de Kennan asupra tendințelor sovietice au avut un profund impact la Washington, inclusiv asupra lui H. Truman. Exact în aceeași perioadă, fostul premier britanic W. Churchill era într-o vizită privată în S.U.A. La 5 martie el era în compania președintelui la Fulton, în Missouri, cu ocazia acordării de către Universitatea de aici a titlului de Doctor Honoris Causa. Cu această ocazie, Churchill a susținut, în Aula universității, un lung discurs asupra politicii mondiale. Între altele, a spus: „De la Stettin din Marea Baltică, până la Triest în Marea Adriatică, o cortină de fier s-a abătut asupra continentului. În spatele ei se găsesc capitalele vechilor state din Europa Centrală și de Est: Varșovia, Berlin, Praga, Viena, Budapesta, Belgrad, București și Sofia. Toate aceste frumoase capitale și populația acestor țări sunt situate acum în zona de influență sovietică...”

În vara lui 1946, Truman l-a însărcinat pe consilierul său personal, Clifford Clark, să-i redacteze un raport secret asupra relațiilor sovieto-americane. Raportul propunea ca S.U.A. să angajeze o politică activă de susținere a țărilor democratice aflate în pericol de a intra în sfera sovietică...¹⁹.

Pe fondul conferințelor și tratatelor de pace (1946-1947), al războiului civil din Grecia, în 1948 americanii au lansat Planul Marshall. La 28 iunie 1948, la Paris, într-o declarație publică, Molotov exprima opoziția față de oferta americană.

Va urma Conferința asupra Germaniei a miniștrilor afacerilor străine, la Londra, 25 noiembrie - 16 decembrie 1948, terminată printr-un eșec, din perspectiva colaborării foștilor Aliați.²⁰

După eșecul conferinței, Bevin i-a spus lui Bidault că Europa este divizată din Grecia la Marea Baltica și de la Oder la Triest și că este dificil, dacă nu imposibil, de a penetra această linie. Discursul lui Bevin a găsit un larg ecou în capitalele occidentale.²¹ La Bruxelles, Paul-Henri Spaak a răspuns imediat printr-un comunicat de atașament față de Occident, în care își exprima și intenția de a contacta în acest sens colegii din Țările de Jos și Luxemburg.

Negocierile pentru un sistem multilateral de apărare s-au desfășurat la Bruxelles. La 17 martie 1948 se semna tratatul între Marea Britanie, Irlanda de Nord, Belgia, Franța, Luxemburg și Olanda. În ziua semnării Tratatului de la Bruxelles, Truman anunța Senatului voința sa de a asocia S.U.A. apărării Europei. În săptămâna următoare, la 22 martie, au început tratative ultrasecrete americano-britanico-canadiene (Franța nu a fost invitată, de teama ca nu cumva Partidul Comunist, infiltrat în armată și administrație, să le deconspire. Precauțiunea a fost inutilă, căci Donald MacLean, primul secretar al ambasadei britanice la Washington, era spion sovietic!).

Riposta sovietică la Tratatul de la Bruxelles și la începerea Conferinței asupra Germaniei la Londra (20 aprilie), conferință prin care s-a format R.F.G., a fost Blocada Berlinului (31 martie).²²

¹⁹ Pierre de Senarclens, *op cit.*, p. 187.

²⁰ Molotov îi acuza pe americani că "vor să ducă Germania spre sclavaj cu proiectul lor de ajutor economic și denunța în termeni violenți voința americană, considerată un atentat contra statelor democratice ale Europei" (Pierre de Senarclens, *op.cit.*, p. 330-331).

²¹ La 8 ianuarie 1948, Bevin trimitea cabinetului britanic un *memorandum* în care propunea crearea unei coaliții a țărilor democratice din Europa Occidentală. La 22 ianuarie a susținut un discurs în Camera Comunelor, în care arăta că URSS n-a respectat angajamentele pe care le-a luat în cursul războiului sau la Conferința de la alta. Bevin evidențiază mijloacele brutale de care URSS a dispus pentru a impune regimuri comuniste în țările Europei Orientale.

Evocând sovietizarea brutală a Poloniei, Bulgariei, Ungariei și României, distrugerea totală a opoziției democratice în Germania Orientală, prin metodele statului polițist, el subliniază că dezvoltarea acestor regimuri totalitare este aberantă ținând cont de sângele vărsat în lupta contra nazismului și fascismului... (*Ibidem*, p. 338).

²² Alexander Tchoubarian, *The European Idea in History in the Nineteenth and Twentieth Centuries. A View from Moscow*, Frank Cass, Newbury, 1994, p. 153-161.

Podul aerian organizat de occidentali va dura 323 de zile și va accelera organizarea apărării occidentale.

La 30 aprilie 1948, miniștrii apărării și șefii statelor-majore ai celor 5 țări semnatare ale Tratatului de la Bruxelles s-au reunit la Londra, pentru a studia nevoile de material militar, pentru a cerceta în ce măsură ele pot fi satisfăcute prin producție proprie și pentru a determina mărimea ajutorului suplimentar care trebuie cerut S.U.A.. Începând cu iulie 1948, experți americani și canadieni vor asista la aceste reuniuni în calitate de observatori. În septembrie 1948, în cadrul Tratatului de la Bruxelles a fost creat un organism militar: *Organizația de Apărare a Uniunii Occidentale (UEO)*. Feldmareșalul Montgomery a fost numit președinte permanent al Comitetului Comandanților-șefi, care avea cartierul general la Fontainebleau (Franța). Au fost desemnați comandanți-șefi: generalul Lattre de Tassigny (Franța), pentru forțele terestre, mareșalul-șef al aerului, Sir James Robb (Regatul Unit) pentru forțele aeriene și viceamiralul Janjard (Franța) pentru forțele navale.

Crearea unei organizații de apărare în țările libere ale Europei nu putea lăsa indiferentă America. La 11 aprilie 1948, secretarul de stat, generalul George C. Marshall și subsecretarul Robert M. Lovett au deschis convorbiri preliminare cu senatorii Arthur H. Vandenberg și Tom Connally pe probleme de securitate în regiunea Atlanticului de Nord.

La 18 aprilie 1948, ideea unui sistem unic de apărare mutual, înglobând și depășindu-l pe cel al Tratatului de la Bruxelles, a fost public avansată de Saint-Laurent în Camera Comunelor a Canadei. O săptămână mai târziu, Ernest Bevin comenta foarte favorabil această sugestie. Pentru a permite constituționalitatea intrării S.U.A. în Alianță, senatorul Vandenberg va prefăța, consultând Departamentul de Stat, o rezoluție care recomanda „asocierea S.U.A. pe cale constituțională la măsurile regionale sau colective, fondată pe ajutor individual și mutual, efectiv continuu”, contribuția lor la menținerea păcii, afirmând determinarea lor de a exersa dreptul de legitimă apărare individuală sau colectivă (art. 51 din Carta O.N.U.) în caz de atac armat care să le afecteze securitatea națională. Această rezoluție, dată din fericita inițiativă a celor doi senatori amintiți, a fost adoptată la 11 iunie 1948 de Senatul S.U.A.

Discuțiile preliminare între Washington și ambasadorii Canadei și puterile Uniunii Occidentale s-au desfășurat în perioada 6 iulie - 9 septembrie 1948. Ele s-au concretizat într-un raport prezentat guvernelor și Consiliului Consultativ al Tratatului de la Bruxelles. La 15 martie 1949, țările semnatare ale Tratatului de la Bruxelles, Canada și S.U.A. au invitat oficial să li se alăture Danemarca, Islanda, Italia, Norvegia și Portugalia.

La 18 martie 1949, textul tratatului a fost făcut public. La 4 aprilie 1949, în ciuda presiunilor exercitate de U.R.S.S. asupra statelor participante, *Tratatul Atlanticului de Nord* a fost semnat, la Washington, de miniștrii de externe ai Belgiei, Canadei, Danemarcei, Statelor Unite, Franței, Islandei, Italiei, Luxemburgului, Norvegiei, Olandei, Portugaliei și Regatului Unit. Parlamentele

l-au ratificat în următoarele 5 luni. Grecia și Turcia au fost invitate în septembrie 1951 să se alăture Alianței, aderând oficial la 18 februarie 1952. R.F.G. a fost invitată să adere la tratat după semnarea acordurilor de la Paris, în octombrie 1954, și a devenit oficial membră a Organizației Tratatului Atlanticului de Nord la 9 mai 1955. Din acest moment începea să se scrie istoria celebrei instituții euroatlantice²³.

S.U.A. au interpretat și reacționat la toate posibilele consecințe care puteau porni de la tendința sovieticilor de control asupra Turciei și Strâmtorilor Dardanele (în august 1946).

Președintele Truman a respins proiectele lui Henry Wallace, secretarul american al comerțului, de începere a negocierilor cu U.R.S.S. în vederea colaborării economice; la rândul său, U.R.S.S. refuza, fără să îl examineze, un acord avantajos cu FMI, care i-ar fi permis să beneficieze de importante ajutoare. Dacă este să îl credem pe Bedell Smith, ambasadorul american la Moscova, Stalin nu a acordat o prea mare importanță dezacordurilor sovieto-americe de până la Conferința de la Moscova din aprilie 1947²⁴. Divergențele erau legate de Germania. Americanii nu aveau încredere în practicile zise democratice ale sovieticilor și vedeau deja o Germanie reunificată dominată de aceștia, motiv pentru care au contribuit la divizarea ei (un embrion de putere politică se crea la Frankfurt în mai 1947). Se pare însă că sovieticii nu doreau să profite de slăbiciunile europenilor, pentru a se angaja mai mult în Germania – dacă este să dăm credit dezbaterilor din Academia Sovietică de Științe, condusă de Eugen Varga (Dezbateri relatate de istoricul W. Loth.)

Doctrina Truman a fost anunțată la 12 martie 1947. Întrebarea care se menține actuală și astăzi este dacă discursul anticomunist avea un suport real sau președintele Truman dorea să obțină creditele Congresului în profitul democrațiilor occidentale. Ne putem apoi întreba dacă discursul lui Marshall, din 5 iunie 1947, se adresa într-adevăr întregii Europe, inclusiv statelor aflate sub control sovietic. Molotov²⁵ exprimase public, în repetate rânduri, faptul că era interesat de ajutorul bilateral, nu și de construcția europeană comună. Ruptura s-a produs la 2 iulie 1947. Moscova a interzis țărilor din Răsărit să adere la Planul de Reconstrucție Europeană.

²³ Despre începuturile N.A.T.O. și bibliografia aferentă, vezi I. Meyers, *American Aid to N.A.T.O. Allies in the 1990's. The Dutch Case*, Gröningen, 1994.

²⁴ Gerard Bossuat, *Les fondateurs...*, p. 127; "Pretutindeni unde o agresiune directă sau indirectă amenință pacea, securitatea SUA se găsește pusă în joc... Trebuie să susținem popoarele libere care rezistă tentativelor de aservire ale minorităților armate sau presiunilor venite din exterior..." José Gatovitch, Pascal Delwit, Jean Michel De Waele, *L'Europe des communistes. Questions an XXe Siècle*, Editions Complexe, Paris, 1992, p. 164.

²⁵ Viaceslav Skriabin, zis Molotov (1890-1986). Președintele Consiliului Comisarilor Poporului între 1930 și 1941 și ministru al afacerilor străine între anii 1939-1951 și 1953 - 1956. A fost exclus din P.C.U.S. în 1962.

Împărțirea Europei, realizată, în fapt, în iulie 1947, fusese luată cu mult înainte în calcul de americani și de sovietici. George Kennan, în *Foreign Affairs* (iulie 1947), preciza că doctrina Truman este un moment important al Războiului Rece.

Răspunsurile oferite de istoriografie la întrebarea dacă putem vorbi în acel moment de un război rece sunt contradictorii.

Europa Occidentală se grăbea să câștige timp pentru reconstruirea modelului democratic, să-l poată opune modelului sovietic.

Atât partea americană, cât și cea sovietică au reacționat la ruptură și au căutat, fiecare, sprijin într-o parte sau alta a Europei – primii prin mijloace economice, ceilalți prin forța cu care impresionau. În același timp, dialectica fricii „a întărit cele două câmpuri”. „Mașina invaziei” făcea ca la întrebarea, fie sovietică, fie americană: „Ce vrea celălalt?” – să nu existe decât răspunsul: „Mă vrea doborât”. Americanii au supraestimat puterea sovieticilor, și invers. S.U.A. au crezut în comunizarea succesivă a țărilor europene, dacă nu se iau măsuri imediate. Riposta sovietică a fost Kominformul (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești, instalat la Belgrad). Jdanov întărea ideea unei lumi bipolare, inclusiv a celor două Europe²⁶.

Guvernul de la Washington a reușit rapid, cu ajutorul mass-media, să pregătească opinia publică americană și cea din țările Europei Occidentale pentru ideea că U.R.S.S. era responsabilă de dificultățile economice ale Europei.

Ca și C.A.E.R.-ul, care a răspuns – pe măsura posibilităților sistemului – provocării instituționalizării occidentale (O.E.C.E.-OCDE), *Pactul de la Varșovia*, creat la 14 mai 1955, este răspunsul la Alianța Nord Atlantică, în particular, în ceea ce privește latura angajamentelor statelor aliate. Dacă N.A.T.O. este dominată și condusă de S.U.A., rolul, poziția U.R.S.S. a fost considerabilă în dispozitivul Pactului de la Varșovia. Potențialul militar esențial în Est era sovietic; era exclus ca vreun satelit să se doteze cu arme atomice – în timp ce Anglia, Franța le dețineau. Contingentele sovietice au fost instalate în cvasitotalitatea democrațiilor populare. „Comandamentul Unificat al Forțelor” – echivalentul Comandamentului Integrat al N.A.T.O. – nu avea unitate

²⁶ Kominformul a fost fondat la 5 octombrie 1947, ca urmare a reuniunii a 9 delegații comuniste europene la Szklarska-Poreba (U.R.S.S., Iugoslavia, Belgia, România, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Franța, Italia), cu Jdanov, Malenkov, Duclos, Longo, Djilas. A fost un instrument european în mâna lui Stalin. A publicat un ziar, *Pentru o pace durabilă*. Kominformul a fost desființat în 1956. Marcou Lilly în *Le Kominform*, Paris, 1977, p. 330 – îl citează pe Jdanov care credea în Kominform și era convins că aceasta "va rămâne, în toată perioada Războiului Rece, documentul fundamental al ideologiei comuniste". Jdanov spunea: "cu cât ne îndepărtăm mai mult de sfârșitul războiului, cu atât mai net apar cele două principale direcții de politică internațională de după război, corespunzând dispunerii în blocuri a principalelor forțe politice care operează pe arena mondială: blocul imperialist și antidemocratic, pe de-o parte, și blocul antiimperialist și democratic, pe de altă parte. Noua sarcină pentru partidele comuniste este deci să ia în mână drapelul apărării independenței naționale și al suveranității țării lor".

operațională. În plus, *Pactul de la Varșovia* n-a fost numai un instrument de apărare. El avea, ca misiune internă a blocului sovietic, „apărarea cuceririlor socialismului”, cu alte cuvinte să pună în acțiune doctrina Brejnev a dublei responsabilități sau formula iugoslavă de „suveranitate limitată”. Această doctrină se înscrie în ideea comunității socialiste. Fiecare stat din blocul sovietic avea o dublă responsabilitate – față de poporul său și față de mișcarea comunistă internațională – de protejare a socialismului. În cazul în care acesta era amenințat de tulburări interne, statele frățești primeau dreptul să întreprindă acțiunile necesare pentru a combate aceste pericole.

Doctrina Brejnev a fost formulată în perioada intervenției trupelor *Pactului de la Varșovia* (cu excepția părții române) în Cehoslovacia, care a pus capăt „Primăverii de la Praga”, experienței „socialismului cu față umană”.

În toamna lui 1956, reprimarea revoluției din Ungaria cu ajutorul tancurilor sovietice primea aceeași justificare: distrugerea „subversiunii capitaliste”. Cu alte cuvinte, *Tratatul de la Varșovia* a fost brațul înarmat al internaționalismului proletar. La 1 iulie 1991 el se va autodizolva. În noul context, prezența militară sovietică în Europa Orientală nu mai putea fi menținută. În vara lui 1991, instituțiile socialiste europene au dispărut de pe scena istoriei.

Spre deosebire de construcția europeană occidentală, în Răsărit s-a permanentizat dominația marelui frate sovietic. Nu a existat aici nici parteneriat, nici voință federativă. Această „altă Europă”, născută din voința lui Stalin, nu a fost expresia conștiinței europene. Pentru prima dată în istorie, *Europa* s-a regăsit în mod inevitabil în partea sa occidentală, unde doar instituțiile moderne bazate pe democrația liberală și-au câștigat dreptul de-a amenaja, la acest sfârșit de secol, relațiile intereuropene.

România între anti- și pro-N.A.T.O.

Extinderea N.A.T.O., un eveniment cu o încărcătură simbolică extraordinară în destinul meandric al României, a fost întâmpinată, dacă nu cu un entuziasm generalizat, măcar cu un consens tacit al românilor.

Cum arătau însă raporturile între români și Alianța Nord-Atlantică în 1949, în momentul semnării *Tratatului de la Washington*?

Cititorilor români, asupra cărora se exercitau presiuni constante prin promovarea imaginii războinice a Apusului, li se oferea o minimă satisfacție, prin înglobarea lor în marea mișcare pentru pace și prin participarea la salvarea omenirii. Impresia unui uriaș val pacifist care se revărsa peste lume era generalizată în ziarele bucureștene. Români ar fi trebuit să se simtă solidari cu muncitorii italieni care demonstau contra N.A.T.O. la Roma, Milano și Torino, cu olandezii care nu doreau să lupte într-un nou război mondial și cu francezii care nu acceptau să cedeze către Statele Unite bazele militare. Titlurile articolelor reflectau într-un tempo crescător opoziția față de „pactul morții”: „Lupta popoarelor împotriva pactului agresiv al Atlanticului se întetește”, „Prin

mitinguri și manifestări de mase popoarele își arată împotrivirea față de Pact”, „Imperialiștii nu pot înfrânge voința de pace a popoarelor”, „Mari manifestații de protest în toate țările în urma semnării Pactului Atlantic”, „Un enorm val de indignare întâmpină Pactul Atlantic” etc.

Criticile aduse tratatului, din această perspectivă, indicau temerile transformării disputelor ideologice în dispute armate, din momentul constituirii blocurilor politico-militare. Principiile de funcționare ale N.A.T.O., expuse în textul documentului, erau din start etichetate drept paravan pacific pentru intenții războinice, deși statele occidentale optaseră, cu grijă, pentru formulări lipsite de echivoc.

Explicațiile presei române pentru înființarea N.A.T.O. se mulau pe punctele forte ale teoriilor sovietice în domeniul relațiilor internaționale. Adevăratele cauze ale coagulării comunității Nord-Atlantice ar fi fost: „dorința de stopare a mișcării muncitorești, de stopare a eliberării coloniilor, de agresiune contra Estului și de extindere a influenței economice la nivel mondial”. Astfel, pactul avea valențele unui instrument al represiunii interne, care trebuia să înăbușe cerințele legitime ale comuniștilor și muncitorimii, grupa toate metropolele într-o conspirație mondială războinică, în momentul în care coloniile alegeau calea independenței, era cu certitudine îndreptat contra Estului, deoarece modelul socialist, model al păcii și prosperității, tindea să elimine capitalismul în multe regiuni ale globului. Cea mai gravă acuzație era însă aceea de subminare a Organizației Națiunilor Unite. Încrederea în capacitățile O.N.U. de gestionare a situației internaționale se afla într-un punct culminant la sfârșitul anilor '40 ai secolului trecut, iar constituirea unei alianțe în afara Națiunilor Unite era un semn de frondă politică și lăsa impresia formării unui nou Consiliu de Securitate, ale cărui obiective se abăteau de la cele general acceptate de umanitate.

Dezlanțuirea presei române avea însă o țintă precisă: Statele Unite ale Americii. Arareori, și numai atunci când se vorbea de capitalul internațional, Anglia era făcută și ea responsabilă de noua situație mondială încordată. În rest, toți membrii N.A.T.O. fuseseră plasați în postură de captivi ai Americii. Articolele subliniau rolul de „dirijor al războinicului concert atlantic” pe care îl deținea S.U.A. și „poziția de suzeran a Statelor Unite față de partenerii lor”. Statele europene, dintre care Franța și Italia erau cele mai menajate de presa bucureșteană, apăreau doar ca victime ale superputerii americane, vasali trimiși să se războiască pentru interese străine lor, sateliți transformați în piață de desfacere pentru armamentul american.

Aceste atacuri furibunde împotriva imaginii Statelor Unite ne apar ridicole în condițiile în care un stat mic și epuizat, precum România, încerca să aducă prejudicii intereselor unei superputeri, de pe pozițiile apărării echității internaționale și în numele suportului oferit statelor slabe și claselor defavorizate. Servind în primul rând intereselor Uniunii Sovietice, aceste articole din presa română conturau însă și o strategie a comuniștilor români, care doreau

să cultive amenințări externe inexistente, ca posibilitate de a demonstra eficiența regimului în protejarea cetățenilor față de un eventual atac inamic.

Momentul 1949 reactualiza, în viziunea de politică externă românească, o dublă frustrare: plasarea în poziția de învins (nerecunoașterea cobeligeranței) și interzicerea accesului în O.N.U. Această dublă frustrare, combinată cu sentimentul permanentei insecurități pe care îl avea nomenclatura comunistă, a transferat angoasele unei minorități la nivelul manifestărilor oficiale de politică externă. În condițiile date, Statele Unite fiind vinovate de umilințele internaționale la care fusesem supuși, România și conducerea țării nu au ezitat să inițieze o strategie absurdă, de tensionare a relațiilor cu superputerea occidentală. Articolele presei românești lasă impresia unei dispute pe picior de egalitate cu Washingtonul, în care românii inițiau o rivalitate ideologică mondială, vorbind în numele Estului și a valorilor umane, în general. Ridicolul situației transpare din asimetria actorilor, deoarece Bucureștiul nu sesiza că reprezintă un stat mic și ignorat în plan internațional, iar obiectivele afișate erau prea mari pentru o țară epuizată de război.

Este foarte probabil că Bucureștiul își permitea asemenea barbarisme diplomatice și datorită proaspetei semnări, la 4 februarie 1948, a „Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între U.R.S.S. și R.P.R.”. Acest tratat rezolva chestiunile de insecuritate resimțite de comuniștii români și, în schimbul garantării sprijinului militar sovietic, Bucureștiul se transforma doar în ecoul vocilor autorizate de la Moscova, participând la susținerea mondială a cauzei sovietice și la iritarea oficialităților americane.

Pentru a replica într-un mod oficial formării Pactului Atlantic, guvernul Groza trimitea guvernului S.U.A., la 31 martie 1949, o notă de protest referitoare la împiedicarea restituirii bunurilor românești jefuite de naziști și aflate în zona americană a Germaniei.

În acest context, americanii erau acuzați de încălcarea tratatului de pace și de accederea la un statut de jefuitori internaționali. Iritate de răspunsul legației americane, care reproșa României lipsa de respect arătată drepturilor omului și libertăților fundamentale, oficialitățile române înaintau o a doua notă, care nu reflecta în nici un fel eleganța și înțelepciunea conceptului de diplomație. Statele Unite erau acuzate de sprijin pentru inamicii regimului, legionari și țărăniști, de spionaj contra intereselor României.

Mai mult decât atât, solidaritatea socialistă conducea deja la un corespondent estic al celebrului articol 5 din Tratatul N.A.T.O., România simțindu-se datorare să intervină în apărarea Moscovei. Interesele noastre se identificau, dintr-o dată, cu interesele generale ale Estului și Bucureștiul avea tendința să acționeze ca o mare putere. Pentru susținerea teoriilor marxiste asupra relațiilor internaționale (ideea dominației în scopul transmiterii profitului de la periferie către centrul lumii capitaliste) erau rememorate vremurile în care firmele „Standard Oil”, „Royal Dutch-Shell”, „Westminster Bank”, „Hambros Bank” sau „Wickers Ltd.” aveau poziții solide în România. Lupta contra unei

ipotetice exploatări economice devenise motor al politicii de ură pe care regimul comunist român o ducea contra Vestului și posibilitate de justificare a strângerii relațiilor cu Estul.

Înșușindu-și teoria marxistă a relațiilor internaționale, românii căpătau obsesia confruntării cu imperialismul occidental și totalitatea relațiilor internaționale devenea subordonată economicului. Monopolurile americane, concurând pentru obținerea supremației pe piața mondială, creau teorii și structuri politico-militare, care să joace rol de paravan și exercitau presiuni asupra propriilor state, în direcția expansiunii și a războiului.

Interpretarea dată de autoritățile române evenimentelor internaționale, din 1949, poate fi ușor decodificată, dacă aplicăm o paradigmă de securitate. Aceasta ne dezvăluie un stat român slab, aflat în plină criză internă, cu obsesii de permanentă insecuritate, frustrat datorită statutului internațional modest și care folosea false amenințări externe pentru introducerea unei ordini interne despotice. Și, ceea ce era mai grav, interesul nomenclaturii comuniste era propulsat la rang de interes național, în detrimentul cetățenilor de rând. În aceste condiții, politica externă era utilizată ca instrument de consolidare a regimului comunist și de discreditare a unei posibile opoziții interne.

VIZIUNEA LUI NICOLAE CEAUȘESCU DESPRE DEZVOLTAREA INDUSTRIEI ROMÂNEȘTI DE APĂRARE

Dr. Petre OPRIȘ*

The perspective of Nicolae Ceausescu as regards the development of defence
Romanian industry

Abstract: The Romanian communists after the engrossment of the political power assumed the URSS view in respect of forced industrialization of economy, neglecting for a significant period of time the field of agriculture. The theories of Lenin and Stalin determined the Romanian communists to develop the famous A Sector –made of extractive and processing raw materials industries (in particular coal, ferrous and non-ferrous ore) as well as the industry of heavy machinery. Contemporary events emphasize the important role that masses of people have in point deciding the course of international life. The establishment of security in Europe and entire world represents the outcome of masses acts, of the most representative social and political forces. This is the very reason for us to do our best in point of mobilization the governs, political parties, public organizations and opinion to support this lofty world fight for peace.

Keywords: socialism, industrialization, control, progress, socialist countries.

După acapararea puterii politice, comuniștii români au preluat ad-literam din URSS concepția privind industrializarea forțată a economiei, neglijând multă vreme agricultura. Pornind de la dogmele lui Lenin și Stalin, aceștia au pus un accent deosebit pe dezvoltarea celebrului Sector A – format din industriile extractive și prelucătoare de materii prime (în special cărbune, minereuri feroase și neferoase), precum și din industria constructoare de mașini grele.

În cursa unilaterală pentru ajungerea din urmă și întrecerea performanțelor economice ale „capitalismului decadent”, liderul sovietic Nikita Hrușciiov se lăuda la sfârșitul anilor '50, chiar în Statele Unite ale Americii, cu procentele ce reveneau fiecărui locuitor al țării sale din producția de oțel a URSS. Nicolae Ceaușescu nu s-a lăsat mai prejos și, în 1989, dorea să-și convingă conaționali de binefacerile celor X tone de oțel ce reveneau pe capul fiecărui locuitor al României. Adică vreo juma' de Dacie și două-trei buji pentru fiecare suflet de român, indiferent de vârstă. În același timp, produsele alimentare de strictă necesitate erau pe sponci. Acestea se măsurau în zeci de ore de stat la „coadă” în fața magazinelor „Alimentara”.

* Colonel dr. Serviciul de Pază și Protecție.

Apelând la documentele întocmite chiar de către autoritățile de la București, aflăm care au fost mijloacele propuse de Nicolae Ceaușescu a fi utilizate pentru dezvoltarea și modernizarea industriei românești. De exemplu, liderul Partidului Comunist Român nu s-a sfiit să declare: „Cu [Ion] Avram (*ministrul Industriei Construcțiilor de Mașini – n.n.*) am tot vorbit pe drum. *Am spus ce trebuie să facem în construcția de mașini: autototarea, copierea, cum face toată lumea. Să nu ne fie frică de nimic. Când o să exportăm, atunci o să vedem ce modificări facem, ca să nu zică că am copiat. Ce facem pentru noi, copiem și pe mama dracului* (subl.n.)”¹.

Pare surprinzător faptul că, după o declarație atât de tranșantă privind furtul de tehnologie industrială, rostită la ședința Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 6 iulie 1971, Nicolae Ceaușescu a promovat în aceeași zi „minirevoluția culturală”.² Inițiativa respectivă s-a concretizat în anii următori și prin impunerea la nivelul întregii țări a principiilor de conviețuire socială menționate în celebrul „Cod de norme ale vieții și muncii comunistilor, ale eticii și echității socialiste” (28 noiembrie 1974). În documentul respectiv se preciza, printre altele, faptul că membrii Partidului Comunist Român nu aveau voie să ... fure.

Pentru a afla de unde a provenit ideea furtului de tehnologie, putem face apel tot la o declarație rostită de Nicolae Ceaușescu la reuniunea din 6 iulie 1971 a Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R.: „*Am văzut la coreeni, n-au tehnica noastră și într-un an de zile au făcut o uzină de fibre chimice. Au mai și copiat. N-o fi ultimul strigăt, dar au realizat-o [...] Am văzut în China; au luat muncitori calificați, tehnicieni și ingineri. În Coreea, ne-au spus că le-au dat la ingineri și le-au spus că nu pot să facă. Atunci, le-au dat muncitorilor din producție și au făcut* (subl.n.)”³.

În mod evident, Nicolae Ceaușescu a încurajat furtul și copierea clandestină de utilaje și tehnologii de fabricație din străinătate deoarece politica de industrializare forțată, pe care a promovat-o, a creat presiuni mari asupra balanței de plăți externe a României. În luna mai 1970, atât Leonid Brejnev, cât și Nicolae Ceaușescu au amintit, în discuția pe care au purtat-o la Moscova, despre un dezechilibru care se înregistra, în mod îngrijorător, în balanța de plăți externe a României și despre creditele numeroase contractate de autoritățile române în Occident.

Inițial, industrializarea forțată a României a avut cel puțin o componentă pozitivă: dezvoltarea exponențială a industriei naționale de apărare. În perioada 1965-1990, aceasta a constituit una din direcțiile principale de acțiune ale lui Nicolae Ceaușescu. Astfel, liderul Partidului Comunist Român a încercat să

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: A.N.I.C.), *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 76/1971, f. 32.

² „Minirevoluția culturală” a avut, ca fundament teoretic, documentul intitulat „Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii”, aprobat de Comitetul Executiv al C.C. al P.C.R. în ziua de 6 iulie 1971.

³ A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar 76/1971, f. 22-23.

reducă substanțial importurile românești de materiale militare din statele membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Totodată, au fost întreprinse demersuri pentru stabilirea unor cooperări cu alte state comuniste în producția de muniții, armament și piese de schimb pentru tancuri și aviație, cu scopul de a achita mai ușor o parte din tehnica de luptă importată de România.

Pe de altă parte, în cadrul analizei nu trebuie să pierdem din vedere capacitatea limitată a industriei românești de a susține fabricarea de armament, tehnică de luptă și alte produse speciale la un nivel competitiv pe plan mondial. Acest aspect era cunoscut de Nicolae Ceaușescu, fiind amintit chiar de acesta în ședința C.C. al P.C.R. din ziua de 16 decembrie 1970: „Într-un timp scurt trebuie să realizăm un comerț exterior activ, să asigurăm echilibrarea balanței noastre de plăți externe. În acest scop trebuie să valorificăm mai intens resursele interne, să reducem importurile și să sporim exporturile [...] Chiar tovarășul Cîrțină (Constantin, prim-secretarul Comitetului Județean P.C.R. Brașov – n.n.) a vorbit ceva de camion, dar mai mult a pus accentul pe anvelope, care au și ele deficiențe, dar camionul [realizat la Uzina „Steagul Roșu” din Brașov] nu din cauza anvelopelor este refuzat la export, și Republica Populară Chineză nu din cauza anvelopelor refuză să-l mai contracteze, ci din cauza calității proaste a camionului ca atare, pentru că până la urmă anvelopa se înlocuiește ușor, dar motorul și celelalte defecțiuni tehnice și de calitate ale camionului nu se pot înlocui (subl.n.)”⁴.

Relațiile româno-chineze nu se rezumau la începutul anilor '70 la o simplă colaborare politică între state. Trei documente inedite provenite din fosta arhivă a Comitetului Central al P.C.R. ne dezvăluie, pe de-o parte, faptul că membrii Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. au aprobat la 17 august 1970 un acord bilateral prin care autoritățile de la Beijing acordau celor de la București un ajutor tehnic-militar. Din partea României, documentul respectiv a fost semnat de generalul-colonel Ion Ioniță, ministrul Forțelor Armate.⁵ Pe de altă parte, în

⁴ *Ibidem*, dosar 115/1970, f. 100-101. În cursul aceleiași reuniuni din 16 decembrie 1970, Mihai Dumitru, directorul general al Uzinelor de autoturisme – Pitești, a declarat că urma să exporte 90% din producția totală de autovehicule de teren realizată în anul 1971 la Câmpulung-Muscel, însă până în acel moment erau încheiate contracte doar pentru 30% din cele 3500 de autovehicule stabilite pentru export de Comitetului de Stat al Planificării. Două luni mai târziu, la Direcția Centrală de Statistică a fost întocmit un raport în care se arăta că autoritățile române nu reușiseră să contracteze pentru export 1464 autocamioane, 1449 autoturisme de teren și 2808 tractoare (pentru trimestrul I al anului 1971). Din cauza scăderii cererilor de produse românești pe piața externă și a dezechilibrului înregistrat în anul 1971 în balanța de plăți externe a țării, în toamna aceleiași an s-a hotărât reducerea cu 1000 de bucăți a producției anuale de camioane (de la 36000 la 35000), iar cea de tractoare s-a micșorat cu 2000 de bucăți (de la 34000 la 32000). Capacitățile de producție disponibilizate în uzinele brașovene au fost utilizate în scopul fabricării de piese de schimb pentru autovehicule și tractoare, precum și de subansamble pentru remorcile care se exportau în anul 1972 (44700 bucăți, cu 5240 remorci mai mult față de prevederile din planul aprobat în luna decembrie 1970). *Ibidem*, dosar 148/1971, vol. I, f. 17; 74; dosar 115/1970, f. 83-84; dosar 7/1972, f. 70.

⁵ *Ibidem*, dosar 86/1970, f. 5.

cursul ședinței C.C. al P.C.R. din ziua de 16 decembrie 1970, Nicolae Ceaușescu a menționat despre două credite în valoare totală de 200 de milioane de dolari, pe care România le primea din China începând din anul 1970, fără perceperea vreunei dobânzi (în același an, instituțiile financiare internaționale au solicitat autorităților de la București să achite dobânzi între 7% și 10% din valoarea sumelor primite sub formă de credite). Primul credit chinezesc a fost acordat în valută (100 de milioane de dolari) și trebuia stins treptat, în perioada 1977-1979, iar cel de-al doilea se utiliza pentru achiziționarea din China a unor utilaje complexe necesare atât economiei naționale, cât și industriei de apărare. Instalațiile militare chinezești se livrau la solicitarea părții române în cincinalul 1971-1975 și urmau să fie achitate începând din anul 1981.⁶

Dependența României de produsele de completare sovietice și controlul pe care îl exercita URSS asupra exporturilor militare românești l-au determinat pe Nicolae Ceaușescu să solicite găsirea unor modalități de eludare a prevederilor nefavorabile României. Acestea erau consemnate în convențiile româno-sovietice încheiate începând din anul 1970 pentru fabricarea sub licență a unor tipuri sovietice de armament, muniții și tehnică de luptă.

Deși autoritățile sovietice au impus în anul 1972 noi reguli în privința acordării licențelor de fabricație, în România au fost realizate în continuare armament, muniții și tehnică de luptă după modele sovietice, cu acordul Moscovei. Cea mai mare parte a produselor respective a intrat în dotarea armatei române, iar o parte a fost livrată țărilor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia, în baza acordurilor privind livrările reciproce de tehnică militară. O altă parte a ajuns în câteva state din estul, sud-estul și sud-vestul Asiei, precum și în Africa: Republica Democrată Vietnam, Laos, Yemen, Egipt, Libia, Mozambic, Angola, Tanzania, Maroc etc.

Nicolae Ceaușescu a fost nemulțumit de faptul că sovieticii au impus noi reguli referitoare la acordarea de licențe pentru produsele speciale și, chiar la începutul ședinței Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. din 5 noiembrie 1973, a declarat răspicat: „*Trebuie să punem la punct industria aceasta de război, să putem ieși și la export cu aceste materiale. Trebuie să elaborăm un program cu care să ieșim din orice licență și aprobare de la alții pentru a putea ieși și noi la export. În felul acesta ne vom putea și înnoi, așa cum face toată lumea [...] Trebuie să ne batem să obținem o anumită specializare [în domeniul producției de echipamente militare în cadrul Organizației Tratatului de la Varșovia]. Acest lucru trebuie pus și cadrul general al CAER. Problema acestei specializări trebuie analizată. În al doilea rând, trebuie să ieșim la export și pentru aceasta, în primul rând, trebuie să ieșim din licențele sovietice. Pentru unele din produse să cerem să ridice și embargoul, în afară de țările din NATO (subl.n.)*”⁷.

⁶ *Ibidem*, dosar 115/1970, f. 102-103.

⁷ Petre Opreș, *Industria românească de apărare. Documente (1950-1989)*, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2007, p. 311. În volumul său de memorii, generalul de armată Anatoli I. Gribkov (șef al Statului Major al F.A.U. în perioada 1976-1989) a amintit despre faptul că „guvernul român a solicitat [autorităților sovietice] să i se vândă licența

În cadrul aceleiași reuniuni, generalul de armată Ion Ioniță și-a manifestat nemulțumirea față de calitatea produselor speciale românești, declarând: „Unele lucruri sunt puse și la această ședință care va avea loc. Trebuie să discutăm odată serios problemele. *Noi vorbim de export și tehnică, dar nu suntem în stare să facem cască pentru armata română* (subl.n.)”. Deoarece Nicolae Ceaușescu a dorit să cunoască de ce au apărut asemenea probleme, ministrul Apărării Naționale a răspuns – „*Pentru că nu știm să o facem. Înainte rebuturile erau de 86%, iar acum de 80%* (subl.n.)” –, iar generalul Constantin Șandru a precizat: „*Tabla nu este bună. Nu rezistă la perforare* (subl.n.)”⁸.

Cinci ani mai târziu, la Moscova, Nicolae Ceaușescu a criticat propunerile liderilor militari sovietici de modernizare a arsenalului armatei române, declarându-se împotriva escaladării cursei înarmărilor între Est și Vest. În spatele atitudinii de frondă – pe care secretarul general al P.C.R. a afișat-o de nenumărate ori în relațiile cu autoritățile de la Moscova – se ascundeau însă problemele grave ale economiei românești. Liderul de la București avea cunoștință despre slăbiciunile economiei românești încă din anii 1970-1971, iar criza mondială de energie din anul 1974, precum și cutremurul de la 4 martie 1977 au determinat în mod evident o acutizarea crizei economice din România. Drept urmare, chiar dacă ar fi dorit să pună în aplicare planurile mareșalilor sovietici, propuse la reuniunea Comitetului Politic Consultativ din luna noiembrie 1978, Nicolae Ceaușescu nu avea la dispoziție suficiente resurse materiale și financiare pentru a investi în arsenalul armatei române.

Prezentăm, în continuare, în anexă, cuvântarea rostită de Nicolae Ceaușescu la Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia (Moscova, 22-23 noiembrie 1978). Documentul respectiv, inedit, se află în prezent la Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 90/1978, f. 116-136.

ANEXĂ

Documente ale Consfătuirii Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia, care a avut loc la Moscova, 22-23 XI 1978, studiate de membrii și membrii supleanți ai C.C. al P.C.R.

pentru fabricarea tancului T-72 și a avionului de vânătoare MIG-23, dar a urmat un refuz politic [din partea URSS], fapt ce a făcut ca partea română să se îndepărteze și mai mult [de Moscova]. România a fost nevoită să realizeze, în cooperare cu Iugoslavia, propriul său avion [de vânătoare-bombardament] IAR-93 și un tanc mijlociu (versiunea românească a tancului sovietic T-55 – n.n.). Proiectarea și începerea noii producții a costat foarte mult România”. Anatoli I. Gribkov, *Sudba Varșavskogo dogovora – Vospominania, dokumenti, fakti* [Soarta Tratatului de la Varșovia – Amintiri, documente, fapte], Russkaia Kniga, Moscova, 1998, p. 60.

⁸ Petre Opriș, *op. cit.*, p. 311-312.

Exemplarul original al expunerii tovarășului Nicolae Ceaușescu s-a clasat la mapa cu documentele Consfătuirii Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia – Moscova, 22-23 noiembrie 1978 (Nr. 3126).

Arhiva Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R.
Nr. 3127 / 31 XII 1978
1978

Cancelaria C.C. al P.C.R.
Nr. 5491 24 XI

EXPUNEREA

tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, la Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ al statelor participante la Tratatul de la Varșovia, care a avut loc în zilele de 22-23 noiembrie 1978.

Stimați tovarăși,

Consfătuirea statelor socialiste participante la Tratatul de la Varșovia își propune ca obiectiv principal dezbateră și stabilirea măsurilor în vederea accentuării cursului spre destindere, a promovării politicii de colaborare, securitate și pace în Europa și în întreaga lume.

Creșterea contribuției țărilor noastre la realizarea acestor țeluri de însemnătate hotărâtoare pentru destinele omenirii impune, în primul rând, întărirea continuă a forței lor economice și politice, înfăptuirea cu succes a programelor, elaborate de partidele comuniste, de accelerare a construcției noi orânduirii, de ridicare a bunăstării materiale și spirituale a popoarelor noastre. Totodată, aceasta necesită intensificarea colaborării și solidarității țărilor socialiste, întărirea conlucrării lor pe plan internațional pentru afirmarea tot mai viguroasă a politicii de egalitate și respect între națiuni, de destindere, securitate și pace.

Pornind de la faptul că principala forță a țărilor socialiste rezidă în dezvoltarea lor economico-socială, în succesele construcției socialiste și comuniste, în afirmarea superiorității noi orânduirii, apreciem cu satisfacție că popoarele noastre continuă să obțină rezultate de importanță istorică în făurirea vieții lor noi, în întărirea și modernizarea bazei tehnico-materiale a societății, în îmbunătățirea condițiilor de viață. În același timp, remarcăm și unele dificultăți în special faptul că în ultimii ani ritmul dezvoltării economice pe ansamblu al țărilor socialiste membre ale Tratatului de la Varșovia s-a redus la aproape jumătate față de cincinalul trecut, desigur cu repercusiuni și asupra ridicării nivelului de trai al maselor. Există o seamă de probleme privind dezvoltarea multilaterală a țărilor socialiste care ar putea face obiectul unei analize atente, al unor discuții tovarășești. Am în vedere probleme ca asigurarea materiilor prime și energiei, modernizarea agriculturii, sporirea producției bunurilor de consum, dezvoltarea cercetării științifice, înflorirea culturii și artei, perfecționarea conducerii societății pe baza cuceririlor științei moderne și a concepției

revoluționare despre lume și viață, dezvoltarea democrației socialiste și asigurarea cadrului de participare activă și efectivă a maselor largi populare la guvernarea statului, la conducerea întregii societăți. După părerea noastră, soluționarea judicioasă a problemelor esențiale pentru edificarea cu succes a noii orânduirii sociale este de natură să contribuie la întărirea forței fiecărei țări socialiste și a socialismului în ansamblu. Nu încapă îndoială că dezvoltarea tot mai intensă a economiei, ridicarea nivelului de trai, perfecționarea construcției socialiste vor determina creșterea conștiinței maselor, vor întări voința fiecărui popor de a apăra cuceririle revoluționare ale socialismului, libertatea și independența națională, dreptul de a fi liber și stăpân în propria țară, vor spori capacitatea sa de luptă, de zădărniciere a oricărei agresii. Aceasta va avea ca rezultat, desigur, întărirea forțelor socialismului, progresului și păcii și implicit sporirea posibilităților de preîntâmpinare a războiului, de continuare a procesului destinderii, de întărire a securității și păcii internaționale.

O importanță esențială are, de asemenea, după părerea partidului și statului nostru, pentru creșterea forței socialismului, perfecționarea continuă a raporturilor de colaborare economică dintre țările socialiste, promovarea unor forme superioare de cooperare în producție și în cercetarea tehnico-științifică. Doresc să subliniez în mod deosebit necesitatea promovării ferme a programelor de cooperare pe termen lung, care permit coordonarea mai judicioasă a planurilor de dezvoltare economică în perspectivă, valorificarea la un nivel mai înalt a resurselor fiecărei țări. Un rol de cea mai mare însemnătate are afirmarea tot mai puternică, în cadrul colaborării și conlucrării multilaterale dintre țările socialiste, a principiilor de egalitate, respect reciproc și întrajutorare tovarășească, proprii concepției despre lume a socialismului și comunismului. Considerăm că ar fi utilă inițierea unor discuții aprofundate care să ducă la amplificarea și diversificarea colaborării reciproc avantajoase dintre țările socialiste, demonstrând astfel în practică superioritatea socialismului atât ca mod de organizare a societății, cât și ca tip nou de relații între state. Țările noastre trebuie să ofere tot mai mult lumii un model înaintat de raporturi internaționale în măsură să asigure dezvoltarea armonioasă a fiecărei națiuni, într-un climat de pace și înțelegere.

Angajate cu toate forțele în vasta operă de construire a socialismului și comunismului, popoarele noastre, popoarele noastre au în mod vital nevoie de liniște, de pace. Aceasta este condiția realizării aspirațiilor lor cele mai înalte, a demonstrării în practică a superiorității orânduirii pe care o clădesc. De altfel, aceasta este aspirația vitală a tuturor popoarelor, de pace depinzând progresul întregii omeniri. Iată de ce obiectivul central al politicii noastre externe este și trebuie să fie lupta neobosită împotriva oricăror pregătiri de război, împotriva cursei înarmărilor, pentru soluționarea problemelor complexe ale lumii de astăzi pe calea tratativilor pașnice, pentru accentuarea cursului spre destindere și instaurarea unei reale securități internaționale.

În acest sens este orientată permanent politica Partidului Comunist Român, a României socialiste. Pornind de la interdependența dialectică dintre sarcinile naționale și cele internaționale, îmbinăm eforturile pentru construirea victorioasă a socialismului, pentru înfăptuirea Programului elaborat de Congresul al XI-lea al partidului, cu lupta pentru abolirea vechii politici imperialiste de forță și dominație, pentru o politică nouă de destindere și colaborare, pentru relații de egalitate și respect între toate națiunile, pentru o lume mai bună și mai dreaptă pe planeta noastră.

Stimați tovarăși,

Analiza, în spiritul materialismului dialectic și istoric, a dezvoltării contemporane, evidențiază existența a două tendințe diametral opuse în viața internațională. Pe de o parte, afirmarea tot mai puternică a voinței popoarelor de a se dezvolta libere, stăpâne pe bogățiile lor naționale, pe destinele proprii, de a-și făuri viața așa cum doresc, fără nici un amestec din afară, de a conlucra pe bază de deplină egalitate și echitate. Pe de altă parte, accentuarea politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, de forță și dictat, de reîmpărțire a lumii în sfere de influență și dominație, care pune serios în primejdie independența și securitatea popoarelor, cursul destinderii, pacea și securitatea internațională. În realizarea acestei politici se recurge atât la folosirea căilor militare, cât și a mijloacelor economice. Fără îndoială, orice cale și orice mijloc de asuprire și dominație a altor popoare trebuie respinse cu hotărâre. Dar, așa cum demonstrează viața, pericolul principal îl reprezintă calea intervenției militare și de aceea este necesară intensificarea luptei popoarelor împotriva politicii de forță, a oricărei forme de agresiune armată, pentru respectarea suveranității și inviolabilității fiecărei țări.

Totodată, în viața internațională asistăm la perpetuarea și chiar adâncirea unor serioase contradicții economice, politice și militare între țările capitaliste occidentale. De asemenea, are loc agravarea crizei economice mondiale, a crizei energetice, valutare, monetare care produc mari perturbații în economia lumii, afectează raporturile dintre state, întregul climat internațional. Este evident că aceste fenomene profund negative se reflectă, într-o măsură mai mare sau mai mică, și asupra țărilor socialiste. De aceea, ținând seama de interdependența tot mai strânsă a fenomenelor mondiale și preocupându-ne de dezvoltarea armonioasă, în ritm înalt, a economiilor noastre naționale, este necesar ca țările noastre să participe activ la soluționarea problemelor complexe ale economiei pe plan internațional – ca de altfel a întregii evoluții a lumii contemporane.

În acest sens acționează Republica Socialistă România în relațiile sale cu alte state, în participarea la diferite organisme internaționale, la soluționarea problemelor economice și politice.

Analiza raportului de forțe internațional, a marilor schimbări care au loc în lumea de astăzi arată că, în ciuda accentuării politicii imperialiste de dominație, dictat și reîmpărțire a zonelor de influență, nu se poate desprinde în

nici un fel concluzia că situația mondială evoluează în direcția unei confruntări militare inevitabilă, a unui nou război mondial. Dimpotrivă, toate profundele schimbări sociale și naționale, cu caracter revoluționar, ce au loc în omenire, demonstrează că acționând unite, forțele socialismului, progresului, toate popoarele dornice de libertate, independență și pace pot preîntâmpina izbucnirea unui nou război mondial și asigura o pace trainică pe planeta noastră. Aceste realități ale raportului de forțe din lumea contemporană deschid noi perspective triumfului politicii de progres social și pace.

Pornind de la aceasta, țările noastre nu trebuie să se lase angajate pe linia măririi cheltuielilor militare, a cursei înarmărilor ci, dimpotrivă, ele trebuie să acționeze, cu toată încrederea în forțele progresiste, antiimperialiste, a popoarelor dornice de libertate și pace, în direcția diminuării înarmărilor, a cheltuielilor militare. Este incontestabil că există reale posibilități de evitare a unei noi conflagrații, de salvagardare a păcii, libertății și independenței popoarelor, de promovare a unei politici noi, de colaborare și prietenie între toate națiunile. Un rol hotărâtor în dezvoltarea acestei tendințe pozitive a vieții internaționale au țările socialiste, partidele comuniste și muncitorești, a căror misiune istorică este realizarea unei lumi a dreptății sociale și naționale, a egalității între popoare, a colaborării rodnice, prietenești între toate națiunile lumii.

Pentru a împiedica agravarea situației internaționale și a asigura continuarea fermă a cursului spre destindere, apare mai necesară ca oricând întărirea unității și conlucrării active a mișcării comuniste și muncitorești internaționale, a forțelor revoluționare democratice, de pretutindeni, a tuturor popoarelor. Iată de ce, în conformitate cu înaltele răspunderi ce le revin, Partidul Comunist Român, Guvernul Republicii Socialiste România vor întări colaborarea cu toate țările socialiste, cu forțele înaintate, consacrandu-și neobosit energia cauzei securității și păcii în lume.

Stimați tovarăși,

Având în vedere că țelul Tratatului de la Varșovia, al activității Comitetului Politic Consultativ îl constituie apărarea țărilor noastre împotriva unei agresiuni imperialiste în Europa, și pornind de la faptul că pe continentul nostru s-au acumulat în decursul timpului cele mai profunde contradicții, că aici există cea mai mare concentrare de forțe militare, stau față în față cele două blocuri opuse, considerăm că trebuie să acordăm cea mai mare atenție luptei pentru înfăptuirea securității și păcii europene. După cum se știe, în perioada care a urmat Conferinței de la Helsinki, s-au făcut o serie de pași în direcția normalizării raporturilor între statele europene, s-a intensificat colaborarea economică, științifică și culturală, au avut loc o serie de întâlniri între conducători de state și alți oameni politici, s-a ajuns la o serie de înțelegeri în diferite probleme.

Nu doresc să mă refer concret la vizitele și întâlnirile la nivel înalt ale României. Dar aş putea spune că, practic, nu există țară din Europa cu care să nu întreținem relații deosebit de bune – deci și din aceasta am ajuns la concluzia că, realmente, popoarele europene, statele din Europa, doresc să se acționeze pentru securitate și că este posibil să obținem noi pași în direcția aceasta.

Rezultatele obținute sunt însă insuficiente pentru a putea afirma cu toată răspunderea, în fața popoarelor noastre, în fața întregii omeniri, că obiectivul destinderii în Europa se îndeplinește așa cum ar trebui.

În ce privește Reuniunea de la Belgrad, deși s-a convenit asupra organizării unor noi întâlniri pentru discutarea unor probleme de interes comun, precum și a reuniunii general-europene de la Madrid din 1980, pe ansamblu nu putem fi mulțumiți cu rezultatele obținute. În Europa, atât pe plan politic, cât și pe plan economic persistă o serie de factori negativi care împieteză asupra climatului general al continentului. Se manifestă forțe ce se opun în mod deschis cursului spre destindere. Astfel, s-au activat cercurile reacționare, fasciste, revanșarde, naționalist-șovine și iredentiste, care încearcă să învenineze atmosfera politică din Europa. Fenomenul cel mai grav îl constituie continuarea, în proporții nemaîntâlnite până în prezent, a cursei înarmărilor, acumularea de arme din ce în ce mai perfecționate, inclusiv nucleare, care împovărează tot mai greu popoarele și sporește primejdiile pentru securitatea lor. Urișele cheltuieli pentru înarmare constituie un factor de accentuare a crizei economice mondiale, a fenomenelor de instabilitate internațională, a șomajului, inflației și altor fenomene negative economice și sociale. Trebuie să spunem deschis că cheltuielile pentru înarmare reprezintă și pentru țările socialiste o povară, un factor care creează serioase dificultăți în dezvoltarea economico-socială, o piedică în calea îndeplinirii programelor lor de înaintare tot mai rapidă pe calea socialismului și comunismului.

Întreg acest tablou ne îndreptățește să afirmăm că în Europa continuă să existe cea mai complicată situație a vieții internaționale. Aceasta impune intensificarea eforturilor țărilor noastre, a tuturor statelor europene pentru înlăturarea factorilor ce împiedică adâncirea destinderii, întărirea securității și păcii. Apare necesar să acționăm în modul cel mai hotărât pentru obținerea unor progrese reale în perioada următoare în îndeplinirea concretă în viață a prevederilor Actului final de la Helsinki. În acest sens este esențială unirea tuturor popoarelor, a forțelor progresiste, democratice de pe continent, pregătirea temeinică a viitoarei reuniuni din 1980 de la Madrid.

Noi considerăm că trebuie intensificate eforturile pentru extinderea colaborării economice între toate statele europene, pentru înlăturarea barierelor și practicilor discriminatorii care afectează circuitul valorilor materiale, schimburile economice, cooperarea intereuropeană. Trebuie acționat, de asemenea, pentru lărgirea cooperării științifice și tehnice între state, inclusiv în vederea rezolvării unor probleme de interes comun.

Considerăm, totodată, utilă intensificarea relațiilor culturale, organizarea unor manifestări artistice internaționale, a unor reuniuni în domeniul învățământului, științei și culturii care contribuie la mai buna cunoaștere reciprocă și apropiere între popoare. În ce privește problema drepturilor omului pe care unele cercuri occidentale încearcă să o folosească împotriva țărilor socialiste și ca un mijloc de încordare politică, să acționăm astfel încât să demonstrăm în practică faptul că socialismul soluționează într-un mod incomparabil superior față de capitalism problemele fundamentale de viață ale maselor. Am în vedere lichidarea exploatării omului de către om, înfăptuirea egalității economice și sociale, asigurarea dreptului la muncă, la învățătură pentru toți oamenii muncii, fără deosebire de sex, naționalitate sau rasă, posibilitatea participării lor active la viața politică, la conducerea societății. Să punem în evidență că soluționarea acestor drepturi și libertăți fundamentale ale maselor muncitoare constituie o cucerire istorică a socialismului și să facem totul ca societatea pe care o edificăm să ofere permanent un înalt exemplu de grijă față de om, de adevărat umanism revoluționar. De asemenea, se impune ca țările noastre să fie promotoare active ale unor concepții și unei etici noi, superioare, ale educării popoarelor în spiritul luptei împotriva unor fenomene sociale și morale nocive cum sunt violența, consumul de droguri, alcoolismul și altele, pentru cultivarea respectului între națiuni, a ideilor progresului, păcii și înțelegerii internaționale.

Pe primul plan în lupta pentru înfăptuirea securității europene stă, fără îndoială, trecerea la măsuri practice de dezangajare militară, de dezangajare militară, de dezarmare, fără de care nu poate fi concepută pacea atât pe continentul nostru, cât și în întreaga lume.

Putem aprecia că sesiunea Organizației Națiunilor Unite consacrată dezarmării s-a încheiat cu anumite rezultate pozitive. Faptul că s-a creat un nou cadru democratic organizatoric, de dezbatere și soluționare a problemelor dezarmării, că s-au adoptat o serie de documente însușite ca materiale de lucru pentru organismele create sub egida O.N.U. reprezintă, fără îndoială, un pas înainte.

După cum se știe, în cadrul dezbaterilor sesiunii, România a prezentat un ansamblu de propuneri concrete menite să contribuie la impulsivitatea dezarmării în Europa și în întreaga lume. De asemenea, propuneri importante în vederea înfăptuirii dezarmării au fost formulate la sesiunea O.N.U. de Uniunea Sovietică și alte țări socialiste. Aș dori să menționez în acest context însemnătatea deosebită pe care România o acordă convorbirilor SALT 2, desfășurate între Uniunea Sovietică și Statele Unite ale Americii și care, deși au un caracter limitat, ar putea exercita, încheiate cu succes, o înrâurire pozitivă asupra destinderii internaționale. La O.N.U. au fost făcute propuneri importante în direcția dezarmării și de numeroase alte state membre ale acestei organizații. Toate acestea vor trebui să stea la baza elaborării unor măsuri concrete menite să ducă la acțiuni practice de dezarmare.

În cele ce urmează aș dori să reamintesc câteva din principalele măsuri pentru înfăptuirea cărora ar trebui, după părerea partidului și guvernului nostru, să se acționeze cu toată hotărârea în vederea obținerii unor progrese reale pe calea dezangajării militare în Europa și a dezarmării generale:

- înghețarea cheltuielilor militare, a efectivelor armate și armamentelor la nivelul anului 1978 și reducerea treptată din 1979 a acestora, într-o primă etapă, până în anul 1985, cu cel puțin 10-15% față de nivelurile actuale. Aplicarea acestor măsuri să înceapă desigur, cu statele mari, care dispun de cele mai mari efective militare și de cele mai multe și perfecționate arme;

- adoptarea de către toate statele a angajamentului de a nu amplasa noi trupe și armamente pe teritoriile altor state și de a trece apoi la reducerea treptată a efectivelor existente și demobilizarea lor, asigurând retragerea tuturor trupelor străine în limitele frontierelor naționale și desființarea bazelor militare, în primul rând a bazelor nucleare, de pe teritoriile altor state;

- asumarea de către fiecare stat a angajamentului de a nu instala pe teritoriul său baze militare străine, inclusiv armament nuclear;

- asumarea de către statele posesoare de arme nucleare a angajamentului de a nu folosi aceste arme împotriva statelor care nu dețin armament nuclear, de a nu folosi în general nici un fel de arme, inclusiv clasice;

- asumarea de către toate statele participante la Conferința pentru securitate și cooperare europeană a unor angajamente ferme pentru reducerea și încetarea manevrelor militare, în primul rând a manevrelor cu participarea mai multor state, a oricăror demonstrații de forță în apropierea frontierelor naționale ale altor țări;

- încheierea unui pact general-european, la care să ia parte toate statele participante la Conferința pentru securitate și cooperare europeană, conținând angajamentul de renunțare la folosirea forței și la amenințarea cu folosirea forței;

- realizarea înțelegerii la Conferința de la Viena de reducere a trupelor în centrul Europei împreună cu armamentul corespunzător. Aceasta, fără a schimba raportul de forță existent, ar avea un important rol politic, psihologic, demonstrând posibilitatea reală a dezangajării militare pe continent;

- problemele dezangajării militare și dezarmării în Europa să fie abordate în contextul general al acțiunilor pentru aplicarea prevederilor Actului final de la Helsinki, cu participarea tuturor statelor semnatare.

În mod special, aș supune atenției dumneavoastră propunerea Partidului Comunist Român și a guvernului Republicii Socialiste România, ca țările socialiste să ia inițiativa unei reduceri a trupelor și cheltuielilor militare cu cel puțin 5% și retragerii unor unități militare de pe teritoriul altor state, independent de realizarea unei înțelegeri generale în problema dezarmării. Considerăm că această măsură ar avea o mare însemnătate politică, ar găsi un ecou profund în opinia publică mondială, ar demonstra în practică politica de dezarmare a țărilor socialiste și ar da un puternic stimulent luptei maselor

populare din Europa și din întreaga lume pentru determinarea tuturor statelor să treacă la măsuri similare.

Pornind de la răspunderea de a face totul pentru dezangajarea militară în Europa, trebuie să subliniem cu toată hotărârea necesitatea restrângerii continue și sistematice a sferei de activitate a celor două blocuri de pe continent, în vederea creării condițiilor pentru desființarea lor concomitentă. În legătură cu aceasta am apreciat și apreciem că hotărârile recente ale NATO de a-și spori cheltuielile militare în următorii 10 ani au un caracter profund negativ, contravin flagrant cauzei păcii, eforturilor de reducere a cursei înarmărilor, intereselor tuturor popoarelor. Este necesar, de aceea, să cerem cu hotărâre țărilor membre ale NATO să renunțe la aceste măsuri, să pună capăt oricărei escaladări a cursei înarmărilor. Să adoptăm o poziție fermă de respingere și condamnare a oricărui nou impuls dat cursei înarmărilor.

Desigur, situația internațională ne impune să asigurăm capacitatea de apărare a țărilor noastre, întărirea fiecărei armate naționale, a forței de luptă a fiecărui popor pentru a putea acționa cu hotărâre și eficiență în orice împrejurări. Doresc să afirm și cu acest prilej că în cazul producerii unei agresiuni, poporul român, armata sa, nu vor precupeți nimic pentru apărarea cuceririlor revoluționare ale socialismului, a independenței și integrității patriei. Ca membră a alianței Tratatului de la Varșovia, și chiar și după desființarea sa, în baza tratatelor de prietenie și colaborare, dacă se va dezlănțui vreo agresiune împotriva vreunui stat socialist din Europa, ne vom îndeplini în mod riguros obligațiile pe care ni le-am asumat.

Suntem însă convinși că dacă statele socialiste vor duce o politică internațională activă în direcția diminuării încordării, pentru destindere, pentru dezarmare și desființarea concomitentă a NATO și a Tratatului de la Varșovia, vom putea împiedica un nou război, vom asigura dezvoltarea pașnică a relațiilor dintre state atât în Europa, cât și în întreaga lume. Considerăm că este necesar să afirmăm cu fermitate hotărârea statelor participante la Tratatul de la Varșovia de a trece la desființarea acestui pact odată cu desființarea Tratatului NATO. În același timp, să se treacă la măsuri concrete de diminuare a activității militare a acestor blocuri, adoptându-se un program de măsuri pentru lichidarea lor în cel mai scurt timp.

Trebuie să spunem deschis popoarelor noastre, tuturor popoarelor, că securitatea și pacea nu pot fi asigurate prin întărirea blocurilor militare, ci prin trecerea la desființarea lor, la măsuri efective de dezarmare generală. Țările noastre s-au pronunțat nu o dată pentru lichidarea politicii blocurilor, pentru renunțarea la orice măsuri menite să ducă la lărgirea și creșterea rolului lor în viața internațională, pentru crearea condițiilor de desființare concomitentă a acestora. Aceasta este orientarea politicii de stat a țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia, exprimată inclusiv în declarațiile publice ale Comitetului Politic Consultativ. Nu numai că nu trebuie să schimbăm cu nimic această orientare, ci, dimpotrivă, în actuala situație internațională trebuie să o accentuăm, făcând totul

pentru reducerea pericolului unui război care ar pune în primejdie însăși viața popoarelor noastre, pentru edificarea securității și păcii pe continentul european și în întreaga lume. Aceasta corespunde intereselor vitale ale popoarelor noastre, ale tuturor popoarelor, cauzei progresului și civilizației, socialismului, destinderii internaționale. Partidul Comunist Român, România socialistă vor face totul pentru realizarea acestor obiective fundamentale, pentru destindere, securitate și pace, fiind convinse că în acest mod servesc pe deplin interesele propriului popor, intereselor celorlalte popoare dornice de pace, cauzei socialismului, libertății și păcii mondiale.

Stimați tovarăși,

Aș dori, în continuare, să exprim unele considerații ale partidului și guvernului României socialiste cu privire la actuala situație internațională. Deși nu este legat de activitatea Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia, apreciem că un schimb de păreri asupra acestui ansamblu de probleme este deosebit de util.

După părerea noastră, în momentul de față soluționarea problemelor fundamentale care confruntă omenirea este legată de respectarea dreptului popoarelor de a se dezvolta liber și independent, fără nici un amestec din afară, de lichidarea subdezvoltării în care trăiește marea majoritate a populației globului, de instaurarea unor relații internaționale noi, a unei noi ordini economice, de înfăptuirea dezarmării și, în primul rând, a dezarmării nucleare, de folosirea exclusivă a metodei tratatelor pentru lichidarea litigiilor dintre state.

Interesele destinderii și securității mondiale impun aplicarea fermă în viața internațională a principiilor coexistenței pașnice între state cu orânduiri sociale diferite. Plecăm de la faptul că această divizare a lumii în țări cu orânduiri sociale diferite va continua să se mențină încă o lungă perioadă istorică și, ca atare, întregul sistem al relațiilor internaționale trebuie clădit pe principiile colaborării pașnice între națiuni. Aceasta este, după părerea noastră, un factor fundamental al dezvoltării contemporane.

Apreciem că o importanță de prim ordin are lichidarea împărțirii lumii în bogați și săraci – situație creată ca urmare a îndelungatei politici imperialiste, colonialiste. Se știe că subdezvoltarea generează și întreține numeroase conflicte și tensiuni, amplifică instabilitatea economică și politică mondială, sporește încordarea dintre state. Lichidarea subdezvoltării, făurirea noii ordini economice internaționale bazată pe egalitate și echitate deplină între state, constituie o continuare nemijlocită a luptei împotriva imperialismului și colonialismului. Apreciem că se impune să fie intensificată conlucrarea țărilor noastre în vederea pregătirii temeinice a sesiunii speciale a Organizației Națiunilor Unite din 1980, care trebuie să stabilească principiile, orientările și căile pentru lichidarea subdezvoltării, pentru progresul mai rapid al tuturor statelor și în special al celor rămase în urmă.

O altă problemă fundamentală a omenirii contemporane este – așa cum am menționat mai înainte – dezarmarea și, în primul rând, dezarmarea nucleară. Ținând seama de gravitatea situației create, de uriașa competiție militară declanșată pe plan mondial, eliberarea popoarelor de greaua povară a înarmărilor și de coșmarul unui război nimicitoare trebuie să se situeze pe primul plan al luptei țărilor socialiste, mișcării comuniste și muncitorești, forțelor progresiste, a tuturor popoarelor. Dintotdeauna mișcarea muncitorească, revoluționară, socialistă, comunistă s-au pronunțat cu tărie pentru lichidarea războaielor și crearea unei lumi fără arme, considerând aceasta drept una din misiunile istorice ale socialismului.

Este bine cunoscut că, după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, printre primele acte inițiate de Puterea Sovietică, primul Decret semnat de însuși Vladimir Ilici Lenin a fost „Decretul asupra păcii” în care se spunea:

„Guvernul consideră că pacea dreaptă sau democratică, dorită cu atâta ardoare în toate țările beligerante de majoritatea covârșitoare a muncitorilor și a claselor de oameni ai muncii, istovite, chinuite și sleite de pe urma războiului, – pacea pe care, după doborârea monarhiei țariste, muncitorii și țăranii ruși au cerut-o stăruitor și cu toată hotărârea este o pace imediată, fără aneamiuni (adică fără copleșirea unor teritorii străine, fără alipirea cu forța a altor naționalități) și fără contribuții.

Guvernul Rusiei propune tuturor popoarelor beligerante încheierea imediată tocmai a unei asemenea păci, declarându-se gata să întreprindă imediat, fără cea mai mică întârziere, toate demersurile necesare până în momentul în care toate condițiile acestei păci vor fi fost definitiv ratificate de către adunările împuternicite ale reprezentanților poporului din toate țările și ai tuturor națiunilor”.

Acest decret a rămas în amintirea oamenilor muncii de pretutindeni ca un simbol al nobilelor idealuri ale socialismului care, prin însăși natura sa, este indisolubil legat de pace. Iată de ce în centrul politicii externe a partidelor și statelor noastre trebuie să situăm dezarmarea, renunțarea la forță în viața internațională, pacea tuturor popoarelor. Este pentru noi o înaltă datorie să ne punem permanent întrebarea: am făcut destul pentru cauza păcii, ce trebuie să mai facem încă pentru a răspunde acestei imperioase cerințe a popoarelor, a cauzei socialismului, pentru o lume fără războaie și arme, a colaborării și prieteniei între națiuni [?].

Considerăm că trebuie făcut totul pentru stingerea focarelor de încordare și conflict existente în diferite regiuni ale lumii, pentru soluționarea pe calea politică, pașnică a tuturor problemelor litigioase dintre state.

În acest spirit România a militat și militează pentru instaurarea prin tratative, cu participarea tuturor părților interesate, a unei păci durabile și echitabile în Orientul Mijlociu, care să ducă la retragerea Israelului din teritoriile arabe ocupate în urma războiului din 1967, la îndeplinirea dreptului poporului

palestinian la autodeterminare, inclusiv prin crearea unui stat propriu, independent, la asigurarea suveranității și integrității tuturor statelor din regiune. După părerea noastră, țările socialiste ar trebui să fie mai prezente în acțiunile practice ce se întreprind pentru realizarea păcii în această zonă. Considerăm necesar să fie impulsionate eforturile pentru organizarea unei conferințe – fie la Geneva, fie în altă parte – cu participarea tuturor părților interesate, inclusiv a Organizației pentru Eliberarea Palestinei, ca reprezentant legitim al poporului palestinian, sub egida sau cu prezența activă a Organizației Națiunilor Unite.

România sprijină activ lupta pentru eliberarea națională a popoarelor asuprite, militează ferm pentru lichidarea definitivă a colonialismului și neocolonialismului, a politicii rasiste și de apartheid. Sprijinim lupta popoarelor din Rhodesia și Namibia, a populației majoritare din Republica Sud-Africană pentru eliberare națională, pentru dreptul de a fi stăpâne în propria țară.

Apreciem că în ultima în Africa s-a creat o situație deosebit de gravă, o stare de încordare. Conflictele apărute sunt rezultatul îndelungatei dominații coloniale, care a lăsat în Africa, ca și în alte regiuni ale lumii, numeroase probleme nerezolvate, precum și al intervenției forțelor reacționare imperialiste în această zonă. Ne pronunțăm ferm pentru soluționarea litigiilor exclusiv pe cale politică, prin tratative directe între africanii înșiși, excluzându-se orice intervenție din afară. Este în interesul acestor state, al țărilor socialiste, să pună capăt conflictelor, să întărească unitatea în lupta pentru apărarea și consolidarea independenței naționale, pentru dezvoltarea economică și socială de sine stătătoare a tuturor țărilor africane.

Multiplele probleme care există în lume fac necesară participarea activă, în condiții de deplină egalitate, la viața internațională a tuturor țărilor, indiferent de mărime sau orânduire socială. Desigur, recunoaștem rolul deosebit al țărilor mari în soluționarea problemelor complexe, dar viața demonstrează că astăzi nu se mai poate ajunge la rezolvări trainice fără participarea nemijlocită, alături de țările mari, a țărilor mici și mijlocii, a țărilor în curs de dezvoltare, a țărilor nealiniat, care reprezintă marea majoritate a omenirii. De asemenea, se impune, mai mult ca oricând, creșterea rolului Organizației Națiunilor Unite și al altor organisme internaționale, care oferă popoarelor posibilitatea participării organizate la eforturile pentru asigurarea unei politici noi, de colaborare și pace în lume.

În aceste direcții vor milita și în viitor, cu toată energia și perseverența, partidul și statul nostru, având convingerea că astfel răspund intereselor și aspirațiilor poporului român, ale celorlalte popoare, contribuie la victoria cauzei socialismului, progresului și păcii generale.

Stimați tovarăși,

România acționează consecvent pentru lărgirea relațiilor de prietenie și colaborare cu țările socialiste, pentru întărirea unității și solidarității acestora. Extindem, de asemenea, raporturile cu țările în curs de dezvoltare, cu țările

nealiniate, cu toate statele lumii, fără deosebire de orânduire socială, participăm activ la schimbul mondial de valori materiale și spirituale. Aceasta se poate exemplifica prin numeroasele vizite și întâlniri la diferite niveluri – inclusiv la nivelul cel mai înalt – cu reprezentanți atât ai țărilor socialiste, cu un mare număr de reprezentanți ai țărilor în curs de dezvoltare, precum și din țările capitaliste dezvoltate. La temelia tuturor relațiilor internaționale punem ferm principiile egalității în drepturi, respectului independenței și suveranității naționale, renunțării la forță și la amenințarea cu forță, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc, principii care își găsesc o tot mai largă recunoaștere internațională, ca singurele care pot să favorizeze pacea, progresul și prosperitatea tuturor națiunilor.

Cursul evenimentelor internaționale demonstrează rolul uriaș al țărilor socialiste în realizarea aspirațiilor popoarelor spre destindere, progres, colaborare și pace. Nu putem însă să ignorăm faptul că între diferite țări socialiste există neînțelegeri, divergențe. Noi considerăm că este în interesul fiecărei țări socialiste, al cauzei socialismului în general, să se facă totul pentru ca aceste divergențe să fie cât mai repede soluționate pe calea discuțiilor, a tratativelor directe, de la partid la partid, de la țară la țară, evitându-se orice ar putea să agraveze situația, acționându-se pentru restabilirea unității.

Partidul Comunist Român este profund îngrijorat de faptul că neînțelegerile, divergențele degenerază și în acțiuni deosebit de grave, de sprijinire a unor elemente contrarevoluționare din diferite țări socialiste, în apeluri adresate acestora de a se ridica împotriva guvernelor țărilor respective. Stimularea unor acțiuni ostile sau răscoale contrarevoluționare în interiorul unor țări socialiste contravine în modul cel mai flagrant concepției noastre revoluționare despre lume și viață, normelor și principiilor de relații între țările socialiste, sunt în contradicție totală cu înseși principiile dreptului internațional și ale Cartei Organizației Națiunilor Unite.

Lichidarea divergențelor și întărirea unității și colaborării țărilor socialiste ar avea, după părerea noastră, o influență uriașă asupra dezvoltării sociale contemporane, asupra luptei popoarelor pentru transformarea revoluționară a societății, pentru pace și securitate. Tocmai de aceea apreciem că, în ciuda marilor dificultăți care există în prezent în această privință, trebuie depuse eforturi stăruitoare, de către toate statele socialiste, pentru a se ajunge la depășirea acestei situații.

România acționează ferm pentru dezvoltarea largă, pe baza principiilor egalității, stimei și respectului reciproc, a relațiilor de prietenie, solidaritate și colaborare cu toate țările socialiste, pentru cauza refacerii și întăririi unității lor.

Deși nu aveam de gând să mă refer la vizita mea în China și la vizita lui Hua Guofeng în România, pentru că aici s-au ridicat probleme în legătură cu aceasta, trebuie să menționez că noi considerăm aceste vizite ca o contribuție de seamă tocmai la dezvoltarea relațiilor dintre țările socialiste, la depășirea divergențelor dintre ele. Doresc să vă mărturisesc deschis, tovarăși, că în

discuțiile avute atât la Pekin, cât și la București, am constatat la conducătorii chinezi, la Hua Guofeng dorința de a se dezvolta relațiile cu Uniunea Sovietică, cu celelalte țări socialiste. Și pentru că am mai spus aceasta în alte împrejurări, doresc să reafirm că noi, Partidul Comunist Român și Guvernul Republicii Socialiste România avem ferma convingere că există posibilitatea ca aceste divergențe să fie depășite – și trebuie să se facă totul în direcția aceasta! Așa cum am precizat în alte împrejurări, nu am conceput și nu concepem dezvoltarea raporturilor noastre cu o țară socialistă în dauna relațiilor cu altele, nu am contrapus și nu contrapunem niciodată prietenia cu o țară socialistă colaborării cu alte țări socialiste, așa cum pe plan internațional nu contrapunem relațiile cu unele țări, relațiilor cu alte țări. Dimpotrivă, așa cum am mai spus, raporturile României cu țările socialiste, fără nici o excepție, se completează într-un ansamblu unitar, la baza căruia stă politica noastră principală, fermă și consecventă, îndreptată spre întărirea unității tuturor țărilor socialiste, pentru creșterea forței și influenței socialismului în lume.

În legătură cu aceasta aș vrea să exprim nedumerirea noastră pentru felul în care presa din unele țări socialiste a reflectat vizita delegației chineze la nivel înalt în România, pentru insinuările făcute cu acest prilej și care erau în totală discordanță cu realitatea, cu declarațiile oficiale făcute cu acest prilej. Este, cred, evident că întărirea relațiilor de prietenie între țările socialiste presupune o informare corectă asupra activității partidelor și guvernelor noastre, asupra realității obiective din fiecare țară. Aceasta este o condiție esențială a unității și solidarității partidelor comuniste, a țărilor socialiste.

Ținând seama de faptul că informarea publică reciprocă cu privire la construcția socialismului din fiecare țară este încă prea sumară, și uneori se întâmplă să degereze chiar în dezinformare, aș dori să ridic problema importanței majore pe care o are îmbunătățirea, în această direcție, a activității presei, radioteleviziunii, a tuturor instrumentelor de propagandă și informare. Schimbul de experiență în edificarea noii orânduiri prin mijloacele de informare publică, reflectarea amplă a muncii și creației fiecărui partid și popor în organele de presă ale partidelor frățești, evitarea oricărei denaturări a realității, au o mare însemnătate pentru cauza prieteniei țărilor noastre, pentru interesele generale ale socialismului. În numele partidului și guvernului României propun să trecem la elaborarea unor orientări clare pe baza cărora presa, radioteleviziunea, să înceteze orice activitate de dezinformare, să acționeze consecvent exclusiv în direcția unei bune cunoașteri reciproce a popoarelor noastre, a afirmării adevărului despre marea operă pe care ele o înfăptuiesc, contribuind exclusiv la întărirea prieteniei și solidarității partidelor comuniste, a țărilor socialiste.

Partidul Comunist Român promovează o politică activă de dezvoltare a colaborării și solidarității cu toate partidele comuniste și muncitorești. Pornim de la principiul că solidaritatea și unitatea mișcării comuniste și muncitorești internaționale trebuie să se bazeze pe respectarea independenței fiecărui partid, a dreptului de a-și elabora de sine stătător linia politică, strategia și tactica

revoluționară, potrivit condițiilor concrete în care își desfășoară activitatea, excluzându-se orice amestec în treburile interne ale altui partid. Așa cum arată viața și cum a subliniat, cu deosebită putere și Conferința partidelor comuniste și muncitorești de la Berlin din anul 1976, de respectarea strictă a acestor principii depinde dezvoltarea relațiilor de tip nou în mișcarea comunistă, creșterea influenței acestora asupra proceselor revoluționare mondiale.

Acționând pentru întărirea continuă a unității clasei muncitoare, a tuturor forțelor progresiste, democratice, partidul nostru dezvoltă colaborarea și solidaritatea cu partidele socialiste și social-democrate, cu mișcările de eliberare națională, cu partidele de guvernământ din țările în curs de dezvoltare, cu organizații sindicale, de tineret și femei din întreaga lume, cu alte organizații de masă și obștești care militează pentru colaborare, progres și pace în lume.

Evenimentele contemporane relevă cu tot mai multă putere rolul hotărâtor pe care masele populare, popoarele îl au în determinarea cursului vieții internaționale. Înfăptuirea securității în Europa și în întreaga lume nu poate fi decât rodul unor puternice acțiuni de masă, al luptei celor mai largi forțe politice și sociale. Iată de ce socotim necesar să facem totul pentru mobilizarea guvernelor, parlamentelor, partidelor politice, a organizațiilor obștești și opiniei publice înaintate, a popoarelor, pentru această măreață luptă mondială, pentru pace.

Cu încredere fermă în capacitatea popoarelor, a forțelor revoluționare, înaintate de a asigura, acționând unite, triumful politicii noi, de pace, securitate și colaborare internațională, doresc să afirm din nou hotărârea nestrămutată a Partidului Comunist Român, a Republicii Socialiste România de a acționa și în viitor cu toată fermitatea pentru întărirea solidarității cu partidele comuniste, cu toate țările socialiste, pe baza principiilor noi de relații, de a nu precupeți nimic pentru a contribui la soluționarea marilor probleme ale epocii noastre, la cauza libertății și independenței popoarelor, a socialismului și păcii în lume.

Doresc, în încheiere, să exprim calde mulțumiri gazdelor noastre, Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, guvernului sovietic, tovarășului Leonid Ilici Brejnev pentru ospitalitatea cu care suntem înconjurați, pentru bunele condiții create consfăturii noastre.

Vă mulțumesc pentru atenție.

25 XI 1978

- A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R.* – *Cancelarie*, dosar 90/1978, f. 116-136.

Note (P.O.):

1. Documentul a fost ștampilat și înregistrat la Cancelaria C.C. al P.C.R. și Arhiva Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. Pentru a reda aceste amănunte, am utilizat caracterele italiice.

2. Dactilografierea documentului s-a încheiat pe data de 25 noiembrie 1978, dar la începutul său apare ștampila Cancelariei C.C. al P.C.R. și consemnarea manu „24 noiembrie 1978”. Este posibil ca persoana care a clasat exemplarele originale și copiile documentelor de la Consfătuirii Comitetului Politic Consultativ (Moscova, 22-23 noiembrie 1978) să fi trecut în mod eronat data de 24 noiembrie 1978.

MUNCA OBLIGATORIE A EVREILOR DIN ROMÂNIA ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RAZBOI MONDIAL: CALVAR ȘI MIJLOC DE SUPRAVIETUIRE

Dr. Florin STAN^{*}

„Evreii, prin prestarea muncii de interes obștesc au împăcat într-o oarecare măsură opinia publică românească. Cu acest prilej, ei au suferit pierderi materiale și morale. Dar acum, toți au revenit la casele lor. Din toate detașamentele, un singur evreu a murit într-un accident de muncă”.

Colonel I. V. Georgescu,
Șeful Secției I a Marelui Stat Major, la 26 noiembrie 1941¹

Mandatory Labour of the Jews from Romania during World War II: Calvary and Mean of Survival

Abstract: Without implying that the coercion of the Jewish population to obligatory labour or labour in the benefit of the community would've safeguarded this community under the given circumstances in which the military statute of the Jews was prohibiting their enrolment in the Army and dispatch on the front, the corvees of the physical demands have shaped in a great measure the condition of the Jews in Romania between 1940-1944.

Keywords: Jews, mandatory labour, Romania, World War II

În cadrul aplicării unor măsuri care au marcat situația evreilor din România celei de-a doua conflagrații mondiale, munca obligatorie se distinge în context prin permanentizarea sa pe parcursul întregii perioade. Scriitorul Dorel Dorian, martor al acelor timpuri, a apreciat în jurnalul său: *„Am auzit atâtea povestiri în legătură cu munca la curățatul zăpezii de către evrei, că nu se pot nota. Ar trebui scos un volum special, <<Cum ne-am făcut zăpada>>, pe lângă multe altele în care s-ar povesti și lucruri din alte sectoare de muncă obștească. Sau, dacă s-ar putea realiza, un volum cu titlul Istoria muncii obștești a evreilor din România. Cine o va scrie?”*². Dacă o astfel de istorie așteaptă, încă, să fie scrisă, noi ne-am propus să punem în evidență câteva

^{*} Șef Secție Istorie, Muzeul Marinei Române.

¹ Arhiva Centrului de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice „General Radu Rosetti” Pitești (Arhivele Militare Române), în continuare A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I*, dosar nr. 1.978/1941-1942, f. 339.

² Emil Dorian, *Jurnal din vremuri de prigoană*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 214.

aspecte ale impunerii evreilor la prestarea muncii evreilor, în baza unei documentări în fondurile Arhivelor Militare Române, Arhivei Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România, Arhivelor Naționale ale Republicii Moldova, Arhivei Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, direcțiilor județene Constanța și Tulcea ale Arhivelor Naționale.

Prin Decretul-Lege nr. 3.984 din 5 decembrie 1940 privind Statutul militar al evreilor³, Decretul-Lege din 21 ianuarie 1941⁴ și Regulamentul asupra Decretului-Lege privind Statutul militar al evreilor din 14 iulie 1941⁵, a fost reglementată baza impunerii evreilor la munca de interes obștesc în condițiile în care erau excluși de la satisfacerea serviciului militar⁶.

Subliniem că munca obligatorie nu a fost reglementată în acei ani exclusiv pentru evrei. Principiile care au stat la baza reglementării acestei impunerii au fost discutate la 6-7 februarie 1941 de către o comisie întrunită la Marele Stat Major pusă sub președinția generalului N. Mazarini, subșeful structurii. Astfel, s-a stabilit: „*Toți cetățenii țării, de ambele sexe, de la vârsta de 18 la 40 de ani, în afară de excepțiile prevăzute de lege, dătoresc serviciu de muncă obligatorie. Pentru munca obligatorie agricolă, vârsta se cuprinde de la 18 la 50 de ani. Evreii vor lucra în grupuri aparte. (...)*”⁷. În privința plății lucrului se preciza că aceasta se va face „*în acord*”⁸.

Potrivit articolului 14 al *Decretului-lege nr. 2.030 relativ la Statutul Militar al Evreilor*, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 164 din 14 iulie 1941, evreii prestau munca obligatorie în schimbul serviciului militar⁹.

În urma excluderii evreilor din controalele armatei, unii dintre aceștia au solicitat reîncadrarea activă ca voluntari în armată în vederea participării active la luptele de pe front, considerându-se nedreptățiți față de trecutul lor. Iată un sugestiv memoriu adresat, la 3 iulie 1941, șefului Marelui Stat Major al Armatei de către Alfred Deleanu din Focșani, sergent T.R. din contingentul 1928, fost magistrat: „*Am fost șters din controalele Armatei din cauza originii etnice (evreu). Sunt născut în Țara Românească cu părinții mei, bunicii și străbunii mei. Am suferit odată cu populația românească și m-a bucurat când a fost bucurie în Țara Românească. N-am altă*

³ *Monitorul Oficial* nr. 287, p. I, 5 decembrie 1940.

⁴ *Idem*, nr. 17, p. I, 21 ianuarie 1941.

⁵ *Idem*, nr. 164, p. I, 14 iulie 1941.

⁶ Organizarea muncii de folos obștesc a evreilor a stat în competența Marelui Stat Major până la 1 ianuarie 1942, când prerogativele au trecut la Inspectoratul General al Taberelor și Coloanelor de Muncă din cadrul Ministerului Muncii. La 7 iulie 1942 s-a revenit asupra deciziei, organizarea „*muncii obligatorii*” (cum se va numi din 20 iulie 1942, potrivit Decretului-Lege nr. 2.068) retrecând la Marele Stat Major. *Idem*, nr. 155, p. I, 7 iulie 1942.

⁷ A. M. R., *Fond Ministerul de Război. Cabinetul ministrului*, dosar nr. 705/1940-1941, f. 181.

⁸ *Ibidem*, f. 182.

⁹ *Idem*, *Fond Ministerul de Război (M.Ap.N.). Secretariatul General*, dosar nr. 3.244/1943-1944, f. 240.

*țară și pământul acesta în care am văzut lumina soarelui e cel sfânt. Pe vremea studenției am cerut rectorului de pe atunci, dl. Pangratti, să ia măsuri contra studenților comuniști evrei basarabeni care ne strică și ne fac nouă rău celor din Regat prin mârșăvia lor. Vă rog respectuos să binevoiiți a dispune să fiu chemat voluntar în această mobilizare în care toată suflarea românească luptă pentru dezrobirea Basarabiei și a Bucovinei și pentru descătușarea de robia bolșevică. Alături certificatul Poliției Focșani din care se constată că nu planează asupra mea nici o suspiciune*¹⁰.

Drepturile evreilor care prestau muncă de folos obștesc au fost reglementate și prin ordine ale M. A. I., precum ordinul telegrafic nr. 16.622/941 din 27 iulie 1941, completat cu ordinul nr. 6.683/941¹¹. Se arăta că „evreii care sunt puși la munci vor fi plătiți în raport cu munca ce o prestează. Dacă merită 120, 150, 150 lei pe zi să li se dea (...). Muncile lor nu trebuie să fie sursă de îmbogățire pentru proprietari”. În completare, ordinul 6.683 impunea ca „evreii puși la munci de folos obștesc” să primească în plus 10 lei pentru întreținere. Subliniem că în ordinul 16.622, semnat de ministrul Subsecretar de Stat, generalul de Divizie I. Popescu, s-a accentuat că din banii primiți în urma prestării muncii obligatorii evreii trebuie „să se îmbrace, să se încălze, să trăiască la iarnă când nu va mai fi de lucru”¹².

Mai târziu, prin adresa nr. 425.224 din 5 august 1943 înaintată de Biroul 10 al Secției I din cadrul Ministerului Apărării Naționale către Serviciul Drepturi Personal al Subsecretariatului de Stat al Armatei de Uscaț s-a solicitat să se stabilească următoarele: „1) Evreilor lipsiți de mijloace care prestează munca obligatorie în alte localități decât acelea unde își au domiciliul în folosul armatei sau al instituțiilor de Stat, li se acordă un ajutor de familie în bani¹³, egal cu jumătate din drepturile cuvenite ostașilor români. Acest ajutor se acordă evreilor în afară de drepturile de soldă, hrană și întreținere, prevăzute de Decretul-Lege nr. 2.030/941”. „2) Ajutorul de familie pentru evrei se suportă de către instituția respectivă care utilizează evreii la muncă”. „3) Evreii cu titluri academice, care beneficiază de salarizarea prevăzută de D. M. nr. 1.305 publicat în Monitorul Oficial nr. 174 din 29 Iulie 1942, nu vor beneficia de ajutorul de familie”¹⁴.

În privința evreilor supuși străini, s-a ordonat ca aceștia să nu fie trimiși la lucru¹⁵.

¹⁰ Idem, *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 85. Cererea nu a fost soluționată favorabil de Marele Cartier General, invocându-se Decretul-Lege nr. 3.984 din 5 decembrie 1940, *Ibidem*, f. 87.

¹¹ Idem, *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 55.

¹² *Ibidem*.

¹³ Ulterior, potrivit Ordinului Marelui Stat Major nr. 965.555/1943 s-a precizat că „evreii nu au dreptul să li se plătească ajutor familiar” (sic), *Ibidem*, f. 760.

¹⁴ *Ibidem*, f. 240.

¹⁵ *Ibidem*, f. 63. În conformitate cu ordinul Marelui Stat Major nr. 55.500 din 27 iunie 1942, comandanții cercurilor de recrutare informau primăriile că „toți evreii de la 18-50, afară de cei supuși străini (...), pe viitor nu se repartizează decât pentru armată și instituțiile de stat, iar particularele cele numai pentru contracte și cari lucrează pentru armată se consideră concentrați și ca atare sunt scutiți de a mai presta munca în natură (prestație)”, cf. D. J. A. N. Constanța, *Fond Primăria Constanța*, dosar nr. 72/1942, f. 125.

În conformitate cu ordinul telegrafic cifrat al M. A. I. nr. 6.713 din 2 august 1941, „*plata evreilor care sunt întrebuințați la diferite munci de folos obștesc se va face de Ministerul Lucrărilor Publice. Evreii ce muncesc la proprietari, vor fi plătiți de aceștia după dispozițiunile date de Ministerul Agriculturii și Domeniilor*”¹⁶.

La 3 august 1941, ministrul subsecretar de Stat la M. A. I., generalul de divizie I. Popescu, a transmis către toate prefecturile o telegramă cifrată în care se ordonau măsuri „*ca și evreii stabiliți ulterior în județul Dumneavoastră și netrecuți în tabelele Cercului de Recrutare, să fie scoși la muncile de folos obștesc. Totodată, se face cunoscut că toți evreii întrebuințați la munci, vor fi plătiți zilnic cu 25 lei hrana și 10 lei întreținerea, adică și cei întrebuințați de Prefecturi în afara celor dați la lucrările C. F. R. și cei 1.000 puși la dispoziția Serviciului Tehnic al Județului*”¹⁷. Urmare a acestor reglementări, conducerile comunităților evreiești din București au solicitat ministrului de Interne, la 5 august 1941, ca evreii trecuți de 50 de ani să nu fie trimiși la muncă, iar intelectualii „*să fie întrebuințați numai pentru servicii potrivite situației lor*”¹⁸.

După datele autorităților, până la 6 august 1941, au fost trimiși la munca de interes obștesc 11.124 de evrei din provincie și 5.876 din București¹⁹.

În ciuda dispozițiilor legale privind munca de folos obștesc, s-a constatat că, în unele zone, chiar unii militari interveneau în sprijinul evreilor, fapt care deranja conducerea Ministerului Apărării Naționale. În Ordinul General nr. 99 din 29 iulie 1941, semnat de ministrul Apărării Naționale, general Iosif Iacobici, se menționau următoarele: „*Ministrul Apărării Naționale a primit două tabele cuprinzând un total de 23 ofițeri activi și de rezervă, care au făcut intervenții pe lângă comandanții detașamentelor de lucru (constituite din evrei), pentru munca de folos obștesc, cerând favoruri pentru evreii din detașament. Aceste rușinoase intervenții arată mentalitatea*

¹⁶ Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (în continuare, A. N. R. M.), *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 142/1941, f. 247.

¹⁷ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 262. State de plată cu „*Drepturile cuvenite evreilor care prestează munca obligatorie la Prefectura județului Constanța*”, la D. J. A. N. Constanța, *Fond Prefectura Constanța*, dosar nr. 21/1943, f. 1, f. 3, f. 4, f. 6, f. 7, f. 10, f. 11. Într-un ordin al Marelui Cartier General, Eșalonul I, se arăta că „*evreii au drepturile soldatului ce se dau la unitatea care-i folosește. În caz că sunt descazarmați, nu au nici un drept*”, A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 516. În ordinul nr. 3.617 din 2 august 1941, transmis de Marele Cartier General către eșalonul înaintat al structurii, după ce s-a arătat că „*în foarte puține părți s-au văzut evrei la lucru*”, se transmitea ordinul generalului I. Antonescu „*ca toți evreii care au rămas în țară să fie întrebuințați în mod activ la lucrări*” cu asigurarea hranei și a tutunului, cf. Idem, dosar nr. 2.410/1941, f. 87.

¹⁸ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 267. Prin nr. 1.630 B din 20 iulie 1941, Biroul mobilizare al Eșalonului II al Marelui Cartier General a transmis că „*evreii posesori de titluri academice vor fi întrebuințați ca și până acum în funcțiuni corespunzătoare*”, *Ibidem*, f. 442.

¹⁹ Idem, dosar nr. 1.978/1941-1942, f. 28.

*unor ofițeri, care nesocotesc imperativele naționale și scoboară prestigiul Armatei. Interzic orice intervenții, pe orice cale și de orice natură*²⁰.

De asemenea, Secția a II-a a Marelui Cartier General a transmis, la 28 august 1941, Comandamentului Militar al municipiului Chișinău o *Notă informativă* după care unii evrei din ghetoul din Chișinău sunt ceruți nominal de către diferite autorități pentru lucru însă „*aceștia, în realitate, nu ar presta nici un lucru, ci stau la locuința lor nesupărați de nimeni*”²¹.

La 21 august 1941, reprezentanții Comunității Evreilor de Rit Occidental din Craiova, L. Mendel, președinte și Samoil Theodoru, secretar general, a adresat comandantului Cercului de Recrutare Dolj o solicitare pentru ca un număr de 18 evrei, care constituiau comitetul conducerii Comunității, să fie „*considerați ca obligați la munci obștești în folosul comunității noastre*”²².

De remarcat că soarta celor rechiziționați pentru muncă nu era indiferentă autorităților. La 30 august 1941, Lazăr Lazăr a fost victima unui accident de muncă în cadrul Depozitului de Materiale Găești, fiind internat în spitalul din Pitești. În urma evenimentului s-au dispus cercetările de rigoare impuse în astfel de cazuri²³.

În anul 1941, la Arad, s-a constatat că în opinia publică românească din localitate se comenta „*cu indignare*” că foarte mulți evrei (mai multe sute) se reîntorseseră din taberele de muncă pe baza certificatelor medicale eliberate din complezență sau cu bilete de voie, aceștia plimbându-se „*nesupărați de nimeni*”. Se afirma că aceste favoruri se obțineau cu mare ușurință și cel mai des în schimbul unei sume de bani²⁴.

După un raport *confidențial* al Poliției de Siguranță cu nr. 1.900 din 24 septembrie 1941, în zilele de 4, 5 și 9 august 1941 un număr de 2.256 de evrei au fost trimiși din Arad, potrivit ordinelor nr. 492 și 499 transmise de M. A. I., la diferite detașamente de lucru din Predeal, Sighișoara, Coșlariu, Valea Florilor, Sibiu, Sebiș - Olt, Vâștea de Jos, Brașov, Arpas, Pil, Silindia, Ucea și Vârșad, dintre aceștia, până la 23 septembrie 1941, 522 înapoindu-se în localitatea de unde fuseseră trimiși, 136 fiind scutiți ca specialiști, 35 învoiați medical, iar restul fiind declarați inapți²⁵. S-a mai constatat că de la diferite detașamente au mai fost

²⁰ Idem, *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 60.

²¹ *Ibidem*, f. 159.

²² Arhiva Centrului pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România (în continuare, A. C. S. I. E. R.), *Fond VI*, dosar nr. 188/1941, ff. 145-146.

²³ A. M. R., *Fond Direcția Justiției Militare*, dosar nr. 2.181/1941-1942, f. 72.

²⁴ D. J. A. N. Constanța, *Fond Parchetul General al Curții de Apel Constanța*, dosar nr. 37/1941, f. 149. A.M.R., *Fond Direcția Justiției Militare*, dosar nr. 2.188/1941-1942, ff. 207-211. Idem, *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.366/1941 cu sute de ordine, rapoarte, cereri ale evreilor care solicitau scutirea și amânarea prestării muncii obligatorii. Idem, dosarele nr. 2.367/1941, nr. 2.370/1941, nr. 2.372/1941, nr. 2.405/1941, nr. 2.412/1941 evrei la munca obligatorie, nr. 2.418/1941 cu dări de seamă privind munca obligatorie, nr. 2.454/1941 statistica privind munca obligatorie.

²⁵ Idem, *Fond Direcția Justiției Militare*, dosar nr. 2.188, f. 208.

învoii pentru două sau trei zile circa 1.150 evrei cu ocazia sărbătorilor mozaice. Prin ordinul circular nr. 62.317 din 14 septembrie 1941, comandamentul teritorial al Corpului 7 Armată a interzis șefilor detașamentelor să mai dea învoiri evreilor aflați la munca obștească²⁶. Toate acestea ofereau procurorului general Alexandru Vașvary din cadrul Parchetului General de pe lângă Curtea de Apel Arad să comunice lui Mihai Antonescu, vicepreședinte și președinte *ad-interim* al Consiliului de Miniștri, prin adresa nr. 1.380 din 6 octombrie 1941, că „*același spectacol degradant se semnalează în toată țara*”²⁷.

Dintr-o *Notă* a S. S. I. din 27 august, Marele Stat Major era informat că se aflase din discuțiile purtate printre evrei că mulți dintre aceștia, chemați pentru munca de folos obștesc, intenționau să-ți facă injecții cu seruri maladive, cu efect pentru 3-4 zile și cu ajutorul cărora se urmărea scutirea din partea comisiilor medicale ale cercurilor de recrutare²⁸. Într-o sinteză oficială a evreilor ceruți pentru exceptarea de la munca de interes obștesc, potrivit evidențelor cercurilor de recrutare, la nivelul întregii țări se știa că un număr de 2.200 de persoane sunt scutite (45 la Constanța, 245 la Covurlui, 253 la Dorohoi, 9 la Tulcea, 85 la Alba, 49 la Arad, 79 la Brăila, 56 la Sibiu, 90 la Timiș ș.a.m.d.)²⁹.

La 24 septembrie 1941, Chestura Poliției municipiului Arad a reținut atitudinea populației majoritare față de această situație: „*Spiritul populației în urma acestor înapoieri a evreilor de la munca de folos obștesc este agitat și sunt revoltați că acești evrei sub diferite pretexte pentru orice boală neînsemnată sunt scutiți de muncă, sunt învoii și călătoresc cu tren special în timp ce ostașii români nu sunt învoii și își fac datoria fără să se sustragă, își varsă sângele și se sacrifică pentru Patrie*”³⁰.

În urma constatării nerespectării și aplicării cu dificultate a muncii evreilor, la 4 august 1941, șeful de Stat Major al Armatei a IV-a, generalul N. Pălăngeanu, a transmis adresa *secretă* nr. 208.727 către: Marile Unități subordonate, Serviciul Pretoral, Compania 54 Poliție, Batalionul 5 Jandarmi, Comandamentul 2 și 3 Teritorial, Comandamentul Militar Chișinău, inspectoratele de Jandarmi Iași, Galați, Chișinău, inspectoratele de Poliție Iași, Galați, Chișinău, prefecturile Buzău, Râmnicu Sărat, Brăila, Covurlui, Putna, Fălciu, Vaslui, Tecuci, Tutova, Orhei, Lăpușna, Tighina, Cetatea Albă, Ismail și Cahul și Guvernământului General al Basarabiei. În document se arăta că I. Antonescu, *Comandantul de Căpetenie al Armatei*, cu ordinul nr. 3.617/1941 a făcut cunoscut că „*deși s-au dat mai multe ordine ca evreii să fie întrebuințați pentru lucrul*

²⁶ *Ibidem*, ff. 208-209. O comisie de verificare a examinat la 27 septembrie 1941 un număr de 100 de evrei scutiți medical de la munca obligatorie, 60 dintre aceștia fiind dovediți „*perfect sănătoși*”, cf. *Ibidem*, f. 209.

²⁷ *Ibidem*, f. 210.

²⁸ Idem, *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 968.

²⁹ Idem, dosar nr. 2.410/1941, f. 410.

³⁰ *Ibidem*, f. 214.

*șoselelor și pentru diferite lucrări de interes general în orașe, asigurându-li-se în schimb hrana și tutunul, totuși ordinul nu s-a executat. În foarte puține părți s-au văzut evrei la lucru. Domnul General Antonescu ordonă ca toți evreii care au rămas în țară să fie întrebuințați în mod activ la lucrările de mai sus*³¹.

În urma unei adrese a M. A. I., la 14 august 1941, Marele Stat Major a anunțat telegrafic comandamentele teritoriale dispunerea de urgență a unor măsuri după care toți evreii internați în lagăre, indiferent de cauza pentru care sunt internați, vor fi întrebuințați la munca de folos obștesc. Se arăta că Ministerul de Interne a dat dispoziții de lucru lagărelor din Târgu-Jiu, Târgoviște, Romanați (unde erau internați evrei din Dorohoi), Dolj (unde se aflau evrei din Rădăuți și Siret), Vlașca (evrei din Basarabia) și Ialomița (evrei din Iași). Evreii din restul lagărelor urmau să fie folosiți la munca de interes obștesc la dispoziția comandamentelor teritoriale și cercurilor de recrutare, care trebuiau să ia legătura cu prefecturile de județ pentru punerea în aplicare a ordinelor superioare³².

În județul Prahova, situația specială reclamată de importanța petroliferă a regiunii a impus ca în zonă să nu fie desfășurate detașamente de evrei pentru munca obligatorie, Marele Stat Major considerând că „oricâtă vigilență ar depune autoritățile militare și civile, reîntoarcerea în județ a evreilor, care au fost evacuați în întregime în lagărul Teiș din județul Dâmbovița, va prezenta un pericol permanent pentru siguranța publică și în special e regiunii petrolifere”³³.

La 27 august 1941, Biroul Control Vatră din cadrul Marelui Stat Major, condus de maiorul Eugen Popescu, a transmis, *vis-à-vis* de prezența la munca de folos obștesc, că în urma unei conferințe de la Ministerul de Interne din 6 august, pentru motive economice s-au hotărât anumite excepții pentru evreii „apreciați ca indispensabili în întreprinderile: supuse românișării, comerciale importante și financiare”. Se observa însă că „în general toți evreii sunt în industrie, comerț și finanțe, astfel încât cu toate restricțiunile ce s-au pus (...) un număr foarte mare de evrei vor scăpa și vor rămâne să se ducă la munci numai evreii din pătura de jos, cari în general sunt mai puțin vinovați de toate păcatele și greșelile ce le au la activul lor evreii”³⁴.

La 24 septembrie 1941 a fost transmis în teritoriu ordinul M. A. I. nr. 1.820 A, în care se arăta: „urmare ordinului nostru circular nr. 17.239 A din 13 Septembrie 1941 prin care Ministrul a aprobat să se țină în sinagogi cu ocazia sărbătorilor de toamnă ale religiei mozaice, servicii religioase, avem onoarea a vă face cunoscut că, potrivit dispozițiilor date de către Președinția Consiliului de Miniștri și transmise acestui Departament de către Marele Stat Major cu nr. 974/ 941, în zilele de sărbători evreești nu se aprobă scutire de muncă evreilor din taberele de lucru de folos obștesc”³⁵.

³¹ Idem, *Fond Comandamentul Militar Chișinău*, dosar nr. 9/1941, f. 46.

³² Idem, *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.405/1941-1942, f. 415.

³³ *Ibidem*, f. 890.

³⁴ Idem, dosar nr. 2.410/1941, f. 68.

³⁵ A. N. R. M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 141/1941-1942, f. 107.

Constatând nereguli în ceea ce privește prezența la munca de folos obștească, comandantul Cercului de Recrutare Bălți, locotenent-colonelul Constantin Popovici, a emis un ordin de reglementare, la 2 octombrie 1941, în care se cerea ca „*evreii lipsă de la muncă să fie trimiși în judecata Curții Marțiale, conform art. 37 și 38 din Regulamentul relativ la Statutul Militar al Evreilor. Odată cu aceștia vor fi trimiși în judecată și proprietarii sau întreprinderile care folosesc evrei la munca de folos obștească (...). Evreii cari au fost ofițeri, subofițeri, maștri, submaștri, precum și cei cu 8 clase de liceu vor fi întrebuințați ca supraveghetori la orice detașamente de evrei. Profesioniștii și intelectualii vor fi dați ca șefi de echipe*”³⁶.

Prin adresa Secției a II-a a Marelui Stat Major nr. 17.154 B. din 19 octombrie 1941 se arată că prin întrebuințarea evreilor la muncă, aceștia au posibilitatea să intre în contact cu populația satelor, unde se considera că „*vor încerca să facă propagandă comunistă sau - prin corupție - să obțină anumite beneficii, ori să contamineze cu boale*” [considerăm că ultima formulare în special, ori scoate în evidență o crasă ignoranță privind cunoașterea populației evreiești, ori este dovada unui antisemitism grosier]. Drept urmare, „*în interesul Patriei trebuie luate cele mai drastice măsuri pentru a face imposibilă orice apropiere a evreilor de populația satelor*”, pentru aceasta neadmițându-se ca evreii să locuiască în case românești, cazarea lor urmând să se facă în afara localităților în bordeie sau barăci³⁷.

Pe un raport din 5 noiembrie 1941 privind modul în care se efectua munca obligatorie, mareșalul I. Antonescu a notat următoarele: „*Evreii, după cum era de așteptat, nu au dat rezultat în raport cu efortul făcut. S-au întâmpnat și abuzuri. În contra lor nu ne putem apăra. Este mai bine ca în loc de muncă cu brațele să contribuie cu bani. Să se studieze crearea unui impozit special pentru evrei, să-l plătească în locul muncii obligatorii. Acei care nu pot plăti, vor fi puși la muncă. Odată cu începerea iernii să se renunțe la munca lor. Să se studieze impunerea și renunțarea, cu Ministerul de Finanțe și de Interne și să se facă propuneri*”³⁸.

Secția I a Statului Major al Armatei a întocmit, la 29 noiembrie 1941, o notă privind folosirea evreilor la munca de interes obștească și rezultatele acesteia pe anul 1941. Se constata că „*evreii nu numai că nu au răspuns cu însuflețire la această muncă, fără nici un risc fizic și departe de pericolul războiului, dar au căutat pe toate căile să se sustragă, comportându-se în toate ocaziile ca dușmani ai acestei țări*”, între concluziile care se puteau trage din experiența constatată reținându-se următoarele: 1. „*Evreii ca să scape de această muncă, sunt în stare să facă toate sacrificiile materiale. Este bine deci a se profita de acest lucru, în interesul statului*”, măsura achitării unei taxe de scutire în locul muncii fiind considerată bine venită; 2. „*Aportul lor la muncă este foarte redus, dacă nu sunt organizați și încadrați. (...) În viitor evreii ce nu vor plăti taxa, vor*

³⁶ *Ibidem*, f. 70.

³⁷ D. J. A. N. Tulcea, *Fond Comisariatul de Poliție Isaccea*, dosar nr. 79/1941, f. 675.

³⁸ Mareșalul Ion Antonescu, *Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940 - august 1944)*, - selecție de Vasile Arimia și Ion Ardeleanu -, Editura „Românul”, București, 1992, p. 79.

fi folosiți la munca de interes obștesc, organizați din timp în batalioane de lucrători, bine încadrate. Se sublinia însă că „*aceasta constituie totuși o soluțiune de moment - o amânare - a rezolvării totale a problemei care nu poate fi alta decât îndepărtarea din țară a tuturor evreilor fără nici o excepție*”³⁹.

Prin adresa nr. 58.784/941, Secția I din cadrul Marelui Cartier General a transmis M. A. I. că Marele Cartier General a dispus ca „*Munca de interes obștesc a evreilor aflați în detașamente de lucru deplasate din orașele din care fac parte evreii încetează la 1 Decembrie 1941*”, acești evrei având permisiunea revenirii în orașele Cercurilor de Recrutare din care fac parte, cu excepția celor proveniți din Cercul de Recrutare Prahova, care aveau voie să-și stabilească domiciliul în orice oraș capitală de județ, în afară de regiunea petroliferă și București. Se mai transmitea că, după data de 1 decembrie 1941, evreii puteau fi folosiți „*numai în orașele din care fac parte având voie a locui acasă*”⁴⁰.

Într-adevăr, până la 1 decembrie 1941, evreii din mai multe lagăre și tabere de muncă din țară s-au reîntors în orașele de reședință. În unele tabere situația a rămas însă relativ neschimbată. În adresa nr. 11.210 din 10 noiembrie 1941 semnată de colonelul N. Pătruțoiu, secretar general al Cabinetului Secretariatului General al M.A.I., cu caracter *confidențial*, transmisă Secției I a Marelui Stat Major, se arăta că, în conformitate cu ordinul ministrului Subsecretar de Stat, generalul Ioan (Jak) Șt. Popescu, „*evreii din tabăra Găești și evreii disponibilizați să rămână la dispoziția taberei*”, iar „*evreii inapți să fie lăsați să plece pentru tratare. Numele lor să ne fie comunicate cu indicarea locurilor unde merge fiecare în afară de zona petroliferă și București*”⁴¹.

La 23 februarie 1942, Parchetul Tribunalului Bacău a înaintat Garnizoanei Bacău propunerea trimerii lui Ștrul Schwartz, proprietar al unui atelier mecanic din localitate - și pe Goldenberg Moise, șofer mecanic, Curții Marțiale a Diviziei 21 Galați, într-un dosar care viza fapta de ultraj asupra președintelui Camerei de Muncă din Bacău. Evreii au arătat că au de reparat în atelier mașini ale Regimentului 5 Artilerie Grea Focșani și ale Batalionului 3 Poduri Râuri. Colonelul Gheorghe Praporgescu, comandantul Sectorului Grăniceri din Bacău a fost de acord cu rămânerea lor la atelier pentru continuarea lucrărilor, la Curtea Diviziei 21 fiind trimise numai actele referitoare la constatarea faptei de ultraj⁴².

Prin directivele transmise prin nr. 5.295 M. din 21 aprilie 1942, referitoare la utilizarea evreilor la munca de folos obștesc, mareșalul Ion Antonescu a ordonat să fie trimiși în Transnistria, la muncă grea sau în ghetouri „*evreii care se sustrag de la muncă (prin înșelăciuni, cumpărări, intervenții etc) împreună cu*

³⁹ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I Organizare mobilizare*, dosar nr. 2.410/1941, f. 12.

⁴⁰ D. J. A. N. Tulcea, *Fond Prefectura Județului Tulcea. Serviciul administrativ*, dosar nr. 1.034/1941, f. 47.

⁴¹ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I*, dosar nr. 2.413/1941, f. 5.

⁴² Idem, *Fond Direcția Justiției Militare*, dosar nr. 2.181, f. 788.

*românii care se vor preta la astfel de acțiuni. Evreii care nu execută conștiincios serviciul de muncă. Evreii care vor avea relațiuni intime cu sătencele*⁴³.

Cu toate măsurile anunțate împotriva evreilor care nu se conformau muncii obștești, Marele Stat Major a raportat la 31 mai 1942 că, atât în provincie cât și, mai ales, în capitală, „evreii nu răspund la chemările făcute de către Cercurile de Recrutare”, arătându-se următoarele: „1. Cercul de Recrutare București atât prin chemările individuale cât și prin comunicări prin ziare și radio a chemat pe toți evreii disponibili să se prezinte în zilele de 16 și 17 Mai a. c. în scopul de a-i repartiza la detașamentele de lucru (...). Deși se conta pe un disponibil de aproximativ 4.700 evrei, în ziua de 16 Mai s-au prezentat 29 evrei, iar în ziua de 17 Mai, 150 evrei”. „2. Cercul de Recrutare București a constituit (...) un detașament de 125 evrei. În ziua plecării s-au prezentat numai 80”⁴⁴. „3. Tot Cercul de Recrutare București a înaintat un tabel nominal cu 58 evrei care nu s-au prezentat la muncă, deși li s-au trimis telegrame individuale”. „4. Corpul 4 Armată raportează că Cercul de Recrutare Iași a întocmit 1.500 de plângeri de dare în judecată la Curtea Marțială, pentru evreii care s-au eschivat de la muncă”⁴⁵.

Ca măsură de consecință se propunea trimiterea în Transnistria a evreilor din București și Iași, care se făcuseră vinovați de nerespectarea muncii obligatorii⁴⁶. Situația a rămas însă neschimbată. Prin adresa nr. 206.213 din 13 iunie 1942 Cercul de Recrutare București a informat Marele Stat Major că, în ciuda tuturor eforturilor sale „de a forța pe evrei să se prezinte, sunt zadarnice”⁴⁷.

În urma acestei stări de lucruri, printre evreii care se conformaseră măsurilor stabilite de către autorități în privința muncii obligatorii au apărut atitudini care condamnau nesupunerea celor care ignorau mesajele legii. La 10 mai 1942, un grup de evrei veterani din București s-a adresat mareșalului I. Antonescu arătând că, deși contribuie la munca de folos obștesc, „toate relele care le suferim sunt tot de la evrei, întrucât la Cercul de recrutare este o categorie de evrei care nu își fac datoria, ci din contră cei săraci și cei bătrâni sunt oprimați, iar restul se plimbă nestingheriți lipsind de la datorie”⁴⁸. Aceștia mai arătau că evreii săraci care nu au oferit niciodată bani sunt purtați „nelimitat din Instituție în Instituție”, neținându-se

⁴³ Idem, *Fond Marele Stat Major. Secția I*, dosar nr. 3.022, f. 21.

⁴⁴ *Ibidem*. În Nota nr. 42.071 din 22 mai 1942, șeful Biroului I Recrutare, maior D. Caragea, din cadrul Secției I a Marelui Stat Major, al cărei șef era colonelul E. Borcescu, a arătat că „față de această atitudine intolerantă a evreilor din București (...) propune a se cere Prefecturii de Poliție și Jandarmeriei să execute razii și să scoată cu forța pe evrei la lucru”, *Ibidem*, f. 39. În rezoluția pusă pe acest document, la 23 mai 1942, se menționa: „Este o situație foarte gravă. Chestiunea trebuie tratată mai profund (...). Trebuie luate măsuri mai drastice. (...) La mijloc este o înțelegere a evreilor de a nu se prezenta la muncă”, cf. *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 22, Nota nr. 42.071 din 31 mai 1942.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 29. Comandantul Cercului de Recrutare București era colonelul Constantin Colan, iar șeful Biroului 2 Mobilizare al Cercului, locotenent-colonel Tr. Constantinescu.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 32.

seama că unii lucrează permanent de aproape un an, iar „restul între care se găsesec care nu au făcut nici măcar o zi de muncă (...) se plimbă prin cafenele distrându-se”⁴⁹. Petiționarii nu solicitau altceva decât ca repartizările la muncă să se facă pe contingente și „prin rotație de muncă egală și nepărțitoare”, ținându-se cont de starea de sănătate și în cadrul instituțiilor potrivite cu pregătirea fiecăruia⁵⁰.

În municipiul Constanța au fost folosiți evrei la muncă de folos obștesc în cadrul Primăriei și a diferitelor instituții de stat⁵¹. Potrivit dispozițiilor transmise cu Ordinul Inspectoratului General al Taberelor și Coloanelor de Muncă nr. 7.144/1942, comandanții cercurilor de recrutare au transmis, în luna mai 1942, către toate instituțiile, de stat sau particulare, care beneficiau de munca evreilor că „învoirea, folosirea evreilor în birouri, trimiterea în oraș după cumpărături, lăsarea lor în neactivitate vor fi considerate abateri grave și vor atrage imediat ridicarea lor de la lucru, iar patronii vor fi sancționați”⁵².

Pentru a controla situația evreilor din țară care nu se supuneau muncii obligatorii, Marele Stat Major a solicitat, la 18 iulie 1942, tuturor comandamentelor teritoriale să înainteze tabele cu evreii propuși a fi trimiși în Transnistria împreună cu toată familia. La această solicitare Comandamentul 1 Armată a raportat că cercurile teritoriale Dolj, Romanați, Vâlcea, Făgăraș, Olt, Argeș, Muscel „nu au astfel de evrei”, iar Cercul Teritorial Târnava „are un singur evreu care a dispărut”⁵³.

În conformitate cu ordinul Marelui Stat Major nr. 68.750 din 6 august 1942 „evreii infractori la munca obligatorie” urmau să fie deportați în Transnistria, în lagărul de la Slivina (jud. Oceaș) ⁵⁴.

Din situațiile centralizate de Biroul 10 al Secției I a Marelui Stat Major privind „evreii infractori la munca obligatorie sancționați a fi trimiși în Transnistria și neplecați”, se cunosc sute de cazuri împotriva cărora trimiterea peste Nistru nu a mai fost pusă în aplicare în toamna anului 1942, motivul fiind „suspendarea trimiterii conform ordinului Președinției Consiliului de Miniștri”⁵⁵. Astfel, dintre acești evrei, au rămas în țară 349 aflați în evidența Cercului Teritorial București, 4 în evidența Cercului Teritorial Brăila, 5 în evidența C. T. Vlașca, unul singur (Weinstein Haim) de la C. T. Constanța⁵⁶, 7 de la C. T. Vaslui, 9 de la C. T. Tutova, unul de la C. T. Bacău, 2 de la C. T. Covurlui⁵⁷, 17 de la C. T. Cernăuți,

⁴⁹ *Ibidem*, ff. 32-32 verso.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 32 verso.

⁵¹ D. J. A. N. Constanța, *Fond Primăria Constanța*, dosar nr. 69/1942, f. 14, f. 23.

⁵² *Ibidem*, f. 53.

⁵³ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I*, dosar nr. 3.022, f. 63.

⁵⁴ A. N. R. M., *Fond 666*, inv. 2, dosar nr. 262, f. 8.

⁵⁵ A. M. R., *Fond Marele Stat Major. Secția I*, dosar nr. 3.022, f. 159.

⁵⁶ Listele evreilor, la *Ibidem*, ff. 159-164.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 165.

15 de la C. T. Iași, 6 de la C. T. Botoșani, 2 de la C. T. Roman, unul de la C. T. Baia, 2 de la C. T. Dorohoi⁵⁸, 57 de la C. T. Timiș-Torontal⁵⁹ ș.a.m.d.⁶⁰.

Evreii au fost utilizați în cadrul muncii obligatorii și de către unități germane dislocate în România. Dintr-o *Notă* transmisă la 24 iunie 1942 de Secția a II-a către Secția I a Marelui Stat Major, se cunoaște că, din numărul evreilor trimiși, la solicitarea Comandamentului german, în rada portului Giurgiu, pentru diferite lucrări, au dispărut 42 de evrei în data de 10 iunie 1942 și alți 43 în ziua de 11 iunie 1942. În urma cercetării cazului s-a ajuns la concluzia că aceste persoane au fugit datorită „*răului tratament aplicat de Comandamentul german local (bătăie și mâncare foarte rea)*”, după cum au declarat colegii de muncă ai celor dispăruți⁶¹.

Cazuri de evrei aflați la muncă în diferite zone din țară, care au părăsit locul de prestație, s-au întâlnit și la Detașamentul de Lucru Păuliș - Matca, al Regimentului 7 Pionieri, repartizați prin Cercul de Recrutare Timiș. În iunie 1942, 12 evrei din acest detașament au părăsit cazarma „*prin escaladare și furișare*”. Fiind reținuți, au fost înaintați Cercului de Recrutare Arad, după care „*au fost purtați*” la Legiunea de Jandarmi Arad, Cercul de Recrutare Timiș, Curtea Marțială Timișoara, Cercul de Recrutare Arad, pentru a ajunge din nou în cadrul Detașamentului de Lucru Păuliș - Matca, fără nici o sancțiune. În atenția generalului Gh. Zaharescu, directorul superior și comandantul Geniului Direcției Superioare a Geniului, Serviciul Fortificațiilor din cadrul Ministerului Apărării Naționale, situația a primit din partea acestuia următoarea propunere: „*Să se dea ordin de deportare imediată în Transnistria la muncă grea sau în ghetouri a tuturor evreilor vinovați*”, în conformitate cu Ordinul Marelui Stat Major nr. 82.515/942 de constituire a detașamentelor de evrei⁶².

Prin ordinul circular al Guvernământului Basarabiei nr. 16.619 din 11 august 1942, s-a semnalat un caz „*deosebit de grav*”. Astfel, „*în comuna Atachi (jud. Soroca), notarul comunei a folosit evrei din Detașamentul de lucru local pentru folosul populației (dentiști, coafeuri de dame, meseriași etc) contravenind grav față de restricțiunile cari s-au pus în privința regimului evreilor din Detașamentul de lucru. O asemenea lipsă de înțelegere a situației și acest spirit de abuz nu poate avea decât urmări grave pentru Siguranța Statului*”. În consecință „*se va căuta a se înlătura cu desăvârșire contactul între evreii din Detașamentele de lucru și populația civilă, procedându-se întocmai prescripțiilor date în*

⁵⁸ *Ibidem*, ff. 166-167.

⁵⁹ *Ibidem*, ff. 171-172.

⁶⁰ Alte asemenea liste, la *Ibidem*, ff. 168-169, f. 170, f. 172.

⁶¹ *Ibidem*, f. 37. Dispariția în zilele de 10, respectiv 11 iunie 1942 a celor 85 de evrei consemnați pentru diferite lucrări în rada Portului Giurgiu la cererea Comandamentului german era pusă și pe seama supravegherii insuficiente, paza acestora făcându-se cu un număr redus de jandarmi: un singur jandarm la 30-40 de persoane.

⁶² *Ibidem*, f. 96.

*acest sens Dvs. prin ordinul Nr. 16.619/941, astfel că prin completa lor aplicare să se preîntâmpine urmările ce ar decurge din acest contact*⁶³.

Ilustrativ pentru ceea ce a reprezentat situația evreilor în cadrul mecanismului decizional al autorităților este cazul lui Paul Răsureanu⁶⁴ care, în septembrie 1942, presta munca obligatorie în Caracal, provenind dintr-o familie mixtă cu tatăl evreu și mama de origine germană, fiind botezat creștin și căsătorit tot cu o creștină. Fiind originar din Corabia a solicitat și a obținut autorizația M.A.I. de a reveni în acest oraș. În consecință, a cerut Cercului de Recrutare Romanați să nu mai fie reținut pentru muncă în Caracal, autoritatea acestui cerc neaprobând însă solicitarea pe motiv că în Corabia nu are cui să-l repartizeze la muncă. Mai mult decât atât, Cercul de Recrutare Romanați considera că, prin decizia de a-și muta domiciliul, P. Răsureanu urmărește sustragerea de la muncă și a propus intervenția pentru trimiterea acestuia în Transnistria⁶⁵. Rezoluția aplicată acestei solicitări de către autoritatea Secției I a Marelui Stat Major a fost următoarea: „În conformitate cu instrucțiunile nr. 55.500/942⁶⁶, nu este cazul de a fi trimis în Transnistria. Evreul poate fi folosit și în Corabia, de unde este originar, la nevoi locale având vârsta de 44 ani. De altfel autorizația de a se muta în Corabia a fost dată de Ministerul de Interne”⁶⁷. Așadar, P. Răsureanu, originar din Corabia, presta muncă obligatorie în Caracal sub autoritatea Cercului de Recrutare Romanați. În urma solicitării sale de a se muta în orașul de unde era originar, M. A. I. a aprobat cererea, spre deosebire de Cercul de Recrutare Romanați, care a respins-o, motivând că în Corabia nu are cui să-l repartizeze la muncă. Ajungând în atenția comandantului Comandamentului Teritorial C. 1. A., general Olimpiu Stavrat, cazul a fost înaintat spre soluționare și decizie finală Secției I a Marelui Stat Major, care nu a dat curs propunerii trimiterii în Transnistria a lui P. Răsureanu, aprobând folosirea acestuia la muncă în Corabia.

Din acest caz reies două lucruri: în primul rând faptul că soarta evreilor nu depindea de o singură instituție sau autoritate și, în al doilea rând, că, uneori, destinul unor evrei se putea afla la bunul plac al deciziei autorității în subordinea căroră se aflau. Tocmai însă că prin faptul că hotărârea trimiterii în Transnistria nu era apanajul unei singure autorități, situația evreilor nu a putut fi influențată decisiv de hotărârile unor organe de care evreii depindeau imediat.

Pe raportul Marelui Stat Major nr. 96.443 din 6 septembrie 1942, privitor la controlul prezenței evreilor la munca obligatorie, mareșalul I. Antonescu a pus următorul ordin rezolutiv: „Să se pună ordine prin severe și repetate controluri. Să fie tratați omeneste: hrană, cazare, muncă 8-9 ore maximum. Să se ia cele mai severe măsuri în

⁶³ A. N. R. M., Fond 666, inv. 2, dosar nr. 262, f. 157.

⁶⁴ A. M. R., Fond Marele Stat Major. Secția I, dosar nr. 3.022, f. 81.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 80.

⁶⁶ Instrucțiunile Marelui Stat Major nr. 55.500/1942 se refereau la evreii care urmau să fie trimiși în Transnistria împreună cu familiile pentru încălcarea ordinelor și dispozițiilor autorităților competente referitoare la munca obligatorie, *Ibidem*, f. 64.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 80.

*contra incorecțiilor. Contabilitatea și registrele administrative de prezență și control să fie ținute în perfectă ordine. Să se trimită în Transnistria toți evreii neconștiincioși, recalculanți, dezertori etc., împreună cu familia*⁶⁸.

Potrivit adresei nr. 900.285 din 17 septembrie 1942 a Marelui Stat Major, referitoare la evreii care se ascundeau pentru a nu fi trimiși în Transnistria, se făcea cunoscut că, potrivit Instrucțiunii Generale nr. 555.000/1942 și comunicatului Marelui Stat Major nr. 88.661 din 5 iulie 1942 aprobat de Președinția Consiliului de Miniștri, „în cazul când bărbații evrei infractori hotărâți pentru a fi trimiși în Transnistria nu se prezintă de bună voie sau nu sunt descoperiți de organele polițienești vor fi trimise în Transnistria familiile acestora. (...) Membrii familiei care se vor trimite în acest caz sunt: mama, tata, soția și copiii necăsătoriți ai aceluia căzut în vină, locuind sub același acoperământ; nu vor fi supuși acestei măsuri membrii familiei care execută conștiincios munca obligatorie”⁶⁹. Măsura se cerea aplicată întrucât numărul evreilor „dispăruți, dezertori, nesupuși la muncă” se ridicase, la data de 1 august 1942, la un total de 12.588 de persoane⁷⁰.

În cadrul unei ședințe a Consiliului de Miniștri din 12 octombrie 1942, discutându-se problema trecerilor peste Nistru a unor persoane din Regat, generalul C. Vasiliu, subsecretar de Stat la Interne, a declarat că au fost deportați „evreii care au activat în Mișcarea Comunistă și acei care au făcut mai de mult cereri pentru expatriere, pentru trecerea în Rusia”, dintr-un total de 2.161 din această categorie fiind trimiși 1.538, restul rămânând în țară, o parte dintre aceștia aflându-se în curs de verificare și adunare⁷¹. În privința evreilor care nu se supuneau regulilor muncii de folos obștească, C. Vasiliu a menționat că au fost identificați 14.247 de nesupuși, dar potrivit instrucțiunilor aceștia urmau să plece împreună cu familiile. Se arăta: „Dacă socotim de familie câte 5 membri ajungem la o cifră enorm de mare, care, cred că față de efectivul de evrei din Transnistria, nu o va putea suporta această regiune. Noi am oprit plecarea lor”⁷². Generalul Ion Arhip, subșeful Marelui Stat Major, a subliniat că Marele Stat Major a ordonat să plece în total 554 de evrei din toată țara⁷³.

La începutul anului 1943 s-a constatat același randament redus în privința muncii obligatorii. La 27 ianuarie 1943, Secția I a Marelui Stat Major a informat Ministerul Justiției că, în urma unui control efectuat de către Corpul 2 Teritorial vizând „efectivul evreilor repartizați pentru munca obligatorie la Gările din

⁶⁸ A. N. R. M., Fond 666, inv. 2, dosar nr. 262, f. 158

⁶⁹ *Ibidem*, f. 131.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 132.

⁷¹ Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*.

Guvernarea Ion Antonescu. Vol. VIII (august-decembrie 1942), București, 2004, p. 379.

⁷² *Ibidem*, p. 380.

⁷³ *Ibidem*.

București”, s-a constatat că un număr de 36 de evrei (din care 19 declarați dezertori) „arată o vădită rea voință în executarea dispozițiilor legale”⁷⁴.

Monitorizând munca evreilor, diferiți agenți transmiteau ierarhic informații nu întotdeauna conforme cu realitatea. De exemplu, Serviciul Siguranței din cadrul Inspectoratului Regional de Poliție Chișinău a transmis, la 3 mai 1943, către Poliția orașului Bălți, adresa nr. 3.451, în care atrăgea atenția asupra a două note informative referitoare la evreii care lucrează în cadrul Detașamentul Fălești: „*Avem onoare a vă comunica că în urma anchetei făcute de organele militare la Compania I Drumuri Fălești - în cadrul celor semnalate de Dumneavoastră prin sus numitele note informative - rezultatul a fost negativ. Fiind puși în asemenea situații pe viitor veți pune în vedere organelor Dumneavoastră în subordine - cât mai ales Comisariatului Fălești - de la care au emanat cele două note informative -, fiind audiat ca unul care era însărcinat cu ducerea corespondenței la Compania I Drumuri, a declarat că nu a văzut evreii lucrând la Cancelaria Companiei, adică tocmai contrariu celor ce făcuse obiectul informației. Informația nu trebuie să fie rezultatul unei obligațiuni programate, ci al realității sub raportul preocupărilor profesionale, contrariu ne vom face robi ai corespondenței inutile*”⁷⁵.

În iunie 1943 Direcția Justiției Militare a cercetat cazul unor cereri sustrase de la Serviciul Registraturii de către plutonierul adjutant Dima Dumitru, chiar șeful Registraturii, în complicitate cu Bela Șatova, la instigarea lui Weisman Berll din București, domiciliat pe Strada Progresului nr. 7, care comercializa chiar la propria sa locuință scutirile medicale înregistrate la Cercul Teritorial București cu semnătura maiorului Cornel Pop, șeful Biroului Evrei⁷⁶.

În aceeași lună, prin Nota nr. 324 din de 9 iunie 1943, directorul Justiției Militare, general magistrat Ioan G. Aramă, a prezentat ministrului Apărării Naționale cazul lui Nahman Weissmann (zis Laie), lăsând la latitudinea acestuia hotărârea eliberării evreului din lagărul în care fusese internat din data de 22 ianuarie 1943 la cererea ministrului Apărării Naționale făcută ministrului Afacerilor Interne. La data de 5 octombrie 1942, Weissmann N. fusese condamnat la 4 ani de închisoare de către Curtea Marțială Ploiești, fiind găsit vinovat de înșelăciune, fapt comis în timp ce era rechiziționat pentru lucru la Corpul 5 Teritorial, determinând începerea unor cercetări împotriva câtorva evrei bogați din Bacău, pentru ca mai apoi să le ceară sume mari de bani pentru a interveni pe lângă autoritățile care ordonaseră cercetările, pentru a închide dosarele. S-a dovedit că aceste cercetări nu aveau nimic real la bază, iar ca măsură împotriva evreului, acesta a fost internat în lagăr. M. A. I. a primit repetate cereri de punere în libertate a lui Weissmann N., pe care le-a transmis Direcției Generale a Poliției spre avizare, aceasta considerând că persoana în cauză poate fi pusă în libertate pentru că în instanță nu s-au produs probe de vinovăție împotriva sa, „iar aprecierile cu privire la atitudinea lui ca cetățean și la

⁷⁴ A. C. S. I. E. R., *Fond III*, dosar nr. 577/1943-1944, f. 22.

⁷⁵ A. N. R. M., *Fond 694*, inv. 3, dosar nr. 274, vol 1/1943, f. 66.

⁷⁶ A. M. R., *Fond Direcția Justiției Militare*, dosar nr. 2.399/1943-1944, f. 517.

*activitatea lui ca informator al Corpului 5 Teritorial sunt din cele mai favorabile*⁷⁷. Având în vedere acest aviz ca și desesizarea instanțelor militare care nu au impus faptelor evreului contingenta cu ordinea sau siguranța publică, care să poată atrage sancțiunea administrativă a internării în lagăr, s-a solicitat eliberarea acestuia din lagăr. În urma acestei susțineri, ministrul Apărării a dispus ca Weissmann N. să fie eliberat din lagăr⁷⁸.

De menționat că listele cu evreii care constituiau detașamentele de muncă erau întocmite de oficiile județene ale Centralei Evreilor. În urma izbucnirii unui conflict în cadrul comunității evreilor din Bârlad, Iosif Rabinovici l-a acuzat pe dr. Aron Tudic, președinte al Oficiului Județean Tutova al Centralei Evreilor, că a fost trecut în listele pentru detașamentele exterioare, deși avea 48 de ani, ajungând astfel să lucreze la digul Prut din comuna Drăgulești (jud. Covurlui). A. Tudic era acuzat că prin aceasta a comis „*un abuz de putere în virtutea calității ce deține în orașul nostru și aceasta numai din ură personală, lucru ce l-a declarat familiei mele*”⁷⁹.

Un alt evreu din Bârlad, Didel Moise, care a lucrat pe lângă Centrala Evreilor din localitate, a fost reclamat după război că a avut un comportament defavorabil față de evreii săraci și familiile celor plecați în detașamente de muncă. Conștient de urmările activității sale, după 23 august 1944, D. Moise a plecat din Bârlad în București⁸⁰.

După război, unul dintre procesele privind activitatea desfășurată în legătură cu prestarea muncii obligatorii, a implicat pe Leonard Fromescu (Bercu Froim) - fost președinte al Comunității Evreilor din Târgu-Neamț - și Constantin Repca, fost șef al Poliției din același oraș⁸¹, cunoscuți ca prieteni apropiați. După unele mărturii, aceștia se înțelegeau pe seama populației evreiești, luând bani de la evreii mai avuți pentru a nu fi deportați sau trimiși în detașamente de lucru, în dauna persoanelor sărace. Faptele celor doi nu au putut fi însă demonstrate, în cadrul procesului arătându-se că ambii au avut o atitudine corectă față de evreii din Târgu-Neamț. Nici L. Fromescu și nici C. Repca nu au fost dovediți cu averi personale, toate acuzațiile îndreptate împotriva acestora fiind puse pe seama unor dușmăni personale⁸².

În august 1943, Biroul 10 al Secției I din cadrul Marelui Stat Major a arătat că, în general, evreii sunt utilizați în afara localităților în care își află

⁷⁷ *Ibidem*, f. 658.

⁷⁸ *Ibidem*, ff. 658-658 verso.

⁷⁹ A. C. S. I. E. R., *Fond III*, dosar nr. 685/1943, f. 85.

⁸⁰ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A. C. N. S. A. S.), *Fond Documentar*, dosar nr. 136/1949-1950, f. 44. Despre Didel Moise se știa că în trecut nu avusese nici o apartenență politică, însă tatăl său a făcut politică liberală.

⁸¹ Procesul s-a desfășurat la Curtea București, Secția I Penală, în dosarul nr. 305/1949, *Ibidem*, ff. 60-61.

⁸² *Ibidem*, f. 63. Ambii inculpați au fost achitați prin Decizia nr. 1.710 din 22 iunie 1949 a Secției I a Curții Penale București.

domiciliul, după cum urmează: 15.000 în folosul armatei, 8.000-9.000 în folosul celorlalte instituții de Stat (C. F. R., Ministerul Lucrărilor Publice, Consiliul de Patronaj etc)⁸³.

În timpul războiului, autoritățile au primit o serie de cereri din partea unor evrei care solicitau, pentru motive bine întemeiate, scutirea de munca obligatorie. Haimovici Zolman din orașul Tulcea scria, în 1944, într-o cerere adresată comisarului general pentru reglementarea problemei evreiești, că se află la muncă obligatorie de la începutul războiului, în prezent în detașamentul exterior „Transnistria”, ca și fratele său Haimovici Avram. Acesta arăta că este cetățean român, cu părinți stabiliți în Dobrogea din timpul stăpânirii otomane, fiind evacuat în anul 1941 din comuna Mahmudia, județul Tulcea. Tatăl său luase parte activă la primul Război Mondial, fiind rănit în luptă. Serviciul militar și-l satisfăcu-se la Regimentul 2 C. F. R., contingentul 1931. Se solicita eliberarea adevărîței de scutire de munca obligatorie și exercitarea profesiei ca meseriaș ceasornicar și vânzător la magazinul lui Digran N. Iseian din Tulcea, Str. Regina Elisabeta nr. 44⁸⁴.

Revenirea în localitățile de domiciliu a evreilor care prestaseră munca obligatorie în Transnistria sau în Basarabia a ridicat în unele cazuri probleme autorităților polițienești. Astfel, în conformitate cu ordinul Direcției Generale a Poliției nr. 31.667 S. din 30 decembrie 1944, inspectoratele de Poliție erau solicitate să aresteze un număr de 6 evrei, care dețineau adevărîțe că au efectuat munca în detașamentul Cimișlia - Cetatea Albă, de unde li s-a aprobat plecarea la data de 18 mai 1944 și care, după ce încasaseră, de la Prefectura județului Buzău⁸⁵, drepturile pentru a fi repatriați, au dispărut. Se considera că aceștia intenționau să procedeze similar și în alte localități⁸⁶.

Într-o concluzie sumară, apreciem că nu putem considera că impunerea populației evreiești la munca de interes obștesc sau obligatorie ar fi prezervat această comunitate. În condițiile în care statutul militar nu le permitea înrolarea în Armată și participarea pe front, corvezile prestațiilor fizice au conturat în mare măsură situația populației evreiești din România anilor 1940-1944. Dincolo de subterfugile asumate și de mai multe cazuri particulare, munca obligatorie a reprezentat, fără dubii, un calvar pentru etnicii evrei și cunoscând contextul privării de drepturi, într-o anumită măsură, această impunere a fost și un mijloc de supraviețuire, în condițiile renumerării prestațiilor. O privire extinsă și

⁸³ A. M. R., *Fond Ministerul de Război (M.Ap.N.). Secretariatul General*, dosar nr. 3.244/1943-1944, f. 240.

⁸⁴ A. C. S. I. E. R., *Fond III*, dosar nr. 727/1944, f. 152, ff. 152-152 verso. În acest dosar există mai multe cereri asemănătoare cu cea a lui Zolman Haimovici.

⁸⁵ Despre detașamentele de muncă obligatorie în județul Buzău, la Mădălina Oprea, *Evreii din Buzău sub regimul antonescian (1940-1944)*, Evenimentul Românesc Grup, Buzău, 2005, pp. 133-157.

⁸⁶ D. J. A. N. Constanța, *Fond Chestura Poliției Tulcea*, dosar nr. 18/1944, f. 219.

obiectivă asupra fenomenului, ne pune înaintea evidențelor tabloului cenușiu care descrie suferința graduală cunoscută de evreii de lângă noi.

GÂNDIREA KERIGMATICĂ ÎN SPIRITUALITATEA BIZANTINĂ

Dr. Adriana CÎTEIA *

La pensée kerigmatique dans le spiritualite byzantine

Resumé: La pensée kerigmatique s'est manifestée dans l'Empire Byzantin non seulement dans la domaine religieux, mais aussi dans celui politique. La pensée kerigmatique est prospective, qui s'oriente constamment vers un avenir difficile à établir, eschatologique. Ayant pour source d'inspiration profonde le Nouveau Testament et la nécessité du missionarisme chez les peuples païens, la pensée kerigmatique s'est mise au service de l'idéal universaliste byzantin. Cet article se propose de présenter les étapes de la formation de ce type de pensée et l'argumentation néotestamentaire.

Keywords: kerigma, eshaton, apokatastaza, teritorialitate

Istoria spiritualității bizantine poate fi abordată și argumentată atât circular, pornind de la premiza că sistemele de idei sunt un produs secundar al sistemelor de tip economic, social, politic, cât și din punct de vedere informațional. În primul caz, analizăm istoria gândirii creștine din perspectiva compromisului necesar între Biserică și Stat, la nivel instituțional, și politic. În cel de-al doilea caz analizăm evoluția creștinismului din perspectiva „informației” oferite de *Noul Testament*, cu un impact hotărâtor asupra unei multitudini de indivizi, care au devenit treptat o comunitate. Această informație neotestamentară este analizată în context instituțional, și transmisă continuu prin tradiție. Transmiterea pe cale scrisă erodează însă tradiția, supunând mesajul evanghelic unei analize continue¹.

Abordarea creștinismului din perspectivă strict psihologică, în încercarea de a ocoli orice explicație cu caracter sistemic, circular, poate duce la concluzii care limitează sfera de înțelegere a unor concepte fundamentale pentru Biserica creștină. De exemplu asceza, înstrăinarea de lume, formularea celor opt păcate capitale, a *Fericirilor* ar putea fi înțelese ca expresii ale unui anti-hedonism; doctrina păcatului originar ar putea fi interpretată ca o consecință a premisei că natura umană este rea, de aici până la dualism nemaifiind decât un pas. Sistemele

* Lect. univ. dr. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” Constanța.

¹ Ioan Petru Culianu, *Jocurile minții*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 278.

de gândire necesită o abordare în propria lor dimensiune și apoi circular. Ele există sincron în context logic și impun integrarea istorică.

Creștinismul a provocat o veritabilă „revoluție ontologică”, înlocuind vechea viziune despre lume, cu una nouă, fundamentată pe *apokatastază*, pe îndumnezeirea firii umane- *theosis*, la care s-a adăugat o reformulare a principiului antropocentric, datorată sintagmei biblice referitoare la crearea omului după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Principiul antropocentric postulează existența unei corelații intenționale între Lume și Om, pornind de la mitul biblic al *Genezei*. Variantele mitului oscilează între versiunea rabinică (lumea a fost creată pentru cei drepiți), și versiunea carteziană (a Dumnezeului care asigură rațiunii umane calitatea de a înțelege lumea, în ciuda incompatibilității dintre ele)².

Filosofia creștină nu prezintă lucrurile așa cum sunt, ci așa cum ar trebui să fie sau cum vor fi. Perspectiva *kerigmatică* a determinat o îmbogățire gradată a limbajului de factură dogmatică, prin apariția unor termeni valabili doar în afara contextului cronologic convențional. Limbajul apocaliptic, limbajul *Parousiei* este destinat unei noi comunități, în care granița dintre divin și uman a fost abolită. Dogmatica creștină a impus un standard absolut după care pot fi validate sau invalidate anumite concepte. Acest standard transgresează limitele regionale, căpătând un caracter universal. Tot ceea ce nu corespunde tiparului dogmatic niceean a fost catalogat drept erezie. Sunt binecunoscute divergențele care au determinat prelungirea polemicii christologice până în pragul crizei iconoclaste³. Filosofia și dogmatica creștină nu au un caracter pur cognitiv. Ele nu investighează, ci justifică o relație dată: aceea a lui Dumnezeu cu lumea, a comunităților creștine între ele și în ele.

Prizonier între limitele păgâne ale Nefiindului, între ceea ce a fost și ceea ce nu este încă, omul antic a redescoperit semnificațiile virtualității absolute, în conceptul de contemporaneitate progresivă cu Iisus Christos, redefinindu-și limitele în sens metaontic: înainte și după *Parousia*. Conceptul de teritorialitate și-a pierdut valoarea în favoarea ecumenismului primar, a extinderii limitelor cetății terestre prin creștinare, până la confundarea cu Cetatea lui Dumnezeu.

Afectivitatea a fost profund resemnificată, în sensul dorului de Dumnezeu, singurul sentiment real, peren, din care curg ca niște lacrimi de mir iubirea de aproapele, iertarea, *penthos*-ul. Hermeneutica Sinelui⁴ evoluează către căutarea lui Dumnezeu, într-un perpetuu pelerinaj între propria ființă și metaonticul divin. „Străin și călător pe pământ” omul contemporan în orice coordonate *cronotopice* cu Iisus Christos s-a redescoperit la picioarele Golgothei. Ontologia creștină este o ontologie a dorului de Dumnezeu, de paradis, de starea anterioară păcatului primordial, a dialogului continuu dintre Creator și Creația Sa. Limitele dialogului divino-uman s-au restrâns de la limitele Paradisului, la

² *Ibidem*, p. 185-186.

³ Theodor Damian, *Implicațiile spirituale ale teologiei icoanei*, Editura Eikon, Cluj- Napoca, 2003, p. 112-119.

⁴ Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 303-377.

limitele conștiinței religioase a fiecărui creștin. *Diastema*- distanța dintre Dumnezeu și lume este anulată de dor.

Într-o societate care nu își acceptase pe deplin propria istoricitate, în care conceptul de timp balansa între *chronos*⁵ (timpul uman), *kairos*⁶ (timpul divin, timpul Împărăției lui Dumnezeu) și *aion*⁷ (veșnicia), creștinismul a venit cu propunerea metaistoricității, a contemporaneității progresive cu Iisus Christos. Într-o societate care nu își definea propria ființă decât prin stromatism, creștinismul a adus ideea metaonticului a **Celui ce Este** (expresia katafatismului absolut), a Superfiindului care se împarte și rămâne Unul în trei *ipostasuri*, care își păstrează esența (*ousia*) unitară deși este triplu manifestat.

Faptele Apostolilor reprezintă exemplul cel mai grăitor de organizare și de definire a personalității comunității creștine precum și de argumentare a doctrinei misionarului perpetuu ca expresie a gândirii *kerigmaticice*. În *Fapte* 1:8 și 3:25, Iisus își anunță apostolii că vor mărturisi Cuvântul până la marginea pământului: ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς. Greutatea efortului misionar este subliniată de mențiunea că înainte de Cincizecime „numărul fraților era ca la 120”⁸. Idealul misionar a depășit după Cincizecime orice barieră de limbaj; apostolii au început propovăduirea „în alte limbi”- ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέροις γλώσσαις. Așadar, limbajul se identifică cu conținutul și structura cunoașterii. Limitele sale sunt depășite și devin limitele realității accesibile, ale spațiului virtual de creștinare. Glosolalia anunțată și demonstrată în *Fapte* 2,4-12, care miră și tulbură mulțimea are ca scop apropierea realității trăite de realitatea ultimă-de *eshaton*⁹. Fapta ca funcție cognitivă este înlesnită prin înlăturarea limitelor impuse de limbaj. Consecința a fost sporirea comunității creștine după primul discurs *petrin* cu încă 3000 de credincioși¹⁰, care și-au vândut averile și le-au împărțit „având totul în comun”- εἶχον ἅπαντα κοινὰ. După al doilea discurs, numărul credincioșilor s-a ridicat la 5000¹¹.

Etapela organizării comunității creștine sunt ușor de surprins în *Fapte*. În 6,5 sunt aleși cei șapte diaconi. Afirmarea din *Fapte* 6,7:” și cuvântul lui Dumnezeu creștea, și se înmulțea foarte numărul ucenicilor- καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἤρξανεν καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν demonstrează rolul limbajului de vas al cunoașterii¹² și al apropierii de Dumnezeu. Numărul ucenicilor crește direct proporțional cu efortul misionar astfel încât gândirea

⁵ Matei 2,7 ; Marcu 2,19 ; 9,21 ; Luca 1,57 ; 4,5 ; 8,27 ; Ioan 5,6 ; 7, 33.

⁶ Matei 8, 29 ; 11, 25 ; 13, 30 ; 24, 45 ; 26, 18 ; Marcu 1, 15.

⁷ Matei 6,13 ; Luca 1, 70 ; 1, 33 ; Ioan 9, 32, Rom. 1, 27 ; Gal. 1, 5 ; Ap. 1, 6.

⁸ *Fapte* 1, 15

⁹ N. Matsoukas, *Introducere în gnoseologia teologică*, Editura Bizantină, București, 1997, p. 67-73.

¹⁰ *Fapte* 2, 41.

¹¹ *Ibidem* 4,4.

¹² N. Matsoukas, *op. cit.*, p. 63.

creștină se transformă în structura de rezistență a comunităților în expansiune. Limbajul curent se adaptează gândirii kerigmatice, așa cum se poate observa în structura celor trei discursuri *petrine* centrate pe motivul Învierii. Ușurința cu care limbajul comun capătă aspect dogmatic și consecințele acestui proces, creșterea numărului ucenicilor reprezintă mărturia transformării unei realități imediate (Patimile și Învieria lui Iisus Christos) în tradiție. Tradiția- *paradosis* este așadar înțeleasă în sensul contemporaneității progresive cu Iisus Christos.

„Darul limbilor” din *Fapte* 2,4 oferă neamurilor pământului posibilitatea de a-și descoperi caracterul *logosic*, capacitatea de a exprima inexprimabilul. Discursul *petrin* explică renașterea prin participarea directă la experiența transcendentului: minunile, vindecările, chemarea lui Saul¹³. Deja din capitolul 8 al *Faptelor* este folosit termenul de Biserică- *ἐκκλησία*. În 14, 13 este menționată hirotonia preoților, iar în 13, 48¹⁴ este pus deja semnul identității între spațiul perceput: Cipru și Antiohia Pisidiei din prima călătorie misionară a lui Pavel și Barnaba, și cel conceput, spațiul virtual de evanghelizare. Distanța dintre ideal și experiența nemijlocită este anulată simplu, dar ferm. Firescul afirmației „ neamurile pământului auzind se bucurau”- *ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαριον* înlocuiește conceptul de spațiu cu sentimentul general al apartenenței la Biserica lui Christos.

Din *Fapte* nu se deduce existența unei conștiințe a spațiului concret, ci doar o actualizare continuă de către apostoli a sentimentului participării la divin într-un spațiu conceput prin cuvintele lui Iisus: „ și îmi veți fi mie martori în Ierusalim, și în toată Iudeea, și în Samaria, și până la marginea pământului”. Termenul *ἐσχατον* din *Fapte* 1,8 nu desemnează un spațiu concret, ci un metaspațiu care presupune mereu un „dincolo” necesar în efortul apropierii de Dumnezeu. Spațiul kerigmatic desemnat prin cuvintele Mântuitorului este un spațiu virtual care nu se epuizează¹⁵.

Prin structura lor (itinerariul apostolic, discursurile lui Petru, Ștefan și Pavel, informațiile despre organizarea comunităților creștine în mediul iudaizant al celei de a doua jumătăți a secolului I) *Faptele Apostolilor* oferă un model creștin, un cadru care conferă semnificație istorică perioadelor următoare. Cuvintele lui Iisus din *Fapte* 1,8, utilizarea termenului *esbaton* traduc experiența religioasă prin angajare totală, față de întregul univers¹⁶.

Limbajul creștin este testat prin experiență. Extrapolând afirmația lui Fr. Ferré că limbajul religios nu poate fi pur noncognitiv¹⁷ putem afirma caracterul cognitiv al limbajului *Faptelor* demonstrat de discursurile lui Petru, Ștefan și

¹³ C. G. Jung, *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, Editura Trei, București, 2003, p. 125.

¹⁴ „Iar neamurile pământului auzind se bucurau și slăveau cuvântul lui Dumnezeu”.

¹⁵ Th. Ribot, *Psihologia conceptelor*, Editura Iri, București, 2002, p. 144-153

¹⁶ Normann Geisler, *Apologetică creștină*, Societatea Misionară română, Wheaton, Illinois, USA, 1993, p. 125.

¹⁷ Fr. Ferré, *Language, Logic and God*, Harper and Row, 1969, *passim*.

Pavel. Modelul creștin pe care îl oferă *Faptele Apostolilor* anulează distanța dintre realitate și observator prin asumarea contemporaneității cu Iisus Christos. Textul este structurat pe trei nivele, corespunzătoare etapelor de maturizare a gândirii kerigmatice:

1. afirmațiile care conturează simbolul metafizic preluat din Evanghelii- cu accent pe Luca- respectiv Crucificarea și Învierea, pe care se centrează ulterior discursurile petrine,

2. modelul oferit de *Faptele Apostolilor* 19, 26: „ și voi **vedeți** și **auziți** că nu numai în Efes ci aproape în toată Asia, Pavel acesta **convîngând, a întors multă mulțime**”= και θεωρεῖτε και ἀκούετε ὅτι... Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανόν ὄχλον. Așadar, actul de a convinge-πεῖτω se bazează pe propovăduire- διαλέκτω , deci pe modelul metafizic oferit de Scriptură (la tesaloniceni , Pavel a grăit din Scripturi trei sâmbete consecutiv), pe experiența personală (convertirea sa povestită iudeilor în capitolul 22), dar și prin faptele sale culminând cu învierea lui Eutihie din Troa (capitolul 20). Acestea sunt componentele fundamentale în convertirea mulțimii- μεταστροφή.

Afirmația „voi vedeți și auziți” - θεωρεῖτε και ἀκούετε induce ideea participării directe a tuturor comunităților la actul unei noi convertiri, a mărturiei colective în favoarea veridicității faptelor și cuvintelor apostolilor, a eficacității Cuvântului lui Dumnezeu (Fapte 12,24) ca instrument de abordare a tuturor aspectelor experienței umane¹⁸.

Așadar credința creștină fundamentată inițial pe minuni și fapte s-a consolidat prin acceptarea unor modele. Ea este o credință a revelației și rațiunii asumată în mod liber¹⁹.

Faptele Apostolilor demonstrează că în creștinism, ca învățătură revelată nu s-a putut începe de la o credință necondiționată. Ea a fost propovăduită ca *fides historice illicita*, întemeiată pe o avangardă de erudiți ai Scripturii, apostoli și clerici²⁰. Față de iudaism- religie statutară, creștinismul își afirmă prin glasul primului propovăduitor caracterul moral și legătura implicită cu rațiunea care au asigurat succesul activității misionare în toate epocile²¹

3. funcțiile cognitive și noncognitive pe care se întemeiază limbajul religios.

Istoria Imperiului Bizantin demonstrează că raportul dintre *kerigma* religioasă și cea politică s-a menținut constant, în definirea raporturilor dintre *ethnos* și *laos*, dintre creștini și păgâni, precum și în filosofia granițelor, percepute ca limite artificiale între spații destinate a fi asimilate de Imperiu.

¹⁸ N. Geisler, op. cit., p. 127; Kant, *Religia în limitele rațiunii pure*, Editura Humnitas, București, 2004, p. 142-152.

¹⁹ *Fapte* 14,4: „și mulțimea din cetate s-a dezbinat, și unii țineau cu iudeii iar alții țineau cu apostolii” ; 17,34: „iar unii bărbați...au crezut”; 19,9 „dar fiindcă unii erau învârtoșați și nu credeau...”

²⁰ Kant, op. cit., p. 228-232.

²¹ *Ibidem*, p. 234.

OMUL MODERN ÎNTRE LIBERTATEA CREȘTINĂ ȘI LIBERTATEA FILOSOFICĂ

Drd. Corneliu-Dragoș BĂLAN*

Modern Man between Christian Freedom and Philosophical Freedom

Abstract: Liberty is an innate attribute and significant for the human being. This means that liberty is an innate gift. However, the human being doesn't have absolute freedom and he isn't given this freedom the moment he is born once and for all, from the moment he was born as a human being. That is why we can say that man has just an way to freedom, way that he must develop by his own effort.

Christianity maintains that each person, as a human being has the freedom as part of his nature. Also, Christianity was the first that stated that man was created after the image of God. That is why freedom is not a foreign term for Christianity. The authentic liberty of human personality is primary Christian as the ancient world was only aware of the public freedom and not the individual one, it knew just the public freedom. The different philosophic conceptions about freedom, but also the different ways of manifestation of freedom proved its ephemeral characteristic along the time.

The church is the place of true freedom development. There's no real freedom or salvation outside the church. The church is in a relation with the whole world. That means that its freedom is in relation with each person and the whole nature's freedom. Perfection one's freedom depends on one's love for God; also, it consists in the union of the human will with the divine will in the name of Jesus Christ.

Keywords: Christian freedom, philosophical freedom, political freedom, grace, human being, church.

Libertatea este un atribut originar și existențial al omului. Aceasta înseamnă că libertatea este un dat originar. Omul însă, nu are libertatea absolută și nici nu îi este dată, odată pentru totdeauna, din momentul nașterii sale ca ființă. De aceea, putem spune că omul are numai o disponibilitate către libertate, pe care trebuie să o dezvolte prin efort propriu.

Conceptul de libertate a fost înțeles diferit în antichitate. Astfel, în lumea greacă clasică, libertatea aparținea doar câtorva indivizi. În Atena, doar cetățenii liberi erau cu adevărat considerați liberi, nu și sclavii și străinii. Istoria lingvistică a cuvântului „*libertate*” demonstrează originea sa în societatea proprietarilor de sclavi. Într-o astfel de societate numai stăpânul este liber, sclavii, femeile și copiii, peste care el stăpânește sunt fără libertate.

* Asist. univ. drd., Facultatea de Teologie, Universitatea „Ovidius” Constanța

De-a lungul timpului, fiecare ideologie a pretins că apără și promovează libertatea, dar totodată o definește în mod diferit. Accepțiunea unui conservator clasic asupra libertății diferă de aceea a unui liberal tradițional, spre exemplu.

Creștinismul afirmă că orice om, ca persoană umană, posedă libertatea în natura sa. De asemenea, creștinismul a fost dintâi care a privit fiecare persoană ca imagine (*chip*) a lui Dumnezeu. Astfel, pentru creștinism, libertatea nu e nicidecum un termen străin. Unul din marii filosofi ai perioadei moderne, Hegel afirma că *principiul libertății s-a născut o dată cu creștinismul*¹. Datorită „*chipului lui Dumnezeu*” din el, omul depășește limitele vieții pământești și tinde la infinit să urce în unirea personală cu Arhetipul. El este chemat să trăiască teocentric, iar dacă Îl refuză pe Dumnezeu printr-o hotărâre liber consimțită, se refuză și se distruge pe sine însuși. De aceea, ca omul să se mențină ca și „*chip*” al lui Dumnezeu, între om și Dumnezeu trebuie să fie o comuniune continuă, o relație vie, în care să fie activ nu numai Dumnezeu, ci și omul.

Adevărata libertate e robia liber acceptată a binelui, a iubirii altuia, a iubirii față de altul, dar și a obligației benevole față de binele aproapelui, de Dumnezeu care ne cere să slujim binelui celorlalți și binelui nostru adevărat. Pentru că numai în condițiile libertății adevărate există slujire adevărată. Există „robia” iubirii, care e în același timp adevărata libertate. Iubirea este o „revărsare a binelui”. Adevărata libertate trebuie înțeleasă în sensul comunicării de sine a binelui.

Unul din conceptele prin care caracterizăm lumea modernă este fără îndoială cel de *libertate*. Libertatea originară, care era esențială omului a fost pervertită prin păcatul protopărinților. Omul zilelor noastre a devenit rob al păcatului, al falsității și al iluziei. Totuși, libertatea originară a ființei umane nu a fost total anulată. Prin urmare, astăzi, libertatea umană există, dar însăși noțiunea de libertate fiind greșit înțeleasă, idealul libertății spre care tinde omul nu este cel revelat, ci unul inventat de om. În acest studiu voi căuta să prezint diferențele dintre ceea ce a însemnat conceptul de libertate, de-a lungul timpului, în diferitele curente filosofice și ceea ce reprezintă noțiunea de libertate creștină.

I. PROBLEMATICA FILOSOFICĂ A LIBERTĂȚII

I.1. Interpretările libertății

În dezbaterea teoretică a problemelor libertății s-au propus în istoria gândirii filosofice mai multe tipuri de soluții.

O primă interpretare este cea în care apare *libertatea-spontaneitate*². Ea este prezentă la gânditorii care identifică libertatea în actele unice, irepetabile, izvorâte din impulsuri vitale sau emoționale, sustrate constrângerilor exterioare.

¹ G. W. F. Hegel, *Vorlesungen uber die Philosophie der Geschichte* (H. Glockner, ed. vol II), 45f.

² J.S. Mill, *Despre libertate*, Ed. Humanitas, București, 1996, p. 67.

Este libertatea-capriciu, libertatea bunului-plac, cea mult comentată de filosoful francez Henri Bergson: „*Sentimentul libertății este concrescut cu însăși ființa noastră în așa măsură încât nici eforturile și nici cele mai severe analize, nu sunt în stare să-l distrugă*”³.

Analizând fenomenul libertății, Bergson definește condițiile unui act liber. „Actul este liber atunci când este produs de eul profund în totalitatea sa. El este generat de multiplicitatea calitativă a duratei pure, care conține în ea întregul trecut al eului în unitatea sa”⁴. După analiza mai multor situații, filosoful francez conchide că numai dacă trăim în durată pură și nu în spațiu-timp, suntem capabili să săvârșim un act liber, ceea ce înseamnă că putem lua o decizie din adâncul întregii noastre ființe.

Libertatea în concepția lui Bergson este înfățișată cu două atribute esențiale: *spontaneitate* și *originalitate*.

Mai întâi, *libertatea este spontaneitate*. Omul este liber dacă acțiunea sa nu se constituie prin mijlocirea cumpănirii de motive, ci răsare direct din dezvoltarea intimă a conștiinței. Filosoful distinge diferite grade ale libertății. Un act apare cu atât mai liber, cu cât rădăcinile sale coboară mai adânc și se dezvoltă din serii mai bogate ale duratei intime. Omul se eliberează cu atât mai desăvârșit, cu cât faptele lui exprimă și își trag puterea din straturi mai bogate și mai profunde ale sufletului său. „Libertatea nu este nicidecum redusă la spontaneitatea sensibilă”⁵. Pentru om, ca o ființă gânditoare, actul liber reprezintă o sinteză de sentimente și idei. Libertatea nu exclude rațiunea, o include și o constituie ca o parte esențială a fructului ei copt, conform filosofiei lui Bergson.

Cât privește *originalitatea* ca atribut al libertății, aceasta este caracterizată de Bergson astfel: „Suntem liberi atunci când actele noastre emană din personalitatea noastră întregă, atunci când o exprimă și când au acea indefinibilă asemănare cu cea pe care o găsim uneori între operă și artist”⁶. Liber este omul care anulează în sine tot ce a putut împrumuta și tot ce se impune, toate automatismele și convențiile care îl limitează, pentru a străbate până în centrul ființei sale. Caracterizând astfel libertatea, filosoful conchide: „*actele libere sunt rare*”⁷.

O a doua modalitate de interpretare este *libertatea-indiferență*. O găsim anticipată de stoici și este reluată în secolul al XIII-lea în formula lui Duns Scott: „*liberum arbitrum in differentiae*”⁸.

³ Cf. Corneliu Sârbu, *Curs de Teologie Fundamentală*, vol. II, curs dactilografiat, p. 349.

⁴ Ramona Bujor, *Sartre. Un filosof al libertății umane*, Ed. Lumen, Iași, f.a., p. 178.

⁵ Clara Dan, *Intuiționismul lui Henry Bergson în lumina contemporaneității*, Ed. Științifică, București, 1996, p. 74.

⁶ Henri Bergson, *Essais sur les donnees immediates de la conscience* apud Ion Brucăr, *Filosofia lui Bergson*, Ed. Antet, București, 2001, p. 52.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Paul M. Cohen, *Freedom's moment. An essay on the French idea of liberty from Rousseau to Foucault*, University of Chicago Press, 1997, p. 103.

Libertatea este definită ca facultatea de a decide fără a fi determinat de nici un mobil sau motiv. Ea presupune un act voluntar de dominare a impulsurilor și a pasiunilor, eliberarea de prejudecăți și iluzii, de orice solicitări constrângătoare asupra eului, care ar putea să privilegieze un mobil de acțiune față de altul. Nu indiferența involuntară sau patologică, ci indiferența deliberată, voluntară este indiciul unei asemenea libertăți.

A treia interpretare a conceptului de libertate tratează libertatea inclusiv ca *libertate existențială*. Ea reprezintă o dominantă a unor analize ample, efectuate de gânditori cu formație spirituală eterogenă, dar care, grosso modo, pot fi subsumați unuia dintre cele mai semnificative curente ale filosofiei contemporane: existențialismul.

Punctul de plecare al concepției existențialiste despre libertate este *omul*, cu trăsăturile lui, cu experiențele lui de viață. Omul în concepția filosofilor existențialiști devine o ființă tensionată emoțional și cu o alcătuire completă globală.

Astfel, pentru existențialism, libertatea devine un „dat ontologic”, o structură constitutivă și inalienabilă a omului, fiind centrată pe experiența trăită a ființei umane. Ceea ce are pozitiv existențialismul, chiar și în forma lui existentă, reprezentată de Heidegger și J.P.Sartre, este recunoașterea omului ca libertate, deci ca spirit. Dar teza că omul ca existență, ca libertate „nu presupune nici o esență, nu implică nici o natură prealabilă, că în libertate nu sunt cuprinse anumite valori și vreo obligație, nu se poate susține”⁹.

Conform opiniilor existențialiste, omul în fața lui Dumnezeu își deschide căile binelui și ale creației, se reabilitează. Lupta dintre spirit și materie, dintre bine și rău se dă pe un fond instabil care nu este gata făcut, ci este o stare de tensiune cu un pronunțat *caracter tragic*. Numai contactul cu Dumnezeu, care înseamnă adevăr și dragoste, eternitate, poate salva omul¹⁰.

Din punct de vedere ortodox însă, poziția omului în lume, creat printr-o libertate originară și aderare divină, este complexă și plină de responsabilitate. Omul poate face tot ceea ce vrea, dar e dator să facă ce i se indică prin elementele amintite ale firii lui. El este dator să se întărească în libertatea lui, dar asta nu înseamnă că trebuie să devină rob al patimilor lui.

Sfântul Maxim Mărturisitorul consideră că tocmai nevoia de a alege este o imperfecțiune: liberul arbitru este mai degrabă o lipsă decât o independență, este urmarea inevitabilă a căderii. Aceași concepție o are și filosoful modern Louis Lavelle, reprezentant al existențialismului. Dogma hristologică vede în voință o funcție a naturii. Sfântul Grigorie de Nazianz spune: „Dumnezeu l-a onorat pe om, când i-a dat libertatea, ca binele să aparțină personal celui care-l

⁹ Dumitru Stăniloae, *Starea primordială a omului în cele trei confesiuni*, în „ORT.”, nr. 3, 1956, p. 343-344.

¹⁰ Cf. Martin Heidegger, *Ființă și timp*, trad. de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Ed. Humanitas, București, 2006, p. 66-70.

alege, nu numai celui care a pus începuturile binelui în natură”¹¹, iar Evdokimov precizează: „omul este liber, pentru că este chipul libertății dumnezeiești și de aceea are puterea de a alege”¹².

Sartre este un existențialist ateu, adică respinge existența lui Dumnezeu și consideră că omul își primește existența de la părinți și că „apariția” ei este un accident. Faptul că nu există o transcendență, face să nu aibă cine să îi prescrie omului o esență; astfel Sartre subliniază faptul că omul este liber ontologic, își dă singur o esență. Prin urmare, conform filosofului francez, „existența precede esența, esență care este caracterizată de actele omului”¹³. Sartre susținea că *omul este liber absolut, ceea ce înseamnă că este responsabil absolut*. Există trei stări, în viziunea autorului personajului Antoine Roquentin, care anulează posibilitatea de a alege: fuga, magia și frica. Cu toate acestea, cele trei stări sunt rezultatul unei alegeri anterioare libere, deci practic nu anulează libertatea umană¹⁴.

Sartre, analizând spaima amețitoare, angoasa care-l cuprinde uneori pe om, consideră că ea e conștiința omului, că stă în libertatea lui să hotărască ceva împotriva a tot ceea ce a devenit până acum (a naturii sale), că libertatea lui nu poate fi determinată de nimic, că stă deasupra unui gol, a unui neant. Spaima aceasta amețitoare e conștiința ce apare deodată în om, că se poate arunca, prin libertatea lui, în vid, fără ca cineva sau ceva să aibă puțința să-l rețină, pentru propria sa voie¹⁵.

Cea de-a patra interpretare a libertății este *libertatea de acțiune*. Libertatea nu mai apare acum ca o facultate originară, aparținând în mod egal tuturor oamenilor, ci ca un privilegiu al aceluia care s-a eliberat de constrângeri exterioare și de servituți interioare (ignoranță, pasiune oarbă, impulsuri instinctive, prejudecăți) putând realiza liber tendința conștientă către îndeplinirea scopurilor asumate.

Dar, întrucât aceste scopuri nu reprezintă rezultatul subiectivismului sau bunului plac al omului, ci apar din condiții obiective ale vieții omului, libertatea de acțiune în realizarea scopurilor depinde de măsura în care necesitatea a fost cunoscută și interiorizată în mobilurile acțiunii. Astfel înțelegem, libertatea marchează trecerea de la planul ignoranței la planul cunoașterii. Aici putem plasa și ideile filosofice ale lui Kant, referitoare la libertate. Astfel, filosoful german face distincție între cele două planuri existențiale: fenomenon și noumenon. Caracterul poate fi el însuși: fenomenal (caracter sensibil) supus tuturor legilor determinării cauzale și noumenal (caracter inteligibil) gândit ca necesar, dar niciodată supus legilor cauzale. „În primul caz, libertatea voinței este o

¹¹ Cf. Paul Evdokimov, *Hristos în gândirea rusă*, trad. de Ion Buga, Ed. Symbol, București, 2001, p. 78-79.

¹² *Ibidem*.

¹³ Jean Paul Sartre, *Căile libertății II : Amânarea*, Ed. Rao, București, 2000, p. 261.

¹⁴ Idem, *Greața*, Ed. Rao, București, 2005, passim.

¹⁵ Cf. Ștefan Buchiu, *Antropologia filozofică și antropologia creștină*, în „B.O.R.” CXVI (1998), nr. 7-12, p. 307.

imposibilitate; în al doilea caz, voința este liberă de orice constrângere a impulsurilor sensibilității, acționând numai după sfaturile rațiunii”¹⁶.

Conform ideilor kantiene, având ca temei ontologic natura noastră rațională, libertatea se înserează în timp, unui demers cognitiv, rațional. Dacă sunt liber, atunci nu acționez după bunul meu plac sau dintr-o ascultare oarbă, ci dintr-o adâncă cunoaștere a lucrurilor, care în final coincide cu necesitatea adevărului. Adevărul se impune conștiinței morale ca un imperativ categoric, care cere din partea omului un efort susținut de a-și depăși principiul subiectiv al comportamentului și a se înalta la nivelul obiectivității și universalității. Deci în orizontul conceptual kantian nu există decât libertate în sens pozitiv, libertate sub lege. Cu alte cuvinte libertatea înseamnă înțelegerea necesității.

Unele din aceste înțelesuri filosofice ale conceptului de libertate promovate de-a lungul timpului au dispărut o dată cu cei care le-au enunțat. Valoarea libertății adevărate are un alt înțeles decât cel al acestor meditații. Valoarea libertății constă în posibilitatea alegerii, pentru că decizia este ființa și conștiința în act, în expansiune; fără decizie ființa ar fi inexpressivă, ar fi moartă.

Libertatea înseamnă alegere, iar prin aceasta ea are totdeauna o calitate morală. „Nu există libertate decât în act, în alegere și astfel libertatea e obligată să se coloreze în bine sau în rău”¹⁷.

Ca spirit și libertate, omul este ființa care se poate decide: pentru bine sau pentru rău. Există și o libertate pentru rău, iar aceasta e demascată ferm în Sfânta Scriptură: „*Trăiți ca oamenii liberi, dar nu ca și cum ați avea libertatea drept acoperământ al răutății...*” (I Petru II, 16). Astfel, libertatea înseamnă înțelegerea și conformarea cu firea, cu spiritul ca esență și rost al ființei. „Omul trebuie să-și dovedească întreaga activitate a spiritului, toată intensitatea, ca să împlinească ceea ce așteaptă Dumnezeu de la el. Dumnezeu, prin alcătuirea lucrării harului, ajută omul, ce și-a pierdut libertatea prin cădere, să se salveze, să învingă păcatul. Dumnezeu așteaptă de la om un răspuns liber la chemarea Sa, reciprocitatea iubirii și a cooperării creatoare în biruința asupra tenebrei non-ființei”¹⁸.

I. 2. Libertatea religioasă în societatea contemporană

Este o realitate faptul că societatea contemporană nu vede în libertatea creștină o posibilă sursă pentru constituțiile pe care le produce și le promulgă, ci mai degrabă, preferă să vorbească despre libertate religioasă în general sau, mai bine zis, despre libertatea tuturor religiilor și cultelor de a se manifesta, cu

¹⁶ Immanuel Kant, *Religia doar în limitele rațiunii. Opere*, trad. de Rodica Croitoru, Ed. Bic All, București, 2007, p. 20.

¹⁷ George Remete, *Spiritualitate și consumism*, în „Altarul Reîntregirii” X (2005), nr. 1, p. 57.

¹⁸ Nikolai Berdiaev, *Spirit și libertate*, trad. de Stelian Lăcătuș, Ed. Paideia, București, 1996, p. 253. Pt. detalii vezi și Nikolai Berdiaev, *Filosofia inegalității. Scrisori către adversarii mei întru filosofie socială*, Ed. Andromeda Company, București, 2005, p. 177-196.

condiția ca acestea să nu contravină unor legi fundamentale cum ar fi dreptul la viață sau să nu contravină normelor elementare ale bunului simț.

În societatea contemporană predomină democrația. Democrația este ieșită din patosul libertății, din afirmarea drepturilor naturale ale fiecărui om și este afirmarea libertății, a libertății alegerii, care se prezintă ca adevărul propriu al democrației. Apologeții arată că democrația își are originea spirituală în proclamarea libertății de conștiință de către societățile religioase din epoca Reformei în Anglia. Tocqueville și J.S. Mill – care nu pot fi calificați drept dușmani ai democrației – vorbesc cu destulă neliniște despre pericolele aduse de democrație, pericole care amenință libertatea și individualitatea omului.

Benjamin Constant, vorbind despre constituția europeană, afirma că „actuala constituție s-a întors la singura idee rezonabilă privind religia, cea a consacării libertății cultelor, fără restricție, fără privilegii și chiar fără a-i obliga pe indivizi să-și declare adevăratele credințe la un anumit cult, cu condiția ca formele exterioare pur legale să fie respectate”¹⁹. Aceste idei le regăsim și la lordul Ancton, care vorbește cu predilecție despre aspectele strict politice ale relației dintre Biserică și Stat, cu referire specială la papalitate și la supremația pe care aceasta a exercitat-o într-o formă sau alta de-a lungul timpului²⁰. Nu se pune problema *libertății morale* și aceasta nu din lipsa relevanței, ci dintr-o manieră aparte de a vedea lumea, ca pe o societate în care indivizii se pot defini pe ei înșiși numai în măsura în care se raportează adecvat la normele acesteia. Libertatea morală iese, astfel din sfera religiosului și tinde tot mai mult să-și traseze coordonatele după modelul unei societăți ale cărei interese nu par a avea intenția de a se raporta la sacru. Benjamin Constant argumenta această situație chiar prin manifestarea religiei de-a lungul timpului, prin faptul că aceasta nu a fost niciodată liberă. Altfel spus, o religie liberă impune respect și trezește dragostea celui ce aderă la ea, în timp ce starea religioasă actuală nu poate produce decât indulgență, toleranță și o acceptare ce ține mai degrabă de vechimea instituției, nu de realitatea sa teandrică²¹.

Libertatea, creștinește vorbind, trebuie înțeleasă în primul rând ca realitate divino-umană și abia, în ultimă instanță, ca manifestare a voinței umane proprii într-un spațiu anume. Cu siguranță, a existat un moment în care această stare a lucrurilor a fost schimbată esențial, detronând libertatea morală în favoarea unei libertăți sociale care, în cele mai multe cazuri, se confundă fie cu liberalismul politic, fie cu libertinajul ce ține de „moralitatea” omului postmodern.

Trebuie spus că o *libertate politică* nu presupune neapărat libertate morală și invers. Diferența este cea a planurilor: în timp ce libertatea politică ne situează

¹⁹ Benjamin Constant, *Despre libertate la antici și la moderni*, trad. de Corina Dumitriu, Ed. Institutului European, București, 1996, p. 142.

²⁰ Lord John E.E.D.Ancton, *Despre libertate – eseuri de ieri și de azi*, trad. de Ligia Constantinescu și Mihai Eugen Avădanei, Ed. Institutului European, București, 2000, p. 80.

²¹ Benjamin Constant, *op. cit.*, p. 144.

în „zona” conjuncturilor, libertatea morală ne îndrumă spre „zona” perspectivei, spre realitatea unirii dintre Dumnezeu și om. Din această cauză, nu putem analiza relația ce există între libertatea creștină și societatea contemporană decât prin prisma moralității acestei societăți și a principalelor sale curente. În manieră clasică, deja, clasificarea acestor curente ar urma firul trasat de secularizare, trecând prin globalizare și terminându-se în postmodernism. Biserica nu tăgăduiește valoarea și importanța libertății politice. Dar, în același timp, semnaleză relativitatea și caracterul convențional al acestei libertăți. „Niciodată libertatea politică nu poate constitui ținta ultimă a credinciosului”²².

Libertatea naturală, devenind libertate politică, voința individului a fost determinată de ordinea socială. Prin această libertate politică – ca libertate în ordinea socială – se înțelege auto-determinarea individului prin participarea sa la crearea ordinii sociale. „*Libertatea politică* – scrie Hans Kelsen – *este libertate și libertatea este autonomie*”²³. Recunoașterea libertății politice ca scop ultim al vieții omenești duce fatal la absolutizarea puterii politice și la recunoașterea statului ca autoritate absolută. În acest fel este desființată libertatea umană, care este libertate în raporturile cu statul sau regimul politic și în virtutea ei, omul se manifestă ca atare. Marele Inchizitor al lui Dostoievski arăta care sunt prescripțiile pe care se construiește libertatea politică: „Noi vom izbuti să-i convingem că nu vor putea ajunge cu adevărat liberi decât atunci când vor renunța de bunăvoie la libertatea lor în favoarea noastră și când ni se vor supune cu desăvârșire nouă...O, le vom da voie chiar și să păcătuiască, știindu-i slabi de înger și bicsinici, și ei, la rândul lor, ne vor iubi ca niște copii”²⁴.

Adevărata libertate nu se experiază într-un regim politic lumesc, ci se trăiește prin schimbarea lui la față și prin transcenderea lui, fiindcă libertatea ține de Împărăția lui Dumnezeu.

II. LIBERTATEA CREȘTINĂ DIN PERSPECTIVA DOGMATICII ORTODOXE

II.1. Libertatea voinței, element constitutiv al „chipului lui Dumnezeu” din om

Libertatea absolută aparține lui Dumnezeu Celui Absolut, de Care depind toate, fără ca El însuși să depindă de ceva. Libertatea absolută constă în posibilitatea ei de a hotărî ea însăși modul existenței ei, în afara oricărei dependențe, necesități și îngrădiri. De asemenea, libertatea absolută constă și în posibilitatea ei de a crea din nimic. Omul, neavând o asemenea putere, nu are libertate absolută. Ca faptură „după chipul lui Dumnezeu”, omul este chemat să se

²² Georgios I. Mantzaridis, *Morala creștină*, trad. de diac. drd. Cornel Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 2006, p. 212.

²³ Hans Kelsen, *Theorie generale du droit et de l'Etat*, trad. de l'anglais par B. Laroche, Ed. Bruylant (Belgique), 1997, p. 334.

²⁴ F. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, Editura pentru literatură universală, București, 1956, p. 356 și 238.

facă părtaș de libertatea absolută, care este însăși libertatea lui Dumnezeu. Singura deosebire dintre libertatea omenească și cea dumnezeiască este aceea că prima nu există prin fire, ci prin participare la libertatea dumnezeiască. Condiția participării la această libertate este comuniunea cu Dumnezeu, care se realizează prin păzirea poruncilor. În caz contrar, prin călcarea poruncilor, omul rupe comuniunea lui cu Dumnezeu și se supune stricăciunii și morții. Pierde harul Sfântului Duh, care îl face părtaș de libertatea dumnezeiască și se înrobește unor autorități impersonale. Încetează a-L vedea pe Dumnezeu ca Tată Care Îl iubește și își făurește dumnezei care îl stăpânesc.

La creație, omul a fost făcut numai prin voința Creatorului. Cu toate acestea, el nu putea fi îndumnezit numai prin aceasta, ci era nevoie și de propria sa voință. Astfel, începutul mântuirii îl face harul, dar omul trebuie să-și dea consimțământul²⁵. La creație o singură voință a adus la existență „chipul”, dar sunt necesare două voințe pentru ca chipul să devină „*asemănare*”. Cu alte cuvinte, „*chipul*” formează punctul de plecare ce îi deschide omului calea spre o stare de plenitudine, iar „*asemănare*” înseamnă acțiune, ceea ce presupune libertate. *Potrivit Revelației dumnezeiești, fundamentul libertății este „chipul lui Dumnezeu” din om.*

Atâta timp cât au ascultat de Dumnezeu și au deprins virtuțile, primii oameni și-au exercitat suveranitatea asupra lumii înconjurătoare și au fost cu totul liberi de pornirile iraționale. Punând nume „*tuturor dobitoacelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor pământului*” (Fac. II, 20), Adam a dovedit, pe de o parte, că este o ființă ce se bucură de toată libertatea voii sale, iar pe de altă parte, că el cunoaște binele și răul și este plin de toată înțelepciunea și priceperea, pentru că a știut să pună nume potrivite viețuitoarelor pământului.

Dar primii oameni n-au ascultat de Dumnezeu și, ispitiți de Satana, au călcat porunca de a nu mânca din pomul oprit. După Sfântul Ioan Hrisostom, așa cum Lucifer a căzut prin trândăvie, tot astfel și păcatul primilor oameni este legat de voia lor liberă și nu de firea omenească și a avut la bază tot trândăvia²⁶. Înainte de a fi îmbrăcat în hainele de piele, omul purta un veșmânt „țesut de Dumnezeu”, haina lui psiho-somatică era țesută din lumina și slava lui Dumnezeu, așa cum va fi trupul lui Hristos înviat din morți. Cei dintâi oameni creați erau îmbrăcați în slava de sus, care îi acoperă mai bine decât orice haină. E vorba de veșmântul chipului lui Dumnezeu în om, de natura umană dinainte de cădere, alcătuită cu suflarea lui Dumnezeu și construită deiform. În acel veșmânt strălucea asemănarea cu Dumnezeu, fără să fie deplină, pe care o constituia nu o figură exterioară sau o culoare, ci nepătimirea, fericirea, nestricăciunea, caracteristici în care se contempla frumusețea dumnezeiască. Hainele primilor oameni erau haine de lumină, nu haine de piele²⁷.

²⁵ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omilii la Matei*, XXII, P.G.57, col. 306.

²⁶ Idem, *Omilii la Facere (I)*, XIV, 5, P.G. 53, col. 117.

²⁷ Panayotis Nellas, *Omul, animal îndumnezit*, trad. de diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1994, p. 78.

Dar cum Dumnezeu întoarce răul săvârșit de om spre binele acestuia, tot astfel și hainele de piele, care constituie o degradare a stării originare a omului, îi permit să supraviețuiască în condițiile unei existențe afectate de păcat. Dumnezeu n-a îngăduit să dispară sau să se corupă integral însușirile chipului lui Dumnezeu în om. Intervenind în procesul coruperii, le-a transformat în haine de piele și astfel a făcut ca ele să fie cele care îi oferă omului supraviețuirea. Dar, mai mult decât atât, hainele de piele nu sunt mijloace spre supraviețuire, ci și mijloace pe calea lui cea nouă către Dumnezeu. Prin faptul că nu-și găsesc împlinirea în lume, pofta și căutarea satisfacțiilor îl călăuzesc iarăși pe omul înțelept spre căutarea singurului lucru bun. Mai mult decât orice, spune Sfântul Grigorie Teologul, acest lucru l-a urzit Cuvântul meșteșugar și înțelepciunea mai presus de orice minte ca să fim înfrânți de cele ce se fac și se prefac, de cele care aleargă, alunecă și fug, să vedem nașterea și neorânduiala lor și să mergem spre cele viitoare. Însăși căutarea păcătoasă a plăcerilor, care orientează omul către valorile materiale în locul celor spirituale și care este manifestarea răsturnată a dorinței omului către Dumnezeu, urmată de durere, continuă să conțină elementul pozitiv originar și depinde de om să întoarcă mișcarea ei iarăși spre binele real²⁸. Părintele Dumitru Popescu rezumă astfel vina păcatului protopărinților: „Păcatul lui Adam constă în fapt că a voit să devină <<dumnezeu>> fără Dumnezeu, din mândrie, prin propria lui libertate de voință”²⁹.

Greșeala lui Adam a avut urmări dezastruoase asupra omului și asupra lumii înconjurătoare. „Chipul lui Dumnezeu” din om s-a pervertit, fără să se distrugă întru totul, iar puterile sufletului au căzut din armonia primordială. Lipsită de ajutorul harului dumnezeiesc, voința omului a slăbit atât de mult, încât duhul s-a întors spre minte, mintea spre rațiune, rațiunea spre poftă și mânie, iar aceste puteri iraționale s-au orientat mai mult spre lucrurile materiale, prin care au intrat moartea și stricăciunea în firea omenească. Lipsindu-se și despărțindu-se de Dumnezeu prin voință, omul s-a întors spre lumea materială, agonisindu-și moartea sufletească sau spirituală, căreia îi va urma la scurt timp și moartea trupească.

II.2. Harul și libertatea în mântuirea omului

Îndelung și pe larg dezbătută în cursul vremurilor, de către teologia creștină, problema harului, a libertății și a raportului dintre ele a căpătat rezolvări dintre cele mai străine de adevărul revelat în doctrine ca: pelagianismul, semipelagianismul și predestinaționismul.

Perspectiva teologiei creștine răsăritene asupra acestei probleme s-a deschis și desfășurat într-un mod diferit față de cea apuseană. Rezultatul din teologia răsăriteană a fost mai mult corolarul unei experienți treptate și calme a

²⁸ Sf. Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice*, trad. de Gh. Tilea și Nicolae I. Barbu, f.e., București, p. 78.

²⁹ Dumitru Popescu, *Iisus Hristos Pantocrator*, Ed. I.B.M. al B.O.R., București, 2005, p. 178.

adevărurilor de credință, petrecute sub revărsarea darurilor Duhului Sfânt și, mai puțin, al unor dezbateri pasionale și dramatice între teologi prea încrezatori în puterile rațiunii omenești.

Ceea ce caracterizează învățătura ortodoxă, în general și în special, cu privire la această problemă, este faptul că ea încearcă să privească în chip organic-unitar, dialectic-antinomic ceea ce în alte învățături este privit izolat, dihotomic, categorial. Învățătura ortodoxă nu împarte, nu desparte, nu disecă, ci discernând, caută să surprindă totodată devenirea vie, dinamismul și dialectica lăuntrică a realităților vieții.

Sfântul Maxim susține că fiecare credincios în parte retrăiește întreaga istorie a mântuirii și o actualizează în sine, unindu-se în chip mistic cu Iisus Hristos, Cel ce „a venit să caute și să mântuiască pe cel pierdut” (*Luca XIX, 10*), Cel ce S-a coborât din cer, făcându-Se om, biruind moartea ca un Dumnezeu atotputernic și îndumnezeind în Sine firea umană prin înălțarea Sa la cer: „În cel ce se află pe treapta făptuirii, Cuvântul, îngroșându-Se prin chipurile virtuții, Se face trup; în cel contemplativ însă, subțiuindu-Se prin cugetările duhovnicești, Se face precum era la început, Dumnezeu-Cuvântul”³⁰. Astfel, credinciosul trăiește mai întâi întruparea în sine a Lui Hristos prin virtuți, prin eforturi pe care le sfințește cu harul Sfințelor Taine și, pe măsura creșterii sale duhovnicești, se ridică la cer odată cu El prin contemplație. Înțelegem că primirea harului trebuie însoțită însă de efortul ascetic, de înaintarea spre Dumnezeu prin virtuți. Paralel cu viața mistică, credinciosul trăiește viața ascetică. Uneori Îl realizăm în noi pe Hristos-Omul prin îndelunga lucrare ascetică mai întâi, ca să putem, cu ajutorul lui, să Îl realizăm pe Hristos-Dumnezeu în unirea mistică³¹, alteori vine puterea lui Dumnezeu prin har în întâmpinarea noastră, sprijinind începutul nevoinței noastre, iar alteori harul lui Dumnezeu însoțește elanul nostru ascetic. Prin urmare, zidit după chipul lui Dumnezeu, omul are imprimată în fire chemarea și libertatea de a se naște cu voința din Duh și de a fi asemenea cu El prin viețuire. Datorită prezenței harului divin în intimitatea firii omenești, puterile și lucrările naturale ale omului și mișcarea lui conformă cu rațiunea sa veșnică sunt susținute neîncetat de harul divin. Dacă Hristos a realizat prin opera Sa de mântuire, în mod obiectiv personalizarea firii umane și a creat condițiile ca fiecare în mod actual să se afirme ca persoană, Biserica este spațiul manifestării plene a omului. Colaborând cu harul prin voie liberă și beneficiind de comuniunea de iubire caracteristică numai Bisericii, omul își poate înmulți capacitățile necesare creșterii sale ca persoană capabilă de dialog și comuniune iubitoare.

Prin Învierea lui Hristos, Lumina Sfințelor Paști a devenit simbolul libertății în har și a unității în credință pentru toți oamenii, dar destinul uman culminează în posibilitatea

³⁰ Sf. Maxim Mărturisitorul, *A doua sută a capetelor teologice și iconomice, cap 37*, în Filocalia, vol. II, trad. de Dumitru Stăniloae, Ed. I.B.M. al B.O.R., București, 1977, p. 193.

³¹ Nichifor Crainic, *Sfințenia-împlinirea umanului*, Ed. Trinitas, Iași, 1993, p. 169.

fiecărei persoane umane de a fi transfigurată de lumina Dumnezeului în Treime, ajungând la îndumnezeire prin har. Transfigurarea este posibilă doar în Biserică, ea constituie problema esențială a conștiinței noastre eclesiale. În Biserică nu suntem unul lângă altul, ci unul în altul prin împărtășirea de același Dub al Adevărului prin har.

Harul, pentru viața și mântuirea omului este „puntea aruncată peste abisul înfricoșător dintre cer și pământ care umple nesfârșitele spații” sau cum spune Părintele Profesor Dumitru Radu „harul este pentru om ceea ce este aerul pentru plămâni”³², căci „în viața de dincolo, îndumnezeirea omului este lucrarea exclusivă a harului dumnezeiesc, precum zice Sfântul Maxim Mărturisitorul <<pățimim îndumnezeirea>> prin har, începută și realizată într-o anume măsură pe pământ, în Biserică”³³.

Opera mântuitoare săvârșită de Iisus Hristos se continuă în viața Bisericii și în lume prin Sfântul Duh. Prin lucrarea Sa sfințitoare, Sfântul Duh revarsă și împărtășește credincioșilor în Biserică prin Sfintele Taine harul dumnezeiesc, făcându-i participanți la dumnezeire. „Cincizecimea este evenimentul întemeietor și constitutiv al Bisericii. Nu se întemeiază o instituție, ci se naște creația cea nouă a Harului, posibilitatea vieții nemuritoare, dăruită de Dumnezeu omului”³⁴. *Lucrarea harului dumnezeiesc în persoana credincioșilor reliefează aspectul subiectiv al mântuirii obiective realizate în Iisus Hristos. Lucrarea harului poate fi apropiată omului în măsura în care omul colaborează în chip liber cu harul dumnezeiesc în Biserică.*

Conceptul teologic de libertate este conceptul istoriei trinitare a lui Dumnezeu: Dumnezeu vrea neîncetat libertatea creației Sale. Dumnezeu este libertatea neîpuizabilă a creaturilor Sale. Astfel, a voi ceea ce voiește Dumnezeu, înseamnă a ne voi pe noi înșine, a voi întărirea firii noastre în vederea veșniciei în Dumnezeu. Deci, libertatea ne este dată ca să alegem ceea ce duce la creșterea firii noastre. Iar ceea ce promovează cu adevărat firea noastră este armonia ei cu Dumnezeu, arhetipul ei, și cu voia lui Dumnezeu, care dorește ca omul să ajungă la veșnica existență fericită. Libertatea creștinului se mișcă în orizontul de taină al iubirii lui Hristos și consider că aceasta este singura cale prin care omul se eliberează de necesitatea naturală. Este calea nașterii omului în Dumnezeu prin Iisus Hristos în Duhul Sfânt. Nu este o cale ușoară pentru că se desfășoară în umbra crucii și se împlinește în comunitatea eclesială.

Omul aderă în mod liber la Dumnezeu. Învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul asupra omului dezvoltă ideea că întinderea spre Dumnezeu ne este proprie, deși se înfăptuiește prin Duhul. „*Dubul nu e stăpânit de nici o voință de stăpânire. El nu vrea să stăpânească asupra nici unei persoane, ci vrea să o elibereze de tot ce*

³² Dumitru Radu, *Mântuirea-a doua creație a lumii*, în “ORT.” XXXVIII (1986), nr. 2, p. 49.

³³ *Ibidem*, p. 63.

³⁴ Christos Yannaras, *Abecedar al credinței*, trad. de Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 1996, p. 160.

*o mărginește și o stăpânește pentru ca să-și poată activa toate puterile ei, înaintând în infinitatea vieții dumnezeiești, în dialog liber și iubitor cu Hristos*³⁵.

În calitate de „organ al Duhului”, credinciosul dobândește conștiința a două tendințe reale prezente în el, cea proprie și cea a Duhului Sfânt. Și aceasta deoarece capacitatea omului de a adera în mod liber la Dumnezeu este dată în „nous”-ul originar, care are de la creație pecetea Duhului Sfânt, făcând întreg sufletul deiform. Deschiderea omului către Dumnezeu urmărește unirea intimă cu El, și nu numai o stare subiectivă a sufletului sau dorința de a-L contempla.

Prin lucrarea Duhului Sfânt, în comunitatea Bisericii, creștinii primesc harul ca pe o împuternicire spre libertate, iar faptele lor concrete trebuie să reprezinte o realizare a acestei libertăți și în același timp o expresie a responsabilității morale.

Libertatea înseamnă să poți răspunde oricând chemării lui Hristos: „Ia-ți crucea și vino după Mine” (*Marcu X*, 21). Astfel, libertatea înseamnă să nu ai motive să fugi de Dumnezeu, ci să te apropii tot timpul de El. Dumnezeu este Cel dintâi care respectă aceste principii ale libertății. Ca să își găsească libertatea, omul trebuie să se apropie de Dumnezeu, să se supună voii Lui, să se facă robul Lui.

CONCLUZII

Că autentică libertate a personalității umane este de origine creștină, se poate afla din faptul că lumea antică nu cunoștea libertatea personală, cunoștea doar libertatea publică. Diferitele concepții filosofice despre libertate, dar și diferite moduri de manifestare de-a lungul timpului ale libertății și-au dovedit efemeritatea.

Omul, în decursul vieții, este nevoit să aleagă. Fiecare din hotărârile pe care le luăm în fiecare clipă a existenței noastre poate însemna o alegere între viață și moarte. Omul este o persoană liberă, iar această libertate și-o poate arăta inclusiv corectându-și erorile vieții.

Experiența istorică ne-a demonstrat că nu este ușor să fii liber. Libertatea poate să-și piardă sensul fie din vina proprie, fie din vina societății. Dar ea a fost înțeleasă greșit, fie prin ideea de autoritate, înțeleasă ca o constrângere exterioară, fie prin ideea de libertate întemeiată doar pe puterile omenești. Aceste devieri ale conceptului de libertate prezentate în prima parte a acestui studiu ne demonstrează că problema libertății în viața creștină nu poate fi rezolvată printr-o filosofie raționalistă. Ea scapă categoriilor rațiunii și nu se dezvăluie decât în atmosfera duhovnicească a comunității Bisericii, care este trupul tainic al Domnului și templul Duhului Sfânt.

³⁵ Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Ed. I.B.M. al B.O.R., București, 1978, p. 315-316.

Libertatea cu care Dumnezeu l-a cinstit pe om este libertatea ca stare și nu numai ca atribut al unui demers de alegere însoțit firesc de angoasele nehotărârii, este libertatea întemeiată pe cunoașterea binelui, atunci când binele aparține în mod propriu persoanei umane ca și lui Dumnezeu. „Dacă veți rămâne în cuvântul Meu, sunteți cu adevărat ucenici ai Mei. Și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi” (*Ioan VIII, 31-32*), spune Mântuitorul. Nu există libertate în afara conștiinței adevărului, iar Adevărul este Fiul: „Dacă Fiul vă va face liberi, liberi veți fi într-adevăr” (*Ioan VIII, 36*). Singura constrângere care-i îngreșește omului libertatea este porunca de a se îndumnezei, așa cum dragostea neposesivă îi dă omului sentimentul de dragoste deplină.

Omul ia parte la libertatea veșnică a lui Dumnezeu nu în *posse non peccare* al stării primordiale, ci abia în *non posse peccare* al harului și al slavei. Aceasta este libertatea spre bine și astfel libertatea ajunge la adevărul ei dumnezeiesc prin iubire.

Libertatea creștină se întemeiază pe noua ontologie care se descoperă în Hristos și care se dă prin harul Sfântului Duh. Ceea ce Dumnezeu oferă dintru început ca dar și omul cultivă prin viața creștină, este ridicat în Biserică la calitatea de stare ontologică. Biserica este spațiul dezvoltării adevăratei libertăți. În afara ei nu există libertate reală, așa cum nu există nici mântuire reală.

Biserica este în relație cu întreaga lume. Aceasta înseamnă că libertatea ei este legată de libertatea tuturor oamenilor și a întregii făpturi. Desăvârșirea în libertatea aceasta constă în desăvârșirea în iubirea de Dumnezeu; de asemenea, constă în unirea cea întru Hristos a voii omului cu voia dumnezeiască.

LINKLATER ȘI ETICA DISCURSIVĂ. ÎNCERCĂRI DE RECONCEPTUALIZARE A TEORIEI SISTEMICE REALISTE

Drd. Lavinia ASAVEI*

Linklater and Discursive Ethics. Attempts of Redefining Realistic Systemic Theory

Abstract: The author considers that we all live in an independent world within the framework of which State and communicational borders seem to dissolve and, consequently, the outcome is represented by a cosmopolite motley society in continuous change.

The discourse in point of human rights and the presence of the attitude of respect regarding cultural, ethnic, religious and gender differences is known all over the world. The State is deprived by its traditional characteristics and confronts a loss of legitimacy in front of the people that are part of it.

Discursive ethics in the manner in which is conceived by Linklater would be able to help us to interact? Or, the elements that are invoked by critical theory such as individual responsibility in point of victims of other societies and our own society are likely to be followed by an outcome or should they be discredited for their affiliation to utopist Marxism?

The above asserted questions might be considered far too complex to have been answered within the text of the present article. There aren't sufficient arguments in order to contradict those persons who sustain that society, either liberal or non liberal, doesn't have any moral responsibility in respect of foreigners and internal difference, that is why the involved society preserves the right to accept or exclude the Other in order to be able to maintain the identity and internal cohesion. Far from imagining a social reformation all that the author hopes is represented by the opening of a dialogue between the two theoretical positions from within International Relations discipline by means of the present article.

Keywords: realist theory, ethics, discourse, utopia, Marxism.

Introducere

Trăim astăzi într-o lume tot mai întedependentă în care granițele statale și comunicaționale par să se dizolve lăsând loc unei societăți cosmopolite peștițe și în continuă transformare.

Discursul privind drepturile omului și apelurile la respectul diferențelor culturale, etnice, religioase și de gen se fac auzite până în zonele cele mai îndepartate ale planetei.

Statul își pierde din caracteristicile sale tradiționale și se confruntă tot mai des cu o pierdere a legitimității sale în fața cetățenilor care îl compun¹.

* Doctorand în Relații Internaționale, “Universitatea Ottawa”, Canada.

Dar abolirea frontierelor pe care mondializarea o face posibilă nu reprezintă un proces terminal ireversibil căci explozia diferențelor din interiorul societăților și apariția loialităților multiple nu trece neobservată de către statul westphalian. Într-o lume interdependentă în care până și riscurile sunt percepute ca fiind globale, suntem peste tot martorii refacerii barierelor între Noi și Ceilalți, între național și internațional iar genocidele și masacrele umane care au umbrit întreg secolul trecut și care persistă în zone precum Darfurul o confirmă. Pentru a cunoaște și înțelege situația omenirii astăzi și pentru a ne chestiona asupra direcției pe care merge ea, este de ajuns să intrăm în vorbă cu imigrantul sau cu refugiatul de lângă noi. Dar oare îl vedem? Ce face ca cele câteva zeci de milioane de astfel de oameni să fie invizibili în Europa?

În plan teoretic, aceste întrebări au devenit capitale pentru perspectivele critice dezvoltate după anii 1990 în cadrul disciplinei Relațiilor Internaționale și au fost traduse în interogări de genul: Cum ar putea cetățenii să reconcilieze apartenența lor exclusivistă la o comunitate politică cu apartenența universală la rasa umană? Cum ar putea individul să reconcilieze loialitatea cosmopolită cu legăturile pe care le are cu o comunitate anume fără să dăuneze uneia sau alteia? Cum ar putea indivizii excluși să fie integrați și să participe la viața politică a comunității în care trăiesc?

Linklater afirmă într-un articol apărut în 1996 faptul că indivizii sunt capabili să depășească orice determinism sistemic și să își făurească propria lor istorie așa cum o doresc². Conflictelor violente pe care le-a cunoscut omenirea de-a lungul întregii sale istorii și care par a fi inconvertibile în rezolvarea diferendelor în perspectiva realistă par a putea fi depășite prin angajarea într-un dialog deschis între părțile aflate în conflict. Cum se poate conceptualiza acest dialog și dacă acesta este cu adevărat valabil, sunt cele două întrebări la care vom încerca să găsim un răspuns în rândurile care urmează.

Teoria critică în Relațiile internaționale și proiectul unei societăți inclusive

Supraviețuirea comunității politice depinde, așa cum Bodin a subliniat-o, de legătura socială care se formează între cetățeni și de condiția ca statul să nu se extindă pentru a include și străinii între granițele sale. Comunitățile politice rezistă tocmai pentru că sunt exclusiviste și pentru că în marea lor majoritate, își întăresc identitatea tocmai punând accentul pe diferența existentă sau creată între cetățeni și străini. În istoria comunității politice, distincția aceasta s-a călit în

¹ „The state's capacity to regulate the political identities and loyalties of its citizens is weakened by the increase of global interconnectedness which raises awareness of the problems and predicaments of the human species as a whole”. În A.Linklater, *The Transformation of Political Community. Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*, University of South Carolina Press, Columbia, 1998, p. 30.

² A.Linklater, *The Achievements of Critical Theory*, în S.Smith, K.Booth și M.Zalewski (ed.) *International Theory : Positivism and Beyond*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 282.

războaie sângeroase împotriva exteriorului dar așa cum Foucault a arătat-o, există și distincții în interiorul comunității între membrii activi și cei marginali de genul criminalilor sau al bolnavilor mintal care joacă și ele un rol important în construcția comunității³.

Viziunea (neo)realistă susține ideea conform căreia sistemul internațional anarhic se va reproduce la infinit iar competiția și conflictul vor rămâne pentru totdeauna endemice în relațiile dintre state. Războiul este produsul natural al anarhiei în sistemul internațional după părerea reprezentanților acestui curent. Argumentul central se bazează pe de o parte pe presupuziția conform căreia statele sunt forțate să intre în competiție unul împotriva celuilalt pentru a-și mări puterea militară și pentru a-și întări securitatea națională în absența unei autorități politice suprastatale iar, pe de altă parte, pe ideea că statele sunt mereu împinse să intre în conflict unele cu celelalte de către forțe care depășesc capacitatea lor de a le controla. Mai mult decât atât, pentru neorealiști, sistemul internațional anarhic influențează și câteodată controlează toate acțiunile și toate preferințele statelor indiferent de natura regimurilor interne. Căutarea securității și a puterii duc în mod inevitabil la război⁴. Astfel, teoria sistemică susține faptul că statele sunt lipsite de libertatea de manevră prin care să pună capăt războiului și sistemului anarhic care le împinge spre război.

Spre deosebire de (neo)realism, teoria critică este profund influențată de Kant și Marx care acordaseră la vremea lor o atenție deosebită comunității politice în analizele lor sociale și politice. Argumentul central al tezei acestui curent în Relațiile Internaționale se bazează pe negarea existenței unor structuri și a unor forțe sistemice care să dăinuiească în timp și care să influențeze la nesfârșit comportamentul statelor. Schimbarea socială și reconstrucția politică nu sunt doar o utopie pentru acest curent de gândire. Așa cum istoria omenirii cunoaște o evoluție a organizării umane de la triburi și polisuri până la organizarea statală așa cum o cunoaștem astăzi, la fel se poate crede că viitorul ne va revela noi forme de organizare socială. Se poate deci ca statul să nu reprezinte dezvoltarea finală a cadrelor de cooperare interumană politică și economică care pot exista, iar interdependența interstatală remarcată în cadrul Uniunii Europene pare să confirme faptul că proiectul societății universale kantiene este pe cale de a se realiza⁵.

Astfel, în condițiile în care mondializarea socială, politică și economică subminează tot mai mult astăzi caracterul omogen și compact al statului, teoria

³ M.Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique: folie et déraison*, Paris, Union générale d'édition, 1971.

⁴ K.Waltz, *Theory of International Politics*, Addison Wesley Publishing Company, Massachusetts, 1979.

⁵ „The state is an incompleated moral community, too limited to satisfy the individual's sens of his moral responsibilities, and the states-system is an obstacle to the institutional expression of the human race”. În A.Linklater, *Men and Citizens in the Theory of International Relations*, Macmillan Press, Londres, 1990, p. 48.

critică dorește să furnizeze instrumente teoretice și practice în vederea depășirii constrângerilor sistemice reperate de realism. Mai mult decât atât, teoria critică este de părere că statul westphalian reprezintă o organizare politică bazată pe binaritatea dintre membri și non membri și prin urmare bazată pe excluziune, scopul principal al teoriei critice devenind în aceste condiții acela de a căuta noi forme de comunitate care să poată depăși raporturile de inegalitate și injustiția actuale care limitează libertatea umană⁶. Teoria critică ia în vizor schimbarea și reconstruirea sistemului internațional și a comunităților umane pe principii etice, lucru care presupune dezvoltarea unei forme de solidaritate și de toleranță în privința celorlalte reprezentări culturale, sociale și politice existente pe glob. O astfel de societate politică ar reprezenta un pas important către acceptarea universală a unui sistem juridic în cadrul căruia toți indivizii să se bucure de aceleași drepturi și în care membrii diferitelor comunități să simpatizeze cu victimele altor societăți în virtutea vulnerabilității noastre fizice și mentale comune și mai ales în virtutea apartenenței comune la specia umană.

O comunitate politică universală în care indivizii ar poseda cu toții aceleași drepturi în calitate de oameni și nu de cetățeni ai unei anumite comunități politice exclusiviste, în care frontierele fizice, culturale și comunicaționale ar fi șterse, ar genera mai multă pace în raporturile interumane și interstatale. Iar emanciparea, reconcilierea și responsabilizarea fiecărui individ în raport cu semenii săi ar fi pilonii care să stea la baza depășirii și tranziției de la un sistem statal anarhic, concurențial, conflictual și închis către o « societate de state » pacifistă în care principiile morale și legale să predomină.

Dar oare o sensibilizare crescută privind diferențele culturale intrastatale și internaționale nu ar crea condițiile favorabile revendicărilor identitare separatiste și prin urmare a fragmentării etnice extreme și violente, așa cum atrage atenția (neo)realismul? Crearea unor relații sociale mai inclusive, mai egale și mai sensibile la diferențe pe care se bazează proiectul social critic⁷ poate duce la depășirea deficitului moral cu care se confruntă astăzi statul?

Linklater dorește, așa cum vom prezenta în paginile următoare, să răspundă obiecțiilor realiste prin imaginarea unui proiect de « comunitate comunicațională inclusivă » care să poată înlesni dialogul între grupuri ostile unul altuia și care se percep reciproc radical diferite. Rezolvarea pe cale pașnică a diferendelor și reconcilierea sunt ambele posibile, afirmă Linklater, și aceasta se poate face doar prin acceptarea de către părțile în conflict a unei etici a dialogului bazat pe principii raționale.

Comunitatea comunicațională la A.Linklater

⁶ A.Linklater, *The Achievements of Critical Theory*, în S.Smith, K.Booth și M.Zalewski (ed.) *op.cit.* 1996, p. 279.

⁷ „Creating social relations which are more universalistic, less unequal and more sensitive to cultural differences are the three dimensions of the project of transformation”. În A.Linklater, *op.cit.* 1998, p.7.

Așa cum am anticipat în rândurile introductive de mai sus, Linklater poate fi ușor încadrat în curentul critic, un curent profund normativ în Relațiile Internaționale care promovează în plan internațional emanciparea, liberalizarea și egalizarea. Din punctul de vedere al lui Linklater, această reformă împotriva inegalității, in justiției și excluziunii poate fi realizată prin intermediul eticii discursive. Doar instituționalizarea dialogului poate sta la baza unor comunități de state și de indivizi profund morale și pacifiste.

Această credință în emancipare și schimbare pe care Linklater o exprimă provine dintr-o poziționare metateoretică și anume din faptul că o teorie care construiește realitatea și o reproduce la nesfârșit așa cum este cazul realismului, trebuie și poate fi înlocuită cu o teorie care deconstruiește ordinea existentă și o reconstituie pe noi baze, morale, în cazul teoriei critice.⁸

Dar cel mai bine o exprimă însă R.Cox într-o frază devenită clasică:

„theory is always for someone and for some purpose. All theories have a perspective. Perspectives derive from a position in time and space, specifically social and political time and space”.

Astfel, în condițiile în care mondializarea erodează semnificația tradițională acordată frontierelor și creează noi oportunități comunităților de a-și depăși exclusivismul, de a se arăta mai sensibile și mai tolerante în fața diferenței de orice natură¹⁰, teoria critică emancipatorie trebuie să intervină în acest proces de schimbare pentru a pune bazele unei societăți mai juste :

„Reconstrucția statului modern și a sistemului internațional de state care să permită atingerea unor nivele mai ridicate de universalitate reprezintă prima dimensiune a unei practici alternative formării statelor și construcției naționale. Transformarea comunităților politice exclusiviste în vederea atingerii unor nivele mai ridicate de respect față de diferențele culturale reprezintă al doilea element al unei metode care să reducă potențialul proiectelor sociale totalitare”¹¹.

Cu toate acestea, trebuie subliniat faptul că această viziune cosmopolită asupra comunităților umane nu este sinonimă la Linklater cu dispariția statului ca atare, așa cum o susține marxismul. Viitorul statului înseamnă reformare și responsabilizare în fața unor realități ignorate sau chiar reprimite până în prezent.

⁸ R.Cox, *Production, Power and World Order*, New York, Columbia University Press, 1987, p. 393.

⁹ R. Cox, *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, în Robert Keohane (dir.) *Neorealism and its critics*, New York: Columbia University Press, 1986, p. 207. A se vedea deasemenea R.Cox, *Social Forces, States and World Orders : Beyond International Relations Theory*, „Millennium», 10, pp. 126-155.

¹⁰ „Globalization and fragmentation erode traditional conceptions of community and reduce the moral significance of national boundaries. They create unprecedented opportunities for overcoming the moral deficits of those states which have been insufficiently universalistic or insensitive to the value which others attach to their cultural differences” ; în A.Linklater, *op.cit.*, 1998, p. 5

¹¹ *Ibidem*, p. 16.

„Aceste remarci nu anticipează demisia statului ci fac referire doar la reconstrucția acestuia. Scopul analizei praxeologice este acela de a asista dezvoltarea unei noi forme de autoritate politică și a unei noi concepții care să reconcilieze raporturile dintre universalitate și diferență. O ambiție centrală este aceea de a facilita tranziția la o condiție în care suveranitatea, teritorialitatea, naționalitatea și cetățenia să nu mai fie legate una de cealaltă în vederea definirii scopurilor asocierilor politice. Dar aceasta nu presupune automat faptul că se dorește sau că se profesește dispariția statului, ci mai degrabă se sugerează ideea conform căreia statul ar trebui să își asume anumite responsabilități pe care le-a evitat în trecut. (...) Una dintre responsabilitățile critice pe care statul trebuie să și-o asume este aceea de a permite dezvoltarea de autorități și loialități multiple, și să caute să aducă armonia prin dialog în cadrul diferitelor sfere, poziționări și moralități care se întind de la nivelul local până la nivelul internațional”¹².

Proiectul lui Linklater face referire la crearea unor comunități pacifiste universaliste dar care, în același timp, să respecte diferența, în cadrul cărora dialogul și înțelegerea reciprocă să înlocuiască forța și tendința de dominare a celuilalt, iar acest proiect nu se poate concretiza decât prin folosirea eticii comunicaționale teoretizate de Habermas¹³. Este vorba mai precis de un proiect comunicațional care să rezolve relația dialectică existența între universalism și particularism percepută între state și în cadrul fiecărui stat în parte, un proiect care să poată fi astfel universalizat. Acest lucru este posibil în viziunea lui Linklater prin recuperarea raționalității kantiene, raționalitate care pentru acesta din urmă se regăsește în orice individ indiferent de bagajul său cultural personal și prin urmare în orice construcție umană, inclusiv la baza statului modern. Securitatea și prin urmare pacea « perpetuă » internă și internațională nu pot fi obținute decât prin acest proces rațional de comunicare, prin crearea unui spațiu deliberativ public care să integreze diferența.

Dar cum poate această formă de dialog să reconcilieze particularismele și universalismele ?

Elementul fundamental al acestei raționalități sta în justiția procedurală. Prin aceasta se înțelege faptul că nu esența în sine a dialogului definește caracterul rațional universalizant al ideilor vehiculate ci însăși metoda deliberativă publică și inclusivă prin care deciziile sunt adoptate :

„Dialogul dorește să îndeplinească promisiunea conform căreia niciodată nu se va cădea la o înțelegere prin ignorarea sau anihilarea vocilor marginale sau dizidente. Comunitățile comunicaționale vor fi sensibile la nevoile victimelor proiectelor totalitare cum ar fi străinii aflați în exteriorul unor frontiere care să îi protejeze, sau o gamă largă de grupuri

¹² *Ibidem*, pp. 44-45.

¹³ „These societies could work for the establishment of these two additional frameworks in which dialogue and consent replace domination and force. In this way it is possible to approximate the normative ideal of a universal communication community and to ensure the global arrangements have the consent of a greater proportion of the human race”; *Ibidem*, p. 8.

*interne marginalizate. Această abordare comunicațională privind conceptual de comunitate este una normativă fiind bazată pe o mai mare incluziune a diferențelor umane*¹⁴.

Trebuie subliniat aici faptul că dialogul etic promovată de Linklater are la origine concepția lui Habermas privind comunicarea care trebuie să se stabilească între doi actori fie ei indivizi sau state, iar la rândul său, concepția habermasiană este profund influențată de materialismul istoric. Astfel, paradigma marxistă centrată pe importanța modului de producție în interacțiunile și schimbările sociale este înlocuită de Habermas prin paradigma “acțiunii comunicative”¹⁵, printr-o dialectică care nu mai ține de forțele și de relațiile de producție ci de modalitățile conflictuale prin care cunoașterea este creată și tradusă în acțiune. În viziunea lui Habermas, raționalitatea cognitivă individualistă și exclusivistă care aparține statului se află într-o perpetuă relație conflictuală cu raționalitatea comunicativă consensuală promovată în special de anumite grupuri minoritare și de organizațiile de apărare a drepturilor omului.

Cum se poate în aceasta situație construi o comunitate umană care să nu fie bazată pe excludere ci pe etica includerii? Etica promovată de Habermas și preluată de Linklater încearcă să rezolve dilema prin valorizarea dialogului în comun între actorii în cauză în scopul ajungerii la un consens de opinii. Este vorba despre o etică universalistă pentru că se bazează pe raționalitatea comună tuturor indivizilor indiferent de apartenențe și pe conceptul de dialog care se regăsește în toate culturile lumii; în același timp este un discurs etic pentru că se vizează justiția pentru un cât mai mare număr de participanți la dialog și pentru că doar printr-un astfel de dialog inclusiv se poate testa justetea unor aranjamente instituționale deja existente¹⁶:

*„... protocolul comunicațional se bazează pe respectarea ideii ca nicio persoană sau poziție să nu fie exclusă din dialog, condiție care, la rândul ei, nu poate fi îndeplinită decât prin asumarea de către interlocutori a unei anumite poziții extrovertite în raportarea la diferență. Dialogul veritabil nu este un concurs în care adversarii să trebuiască să își încerce puterile prin capacitatea de a converti pe ceilalți cauzei lor; dialogul veritabil apare doar atunci când indivizii acceptă faptul că nu există nicio certitudine, că nu adevărul nu se află de o parte sau de alta în mod natural, atunci când toți participanții sunt dispuși să își accepte greșelile și să învețe de la ceilalți. (...) Cooperarea prin dialog presupune ca agenții să fie pregătiți să își chestioneze propriile poziții, să respecte abordările celor din jur și să fie convinși de faptul că la final toți participanții vor avea o poziție mult mai nuanțată și poate chiar diferită de cea inițială. Cu toții trebuie deci să fie deschiși în fața celui mai bun argument*¹⁷.

Prin urmare, Linklater crede că incluzând actorii excluși în mod sistematic din dialogul privind modul în care anumite decizii și practici sociale și

¹⁴ *Ibidem*, p. 41.

¹⁵ J.Habermas, *The Theory of Communicative Action*, vol. 1, Cambridge, 1981.

¹⁶ J.Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity; Twelve Lectures*, Cambridge, 1987.

¹⁷ J.Habermas, *Moral Consciousness and Communicative Action*, Cambridge, Polity Press, 1990, pp.26, 66, 89.

politice afectează interesele acestora, se pot pune bazele unei « comunități dialogice », unei societăți pacifiste postwestphaliene care să depășească anarhia sistemică (neo)realistă¹⁸.

Proiectul comunicațional în fața noilor încercări de reformare conceptuală

Dar această etică cosmopolită a dialogului este și ea supusă criticilor. Discursul decolonizării promovat de școala latino-americană a Relațiilor Internaționale, de exemplu, respinge din start orice proiect occidental perceput ca fiind « imperialist ». Pe de altă parte, realismul, adept al analizei științifice obiectivabile pune la îndoială și el capacitatea de a aduce în planul discuțiilor din domeniul relațiilor internaționale principiile morale pe care le consideră a fi contextuale și manipulabile de către statele hegemonice.

Două dintre criticile pe care le considerăm importante și care tratează direct problematica comunicațională, cea a lui R.Shapcott respectiv A.Noël, vor fi expuse în cele ce urmează.

Ceea ce Shapcott¹⁹ reproșează proiectului cosmopolit de dialog etic este însăși pretenția de universalism kantian pe care promotorii ei o afișează. Shapcott este sceptic în ceea ce privește posibilitatea ca un principiu moral să devină valid și ca urmare universal, acceptat de către toți participanții la dialog prin simplul apel la raționalitate. Problemele pe care Shapcott le punctează în cartea sa sunt de două tipuri:

- În primul rând, acest model de conversație exclude anumiți actori și anumite subiecte de la dezbateri. Subiectele excluse sunt cele care nu pot fi dezbătute prin argumentări raționale și care țin de percepții, de preferințe care prin definiție se pretează doar la analize subiective necuantificabile.
- Pe de altă parte, acest tip de conversație nu se realizează decât între indivizi care dețin o conștiință « post-convențională » în termenii lui Habermas, o conștiință individualistă critică și în același timp normativă care se poate detașa de interpretările generale date anumitor fenomene de către structurile de autoritate din societatea respectivă²⁰.

¹⁸ „The transformation of political community would constitute a revolution in the areas affected because societies would no longer confront each other as geopolitical rivals in the condition of anarchy. More dialogic relations would spell the end of the Westphalian era”; în A.Linklater, *op.cit.* 1998, p.8.

¹⁹ R.Shapcott, *Justice, Community and Dialogue* în “International Relations”, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

²⁰ „Pre-conventional morality exists when actors obey because they fear that non-compliance will be sanctioned by a higher authority ; conventional moral norms are observed because actors are loyal to a specific social group ; post-conventional morality occurs when actors stand back from authority structures and group membership and ask whether they are complying with principles which have universal validity...Post-conventionalism demonstrates a capacity for ethical reflectiveness in which agents recognise that moral codes are malleable social products rather than immutable conventions to which they must

Aceste realități îl fac pe Shapcott să se întrebe în ce măsură o teorie postconvențională universalistă ar putea include pe cei care nu împărtășesc aceleași sensuri date realităților, care nu valorizează în aceeași măsură dialogul deschis, care în termenii lui Habermas, nu fac parte din discursul modernității.

„ O relație morală veritabilă dintre agenți moderni și premoderni pare imposibilă pentru că cei din afara discursului modernității sunt văzuți ca niște copii, nu îndeajuns de maturi pentru a participa la o discuție rațională complexă”²¹.

În aceste condiții, teoria discursivă a lui Habermas și preluată de Linklater nu reușește în concepția lui Shapcott să rezolve problematica gestiunii diferenței în cadrul comunităților umane pentru simplul motiv că aceasta exclude posibilitatea stabilirii unui contact interuman bazat pe acceptarea și recunoașterea individualității partenerului de discuție. Situațiile în care dialogul are loc, interesele și personalitățile actorilor care participă, diferă toate de la un moment la altul, ceea ce face imposibilă tratarea tuturor contextelor după același reguli morale așa cum o susține Linklater.

„ ...prin așternerea vălului ignoranței, ambilor actori participanți la dialog li se șterge identitatea. Dinstincția dintre Eu și Celălalt dispare în momentul în care vălul ignoranței cere ca toți participanții să ignore identitatea lor și a interlocutorilor lor. Agenții sunt aici raționali, autonomi, kantieni într-un cuvânt, liberi să acționeze după bunul lor plac”²².

În acest caz, Shapcott propune o redefinire a conceptului de dialog care să rezolve tensiunea existentă între universalism și particularism pe care Linklater pare a nu o fi rezolvat în lucrările sale. Este vorba despre o viziune care recuperează abordările psihologice de gen, care pune accentul pe empatie și pe înțelegerea celuilalt și care nu se reduce doar la cunoașterea rațională habermasiană a argumentelor partenerului de discuție.

„ O conversație nu este un schimb de informații sau o achiziționare de noi informații cu privire la partenerii de discuție. O conversație este un proces prin care partenerii de discuție ajung să se înțeleagă reciproc și să înțeleagă unul altuia poziția.

„Înțelegerea celuilalt implică coabitarea și chiar fuzionarea ideilor dar fără a se ajunge la anihilarea pozițiilor. Ea are ca rezultat obținerea unui înțeles comun dat realităților, un înțeles nou care transformă pozițiile precedente dar fără a le distruge. Astfel, o fuziune de orizonturi nu presupune asimilarea Celuilalt în cadrul propriului nostru orizont ci reprezintă un proces prin care ambele orizonturi sunt supuse schimbării”²³.

Pe de altă parte, în ceea ce privește dezbaterea filosofice, se atrage deseori atenția asupra riscului derivei autoritare care pândeste orice proiect ce se dorește a fi universalist. Foucault respinge în acest sens ideea conform căreia o etică universală bazată pe autonomia rațiunii poate elibera individul de tirania

submit”; în A.Linklater, *The Achievements of Critical Theory*, în S.Smith, K.Booth, M.Zalewski, *op.cit.*, 1996, p. 286.

²¹ R.Shapcott, *op.cit.* 2001, p. 123.

²² Ibidem p. 39.

²³ Ibidem pp. 143-144.

convențiilor sociale. Vocabularul libertății morale universale, în viziunea acestuia, nu face decât să dea naștere la noi forme de control social în cadrul cărora individul internalizează normele. Căci nu există progres în istorie ci doar o pendulare continuă între diferite modalități de represiune²⁴...

În aceeași linie, Lyotard susține și el faptul că orice discurs dialectic este asociat sine qua non cu puterea și cu tendința unui actor de a domina pe ceilalți²⁵. În acest caz, pentru a depăși situația conflictuală nu se poate opta decât pentru un joc al dialogului care să nu facă decât să etaleze bogăția diferențelor existente între actorii implicați în dialog și care să își refuze să ajungă la un consens care ar anihila involuntar diferențele²⁶.

Dar se poate oare ajunge la un dialog nedialectic fără a se cădea însă în capcana relativistă așa cum sfârșește abordarea postmodernistă a procesului comunicațional? A.Noël se îndoiește de faptul că am putea reconcilia relativismul postmodernist și universalismul cosmopolitanist.

În articolul său, A.Noël pornește de la modul în care este percepută astăzi deliberarea democratică într-un stat multinațional de genul celui canadian, un stat care pentru a-și putea păstra integritatea teritorială și identitară nu se poate baza decât pe chemarea constantă la dialog a părților implicate²⁷.

Punctul de plecare al analizei situației canadiene este reprezentat de faptul că din perspectiva lui Noël deliberarea democratică nu poate fi analizată la modul abstract ci trebuie contextualizată și privită ca o tehnică de guvernare în care instituțiile, interesele, identitățile actorilor implicați și implicit jocurile de putere influențează major procesul deliberativ. Mai mult decât atât, în opinia acestuia, deoarece teoreticienii au fost prea mult interesați de principiul dialogului democratic, au avut mereu tendința se pare de a subestima fie « puterea argumentului » supraestimând « argumentul puterii », fie din contră, de a supraestima puterea argumentului subestimând importanța jocurilor de putere care influențează orice proces deliberativ. În fața acestei realități, recuperând raportul dintre putere și cunoaștere teoretizat de Foucault, Noël dorește să reorganizeze raporturile dintre interese, identități și putere și astfel să redefinească etica comunicațională habermasiană. După părerea sa, dialogul va rămâne mereu unul dialectic, raporturile de putere nu vor fi niciodată anihilate așa cum se aspiră viziunea postmodernistă, dar această realitate nu diminuează cu nimic importanța comunicării dintre actori. Deliberarea democratică va rămâne mereu un scop greu de atins²⁸, un consens va fi uneori imposibil de

²⁴ M.Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1977.

²⁵ J.F.Lyotard, *The Postmodern Condition : A report on Knowledge*, Manchester, Manchester University Press, 1984, p. 61.

²⁶ J.F.Lyotard, *Just Gaming*, Manchester, Manchester University Press, 1985.

²⁷ A.Noël, *Democratic Deliberation in a Multinational Federation*, în *Critical "Review of International Social and Political Philosophy"*, vol. 9, no. 3, septembrie 2006, pp. 419-444 .

²⁸ *Ibidem*, pp. 419, 421.

atins, dezacordurile vor persista în ciuda tuturor eforturilor depuse, dar aceasta nu trebuie să ducă la eșecul și încetarea dialogului dintre părți.

„Succesul nu presupune ajungerea la o unanimitate a opiniilor și cu atât mai puțin căderea la un acord între părțile implicate în dialog, ci doar simpla idee că agenții au rămas destul de hotărâți să continue comunicarea între ei. Neînțelegerile vor exista mereu dar ideile și reprezentările evoluează neîncetat datorită dialogului”²⁹.

În perspectiva lui Noël, conflictele, interesele și tensiunile politice fac deseori dificile deliberările și uneori chiar imposibile, dar la final tot ele le fac și inevitabile. Discursurile, dialogurile, au toate loc în situații conflictuale în care ideile pot să se afle în pericol de a fi contrazise de partea adversă, ceea ce face ca puterea și argumentarea să fie imposibil de separat una de cealaltă, discursul să fie inseparabil dar și constituit de putere și de rezistență la putere :

„ Discourse itself is penetrated, and to some extent constituted, by power and resistance. This does not mean that deliberations can be reduced to power relations, but it does imply that they cannot be understood out of their context, as somehow outside of power relations”³⁰.

În această situație reflecția noastră trebuie să se concentreze mai degrabă asupra unei modalități de a stabili o relație justă între ponderea pe care o ocupă puterea argumentului respectiv argumentul puterii în cadrul procesului comunicațional. Astfel un prim pas spre stabilirea unei etici comunicaționale constă în acceptarea ideii conform căreia dialogul este inseparabil de putere. Acest lucru presupune faptul că succesul unui dialog nu trebuie măsurat la nivelul capacității unor argumente de a atinge unanimitatea, ci la nivelul dorinței actorilor implicați de a reveni la masa negocierilor și de a continua dialogul. Scopul final al eticii discursive trebuie deci să fie nu acela de a găsi soluția unică și unanimă ci acela de a face cunoscute majorității și de a pune în discuție diferitele poziții și preocupări ale minorităților de orice tip. Scopul eticii discursive este acela de a influența și nu neapărat de a schimba. Este acela de a permite învățarea și cunoașterea celui alt în ultima instanță³¹.

În loc de concluzii

Etica discursivă așa cum este ea teoretizată de Linklater ne-ar putea ajuta să depășim problemele comunicaționale cu care ne confruntăm în relația noastră cu Celalalt? Sau mai bine zis, apelul pe care îl face teoria critică la o responsabilizare individuală față de victimele altor societăți și față de victimele propriilor noastre societăți își poate găsi el un ecou într-un final, sau ar trebui el discreditat din start deoarece își are rădăcinile în marxismul utopic ?

Întrebările acestea sunt mult prea complexe pentru a fi avut pretenția în acest articol de a găsi răspunsul viabil. Nu avem destule argumente pentru a putea

²⁹ *Ibidem*, pp. 438-439.

³⁰ *Ibidem*, p. 422 .

³¹ *Ibidem*, pp.433-434.

contrazice pe cei care afirmă că societatea fie ea liberală sau neliberală, nu are nicio obligație morală față de străini sau față de diferența internă atunci când ea decide să se închidă, să excludă sau să recurgă la integrarea forțată a Celuilalt pentru a putea să își prezerve identitatea și coeziunea internă. Departe de a ne imagina o reformare socială, tot ceea ce putem spera este deschiderea unui « dialog » între cele două poziții teoretice din cadrul disciplinei Relațiilor Internaționale pe care acest articol să îl declanșeze.

DEMOCRAȚIE PARLAMENTARĂ SAU PREZIDENȚIALĂ?

Dr. Răzvan Victor PANTELIMON*

Parliamentary or Presidential Democracy?

Abstract: This article try to analyze the main characteristics of Parliamentary and Presidential Democrarz in order to respond to the question: Which tipe of democracy is the best? After a few clarifications about the concepts of political regime and form of government, we star to present the two tipes of democracy. The definitions of the two models are created by exclusion because is more easier and clear in that way. After a discussion on the positive and negative part of the two models we discover that none of them can be considered “the best” because ther are many variables wich can influenced the exit of a democratic sistem.

Keywords: democracy, political regime, parliament, president.

Încă de la începuturile dezbaterilor asupra politicii și a sistemului politic, un rol important l-a avut discuția asupra regimului politic și a formelor de guvernare, preocuparea pentru descifrarea guvernării și pentru activitatea de organizare a acesteia, pentru relațiile între diversele puteri și instituții din cadrul statelor.

Considerăm că aceste concepte sunt deosebit de importante și dezbaterile asupra lor foarte actuale, de aceea acest articol își propune să se axeze pe studiul conceptelor de prezidențialism și parlamentarism. Pentru început vom prezenta și explica alte două concepte, acelea de regim politic și formă de guvernare, apoi vom analiza termenii de prezidențialism și parlamentarism așa cum apar ei definiți în literatura de specialitate, precum și avantajele și dezavantajele celor două tipuri de organizare politică și raportul acestora cu democrația.

Este foarte dificil să găsești o definiție exhaustivă prin care să înțelegi termenii de regim politic și formă de guvernare, nu pentru că ei nu ar fi fost analizați și comentați de-a lungul istoriei intelectuale a omenirii, ci dimpotrivă. Ei au făcut din cele mai vechi timpuri obiectul analizelor teoretice și practice, dar până astăzi nu s-a ajuns la o poziție comună asupra clasificării acestora. Vom vedea în continuare că unii autori tratează aceste concepte ca doi termeni diferiți, alții realizează o echivalență între ei sau chiar cu alte concepte (ex. sistem politic).

* Lector univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității “Ovidius” Constanța.

Dacă luăm în calcul și problema realizării unor taxonomii, vom observa că nici aici autorii nu sunt de acord. Astfel unii văd prezidențialismul, semi-prezidențialismul și parlamentarismul ca fiind forme de regim politic, alții le consideră forme de guvernământ, în timp ce altă categorie de cercetători le analizează ca pe niște sub-clasificări ale formei de guvernare. O altă problemă provine din faptul că aceste concepte au făcut obiectul de studiu atât al științelor juridice, cât și al celor politice (fapt care poate fi înțeles dacă avem în vedere că până destul de recent științele politice nu își căpătaseră un statut de știință de sine stătătoare, ele fiind de cele mai multe ori echivalate cu dreptul constituțional sau cu filozofia politică), lucru care a dus la abordări diferite.

Inițial, în operele lui Platon și Aristotel, regimul politic era asimilat formei de guvernare. Dar după cum se observa într-un tratat de politologie „tratate împreună, semnificația rolului instituțiilor politice devine covârșitoare. O asemenea optică însă, șterge nepermis distanțele între existența unei instituții (structura, funcționalitatea, rolul) și finalitățile sociale căreia aceasta i se subordonează. [...] Esențială deci, nu este forma sau titulatura guvernării, ci condiția ei fundamentală determinată de relația cu puterea politică, cu organizarea, cu exercitarea etc.”¹

Într-o definiție amplă a regimului politic se consideră că „deși este numai o parte (componentă, subordonată, dar și cu individualitatea, autonomia și relevanța sa specifică) a ansamblului, conceput ca sistem[...] el concentrează notele esențiale ale sistemului politic, și anume cele legate de existența politică, practica, finalitățile, principiile și determinațiile puterii semnalând efectele sociale majore ale instituțiilor, formelor de conștiință, ideologie și cultură politică, relațiilor politice în desfășurarea lor concretă, sistemele de valori în aplicațiile lor etc. Regimul politic este astfel rezultanta unui anumit raport social de forțe politice în confruntare, în dinamica exprimată a intereselor grupale; investit în acțiunea structurilor politice, prin mecanismele deținerii și exercitării puterii, a organizării și conducerii societății, a disputei formelor de conștientizare etc.

Regimul politic reprezintă astfel o structură extrem de complexă, un set de raporturi care conferă unor grupuri sociale sau politice calitatea (capacitatea) de a conduce (organiza, administra, modela, coordona) întreaga activitate politică dar și pe cea socială în general.”²

Același autor consideră că deosebirile dintre state depind, în special în viziunea juriștilor, de forma de guvernare (sau de guvernământ). „Fiecare stat se exprimă însă și printr-o anumită formă de guvernare. Două sunt esențiale. Prima este orientată de principiul suveranității monarhice (guvernarea monarhică). Cea de-a doua este definită de principiul suveranității populare (guvernarea republicană). Simplificând, guvernarea monarhică îmbracă forma monarhiilor

¹ Dumitru Lepădatu, *Politologie*, partea a II-a, Editura Hyperion XXI, București, 1993, pag. 64.

² Idem pag. 60 – 61.

absolute, limitate (parlamentare), iar guvernarea republicană este cunoscută sub numele de republică prezidențială, semi-prezidențială și republică parlamentară.”³

Într-o lucrare de drept constituțional se afirmă că: „În Dreptul Constituțional, prin forma de guvernământ înțelegem în general modul în care sunt constituite și funcționează organele supreme. Ea este raportată în principiu, la trăsăturile definitorii ale șefului de stat și la raporturile sale cu puterea legiuitoare. Realizând o sinteză a formelor de guvernământ vom reține că cele mai utilizate au fost și sunt monarhia și republica.”⁴

Alt tratat de drept constituțional face o netă distincție între forma de guvernământ și regim politic. Prima este văzută ca: „exprimând modul în care, practic, se exercită puterea. Ea este independentă de structura de stat. Diferite forme de guvernământ pot succeda în cadrul aceleiași structuri de stat; invers, aceeași formă de guvernământ poate exista în state sau structuri diferite.

În accepțiunea pe care am dat-o formei de guvernământ, aceasta cuprinde ca element constitutiv și condițiile în care se realizează atribuțiile de șef al statului. De asemenea, ea vizează raporturile specifice ce se stabilesc între organul chemat să îndeplinească atribuțiile de șef de stat și celălalte categorii de organe, îndeosebi Parlamentul și Guvernul. Practic însă, atunci când examinăm forma de guvernământ, procedăm la identificarea titularului puterii și la reperarea modului în care ea se exercită.

Urmând o clasificare clasică și confruntând-o cu realitățile istorice contemporane, principalele forme de guvernământ pot fi considerate următoarele: democrația, monocrația, oligarhia, formele mixte și formele specifice statelor socialiste.”⁵

Regimul politic este văzut în această lucrare ca fiind atașat instituțiilor guvernamentale, vorbindu-se astfel de „regim reprezentativ” sau de „regim prezidențial”. Este însă o concepție formală și unilaterală. Fără îndoială că modul de organizare al puterilor și raporturile dintre puteri constituie un element definitoriu al regimului politic. Dar el nu este singurul criteriu de definire al acestuia, nici cel hotărâtor.

„Regimul politic reprezintă ansamblul instituțiilor, metodelor și mijloacelor prin care se realizează puterea. El are deci determinări mult mai complexe decât raporturile dintre puteri. Regimul politic are calități valorizatoare nu doar cât privește esența și forma puterii de stat, dar și în ceea ce privește calificare esenței întregii societăți. El este indicatorul sintetic și de primă mărime,

³ Dumitru Lepădatu, *Procese și fenomene politice*, prima parte, Editura Actami, București, 1998, pag. 202.

⁴ Ioan Muraru, *Drept constituțional și instituții politice*, Editura Actami, București, 1998, pag. 123.

⁵ Ion Deleanu, *Drept constituțional și instituții politice – Tratat*, volumul I, Editura Europa Nova, București, 1996, pag. 139 – 141.

cel mai dinamic și cel mai expresiv, pentru calificarea unei societăți ca real democratică sau anti-democratică.”⁶

Într-un „Dicționar Politic” recent, regimul politic este echivalat cu termenul de sistem politic: „regim politic = mod de guvernare, mod de organizare a puterii politice într-o țară (monarhie, republică, dictatură). În ultimul timp, se folosește sintagma „sistem politic” cu aceleași semnificații.”⁷ Iar forma de guvernământ este văzută ca „mod de organizare și exercitare a puterii de stat. Formele principale sunt monarhia și republica, fiecare având diferite variante. Monarhia poate fi absolută, constituțională și parlamentară. Republica, la rândul ei, poate fi parlamentară, prezidențială ori semi-prezidențială.”⁸

Într-un „Curs de știință politică” editat în Italia, forma de guvernare este văzută ca un sistem instituțional în interiorul căruia Guvernele își îndeplinesc sarcinile.⁹

În opinia unor autori francezi, noțiunea de regim politic este o noțiune complexă, care face apel la regulile de organizare și de funcționare a instituțiilor constituționale, la sistemul de partide, la practica vieții politice, precum și la ideologie și la moravurile politice. Esențiale în această privință ar fi, potrivit unor autori raporturile dintre forțele politice care se stabilesc în procesul guvernării între guvernanți și guvernați, dar și relațiile care se stabilesc între înseși instituțiile politice care fac parte dintr-un anumit sistem politic.¹⁰

Pentru Antonie Iorgovan „prin conceptul de „formă de guvernământ” s-a răspuns de regulă la întrebarea: Cine exercită puterea suverană în stat: o singură persoană (monocrația), un grup de persoane (oligarhia) sau mase largi ale poporului (democrația)”¹¹

Pentru a sintetiza toate aceste definiții și a avea un instrument de lucru, în cuprinsul acestei lucrări vom considera că regimul politic este de două tipuri: democratic și nedemocratic; iar formele de guvernare sunt: monarhia și republica. În ceea ce privește termenii de prezidențialism, semi-prezidențialism și parlamentarism considerăm că ei se referă la modul în care se stabilesc și se realizează raporturile între cele două mari puteri ale statului: cea legislativă și cea executivă.

Relațiile între Guverne și Parlamente au fost definite încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea de o serie de elemente care a generat două modele bine

⁶ Ibidem, pag. 163 – 164.

⁷ Sergiu Tămaș, *Dicționar politic*, Casa de editură și presă „Șansa” SRL, București, 1996, pag. 209.

⁸ Ibidem, pag. 116

⁹ Gianfranco Pasquino, *Curs de știință politică*, Editura Institutului European, Iași, 2002, pag. 233.

¹⁰ Victor Duculescu, Constanța Călinoiu, Georgeta Duculescu, *Drept constituțional comparat*, Editura Lumina Lex, București, 1996, pag. 21 – 22.

¹¹ Antonie Iorgovan, *Tratat de drept administrativ*, volumul 2, Editura Nemira, București, 1996, pag. 376.

diferențiate. De o parte se situează modelul englez al politicii în care Parlamentul era centrul politicii și în care se producea „confuzia” puterilor datorită unei puternice interdependențe între Cabinet și Parlament, deoarece primul era obținut ca rezultat al încrederii celui de al doilea și în același timp Guvernul putea decreta dizolvarea Parlamentului. Opus acestuia, era modelul care menținea o strictă separație a puterilor, astfel încât spre deosebire de celălalt unde legitimitatea era unică, aici apăreau organe cu legitimități separate și funcții perfect distincte. Primul tip a dat naștere modelului numit parlamentarism, în timp ce al doilea a fost denumit prezidențialism.

Definirea acestor două modele este destul de dificilă pentru că nu există un model unitar care să aibă aceleași caracteristici peste tot, de aceea putem spune chiar că sunt tot atâtea modele câte constituții și țări sunt. Astfel este mai ușor să definim prezidențialismul și parlamentarismul arătând care sunt deosebirile dintre ele. De altfel Sartori spune că regimurile prezidențialiste și parlamentariste se definesc în general prin excludere reciprocă, pentru că efectiv un sistem prezidențialist nu este parlamentarist și invers un sistem parlamentarist nu este prezidențialist.¹²

Astfel potrivit unei păreri,¹³ de-a lungul dezvoltării istorice s-au evidențiat cel puțin patru tipuri de diferențe semnificative între cele două modele. În primul rând sistemul parlamentar implica o colaborare instantanee între cele două puteri pentru că însăși existența Guvernului era asigurată de o majoritate de parlamentari suficientă pentru a aproba politicile propuse de Guvern, pe când sistemul prezidențial nu asigură obligatoriu o majoritate și în cadrul puterii legislative, lucru care putea duce la blocaje.

În al doilea rând modalitatea de alegere este diferită pentru cele două modele. Astfel încât dacă în parlamentarism alegerile sunt unice pentru că electorii votează pentru un Parlament care realizează ulterior Guvernul, în sistemul prezidențial se votează separat legislativul și Președintele (acesta fiind ales printr-un sistem de sumă zero, care îi conferă un caracter plebiscitar). Pe lângă aceasta și modalitatea de convocare a scrutinului este diferită pentru că în parlamentarism șeful Guvernului poate convoca oricând alegerile, în sistemul prezidențial data alegerilor fiind fixată prin Constituție.

O a treia diferență majoră se referă la relația cu sistemul de partide. Această diferențiere provine din faptul că în sistemul parlamentar șeful Guvernului ca lider al majorității parlamentare este în același timp și liderul partidului majoritar la nivel național, astfel încât el constituie o curea de transmisie între acesta și Guvern, pe când în sistemul prezidențialist președintele ales nu este în mod obligatoriu și liderul partidului majoritar la nivel național, de

¹² Giovanni Sartori, „Ni presidencialismo, ni Parlamentarismo”, în *Revista Uruguaya de Ciencia Política*, n° 5, anul 1992, Montevideo, pag. 9.

¹³ Manuel Alcantara Saez, *Gobernabilidad, crisis y cambio*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1994, pag. 83 – 88.

multe ori alegerea sa fiind rezultatul unor caracteristici personale, astfel încât partidele apar ca un element secundar al vieții politice.

Ultima trăsătură care diferențiază cele două modele este dată de faptul că limitarea numărului de mandate pentru care poate fi ales un Președinte (unu sau două) poate duce la schimbarea periodică a elitei conducătoare lucru care poate fi daunător în anumite momente, pe când în sistemul parlamentar se poate realiza o mai mare continuitate și stabilitate la nivelul administrației centrale.

Într-o lucrare care analizează 36 de democrații contemporane sunt evidențiate trei diferențe majore între sistemele parlamentare și prezidențiale de guvernare.¹⁴ Prima, într-un sistem parlamentar, șeful Guvernului – care poate avea diferite denumiri oficiale ca prim-ministru, premier, cancelar, ministru-președinte, „Taoiseach” (în Irlanda) sau chiar Președinte (Spania) – și cabinetul său răspund în fața legislativului, în sensul că sunt dependenți de încrederea legislativului și pot fi demisi printr-un vot de neîncredere sau cenzură. Într-un sistem prezidențial, șeful Guvernului – întotdeauna numit Președinte – este ales pe o perioadă fixată prin Constituție și în condiții normale nu poate fi forțat să demisioneze printr-un vot parlamentar de neîncredere (deși este posibil să fie destituit pentru infracțiuni de natură penală).

A doua diferență dintre guvernarea prezidențială și cea parlamentară este aceea că președinții sunt aleși prin vot popular, prin vot direct ori de către un colegiu ales popular, iar prim-miniștrii sunt aleși de către legislative. Procesul de selecție poate lua o varietate de forme. De exemplu, cancelarul german este ales de către Bundestag, taoiseach-ul irlandez de către Dáil, prim-ministrul japonez de către Camera Reprezentanților. În Italia și Belgia, cabinetele se formează prin negocieri între partidele din Parlament și mai ales între liderii de partid, dar de asemenea necesită un vot parlamentar formal de investitură. În Marea Britanie, în mod normal, regele sau regina numește pe liderul partidului majoritar în funcția de prim-ministru și, de asemenea, în numeroase sisteme multipartidiste, cabinetele care se formează prin negocieri între partide sunt numite de către șeful statului fără alegeri formale sau investitură; se admite că aceste cabinete au încrederea Parlamentului dacă nu sau până când acesta își exprimă lipsa de încredere.

A treia diferență fundamentală este că sistemele parlamentare au executive colective sau colegiale, în timp ce sistemele prezidențiale au executive unipersonale, necolegiale. Poziția prim-ministrului în cabinet poate varia de la preeminență la cea de virtuală egalitate cu alți miniștri, dar întotdeauna există un grad relativ mare de colegialitate în luarea deciziilor; prin contrast, membrii cabinetelor prezidențiale sunt în realitate consilieri și subordonați ai Președintelui. În sistemele parlamentare cele mai importante decizii trebuie asumate de cabinet ca un întreg, nu doar de către prim-ministru; în sistemele

¹⁴ Arend Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de Guvernare și funcționare în 36 de țări*, Editura Polirom, Iași, 2000, pag. 120 – 121.

prezidențiale, cele mai importante decizii pot fi asumate de către Președinte cu sau fără, și chiar împotriva sfatului cabinetului.

Pornind de la aceste diferențe între cele două tipuri de sisteme Giovanni Sartori încearcă să realizeze o definiție a ceea ce înseamnă prezidențialism și parlamentarism¹⁵. Astfel primul criteriu definitoriu al unui sistem prezidențial este alegerea populară directă, sau ca și cum ar fi directă, a șefului statului pe o durată definită de timp (care poate varia de la 4 la 8 ani). Aceasta este fără îndoială o condiție definitorie necesară, dar nu suficientă. Austria, Islanda și Irlanda recurg la alegerea directă a propriilor președinți și cu toate acestea sunt doar, cel mult, sisteme prezidențiale de fațadă. Lăsând deoparte ceea ce constituția afirmă cu privire la prerogativele puterii lor, în orice caz președinții în cauză nu sunt mai mult decât figuri ceremoniale, iar Austria, Islanda și Irlanda funcționează întru totul ca sisteme parlamentare. Așadar, în ciuda alegerii populare directe a președinților lor, aceste țări nu se clasifică printre cele prezidențiale.

Un al doilea criteriu de definiție este acela că în sistemele prezidențiale Parlamentul nu poate nici să numească, nici să răstoarne Guvernul. Guvernele sunt o prerogativă prezidențială: Președintele este cel care numește și substituie la discreția sa membrii executivului. Cu siguranță, un Președinte își poate alege miniștrii într-un mod agreat de Parlament, fapt care nu exclude ideea că membrii cabinetului sunt și rămân o numire prezidențială. Observăm imediat faptul că criteriul în discuție nu este violat dacă unui Parlament îi este atribuită puterea de a cenzura miniștrii în mod individual și nici măcar în rarele cazuri în care o cenzură parlamentară implică demiterea unui ministru din funcție. Criteriul nu este violat deoarece în ambele cazuri întotdeauna Președintele este cel care pastrează în mod unilateral puterea de numire în funcție, încredințând după bunul plac posturile cabinetului.

Așadar, un sistem politic este prezidențial dacă, și numai dacă, șeful statului (Președintele): 1. rezultă dintr-o alegere populară, 2. în timpul mandatului prestabilit nu poate fi lipsit de încredere prin vot parlamentar, deci nu poate fi înlăturat sau destituit de către Guvern, 3. prezidează sau conduce Guvernele numite de el, adică șeful statului este și șeful Guvernului. Atunci când aceste trei condiții sunt îndeplinite laolaltă, atunci avem de a face fără îndoială cu un sistem pur prezidențial.

Definiția sistemului prezidențial poate fi formulată, potrivit lui Matthew Shugart și Scott Mainwaring, în termenii a două caracteristici fundamentale: „origine separată” (alegeri populare separate) și „existență separată” (mandate fixe pentru președinte și executiv).¹⁶

¹⁵ Giovanni Sartori, *Ingenieria constituțională comparată*, Editura Mediterana 2000, București, 2002, pag. 97 – 100.

¹⁶ Scott Mainwaring, Matthew Soberg Shugart, „Introduction”, în Scott Mainwaring și Matthew Soberg Shugart (eds), *Presidentialism and Democracy in Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997, pag. 1-11.

Așadar în republicile prezidențiale, șeful executivului este ales direct de către cetățeni și are o rezervă de legitimitate specifică și autonomă de cea a Parlamentului, în aceste cazuri, numit, de multe ori, Congres. Parlamentul este și el ales de către cetățeni prin sistem electoral majoritar în circumscripții uninominale în SUA, cu o diversitate de sisteme proporționale sau mixte în republicile prezidențiale latino-americane. Președintele Republicii nu are puterea de a dizolva Congresul. La rândul său, acesta nu poate retrage încrederea sau substitui pe Președintele Republicii. Poate numai, dar este o măsură extremă și foarte rară, să-l pună sub acuzație (*impeachment*) pentru atentat la Constituție. Așa încât, președinția și Congresul sunt într-adevăr, așa cum au dorit fondatorii Statelor Unite instituții separate. Dar, din obișnuitul respect față de normele constituționale, își împart puterea: de exemplu, (mai ales, dar nu numai) cea legislativă. Dacă Președintele introduce proiecte de lege care nu sunt pe placul Congresului, acesta poate să le amâne, să le schimbe, să le respingă, în așteptarea unor texte pe care să le aprecieze și să le aprobe. Dacă Congresul aprobă proiectele de lege cu care Președintele nu este de acord sau amendează decretele prezidențiale într-o manieră pe care Președintele o găsește inacceptabilă, acesta poate să recurgă la dreptul său de veto, parțial sau total. La rândul său, Parlamentul poate trece peste dreptul de veto cu o majoritate calificată de două treimi în Senat, o majoritate deloc ușor de obținut.

Până acum am analizat câteva din caracteristicile sistemelor prezidențiale (în special a celui din Statele Unite), în continuare vom încerca să relieffăm liniile majore ale modelului parlamentarist. Regimul parlamentar acordă o însemnătate considerabilă Parlamentului, care devine de fapt adevăratul forum politic de guvernare. Guvernul – condus de un prim-ministru eficient și cu largi puteri – este obligat să dea socoteală Parlamentului, care îi poate retrage oricând încrederea fără prea mari dificultăți, în condițiile în care apreciază că nu își îndeplinește mandatul. Președintele Republicii este, în asemenea condiții o figură mai mult decorativă, având atribuții de reprezentare și protocol, un rol politic minor ce este depășit – de departe – de poziția proeminentă a prim-ministrului.

Președintele Republicii poate acționa însă cu succes în situații de criză, în care el este de fapt cel ce va conferi mandatul viitorului premier; o asemenea opțiune neputând fi făcută nici ea discreționar, deoarece Președintele va recurge la o anumită nominalizare numai după ce va avea girul forțelor politice și se va confrunta cu acestea. Același lucru se întâmplă și în țările, puține la număr, în care ființează regimul monarhic, acesta fiind în realitate o monarhie constituțională al cărei principiu fundamental este acela că regele nu se amestecă în politică, ci rămâne esențialmente un simbol al statului. El păstrează în general prerogativele care revin Președintelui de republică în cadrul republicilor parlamentare. Evident, singura deosebire este aceea că în cadrul republicii parlamentare Președintele este ales de către Parlament, în timp ce monarhia își păstrează caracterul său ereditar. În ceea ce privește esența atribuțiilor, cu

excepția unor atribuții de protocol și reprezentare, care sunt mai puternice în statele monarhice, pe fond nu s-ar putea vorbi de o diferențiere substanțială a funcțiilor pe care le îndeplinește șeful statului.

Sistemele parlamentare își datorează numele principiului lor de bază anume: Parlamentul este suveran. Astfel, sistemele parlamentare nu permit o separare a puterii între Parlament și Guvern: ele se bazează în totalitate pe împărțirea puterii între legislativ și executiv. În consecință, în cadrul tuturor sistemelor pe care le numim parlamentare guvernele trebuie înființate, susținute și eventual lipsite de votul Parlamentului. Dar a spune că guvernele depind de Parlament nu spune foarte mult. Nu explică, în particular, cum sistemele în chestiune prezintă guverne puternice sau slabe, stabilitate sau instabilitate, eficiență sau imobilism, în rezumat, rezultate bune, mediocre sau chiar detestabile.

Realitatea este că parlamentarismul nu denotă o entitate singulară, iar dacă prestațiile sistemelor parlamentare sunt atât de diferite, acest lucru se datorează tipurilor diferite de relații între executiv și legislativ. De fapt, există cel puțin trei varietăți ale sistemului parlamentar: la o extremă sistemul de tip englez de „premierat” sau de cabinet, în cadrul căruia executivul este cel care prevalează net asupra Parlamentului; la cealaltă extremă sistemul de tip francez al guvernării de adunare, care face guvernabilitatea cvasi-imposibilă; și în fine o varietate intermediară de parlamentarism controlat de partide.

Sistemele parlamentare sunt toate sisteme bazate pe împărțirea puterii. Dar împărțirea puterii nu se poate fixa atât de îngrijit precum divizarea puterii. Un mod de a pune ordine în această încurcătură este de a privi la nucleul structurii de autoritate în interiorul căreia un șef al executivului este împuternicit să acționeze. Din acest punct de vedere șeful guvernului se poate raporta la membrii Guvernului său ca: a) un prim de-asupra inegalilor, b) un prim între inegali, c) un prim între egali. Toate trei sunt formule ale unei puteri împărțite în măsura în care toate exclud concentrarea puterii într-o singură persoană, ca în cazul Președintelui american al cărui Guvern este doar cabinetul său privat. Dar sunt formule foarte diferite. Prim-ministrul englez este ca un *primus* de-asupra inegalilor întrucât este liber să aleagă și să înlocuiască miniștrii care într-adevăr îi sunt subordonați; cancelarul german este mai puțin proeminent dar este aproape întotdeauna un *primus* printre inegali; în timp ce un prim-ministru într-un sistem parlamentar obișnuit este un *primus inter pares*, și prin urmare nici măcar atât de *primus*.

Un prim de-asupra inegalilor este un șef executiv care este și lider de partid, care cu greu poate fi subminat de un vot al parlamentarilor săi și care numește și înlocuiește după bunul său plac miniștrii cabinetului său. Astfel acest prim guvernează asupra propriilor miniștrii. Un prim între inegali poate chiar să nu fie oficial liderul partidului, dar rămâne în funcție, de regulă, chiar și atunci când se schimbă membrii cabinetului său. Astfel, acest prim poate demite proprii miniștri, dar nu poate fi înlocuit din funcție de către aceștia. În fine, un

prim între egali este un prim-ministru care cade o dată cu cabinetul său, care de regulă trebuie să îmbarce în echipa guvernamentală miniștrii „impuși” și care nu prea are control asupra echipei.

Vom încerca în continuare să vedem care sunt avantajele și dezavantajele celor două sisteme politice. Dezbaterea a fost lansată la începutul anilor '90 de către Juan Linz¹⁷ care consideră că sistemele prezidențialiste au următoarele dezavantaje:

- 1) legitimitatea democratică duală, dat fiind faptul că atât președintele cât și parlamentul încearcă să obțină supremația, mai ales când președintele nu beneficiază de o majoritate parlamentară, creează conflicte de legitimitate pentru că apare întrebarea „cine are mai multă legitimitate pentru a vorbi în numele poporului, președintele sau majoritatea care se opune politicii sale?”. Această problemă nu este atât de gravă în sine însăși ci pentru faptul că nu există mecanisme democratice care să o rezolve.
- 2) rigiditatea prezidențialismului, adică mandatul fix pe o perioadă prestabilită, devine o problemă serioasă pentru că în loc să ofere avantajul de a asigura stabilitatea executivului, ea nu permite schimbarea puterii executive în caz de criză guvernamentală. Prezidențialismul nu deține mecanisme constituționale care să îi permită să își ajusteze funcționarea la situații noi și neașteptate, mai ales în cazul schimbării președintelui, în timp ce sistemul parlamentar deține instrumentele mișcării de cenzură constructive și a dizolvării Camerelor și convocarea unor noi alegeri.
- 3) prezidențialismul are caracteristicile unui joc de sumă zero care îl avantajează pe câștigător care primește tot, în timp ce sistemele parlamentare presupun împărțirea puterii și formarea de coaliții.
- 4) ca încarnare a voinței populare, președintele are tendința de a conduce cu superioritate față de ceilalți actori politici și celălalte instituții ale statului, de multe ori în contrast cu majoritatea limitată a populației care l-a ales. Politica prezidențială este mai puțin tolerantă cu opoziția și mai puțin înclinată spre acorduri, ea este o politică a cultului personalității prezidențiale bazate pe o formă personalistă de „prezidențialism plebiscitar” care concentrează puterile președintelui, slăbind celălalte instituții și partidele politice.
- 5) în sistemele prezidențialiste care nu admit realegerea nu există metode de a face un președinte în exercițiu responsabil pentru acțiunile și politicile sale. Nu poate fi sancționat de electorat prin înfrângerea electorală, dar nici nu poate fi recompensat prin realegere.

¹⁷ Juan Linz, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?”, în Juan Linz și Arturo Valenzuela (eds.), *The Failure of Presidential Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994, pp. 6-22.

- 6) în final, sistemul prezidențial pune problema că „outsiders” politici au mai mare probabilitate de a obține puterea executivă fără susținerea unui partid și fără experiență politică. Aceasta produce efecte destabilizatoare pentru că acești „outsiders” tind către politici antiinstituționale și populiste.

Cei care vorbesc despre avantajele prezidențialismului, în special Mainwaring și Shugart¹⁸ își bazează argumentele pe evidențe empirice centrate pe serii temporale care acoperă întreg secolul XX

- 1) prezidențialismul oferă votanților opțiuni mai clare în momentul alegerii.
- 2) responsabilizare și identificare electorală este mai mare în prezidențialism.
- 3) capacitatea de a inhiba rezultatele de sumă zero, dat fiind faptul că prezidențialismul se bazează pe un sistem de controale și echilibruri, care își află originea în însăși dubla sa legitimitate.
- 4) rigiditatea mandatului este un atribut pozitiv al previzibilității regimului de guvernare.
- 5) alegerea prezidențială este de fapt un element de transparență al sistemului

Guvernele care au la bază sistemele parlamentare au fost supuse și ele criticilor. Astfel despre ele s-a spus că:

- 1) le lipsește stabilitatea și eficiența datorită faptului că primul-ministru și guvernul depind de votul Parlamentului care îi poate înlocui oricând.
- 2) dau dovada de lipsă de omogenitate și de cooperare în cazul guvernelor de coaliție, care poate duce la politici lipsite de coerență și care să fie folosite pentru a satisface cererile particulare ale diverșilor membri ai coaliției.

În final vom vedea relația care poate fi stabilită între democrație și sistemele parlamentare sau prezidențiale. O analiză¹⁹ realizată pe 135 de țări, pentru perioada 1950 – 1990 care ia în considerare persistența regimurilor democratice și transformarea lor în regimuri nedemocratice a ajuns la niște rezultate foarte interesante. Astfel s-a observat că democrația este vulnerabilă în fața crizei economice în ambele sisteme instituționale, dar sistemele prezidențialiste care se bucură de condiții economice bune au mai mici probabilități de a supraviețui în raport cu sistemele parlamentare, chiar dacă acestea ar avea probleme cu economia. Speranța de viață a regimurilor

¹⁸ Scott Mainwaring și Matthew Shugart, „Juan Linz, Presidentialism, and Democracy” în *Comparative Politics*, July 1997, pp. 460-463.

¹⁹ Adam Przeworski, „Las condiciones económicas e institucionales de la durabilidad de las democracias”, in *Agora*, numărul 5, 1996.

parlamentariste este mai mare decât cea a regimurilor prezidențialiste. Instituțiile electorale care încurajează formarea unor majorități cresc posibilitățile de supraviețuire a sistemelor prezidențialiste, în timp ce sistemele care dau naștere unor blocaje legislative sunt în mod special slabe.

După aceasta foarte scurtă analiză a caracteristicilor și a avantajelor și dezavantajelor sistemului prezidențial și a celui parlamentar ar trebui să putem spune care dintre acestea este mai eficient sau care dintre ele funcționează mai bine, însă acest răspuns este extrem de greu de dat pentru că este foarte greu să spui care sistem este mai bun și care mai puțin bun. Această greutate provine din faptul că un sistem politic este deosebit de complex acționând ca un organism viu, care evoluează și se mișcă în permanență. În cadrul acestor procese apar extrem de mulți factori, care depind de un număr imens de variabile, astfel încât este dificil de dat niște soluții valabile peste tot și în orice moment.

Ceea am putea reține din acest studiu este tocmai această idee că nu există rețete universale valabile care să fie benefice peste tot și care să îi multumească pe toți, ci că omenirea trebuie să caute în permanență noi și noi soluții pentru obținerea acelei lumi perfecte, care va rămâne mereu un ideal imposibil de atins.

VOT SI EGALITATE DE GEN. EVOLUȚIA DOBÂNDIRII DREPTURILOR POLITICE PENTRU FEMEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎN PRIMA PARTE A SECOLULUI XX

Drd. Mihaela MELINTE*

Vote and Gender Equality. The Evolution of the Women's Struggle for the Acquirement of Political Rights in the Second Half of the XIXth Century and the First Half of the XXth Century

Abstract: The last decades have been marked by the intensification of the human rights discourses, closely connected to the efforts of many minorities to assert their own identity. Since the '70s, we are witnessing the re-evaluation of certain traditional concepts of feminist political theories, in order to prove the importance of the affiliation to a specific gender in the construction of political theories. The main goal of this article is to highlight some aspects of women's struggle for the acquirement of civil and political rights, more exactly of the right to vote and to identify some distinct features of the feminist movement in Romania regarding the struggle for electoral rights.

Women's struggle for civil and political rights was, by far, one of the most difficult actions in the history of the feminist movements in Europe or America, because the claim for these rights was considered by the majority of the male population a great immoderacy. In Romania, the idea of attainment of civil and political rights by women became a public matter in the second half of the XIXth century, closely related to the democratization process. If we were to make a historical excursion into the legal status of women, we will find that the emancipation of Romanian women concurs with the general process of women's emancipation in the countries with the oldest democratic tradition.

Keywords: minority, gender, feminism, women's rights, emancipation, right to vote.

Considerații generale

Definită ca formă de guvernare bazată pe votul universal și separația puterilor, ca regim politic ce asigură participarea tuturor cetățenilor la luarea deciziilor importante, ca model dezirabil datorită libertății, egalității și pluralismului, pe care și le proclamă ca valori fundamentale, democrația nu poate fi compatibilă cu respingerea minorităților. Libertatea presupune posibilitatea tuturor grupurilor de a se manifesta în cadrul societății; egalitatea presupune inexistența diferențelor în modul de raportare la membrii diferitelor

* Asist.univ.drd. Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” Constanța.

grupuri; în fine, pluralismul social presupune acceptarea grupurilor minoritare ca parte constitutivă a societății, prin participarea lor la procesul decizional.

Specialiștii în științele sociale definesc *minoritatea* ca grup subordonat „în termeni de putere și de privilegii în raport cu majoritatea, sau grupul dominant”¹. Exceptând numărul, care nu reprezintă întotdeauna un criteriu suficient în definirea grupului minoritar, acesta din urmă se caracterizează prin particularități fizice sau culturale distincte, tratament inegal în raport cu grupul majoritar, calitatea de membru involuntar al grupului și – element deosebit de important – conștiința, mai mult sau mai puțin intensă, a subordonării².

În opinia Mioarei Nedelcu, includerea femeilor în categoria grupurilor minoritare este justificată, datorită existenței unor caracteristici fizice și culturale diferite de cele ale bărbaților (care compun grupul dominant), de conștientizarea tot mai pronunțată a statusului subordonat și dezvoltarea unei solidarități de grup, precum și de experiența tratamentului inegal³. Plecând de la ideea că genul este o experiență social construită, mai degrabă decât un imperativ biologic, unii specialiști au realizat distincția între *sex*, care se referă strict la identitatea biologică a cuiva (ca bărbat sau femeie) și *gen*, care este o identitate învățată, dar, ca și rasa, poate fi deplin inteligibilă numai la nivel individual⁴. Apare, astfel, o diferență majoră între diviziunile de gen, care duc la inegalitatea dintre femei și bărbați, și inegalitățile de gen, care se intersectează cu alte inegalități: de rasă, de clasă, de orientare sexuală. Prin urmare, consideră Stanley Eitzen și Maxine Baca Zinn, diferite grupuri de bărbați demonstrează diferite grade de putere, pe când diferite grupuri de femei atestă niveluri distincte de inegalitate⁵. Referitor la acest aspect, al puterii exercitate de bărbat asupra femeii, Alfred Adler constata, spre exemplu, că supremația masculină nu este un fapt natural, deoarece „ea a apărut în mod necesar abia în cursul luptelor neîntrerupte între popoare vecine, lupte în care bărbatului i-a revenit un rol important, de care, la urma urmei, el a profitat spre a acapara în mod definitiv conducerea”⁶. Thomas Hobbes, David Hume sau Edmund Burke nu ar fi de acord cu afirmația de mai sus; în lucrările lor – cărți de căpătâi ale filosofiei politice moderne – aceștia au adus în prim-plan tocmai superioritatea originară a bărbatului, precum și capacitatea acestuia de a fi singurul care poate să determine și să conducă trecerea de la societatea primitivă, pre-politică, la cea politică. Hobbes, spre exemplu, era de părere că „prin artă s-a

¹ Mioara Nedelcu, *Minoritățile. Timpul afirmării*, Editura Tipografia Moldova, Iași, 2003, pp. 10-11.

² Richard T. Schaefer, *Racial and Ethnic Groups*, 10th edition, Harper Collins Publishers, 2006, p. 4.

³ Mioara Nedelcu, *op. cit.*, p. 43.

⁴ Margaret L. Andersen, Patricia Hill Collins, *Race, Class and Gender: an Anthology*, 2nd edition, Belmont, CA, Wadsworth, 1995, p. 327.

⁵ Stanley Eitzen, Maxine Baca Zinn, *Social Problems*, 7th edition, Boston, Allyn and Bacon, Viacom Company, 1997, p. 252.

⁶ Alfred Adler, *Cunoașterea omului*, Editura Științifică, București, 1991, p. 109.

creat marele *Leviathan*, numit *Comunitate* sau *Stat*, care nu este altceva decât un *bărbat artificial*⁷. David Hume completează viziunea hobbesiană asupra inferiorității femeii, afirmând că „deși bărbații, atunci când sunt uniți, au, în orice țară, suficientă forță fizică pentru a menține această tiranie dură [a Leviathanului, care își menține autoritatea absolută prin frică și teroare – n.n.], totuși insinuările, vorba și farmecele tovarășelor lor sunt astfel încât femeile sunt desori în stare să rupă confederația [tip de organizare statală în care numai bărbații ar trebui să dețină puterea – n.n.] și să împartă cu celălalt sex toate drepturile și privilegiile societății”⁸. În fine, Edmund Burke, referindu-se la femeile care luau cuvântul în fața corpului politic francez, în timpul revoluției, folosea expresia „furia din iad”⁹.

Mai târziu, gândirea sociologică clasică explica inegalitățile de gen prin teoria controlului masculin asupra mijloacelor de producție și a distribuirii bunurilor, care-și are, de fapt, originea în concepțiile lui Marx și Engels, care vedeau în căsătorie o modalitate de întărire a puterii și controlului masculin. Teoriile materialiste contemporane, care consideră controlul asupra distribuției resurselor valorizante elementul care generează stratificarea de gen, leagă inegalitatea de gen de structura economică a societății (stratificarea fiind mai mare atunci când activitatea femeii este direcționată către interior, spre familie, iar cea a bărbatului către exterior, spre afaceri, schimb și piață)¹⁰.

Am putea argumenta că discriminarea nu trebuie înțeleasă întotdeauna în sens negativ; în acest sens, un angajator *trebuie* să discrimineze între candidații la o slujbă, dacă dorește, în final, să ia o decizie. Discriminarea devine însă o problemă abia atunci când criteriile utilizate în luarea deciziei sunt irelevante (de exemplu, rasa, religia, sexul). Mai mult decât atât, suntem de părere că ar fi greșit să admitem faptul că relevanța criteriului trebuie stabilită de participanții la asemenea situații sociale, din simplul motiv că nu am putea oferi garanții pentru utilizarea, în fiecare caz, a unor argumente raționale. Una din problemele care derivă de aici este aceea a egalității, care trebuie privită în perspectivă liberală, anume ca egalitate de șanse. În acest sens, teorema generală este aceea că „egalitatea de oportunități plus diversitatea culturală vor produce, probabil, inegalitatea rezultatelor”¹¹. Pentru obținerea unor rezultate egale este nevoie fie de uniformizare culturală, fie de îndepărtarea oportunităților egale, elemente imposibil de pretins în cadrul unei societăți democratice liberale. Iris Marion Young atrage însă atenția asupra unui aspect deosebit de important: o societate în care se manifestă diversitatea culturală nu poate și nu trebuie să fie concepută

⁷ Moira Gatens, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 181.

⁸ *Ibidem*, p. 182.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mioara Nedelcu, *op. cit.*, p. 46.

¹¹ Brian Barry, *Teoria politică: vechi și nou*, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann, *Manual de știință politică*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 473.

ca una în care toți indivizii luptă cu aceeași intensitate pentru atingerea acelorași scopuri¹². Prin urmare, conceptualizarea noțiunii de *oportunități egale* nu poate fi realizată în mod corect fără a se ține cont de acest aspect fundamental.

În ultimele decenii, intensificarea discursurilor despre drepturile omului a fost direct legată de eforturile diferitelor grupuri minoritare de a-și afirma identitatea; prin urmare, reconsiderarea, începând cu anii '70, a unora dintre conceptele tradiționale ale teoriilor politice feministe, a fost realizată „pentru a demonstra relevanța apartenenței la un anumit sex în structurarea teoriei politice”¹³. Nu ne propunem, însă, în ciuda utilității unui asemenea demers, ca în studiul de față să realizăm o sinteză a preocupărilor teoriei politice feministe cu privire la concepte fundamentale din sfera științelor politice sau a filosofiei. Ceea ce ne interesează și va constitui, în paginile următoare, subiectul analizei, este problema – pe care o considerăm fundamentală în istoria feminismului – luptei pentru dobândirea drepturilor civile și politice pentru femei, mai exact a dreptului de vot, într-un exercițiu de identificare a particularităților activității mișcării feministe din România cu privire la această problematică. Astfel, ne vom concentra atenția, în continuare, pe de o parte asupra încercării de a plasa curentul feminist din România în contextul evoluției mișcărilor feministe la nivel internațional și, pe de altă parte, de a identifica particularitățile cazului românesc în ceea ce privește evoluția dobândirii de către femei a drepturilor civile și politice, cu precădere a dreptului de vot.

Mișcarea feministă pentru drepturi politice în context internațional

Acțiunile organizațiilor feministe au evoluat de-a lungul istoriei de la un feminism al egalității, care urmărea dobândirea unui statut juridic egal pentru femei în raport cu bărbații și s-a manifestat mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea (denumit și feminismul primului val), la unul al diferenței și eliberării, foarte pregnant la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul XX, (feminismul celui de-al doilea val) și până la un feminism potrivit epocii contemporane, care pune accentul pe puterea femeilor și rolul lor în societate (feminismul celui de-al treilea val). Feminismul celui de-al doilea val, în care miza majoră este dobândirea drepturilor politice pentru femei, a fost marcat de apariția în 1949 a lucrării lui Simone de

¹² Pentru o analiză detaliată a problemei, vezi Iris Marion Young, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, 1990.

¹³ Mary Lyndon Shanley, Uma Narayan (coord.), *Reconstrucția teoriei politice: eseuri feministe*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 15. Mai mult decât atât, autoarele argumentează în continuare că teoria politică feministă este în prezent un domeniu multidisciplinary, ceea ce explică și varietatea problematicilor și a conceptelor supuse reexaminării și reinterpretării în viziune feministă: libertate, egalitate, dreptate, putere, autoritate politică, independență, dependență, cetățenie, etc.

Beauvoir *Al doilea sex*¹⁴, care face o trecere de la feminismul egalității la cel al diferențelor.

La sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90, odată cu proliferarea abordării postmoderne, apare feminismul celui de-al treilea val, considerat mai potrivit pentru societatea actuală. Feminismul contemporan este unul al identităților multiple și pleacă de la relevanța diverselor experiențe pe care le au femeile. Sunt aduse în discuție diferențele între femei situate în contexte politice și sociale particulare și nu mai apare accentuată diferența dintre bărbați și femei.

În anii '90, mass-media au creat termenul de *postfeminism*, considerându-l – am putea spune – o „etichetă” pentru ceea ce credea că ar fi tendința mișcării femeilor după feminismul valului al doilea¹⁵. Postfeminismul avansează ideea că este total greșit faptul de a trata femeile preponderent ca victime, reducându-se astfel nu doar șansele femeilor la autoafirmare, ci și dorința lor de a se autoafirma. Femeile care își susțin apartenența la postfeminism sunt de părere că identitățile personale nu pot să fie impuse de nimeni, deci nici de feministe. Ele consideră termenul de *postfeminism* un termen cu nuanțe pozitive, pentru că pune în evidență succesul agendei feministe, agendă care este dirijată spre o anumită percepere a culturii populare și a limbajului. Stilul de viață postfeminist este văzut, așadar, ca un produs al independenței politice, economice și sexuale a femeilor.

Lupta femeilor pentru drepturi politice a fost de departe una din cele mai dificile acțiuni ale mișcărilor feministe, fie că ele își desfășurau activitatea în Europa sau în America, deoarece revendicarea acestor drepturi era văzută de majoritatea populației masculine ca o exagerare fără margini. Mișcarea pentru obținerea dreptului de vot a reprezentat cea mai complexă problemă a femeilor începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Din această perspectivă, regimurile occidentale au fost mai întâi liberale și apoi democratice, iar democratizarea și extinderea puterii reprezentative la alte categorii s-a produs treptat și inegal. De exemplu, în Statele Unite, americanii de culoare au obținut drepturi cetățenești înaintea femeilor de orice condiție, privilegiată sau neprivilegiată; astfel, feminismul american a debutat cu un proces de trezire a conștiinței, care s-a manifestat sub lozinca „ceea ce este personal este politic”¹⁶.

¹⁴ Simone de Beauvoir, *Al doilea sex*, Editura Univers, București, 1998. În această lucrare, bărbatul este prezentat ca fiind cel care își arogă rolul de subiect, al sinelui, iar femeia, rolul de obiect, al alterității, fiind considerată o ființă relativă, care nu poate exista în și pentru sine, ci mereu în funcție de altcineva, deci în funcție de bărbat.

¹⁵ Mihaela Miroiu, *Drumul spre autonomie*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 73. În Franța, feminismul celui de-al doilea val a debutat în contextul revoltei din 1968, când a luat ființă *Movement de la Liberation des Femmes*, ca reacție la diversele tratamente inegale cu care se confruntau femeile. În Marea Britanie a fost înființată, în aceeași perioadă, *Mișcarea de Eliberare a Femeilor Britanice*, care s-a asociat cu stânga radicală, militând pentru accesul egal la orice tip de educație, acces liber la contracepție și avort, creșe accesibile 24 de ore, plata egală pentru munca egală și autonomie sexuală. La fel

Această atitudine preponderent negativă față de revendicările femeilor s-a manifestat de-a lungul secolului al XIX-lea și, în unele țări, chiar și mai târziu. Spre exemplu, în anul 1888, în Marea Britanie, un savant englez scria: „Femeile nu numai că nu constituie rasa, dar nu sunt nici măcar pe jumătate rasa, ci o subspecie destinată numai și numai reproducerii”¹⁷. Pe de altă parte, în Franța, marchizul de Condorcet argumenta, în aceeași perioadă, că „excluderea femeilor de la drepturi firești este un act de tiranie, deoarece nu numai bărbații, ci și femeile sunt ființe înzestrate cu judecată și capabile să-și însușescă idei morale și să gândească rațional asupra lor”¹⁸.

Este interesant de menționat faptul că dreptul de vot pentru femei a fost mai întâi acceptat de pionierii din statul american Wyoming în 1869, de către colonii neozeelandezi în 1893 și australieni (Australia de Sud în 1894, întreaga federație în 1908), ca și de câteva țări scandinave¹⁹. În Marea Britanie, campania pentru sufragiul femeilor a început într-o vreme când mulți bărbați nu aveau drept de vot. La sfârșitul secolului al XIX-lea, votul a fost câștigat de majoritatea bărbaților din clasa muncitoare, astfel încât emanciparea femeilor în aceiași termeni ar fi crescut puterea de vot a întregii clase muncitoare. Dreptul de vot a fost acordat femeilor britanice mai vârstnice de 30 de ani încă din 1918 și celor având peste 21 de ani în 1928. Un an mai târziu, la primele alegeri la care candidau și femei, numai o treime din numărul lor a votat, în raport cu două treimi din numărul bărbaților cu drept de vot. În schimb, franțuzoaicele au fost nevoite să aștepte anul 1945, italiencele – anul 1946, belgiencele – 1948, iar grecoalicele – 1952 pentru ca acest drept să le fie recunoscut.

Deși franțuzoaicele și-au câștigat drepturile politice abia în 1945, Franța a fost una din țările în care mișcarea feministă a avut o activitate constantă încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În 1789, forma finală a *Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului* a păstrat tăcere asupra femeilor și în chestiunile referitoare la natură și contract social, deoarece mulți considerau problema drept una pur metafizică. Declarația a devenit însă un exercițiu de echilibru. La numai doi ani după scrierea sa, apărea *Declarația Drepturilor Femeii și ale Cetățenei*, scrisă de Olympe de Gouges (considerată o reprezentantă a clasicismului, o figură bizară pentru cei mai mulți, un outsider, în niciun caz o femeie tipică) și terminată cu câteva zile înainte de 13 septembrie 1791 (dată la care Ludovic al XVI-lea, regele

ca și în Franța sau în Statele Unite, la această mișcare au participat cu precădere femeile din clasa de mijloc, mai puțin femeile muncitoare.

¹⁷ Simone de Beauvoir, *op. cit.*, p. 159.

¹⁸ Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 58.

¹⁹ Finlanda a acordat femeilor în 1906 dreptul de a alege, iar din 1907 dreptul de a fi alese; i-au urmat în acest demers Norvegia (1913) și Islanda (1915). Sfârșitul Primului Război Mondial a fost o perioadă decisivă pentru acceptarea votului feminin, probabil grație contribuției muncii feminine la producție, în timpul conflictului. Votul s-a impus atunci în Austria (1918), Danemarca (1918), Germania (1919), Luxemburg (1919), Olanda (1919), Statele Unite ale Americii (1919), Canada (1920), Suedia (1921) și Irlanda (1921).

Franței, acceptă Constituția elaborată de Adunarea Națională)²⁰. De Gouges nu a preluat în întregime postulatele din 1789 și nici nu a respins deosebirile care există între sexe, ci a făcut din ele un fundament al drepturilor omului, care să fie valabile și pentru femei în același mod ca pentru bărbați.

O primă reușită cu adevărat semnificativă a feministelor din Franța a fost adoptarea, în anul 1897, a unei legi care îi permitea femeii să fie martor în instanță, document urmat un an mai târziu de altele, care acordau franțuzoaicelor dreptul de alegătoare la Tribunalul de Comerț, dreptul de a alege și de a fi alese în Consiliul Superior al Muncii, admiterea în Consiliul Superior al Asistenței Publice, precum și la școala de Belle-Arte²¹. Dacă la începutul secolului XX, Camera Deputaților a propus acordarea sufragiului feminin cu limitarea la celibatate și divorțate, în anul 1919 aceeași cameră a Parlamentului francez adoptat o propunere în favoarea sufragiului pentru toate femeile în vârstă de peste 18 ani. Deși susținută de grupul Uniunii republicane, dar și de partidele de extremă stângă, Senatul, dominat în acea perioadă de Partidul Radical, s-a opus în nenumărate rânduri (în perioada 1922 – 1932), temându-se că femeile, aflate sub influența Bisericii, vor vota masiv pentru dreapta²².

Într-o dare de seamă, publicată în jurnalul *L'Officiel*, au fost prezentate toate argumentele pe care antifemiștii francezi le utilizaseră în ultima jumătate de secol. Simone de Beauvoir realizează o remarcabilă trecere în revistă a acestora, în încercarea de a demonstra irelevanța, naivitatea și chiar caracterul hilar al multora dintre ele (demers care poate părea lipsit de importanță la prima vedere, dar să nu uităm că este vorba de argumente împotriva votului feminin

²⁰ Gisela Bock, *op. cit.*, p. 66. Declarația lui Olympe de Gouges mergea pe linia celor șaptesprezece capitole ale Declarației Bărbaților, așa cum reiese din textul documentului:

„Art. 1: Femeia s-a născut liberă și rămâne egală bărbatului în ceea ce privește drepturile.

Art. 2: Scopul oricărei uniri politice este conservarea drepturilor naturale și inalienabile ale femeii și ale bărbatului, și anume libertatea, proprietatea, siguranța și dreptul de a se opune;

Art. 3: Originea oricărei forme de suveranitate se află în esență, în națiune, care nu înseamnă nimic altceva decât unirea dintre bărbat și femeie”.

²¹ Simone de Beauvoir, *op. cit.*, p. 157.

²² Ghizela Cosma, *Femeile și politica în România. Evoluția dreptului de vot în perioada interbelică*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 7. În Belgia, socialiștii și liberalii s-au opus din același raționament. În Elveția, practica democrației directe prin referendum nu era favorabilă votului femeilor, motiv pentru care ele au trebuit să aștepte anul 1971. În cazul Suediei (1909), Belgiei (1920) sau Greciei (1930), votul femeilor a fost mai întâi autorizat pentru alegerile locale și abia mai târziu pentru cele generale. Valul feminizării votului a început să atingă partea orientală și meridională a Europei doar în anii '30 ai secolului al XX-lea (Turcia, Spania, Portugalia), iar un alt grup consistent de state a conferit drepturi politice femeilor după al Doilea Război Mondial. Procesul s-a derulat cu intensitate din 1946 până în 1953, cuprinzând state ca România, Grecia și Ungaria. Au rămas câteva state, printre care Elveția, în care procesul a dominat această limită cronologică, dar s-a încheiat în anii '80.

invocate de membri ai Senatului Franței în cadrul mai multor dezbateri parlamentare!). Ironia fină, precum și indignarea ce transpare din substratul textului, a cărui scriitură este de apreciat, ne-a determinat să-l cităm *in extenso* mai jos²³:

„Pe primul loc se situează argumentele galante, de genul: iubim prea mult femeia pentru a le lăsa pe femei să voteze; se exaltă, în maniera lui Proudhon, *adevărata femeie*, cea care acceptă dilema *curtezană sau gospodină*: votând, femeia și-ar pierde farmecul; ea tronează pe un pedestal, să nu se coboare pe pământ; are totul de pierdut și nimic de câștigat devenind alegătoare; ea guvernează asupra bărbaților fără a avea nevoie de niciun buletin de vot. Este invocat, într-o notă mai gravă, interesul familiei: locul femeii este acasă; discuțiile politice ar stârni discordia între soți. Unii vorbitori afișează un anitfeminism moderat. Femeile sunt diferite de bărbați. Ele nu fac serviciul militar. Vor vota, cumva, și prostituatele? Alții își afirmă cu aroganță superioritatea masculină: votul nu este nicidecum un drept, ci o misiune de care femeile nu sunt demne. Ele sunt mai puțin inteligente și mai puțin instruite decât bărbatul. Dacă femeile ar vota, bărbații s-ar efemina. Femeilor le lipsește educația politică. Ele ar vota potrivit cuvântului de ordine al soțului. Dacă țin așa de mult să fie libere, ia să facă bine și să se elibereze, până una-alta, de sub dominația croitoresei. Se mai propune și următorul argument, de o superbă naivitate: în Franța există mai multe femei decât bărbați. În pofida indigenței tuturor acestor obiecții, a trebuit așteptat până în 1945 pentru ca femeia franceză să-și câștige capacitățile politice”.

În lupta pentru obținerea dreptului de vot pentru femei, reprezentativ este exemplul Statelor Unite ale Americii. În secolul al XIX-lea, femeile americane albe și libere reprezentau o clasă de sub-cetățeni. Statutul lor era marcat de faptul că o femeie măritată nu avea drepturi de proprietate, femeilor în general nu li se permitea să dea pe cineva în judecată, dreptul mamelor la custodia propriilor copii era secundar dreptului tatălui de a lua copii în custodie, iar decizia de a întrerupe o sarcină aparținea exclusiv bărbatului. O femeie necăsătorită avea mai multe drepturi decât una căsătorită, cele mai multe drepturi și libertăți avându-le văduvele. De asemenea, existau restricții serioase în

²³ Simone de Beauvoir, *op. cit.*, p. 158.

privința drepturilor profesionale și a accesului femeilor la locuri de muncă. Singura meserie cu adevărat deschisă americancelor în secolul al XIX-lea era cea de educatoare, învățătoare sau profesoară.

Pionere ale mișcării de femei din Statele Unite, Elizabeth Cady Stanton și Lucretia Mott au reușit să aducă laolaltă, la 18 iulie 1840, două sute de femei și patruzeci de bărbați într-o întâlnire în Seneca Falls, în nordul statului New York, unde au adoptat o declarație-manifest care promova egalitatea dintre femei și bărbați în ceea ce privește toate aspectele vieții civile: „Bărbatul și femeia au fost creați egali și înzestrați de Creator cu drepturi inalienabile. Guvernarea nu este făcută decât pentru a ocroti aceste drepturi. Bărbatul face din femeia căsătorită o ființă moartă din punct de vedere civic”²⁴. Primele acte legislative care schimbau statutul femeilor măritate privind proprietatea au fost adoptate în statul New York, în 1848. Prin aceste legi, femeile puteau să moștenească proprietate de la familie, dar nu aveau drept de proprietate asupra veniturilor realizate din activități proprii. În timpul Războiului de Secesiune, femeile vor milita pentru ca amendamentul care acorda negrilor dreptul de vot să fie modificat, prin menționarea nu doar a culorii pielii, dar și a *sexului* ca și criteriu care să nu poată fi invocat pentru a limita dreptul de vot²⁵. Amendamentul nu a fost adoptat, însă urmările presiunilor organizațiilor de femei nu au întârziat să apară. Astfel, în 1869, statul Wyoming a acordat femeilor dreptul de vot, urmat de Colorado, în 1893 și de Idaho și Utah, în 1896. Abia în iunie 1919, ca urmare a votului Congresului republican, femeile din toate cele 50 de State Unite ale Americii vor dobândi dreptul de vot.

Femeile din România în căutarea emancipării sociale și politice

În România, feminismul primului val s-a sincronizat cu cel occidental și a fost asemănător din punct de vedere doctrinar cu acesta din urmă. Ideea dobândirii drepturilor civile și politice pentru femei a început să fie adusă în discuție din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în strânsă legătură cu procesul de democratizare. În contextul problemei sufragiului, atunci s-a pus prima dată problema dreptului de vot pentru femei, cu toate că fără rezultate imediate.

Oportunitatea unei mișcări feministe românești a fost dată de statutul normativ inferior al femeilor, care a făcut ca schimbarea legislației să devină ținta principală. Mai multe documente stau mărturie asupra faptului că statutul juridic al femeilor române era umilitor și că, potrivit tradiției, în căsnicie bărbatul era stăpân. Pravila lui Vasile Lupu și cea a lui Matei Basarab consfințeau supremația

²⁴ *Ibidem*, p. 160.

²⁵ *Ibidem*. Textul respectivului amendament ar fi trebuit să fie următorul: „Nici culoarea, nici *sexul* nu sunt obstacole în calea dreptului electoral”.

bărbatului, care avea dreptul să-și pedepsescă soția dacă aceasta greșea, s-o sechestreze, s-o bată, „dar nu prea din cale afară”²⁶.

Drepturile politice au constituit un punct important în cadrul programelor organizațiilor feministe românești. Totuși, unele articole scrise de femei au început să facă referiri și la alte aspecte ale emancipării femeii, revendicând emanciparea economică și civilă. Terenul argumentării pentru drepturi politice era pregătit de o mișcare de femei care își are începuturile în 1815 și a evoluat destul de asemănător cu cele din vestul Europei. Revendicările femeilor române au fost similare cu cele ale femeilor din lumea occidentală, doar că multe dintre ele s-au realizat mult mai târziu. Deși de-a lungul vremii ele au reușit să influențeze textul mai multor acte legislative prin care se încerca o îmbunătățire a situației femeilor, Codul Civil din 1864 reprezenta un lung șir de excluderi în privința drepturilor femeilor. Alături de acesta, Constituția din 1866, considerată a fi unul dintre cele mai liberale acte, în care dreptul de proprietate și drepturile politice erau substanțial legate unele de altele, nu include femeile în categoria persoanelor care puteau alege sau fi alese în funcții publice.

Privarea de drepturi politice, sau interdicțiile impuse femeilor de a lua parte la soluționarea treburilor publice sunt doar două exemple care explică păstrarea unei legislații anacronice privitoare la femei, în contradicție absolută cu cerințele epocii moderne. În anul 1878, în cadrul unei dezbateri cu privire la adoptarea unei noi legi comunale, a fost propus un amendament referitor la posibilitatea femeii văduve, proprietare de imobile, de a delega dreptul de alegător unuia dintre fii, sau ginerelei, pentru participarea la alegerile comunale²⁷. Camera Deputaților a respins cu o majoritate covârșitoare respectivul amendament. Câțiva ani mai târziu, în 1884, cu prilejul modificării Constituției, un grup de deputați, printre care C.A. Rosetti și Nae Ionescu, a propus ca femeile măritate și văduve, care făceau parte din cele trei colegii în care era împărțită populația cu drept de vot, să poată vota direct²⁸. Și această propunere a avut aceeași soartă ca și cea din 1878.

Prima formațiune politică în programul căreia au fost înscrise și revendicările femeilor a fost Partidul Social – Democrat al Muncitorilor din România, care, într-o moțiune adoptată în 1894, milita pentru egalitatea absolută între bărbați și femei în ceea ce privește exercitarea drepturilor civile și politice, precum și pentru aplicarea, în toate domeniile, a principiului *salarium egal pentru muncă egală*²⁹.

În spirit liberal, Adela Xenopol, Eugenia Reuss-Ianculescu și Maria Buțureanu au argumentat necesitatea ca femeile să aibă drepturi politice și să

²⁶ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc: antologie de texte (1838-1929)*, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 18.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 27.

facă politică, criticând legislația românească ce configura incapacitatea politică generalizată a femeilor și incapacitatea civilă a femeilor măritate. Acordarea drepturilor politice pentru femei însemna dreptul la existență personală, demnitatea de individ, autonomizarea față de statutul de anexă a bărbatului. Bărbații români au transmis un mesaj clar, susținând că femeile vor avea drepturi doar după ce le vor primi toți bărbații, plecându-se de la principiul că nici cea mai educată, mai inteligentă și mai înstărită femeie nu poate să fie politic egală celui mai analfabet, mai prost și mai sărac dintre bărbați.

Prima organizație de femei din România declarat feministă, care afirma în statutul său că în lupta pentru existență locul pentru femeie este prea restrâns, a fost *Liga Femeilor din România*. Aceasta urmărea să le ofere femeilor locul cuvenit în societate, să le ajute să-și câștige „neatârănarea economică” și să scoată femeia „din rândul minorilor și al interdicțiilor”³⁰. În cadrul unei Conferințe citite la Reuniunea Ligii Femeilor de la Iași din 1898, feministele susțineau că femeile au nevoie de dreptul de vot pentru a îndrepta deficiențele legale care le nedreptățesc. Eleonora Stratilescu considera că revendicările lor nu pot fi soluționate fără ca femeile să dispună de drepturi politice, iar Adela Xenopol cerea, prin intermediul publicației *Viitorul Româncelor*, să li se acorde tuturor femeilor dreptul de a vota³¹.

Cât privește feminismul celui de-al doilea val, acesta s-a manifestat cu întârziere la noi în țară. După Primul Război Mondial, o mare parte a statelor Europei Centrale au acordat drepturi politice femeilor, iar revoluțiile naționale au grăbit procesul emancipării politice a femeii, dobândirea acestor drepturi fiind în strânsă legătură cu mișcările naționale europene spre o conștiință democratică. Fără a avea o prezență publică cu adevărat proeminentă, mișcarea de femei din România s-a maturizat odată cu experiențele dobândite în perioada antebelică. Activitatea s-a axat pe aceleași coordonate ale obținerii de drepturi civile și politice (cu atât mai mult cu cât în alte țări acestea fuseseră deja împlinite) și a fost mai intensă în perioada care a precedat adoptarea Constituției din 1923, scopul organizațiilor de femei fiind acela de a obține adoptarea prin Constituție a acestor drepturi, aducându-se ca argumente schimbările produse în vestul și centrul Europei.

În anul 1917, mai multe reprezentante ale unor organizații feministe de la noi din țară, printre care se numărau Ella Negruzzi, Olga Sturdza, Elena C. Meissner, sau Cornelia Emilian, au redactat o petiție pe care au trimis-o Senatului, în care cereau ca noua Constituție să recunoască integral drepturile femeilor. Un an mai târziu, feministele din Moldova vor înființa *Asociația pentru Emanciparea Civilă și Politică a Femeilor din România*, care avea drept misiune dobândirea sufragiului universal pentru femei, atât pentru consiliile județene, cât

³⁰ *Statutele Ligii Femeilor din România*, votate în Adunarea Generală din 30 octombrie 1894, Tipografia Evenimentul, Iași, 1894, art. 2.

³¹ Ghizela Cosma, *op. cit.*, pp. 23-28.

și pentru corpurile legiuitoare³². Asociația a inițiat, în 1919, o anchetă la nivel național, al cărei obiectiv principal era identificarea atitudinii pe care o serie de personalități publice, mai ales lideri mai multor partide politice, o aveau cu privire la statutul femeii române. Chiar dacă opozanți pe scena politică, toți cei intervievați au fost de acord cu necesitatea emancipării femeii, este adevărat că în diferite grade și înțeleasă în mod distinct. Ion I.C. Brătianu și I.G. Duca, spre exemplu, au susținut emanciparea femeilor din România, fiind de părere că aceasta nu mai este „o chestiune de principii, ci de tactică și oportunitate”³³; însă, deși au prevăzut ulterior în programul Partidului Național Liberal dreptul femeilor de a participa la alegeri, ei au limitat acest drept la alegerile municipale, considerând că femeile nu ar fi fost pregătite pentru a participa și la alegerile parlamentare.

La data de 3 martie 1923, înainte cu doar câteva zile de depunerea în Parlament a proiectului de Constituție, a avut loc în București o manifestare de protest a femeilor împotriva respectivului proiect, care nu includea mare parte din dezideratele lor. Reprezentantele femeilor doreau modificarea articolului 6 al proiectului constituțional, care prevedea egalitatea între sexe doar în ceea ce privește drepturile civile, lăsând problema acordării drepturilor politice pe seama unor legi speciale, care urmau a determina condițiile în care femeile puteau exercita aceste drepturi. În cadrul acestei manifestări, Elena Meissner, delegata organizațiilor de femei din Moldova și Bucovina, a luat cuvântul, argumentând nefondarea afirmațiilor celor care vedeau în intrarea femeilor în politică un adevărat dezastru social: „Sunt astăzi în lume 138 de milioane de femei care participă la administrarea comunelor, la administrația țării, în Parlament și, slavă Domnului, în acele țări rezultatele sunt foarte satisfăcătoare [...]. Cerem Constituantei să nu înceapă cu un act de nedreptate față de cea mai mare parte a populației acestei țări, privând-o de drepturile acordate doar celuilalt sex”³⁴. Cu toate acestea, articolul 6 al proiectului de Constituție a fost votat în forma sa inițială³⁵, ceea ce a nemulțumit profund organizațiile feministe, stârnind un val de proteste și manifestări publice.

În 1929 a fost făcut un pas important înspre emanciparea politică a femeilor, prin adoptarea *Legii pentru organizarea administrației locale*, prin care

³² Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, p. 37.

³³ *Ibidem*, p. 39.

³⁴ „Societățile feministe unite. Întrunirea femeilor române pentru revendicarea drepturilor civile și politice”, 4 martie 1923, pp. 12-18, în Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, pp. 41-42.

³⁵ Constituția din 1923, publicată în „Monitorul Oficial” nr. 282 din 29 martie 1923, art. 6: „Constituțiunea de față și celelalte legi relative la drepturile politice determină cari sunt, osebیت de calitatea de Român, condițiunile necesare pentru exercitarea acestor drepturi. Legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condițiunile sub cari femeile pot avea exercițiul drepturilor politice. Drepturile civile ale femeilor se vor stabili pe baza deplinei egalități a celor două sexe”. Sursa: http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1923.php.

femeile de o anumită condiție³⁶ primeau dreptul de vot la alegerile comunale, municipale și județene. Abia după o decadă, în 1939, prin contribuția directă a regelui Carol al II-lea, femeile primesc drept de vot prin lege pentru alegerile parlamentare, însă, prin legea electorală din 1939 ele nu puteau fi alese în Adunarea Deputaților, ci puteau doar vota (era accentuat caracterul restrictiv al votului și se acordau drepturi electorale doar știutorilor de carte)³⁷. Situația era diferită pentru Senat; aceeași lege electorală din 1939, prevedea, la articolul 10, faptul că, „pentru a fi eligibili în Senat, bărbații și femeile trebuie să îndeplinească următoarele condițiuni: a) să fie cetățeni români; b) să aibă vârsta de 40 de ani împliniți; c) să aibă exercițiul drepturilor civile și să fie înscriși în lista electorală pentru categoria de îndeletnicire pe care trebuie s-o reprezinte; d) să aibă domiciliul în România”³⁸.

În 1946 s-a legiferat dreptul de vot și eligibilitatea femeilor pentru Adunarea Deputaților³⁹ și, în consecință, acestea au participat la alegerile parlamentare, din cele 23 de femei candidate, fiind alese deputate în Marea Adunare Națională 18, printre care se aflau și personalități ale mișcării feministe (Maria Rosetti, Florica Bagdazar, Elena Stoica). Partidele politice și politicienii români au avut însă în mod constant poziții ezitante și ambigue în ceea ce privește problemele ridicate de mișcarea de femei, iar acest patriarhalism este vizibil și din consfințirea abia prin Constituția din 1948 a egalității în drepturi a tuturor cetățenilor, fără deosebire de sex, și adoptarea principiului „la muncă egală, plată egală”⁴⁰. Aceste drepturi au fost reconfirmate în Constituția din

³⁶ Ele trebuiau să fie absolvente de învățământ secundar, normal sau profesional, funcționare de stat, județ sau comună, văduve de război, decorate pentru activitatea din timpul războiului, sau persoane care conduceau societăți culturale sau filantropice.

³⁷ Conform art. 4, alin. c) din „Legea electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat” din 9 mai 1939, „Femeile nu sunt eligibile în Adunarea Deputaților”. Pentru consultarea textului complet al legii, vezi <http://www.pndro.ro/pdf/1939.pdf>.

³⁸ Conform art. 11 al aceleiași legi electorale, „Au dreptul de vot pentru alegerea senatorilor cetățenii români, bărbați și femei, care întrunesc condițiile următoare: a) au vârsta de 30 de ani împliniți; b) sunt știutori de carte; c) nu intră în niciunul din cazurile de incapacitate sau nedemnitare prevăzute de legea de față”.

³⁹ Legea nr. 560 privitoare la alegerile pentru Adunarea Deputaților, promulgată prin Decretul nr. 2219 din 13 iulie 1946 și publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 161 din 15 iulie 1946, prevedea, la articolul 3, faptul că „femeile au drept de vot și pot fi alese în Adunarea Deputaților în aceleași condițiuni ca și bărbații”.

⁴⁰ Constituția Republicii Populare Române din 13 aprilie 1948, promulgată prin Decretul nr. 729 din 13 aprilie 1948 și publicată în „Monitorul Oficial”, partea I, nr. 87 bis, din 13 aprilie 1948, garantează egalitatea dintre bărbați și femei. Conform articolului 16, „Toți cetățenii Republicii Populare Române, fără deosebire de sex, naționalitate, rasă, religie sau grad de cultură, sunt egali în fața legii”. Articolul 18 al Constituției întărește dreptul femeilor de a alege și a fi alese în funcții publice: „Toți cetățenii, fără deosebire de sex, rasă, naționalitate, religie, grad de cultură, profesiune, inclusiv militarii, magistrții și funcționarii publici, au dreptul să aleagă și să fie aleși în toate organele Statului”. Articolul 21 stipulează faptul că „femeia are drepturi egale cu bărbatul în toate domeniile vieții de Stat, economic, social,

1952⁴¹, dar și în Codul familiei din 1954, care prevedea, între altele, egalitatea soților, regimul comunității bunurilor dobândite în timpul căsătoriei, dar și dreptul de a avea bunuri individuale⁴².

Concluzii

Istoria accesului femeilor la drepturi politice apare azi ca un proces reevoluat. Mariette Sineau evidențiază, la mijlocul secolului XX, două categorii de modele ale emancipării civile și politice ale femeii: pe de o parte, modelul anglo-saxon și nordic, iar pe de altă parte, modelul latin și derivatele sale. În opinia sa, „la ieșirea din al Doilea Război Mondial, modelul anglo-saxon și nordic era cel al femeii emancipate de mult în plan civil și politic”⁴³. Cazul României pare să se încadreze în cel de-al doilea model al emancipării civile și politice a femeii, sugerat de Mariette Sineau, atât prin cronologia procesului, cât și prin elementele specifice de identificare.

În perioada actuală, când drepturile civile și politice nu mai sunt un deziderat, ci o certitudine, mișcările feministe se îndreaptă către un alt fel de activism. În acest sens, una din cele mai importante misiuni ale mișcării feministe contemporane este impunerea drepturilor femeii ca o componentă stabilă a drepturilor universale ale omului, ideea centrală fiind aceea că drepturile femeii trebuie să se ridice deasupra tradițiilor religioase și culturale. Mai mult, se vorbește despre necesitatea aplicării unor sancțiuni internaționale împotriva statelor care nu respectă drepturile femeii. Primii pași în această direcție au fost făcuți prin elaborarea, în 1979, a *Convenției pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare față de femei*⁴⁴, în care au fost introduse pentru întâia oară clauze împotriva discriminării pe considerente de sex și a fost propusă garantarea, prin Constituțiile și legile statelor semnatare ale documentului, a egalității între bărbați și femei, dar și a protecției jurisdicționale a drepturilor femeilor. Aproape două decenii mai târziu, la cea de-a patra Conferință Internațională a Femeilor din cadrul Organizației Națiunilor Unite de la Beijing, din 1995, a fost adoptat

cultural, politic și de drept privat. La muncă egală, femeia are dreptul de salarizare egală cu bărbatul”. Pentru textul complet al legii fundamentale din 1948, vezi http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/const_1948.php.

⁴¹ Conform Constituției Republicii Populare Române, promulgată în data de 24 septembrie 1952 și publicată în „Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române”, nr. 1, din aceeași dată, „Femeia în Republica Populară Română are drepturi egale cu ale bărbatului în toate domeniile vieții economice, politice, de stat și culturale. Femeia are drepturi egale cu ale bărbatului la muncă, salariu, odihnă, asigurare socială și învățământ” (art. 83). De asemenea, „femeile au dreptul de a alege și de a fi alese în Marea Adunare Națională și în Sfaturile Populare la fel cu bărbații” (art. 96).

⁴² Ghizela Cosma, *op. cit.*, p. 34.

⁴³ *Ibidem*, p. 8.

⁴⁴ Adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite, prin Rezoluția 34/180 din 18 decembrie 1979 și intrată în vigoare la 3 septembrie 1981. România a ratificat Convenția la 7 februarie 1982.

un document de maxim interes pentru problematica drepturilor femeilor. Ca rezultat, mișcările feministe din toată lumea pot să apeleze astăzi la *Declarația de la Beijing*⁴⁵, precum și la *Platforma de Acțiune*⁴⁶, aprobată în cadrul aceleiași conferințe, în care se declară că drepturile femeii sunt drepturi ale omului, așadar femeile sunt îndreptățite să ceară guvernelor țărilor lor să ia măsuri specifice și concrete împotriva oricărei situații discriminatorii, în toate domeniile societății.

În concluzie, dacă se încearcă o incursiune istorică în statutul juridic al femeii, se poate constata faptul că emanciparea femeii în țara noastră coincide cu procesul general al emancipării femeilor din țările care au cea mai veche tradiție democratică. Totuși, trebuie să recunoștem că realitatea este încă foarte departe de principiile și standardele consacrate prin lege, în special în domeniul participării femeilor la activitatea organelor statului sau la luarea deciziilor, al accesului la funcții economice sau administrative. În noile condiții sociale și economice, femeia are dificila misiune de a face față reticențelor în încercarea de a-și dobândi locul care i se cuvine în societatea contemporană.

⁴⁵ Textul integral al documentului poate fi consultat pe site-ul oficial al Organizației Națiunilor Unite, la <http://www.un.org/esa/gopher-data/conf/fwcw/off/a--20.en>.

⁴⁶ *Ibidem*.

